Т. CXV. Р. 1913, кн. III. Рік XXII.

115

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

присвячена перед усім українській історії, фільольоґії й етноґрафії,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

B. CXV. 1913, III B. XXII Jahrgang.

Т. CXV. Р. 1913, кн. III. Рік XXII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСЇМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛЬОҐІЇ Й ЕТНОҐРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяцї під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

B. CXV. 1913, III B. XXII Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка.

Закінчено 25/VII с. с. 1913.

Зміст CXV тому.

1. Зміст тому . . . . с. 3—4
2. Кілька документів і заміток до часів вел. князїв Свитригайла і Жигимонта Кейстутовича, подав Богдан Барвіньский . . . . с. 5—22
3. Слїди великоруських лїтературних творів про фльорентийську унїю та урядового акту московського правительства в »Історії фльорентийського собора« 1598 року, з паперів Богдана Бучиньского . с. 23—28
4. Студії над орґанїзацією львівської Ставропіґії від кінця XVI до половини XVII ст., написав Федір Срібний. IV. Матеріяльні відносини братчиків (докінченнє) с. 29—76
5. Віденьська гр. к. духовна семінарія в рр. 1852—1855, написав Ярослав Гординський . . . с. 77—130
6. Азбучна війна в Галичинї 1859 р., подає Іван Франко (далї) . . . . с. 131—153
7. Miscellanea: а) Одна з компіляцій до часів Хмельниччини, под. В. Герасимчук; б) Записки руського селянина з початку XIX в., под. І. Франко; в) Ще до тексту »Кобзаря«, под. О. Новицький . с. 154—176
8. Наукова хронїка: Останнї томи »Архива Югозападной Россіи«, под. М. Грушевський . . . с. 177—182
9. Бібліоґрафія (рецензії і реферати): історія полїтична і культурна, лїтература, бібліоґрафія і бібліотеки, житє суспільне і культурне . . . . . с. 183—240

Inhalt des CXV Bandes.

1. Inhalt des Bandes . . . . S. 3—4
2. Einige Dokumente und Notizen zu den Zeiten der Grossfürsten Svitrihajlo und Siegmund Kejstutovyč, mitgeteilt von Bohdan Barvinśkyj . . S. 5—22
3. Spuren grossrussischer literarischen Werke über die Florentinische Union, sowie eines offiziellen Dokuments der Moskauer Regierung in der „Geschichte der Synode von Florenz“ aus dem J. 1598, aus dem Nachlasse des Bohdan Bučynśkyj . . . . S. 23—28
4. Studien über die Organisation der Lemberger Stauropigialbrüderschaft vom Ende des XVI bis zur Mitte des XVII Jahrh., von Theodor Sribnyj. IV. Materielle Verhältnisse der Mitglieder (Schluss) . . S. 29—76
5. Das Wiener gr.-kath. Geistlichenseminar in den Jahren 1852—1855, von Jaroslav Hordynśkyj . S. 77—130
6. Der galizische „Alphabetstreit“ im J. 1859, von Ivan Franko (Fortsetzung) . . . . . . S. 131—153
7. Miscellanea, von V. Herasymčuk, I. Franko, O. Novyćkyj . . . . S. 154—176
8. Wissenschaftliche Chronik: Die letzten Bände des „Südwestrussischen Archivs“ (Архивъ Югозападной Россіи), von M. Hruševśkyj . . . . . S. 177—182
9. Bibliographie (Rezensionen und Referate): Politische und Kulturgeschichte, Literatur, Bibliographie und Bibliothekswesen, soziales und kulturelles Leben S. 183—240

Кілька документів і заміток

до часів вел. князів Свитригайла і Жигимонта Кейстутовича.

Подав ***Богдан Барвінський.***

Останнє десятиліттє XIX в. принесло для часів вел. князїв Свитригайла і Жиґимонта Кейстутовича дві підставові праці пок. Анатоля Левіцкого, а то „Powstanie Świdrygiełły" (1892) і „Przymierze w. ks. litewskiego Zygmunta z królem rzymskim Albrechtem II" (1899). Але що йно IV-й том „Історії України-Руси" проф. М. Грушевського (1 вид. 1903) звернув знова увагу дослїдників, особливо молодших, на ті часи так, що друге виданнє IV-го тому Історії (1907) застає вже дві нові більші праці й кілька дрібнійших причинків до тих часів. Слїдом за моєю розвідкою „Жиґимонт Кейстутович, великий князь литовско-руский" (1905) появила ся праця А. Копистянського „Książę Michał Zygmuntowicz" (Kwartalnik histor. 1906) [1], а в 1907 р. цінна стаття пок. Бучинського „Кілька причинків до часів вел. князя Свитригайла" (1430—1433) [2]. Дрібнійші причинки дав я в своїх двох статях: „Жиґимонт Кейстутович, князь Новгородка лит." і „Уваги до зносин митрополита Ізидора з Жиґимонтом Кейстутовичем" [3].

Принято на засїданю історично-фільософ. секції дня 4. VI. 1913.

[1]) Цїлий ряд цінних заміток і поправок до праці моєї і Копистянського дав пок. Богдан Бучинський („Новійші праці по історії вел. кн. Литовського в XV віці". Записки Наук. Тов. ім. Шевч., т. 75, ст. 132—148), а до моєї др. Прохаска (Kwart. histor. 1906, ст. 339—345). Дещо у Копистянського й проф. Грушевського.

[2]) Записки Н. Тов. ім. Шевч., т. 76, ст. 117—142.

[3]) Історичні причинки т. I, Жовква 1908, стор. 64—73 і 74—83.

В часї моїх студій в „Архіві кн. Чарторийских“ в Кракові, відбутих лїтом 1908 р., мав я можність призбирати там до згаданих часів ще деякі документи, на котрі не звернув уваги у своїх „Причинках“ пок. Бучинський. Подаючи їх тут враз із своїм коментарем до кождого документу з окрема, сповняю хоч в части обітницю, зроблену в моїм „Жиґимонтї Кейстутовичу“ (ст. VII, прим. 1), доповнити колись в дечім сю розвідку.

I.

До питання про Свитригайлове наданнє для церкви в Городку 1403 р.

Згадуючи про Свитригайлові держави в Галичинї висловив проф. Грушевський думку, що головну свою державу там же, Городок, дістав Свитригайло далеко скорше, як би се виходило з львівських судових записок [1]). В львівських судових записках виступає іменно Свитригайло аж в 1441 р. яко „Tenutarius Grodeczensis“ [2]), а між тим маємо його наданнє для церкви в Городку вже з 1403 р.[3]) Попри свій погляд, що Свитригайло дістав Городок мабуть скорше, чим в 1441 р., висловив одначе проф. Грушевський сумнїв що до певности дати Свитригайлового надання з 1403 р. Се й спонукало мене заняти ся близше тим питаннєм, тим більше, що довелось менї дістати до рук ориґінальну грамоту Свитригайла для Городецької церкви завдяки Ексц. митрополитови Шептицькому, у котрого згадана грамота переховуєть ся. Позаяк Ексц. митрополит застеріг собі право видання сеї грамоти, можу лише побажати, щоби се сталось в інтересї науки як найскорше. Зі своєї сторони подаю лише уваги що до сеї грамоти й висновки, зроблені на основі автопсії.

Перш усього мушу сказати дещо про виданнє городецької грамоти в „Актахъ Ю. и З. Россіи“ та у Головацького. Для обох видань копіював сю грамоту сам Головацький, та хоч не можна їм нїчого такого закинути, що зміняло б змисл грамоти (в однім лише місцї я читаю дещо инакше, а іменно замісць „дан“, я найшов в ориґіналї „псан“), все ж таки не видано її з фотоґрафічною вірностю. Вислої печати, котра була колись при

---

[1]) Історія України-Руси, IV, 2 вид., ст. 226, прим. 3.

[2]) Akta grodzkie i ziemskie XIV, ч. 301, ст. 37.

[3]) Акты Ю. и З. Россіи II, ч. 69, ст. 105; Головацкій: Памятники дипломатическаго и судебно-дѣлового языка русскаго... (Науковый Сборникъ 1866, ч. 26, ст. 39—40).

грамоті, не було вже в хвилї, як її видавано; був лише при кінцї, в прорізї грамоти, кусок шовкового малинового шнурка. Нинї його зовсїм нема.

На основі автопсії можу сказати про сю грамоту, що писана вона на перґамінї товстим півуставом, зближеним до скорописї; письмо декуди вже сильно сповзле, а навіть і позатиране так, що приходить ся деколи здогадуватись даного слова. Особливо важне для нас означеннє індикта сильно тепер затерте, а відчитати можна б його хиба, уживши до сего хемічної сполуки NH_4SH (ammonium hydrosulfuricum). Має вона одначе ту хибу, що хвилево надасть чорнилу сильнїйшої краски, а пізнїйше ще гірше її знищить. Далеко лучше ужити в тім випадку принятого в науцї нового способу фотоґрафовання, котрий дає можність віддати на знимцї найбільше сповзле письмо.

Дата грамоти від Р. Хр. 1 січня 1403 р.; Головацький відчитав індикт ѕ = 6, але редактори II-го тому „Акт-ів Ю. и З. Россіи", мимо, що копію доставив їм сам Головацький, подали індикт 3 (мабуть хибно відчитали ѕ як 3). Індикт 3 зовсїм неможливий для 1403 р., бо відповідає рокам Свитригайлових часів 1395, 1410, 1425 і 1440. Але й індикт 6, поданий Головацьким, неможливий для 1403 р. (для сего року є індикт 11), бо відповідає він рокам 1398, 1413, 1428 і 1443. Взагалї, як зауважив справедливо проф. Грушевський [1]), дати Свитригайлових грамот задають великі трудности (бо індикт не все відповідає рокови) так, що їх аналїза й хронольоґічне упорядкованнє могло б бути предметом спеціяльної студії. Але те не може бути ще доказом неавтентичности грамоти як і ся обставина, що в городецькій грамотї 1403 р. титулуєть ся Свитригайло „великим князем". Сей доказ мнимої неавтентичности відпаде одначе з хвилею, коли згадаємо, що 1403 р. припадав на час „ребелїї" Свитригайла [2]).

Що до своєї зверхньої форми, городецька грамота не будить в нас нїяких підозрінь. Що до внутрішньої форми сумнїв на основі ужитого в р. 1403 титулу „великий князь" повинен відпасти. Оставало б лише заняти ся справою сьвідків, підписаних на грамотї та індиктом, котрий незгідний з роком. З пяти сьвідків знаний нам добре лиш оден, князь Іван Чарторий-

[1]) Історія України-Руси, IV, 2 вид., ст. 480.
[2]) ibid. ст. 177—8.

ський, котрий виступає одначе аж в рр. 1437—1452 [1]). Так отже сумніве, чи міг він виступати вже в 1403 р., т. є о 34 роки вчаснійше. Сьвідок князь Михайло Костянтинович Ольшаницький виступає на Свитригайловій грамоті яко князь Михайло Костянтинович 1451 р.[2]) З тих же чотирех осіб, виступаючих в городецькій грамоті, що „розїхали" землю, призначену для городецької церкви, знаний близше пан Казарин Резанович, котрий виступає доволї часто в Свитригайлових грамотах, але аж 1437 та 1450 і 1451 р.[3]) Коли ще візьмемо під увагу, що Длуґош вичисляє під 1403 р. яко Свитригайлові посїлости „terram Podoliae", а крім сього „terram Zudaczoviensem; item districtus Strij, Schydlow, Stobniczam, Drugnyam, Uscze" [4]), не згадуючи нїчо про Городок, дійдемо на основі сього до пересвідчення, що вправдї індикт грамоти може бути добрий, але її рік є хибний.

Напевно знаємо з львівських судових записок, що Городок був у посїданню Свитригайла аж 1441 р. Найблизшим роком до 1441, котрому відповідає індикт 6, поданий на городецькій грамотї, є 1443 р. Сей рік був би найвідповіднійший для сеї грамоти, бо в сїм роцї міг Свитригайло підписувати ся „великим князем" зовсїм правно, а князь Іван Чарторийський є тодї вже одним із сталих сьвідків на його грамотах. Але ще й инші обставини промовляють за 1443 р. Пок. проф. Шараневич бачив в старій реґістратурі ц. к. прокураторії скарбу у Львові дві копії городецької грамоти, одну з датою 1 січня 1403 р., другу з датою 1 січня 1443 р.[5]) Останнє означеннє року для городецької грамоти може мати свою вартість. В „Архіві князїв Чарторийских" в Кракові находить ся оріґінал потверджения городецької грамоти королем Жиґимонтом Авґустом, виданого в Варшаві 11 листопада 1556 р.[6]) В трансумптї городецької грамоти, поданім там же в латинській транскрипції, читаємо таку дату: „pod lythom rozestwa Christowa thisyeczyho czothiristhoho czoterdesteho tretheho lytha janu-

[1]) Wolff: Ród Gedimina ст. 97—99; Kniaziowie ст. 18—19. В першій книжцї Вольф дає городецькій грамотї не знати длячого рік 1438 і індикт 1 (ст. 97, пр. 8a); в другій (ст. 19) індикт 3 і рік 14(40)?

[2]) Archiwum Sang. I, ч. 49. [3]) ibid., ч. 44, 48, 49.

[4]) Historia III, 554.

[5]) Шараневичъ: Черты изъ исторіи церковныхъ бенефицій и мірского духовенства въ Галицкой Руси. Львів 1902, ст. 33, прим.*).

[6]) Число інвент. дипл. 900 (оправлено в Vol. V, k. 41).

arii perwa dnye yndicta ẕ szestoho". Те саме бачимо й в потвердженню Жиґимонта III, виданім в Варшаві 13 липня 1596 р.[1]).

Як видно з сього, вже й у XVI в. дата городецької грамоти будила підозрінне й поправлювано її відповідно до індикта, припускаючи мабуть (се й мій здогад), що писар пропустив в грамоті слово, зглядно число „сорок". Иншого способу для погодження індикта з роком в сій грамоті не бачу. Думаю проте, що для городецької грамоти годить ся приняти 1443 р. Се не виключає одначе зовсім погляду проф. Грушевського, що Городок міг бути у Свитригайловім посїданню скорше, чим в 1441 р., поданім львівськими судовими записками.

Певна анальоґія що до дати є між городецькою грамотою, а грамотою Свитригайла для Петра Мищича, виставленою в Луцьку 4. II. 1408 р.[2]) Поданий на нїй індикт 1 відповідає вправдї сьому рокови, але противлять ся йому підписані сьвідки. І так Монївид, подільський і кремінецький староста виступає на звісних Свитригайлових грамотах аж в рр. 1437—8,[3]) Юрша, яко київський воєвода 1437 р.[4]), Юрій, Свитригайлів маршалок, 1437 р.[5]), Іван Гулевич і Іван Чорний 1433/4 і 1437 р.[6]), Іван Волотович 1437 р.[7]), Козарин, маршалок Луцької землї (він виступає й в городецькій грамоті) 1437 та 1450 і 1451 р.[8]), Васко Гулевич (в грамоті з 1408 р. мабуть помилкою Маско) 1450 р.[9]), князь Борис Глинський 1433—7 р.[10]), пан Семашко й писар „многогрішний Снаксар" 1437/8 р.[11])

Що Свитригайло підписавсь на грамоті з 1408 р. „великим князем", не може промовляти проти автентичности сеї грамоти, як се має місце й в грамоті з 1403 р. (городецькій). Рік 1408 був, як і 1403 р., роком поновної „ребелїї" Свитригайла[12]). Але він не міг видати грамоти 1408 р. в Луцьку, бо там тодї не сидїв, а в Сіверщинї[13]). В Луцьку видав він значну

---

1) Ч. інв. дипл. 1027 (ibid. k. 50).

2) Athenaeum 1842, II, ст. 26—7 в лихій латинській транскрипції. Перепечатано гражданкою в Акты Зап. Россіи I, ч. 36 та в Антоновича і Козловського: Грамоты вел. князей лит. ч. 3.

3) Arch. Sang. I, ч. 36 і 41; гл. також нивше у мене грамоту з 4/IX 1437 (причинок IV).

4) Arch. Sang. I, ч. 35 і у мене прич. IV.

5) Arch. Sang. I, ч. 41. 6) ibid. ч. 38 і 44.

7) ibid. ч. 38. 8) ibid. ч. 44, 48 і 49. 9) ibid. ч. 48.

10) Wolff: Kniaziowie, ст. 78. 11) Arch. Sang. I, ч. 36.

12) Грушевський IV, ст. 178—9 і Lewicki: Powst. Świdr. ст. 57—8. 13) ibidem.

частину грамот з висше поданими сьвідками, але аж в 1430-их рр. Що більше: він надав будь то в 1408 р. Петру Мищичу села в Кремінецькій волости, а між тим знаємо певно, що там же роздавав він (з Луцька) села аж в 1437 р.[1])

Все отже промовляє проти 1408 р., а за 1438 р.; навіть індикт 1 відповідає 1438 р. (хоч також і 1408 р.). Головна річ в тім, що хоч ся грамота видана з оригінала, видана вона лихо; в „Athenaeum“ зазначений в тексті грамоти 1408 р. (дописано що в оригіналї поданий він „bukwicą“), а в наголовку не знати чому 1436 р.[2]), котрому відповідав би індикт 14. Як довго проте не маємо оригінала грамоти в руках, мусимо відноситись до неї скептично, а в кождім разї з огляду на підписаних сьвідків віднести її радше до 1438, чим до 1408 р. Коли б справді в оригіналї був 1408 р., то се була б подібна загадка, як і при городецькій грамоті.

II.

До справи релїґійної фізіономії Жиґимонта Кейстутовича. — Жиґимонт київським князем?

В своїх „Dziejach Polski“ подав Ґолембйовский реґести трех документів, котрі свідчать про зносини Жиґимонта Кейстутовича в духовних справах з Римською Курією та Базилейським Собором, а крім сього є важними причинками до характеристики релїґійної фізіономії сього князя. Є се іменно реґести листів папи Мартина V, Евгенія IV й Базилейського Собора. Реґесту листу папи Мартина V подав Ґолембйовский з допискою „Ex MS. archivi Stanislai Augusti Regis, coll. Dogeli“. Дивну її дату „Romae X. idus ianuarii 1428“ розвязав пок. А. Левіцкий в своїм „Index-ї“ на „4 Januarii“.[3]) Що до реґести листу папи Евгенія IV, поданої Ґолембйовским з допискою „Ex. MS. archivi Stanislai Augusti regis“ з датою „S. l. in martio 1431“ я висловив, подібно, як і Левіцкий в „Index-ї“, сумнїв що до надписї „Eugenii IV. papae, epistola ad Sigismundum M. D. L.“, бо неможливо, щоб уже тоді титуловано Жиґимонта великим князем[4]). Трета реґеста, подана

---

[1]) Arch. Sang. I, ч. 41.

[2]) Wolff: Senatorowie i dygnitarze W. X. L., ст. 21, при однім з сьвідків сеї грамоти, Янї Войницькім, луцькім і олеськім старості, дав рік 1438.

[3]) Гл. у мене Жиґимонт Кейстутович, ст. 19.

[4]) ibid. ст. 20.

Ґолембйовским з допискою „Ex cod. MS. arch. Stan. Aug. regis“ з дивною датою „12idus 7bris 1439“ (котру я розвязую на 2 вересня), се реґеста листу Базилейського Собора.

На основі сих реґест і инших жерельних даних попробував я дати характеристику релiґiйної фiзiономiї Жиґимонта Кейстутовича [1]), котра стрінулась одначе з критикою зарівно пок. Бучинського [2]), як і дра Прохаски [3]). Як небудь будемо задивлятись на сю справу, згадані листи є для неї першорядної вартости хоч би вже з сього згляду, що жерельні дані до характеристики Жиґимонта яко чоловіка незвичайно бідні. Тим ціннійшим являєть ся се, що удалось мені відшукати копії отсих трех листів в цілій основі. Перший лист (Мартина V) найшов я в копії, уміщеній в т. зв. „Теках Нарушевича“ [4]) з допискою самого Нарушевича: „Martini Papae V. literae ad Sigismundum M. D. Lituaniae. 1428. X Idus Januarii. (Ex MS. Arch. Stan. Aug. Regis. Collec. Dogelis)“. В тих же „Теках“ найшов я копію листу папи Евгенія IV [5]) (зовсім ідентичну з копією листу Мартина V) з допискою Нарушевича: „Eugenii Papae IV. epistola ad Sigism. M. Ducem Litv. (Ex MS. arch. Stan. Aug. Regis). 1431 a Martio“. З сього приводу, що оба листи ідентичні, подаю низше в цілій основі лишень лист папи Мартина V, узгляднюючи в примітках деякі варіянти листу папи Евгенія IV. Що до сумніву Левіцкого й мого, чи міг звавити ся вже тоді для Жиґимонта титул „великого князя“, показуєть ся, що виднїє він не в папських листах, а в дописках Нарушевича на копіях. Копія листу Базилейського Собора з допискою Нарушевича: „Synodus Basiliensis Sigismundo Duci Litvaniae. 1439. XII Idus Septembris? (Ex. MS. Arch. Stan. Aug. Regis)“ містить ся рівнож в „Теках“ [6]).

Лист папи Евгенія IV цікавий для нас вельми ще з иншого згляду. Папа відзиваєть ся в ньому до Жиґимонта такими словами: „Nobili viro Sigismundo, duci Lithvaniae, Kijoviensi duci salutem et apostolicam benedictionem“. Нам нїчого не

---

[1]) ibid. ст. 116.

[2]) гл. „Записки“ т. 75, ст. 141. Тут в прим. 1 вказує Б. на новий жерельний матеріял до сього питання.

[3]) гл. Kwart. histor. 1906, ст. 344.

[4]) MS. Архіва кн. Чарторийских ч. 14, ст. 549. Инша копія в MS. ч. 237, k. 147.

[5]) MS. ч. 15, ст. 87—88. Инша копія в MS. ч. 237, k. 153.

[6]) MS. ч. 16, ст. 543. Инша копія в MS. ч. 237, k. 199.

відомо звідки инде, щоб Жиґимонт мав коли небудь у своїх руках Київ, заким його здобув уже яко великий князь на Свитригайлї. За житя Витовта мав Жиґимонт Новгородок лит. та Стародуб, від котрого утерло ся для нього аж по 1432 р. імя „Стародубського“[1]). Що до Київа, то, як відомо, Витовт відобрав його від князя Володимира Ольґердовича 1394 р.,[2]) після чого віддано його Скиргайлови, але сей вмер уже 1397 р.[3]) Наново опорожнену Київщину дав Витовт Івану Ольгимунтовичу, князеви гольшанському, але вже лиш „держати“, яко намісникови, а не як княжу волость[4]). В 1422 р. виступає яко „capitaneus Kiioviensis“ князь Михайло Іванович Гольшанський,[5]) в тім роцї, в котрім Жиґимонт Кейстутович згаданий у перве яко „князь Стародубський“[6]). Звістка про князюваннє Жиґимонта в Київі, подана в папськім листї з 1431 р. стоїть так одиноко, що як небудь вона для нас цїкава, годить ся приймати її з великою обережностю, поки не найдуть ся на се инші документальні дані.

1. Листи папи Мартина V з 4 січня 1428 р. і Евгенїя IV з марта 1431 р. до Жиґимонта Кейстутовича в духовних справах.

Martinus[7]) Episcopus, servus servorum Dei, dilecto filio, nobili viro Sigismundo Kieystudy, duci Lithvaniae,[8]) salutem et apostolicam benedictionem. Provenit ex tuae devotionis affectu, quo Nos et Romanam Ecclesiam reverens, ut petitiones Tuas, illas praesertim, quae animae Tuae salutem respiciunt, ad exauditionis gratiam admittamus. Hinc est, quod Nos Tuis supplicationibus inclinati, ut confessor tuus, quem duxeris eligendum, omnium peccatorum Tuorum, de quibus corde contritus et ore confessus fueris, semel tantum in mortis articulo plenam remissionem Tibi in sinceritate[9]) fidei, unitatae Sanctae Romanae Ecclesiae, ac obientia[10]) et devotione Nostra, et Successorum Nostrorum Romanorum Pontificum, canonice intrantium, persistenti

[1]) гл. Жиґимонт Кейстутович стор. 16—17 і мою статю в Істор. причинках I, ст. 64—73.
[2]) Грушевський: Історія України-Руси IV, ст. 173.
[3]) ibid. ст. 176. [4]) ibid. ст. 176—7.
[5]) Wolff: Kniaziowie lit.-ruscy, ст. 96.
[6]) Жиґимонт Кейстутович, ст. 17.
[7]) В листї Евг. IV: „Eugenius“.
[8]) Евг. IV: „Nobili viro Sigismundo, duci Lithvaniae, Kijoviensi duci“. [9]) В копії „senceritate“; в текстї поправляю.
[10]) Евг. IV: „obedientia“.

auctoritate Apostolica concedere valeat, devotioni Tuae tenore praesentium indulgemus; sic tamen, quod idem confessor de his, quibus fuerit alteri satisfactio impendenda, eam Tibi per te, si supervixeris, vel per haeredes Tuos, si tunc forte transieris [1]), faciendam [2]) iniungat, quam Tu vel illi facere teneamini, ut praefertur. Et ne, quod absit, propter huiusmodi gratiam, reddaris proclivior ad illicita, imposterum commitenda volumus, quod si ea confidentia remissionis huiusmodi, aliqua forte commiteres, quod [3]) ad illa praedicta remissio Tibi nullatenus suffragetur. Et insuper, quod per unum annum a tempore, quo praesens Nostra concessio ad Tuam notitiam pervenerit, computandum singulis sextis feriis impedimento cessante legitimo, jejunes, quod si praedictis feriis ex praecepto Ecclesiae regulari observantia, iniuncta paenitentia, voto, vel alias jejunare tenearis, una alia die singularum septimanarum, eiusdem anni, qua ad jejunandum, ut praemittitur, non sis astrictus, jejunes et si in dicto anno, vel aliqua eius parte esse [4]) legitime impeditus anno sequenti, vel alias quam primum poteris modo simili supplere, huiusmodi jejunium tenearis, porro si forsan alius praedictum [5]) jejunium in toto, vel in parte quandocunque adimplere commode non poteris [6]), eo casu confessor idoneus, quem ad hoc elegeris, jejunium ipsum in alia pietatis opera, prout animae Tuae saluti expedire viderit, commutare valeat, quae Tu pari modo adimplere debeas, alio quin huiusmodi [7]) praesens Nostra concessio, nullius sit roboris vel momenti. Nulli ergo omnino hominum liceat, hanc paginam Nostrae concessionis et volontatis infringere, vel ei ausu temerario contraire, si quis autem hoc attemptare praesumpserit, indignationem Omnipotentis Dei et Beatorum Petri et Pauli Apostolorum Ejus, se noverit incursurum. Datum Romae, apud Sanctos Apostolos. X Idus Januarii. Pontificatus Nostri anno undecimo [8]).

2. *Лист Базилейського Собора до Жиґимонта Кейстутовича з 2 вересня 1439 р. в духовних справах.*

Sacrosancta Generalis Synodus Basiliensis in Spiritu Sancto legitime congregata universalem Ecclesiam representans, dilecto Ecclesiae filio, nobili viro Sigismundo, Duci Magno Lithvaniae et Russiae, salu-

---

1) Евг. IV: „transiveris“. 2) Евг. IV: „faciendum“.
3) Евг. IV: „quo“. 4) Евг. IV: „esses“.
5) Евг. IV: „praefatum“. 6) Евг. IV: „nequiveris“.
7) „huiusmodi“ лише в листї папи Евгенїя IV. В копії листу папи Мартина V нема.
8) Евг. IV: „Datum Romae, apud S. Petrum anno Incarnationis Dominicae † 1431. † Pontificatus Nostri anno primo“.

tem et Omnipotentis Dei benedictionem. Benigno illa Tibi concedenda favoré per quae sicut pie desiderare videris conscientiae pacem et salutem animae Deo propitio consequi valeas, et spiritualis salutis Tibi proveniat augmentum. Hinc est, quod Nos Tuis supplicationibus inclinati, ut aliquem idoneum et discretum Presbiterum in Tuum possis eligere confessorem, qui, quoties Tibi fuerit opportunum confessione Tua diligenter audita, pro commissis Tibi debitam absolutionem impendere, ac paenitentiam salutarem iniungere, vota vero peregrinationis et abstinentiae, quae omisisti et commode observare non potes, in alia pietatis opera commutare valeas, nisi forsam talia fuerint, propter quae Sedes Apostolica sit merito consulenda. Adque Missam antequam illucescat dies, circa tamen diurnam lucem et etiam per horam post meridiem, cum qualitas negotiorum pro tempore ingruentium id exegerit, liceat Tibi per proprium vel alium sacerdotem idoneum facere celebrari. Ita quod nec id sibi, nec sacerdoti taliter celebranti ad culpam valeat imputari, adque etiam per Te male oblata, sive extorta, dummodo notitiam illorum, quibus esset satisfactio impendenda, habere non possis, ad Divinum Cultum, et in alia similia pietatis opera iuxta eorundem confessorum consilium convertere valeas devotioni Tuae auctoritate universalis Ecclesiae tenore praesentium de speciali gratia indulgemus, proviso, quod parum huiusmodi concessione, etiam ante diem utaris, quia cum in altaris Offitio immoletur Dominus Noster, Dei Filius, Jesus Christus, qui candor est lucis aeternae, congruit hoc non noctis tempore fueri, sed in luce, nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam Nostrae concessionis infringere, vel ei ausu temerario cotraire, si quis autem hoc attemptare praesumpserit, indignationem Omnipotentis Dei et universae Ecclesiae se noverit incursurum. Datum Basileae [1]) XII Idus Septempris. Anno a Nativitate Domini Millesimo quadringentessimo trigesimo nono. Apostolica Sede vacante.

III.

Проба реституції грамоти Жиґимонта Кейстутовича з 15/X 1432 р., що признавала права Польщі на Городло.

Дня 15 жовтня 1432 р. попри грамоту, котрою Жиґимонт Кейстутович заключив в Городнї унїю з Польщею[2]), виставив він ще одну грамоту з тої ж дати, котрою признав права Польщі

[1]) „Basileae“ в копії MS. 237; у Нарушевича „Basilien“.

[2]) Ся грамота напечатана наново з ориґінала в моїй розвідцї Жиґимонт Кейстутович, ст. 148—151.

на Городло [1]). Грамота ся була доси звісна лише з Длуґоша [2]), але, на жаль, в тексті незвичайно попсованім. Найбільше утерпіли на сім імена сьвідків, котрі в части зовсім опущені в тексті грамоти, захованім у Длуґоша, а в части до неможливости перекручені.

Припадково удалось мені найти в „Архіві кн. Чарторийских" в Кракові поправнійшу копію згаданої грамоти, а іменно в рукописнім кодексї ч. 233. Походить він з XV в. і на ст. 1 має таку напись: „Liber Reuerendissimi patris domini Sbignei olim Cardinalis et Eppi Cracouien... Quem ego Johannes Dlugosch senior Canonicus Cracouiensis Executor testamenti dicti domini Cardinalis reposui in errarium Ecclesie Cracouiensis Anno domini MCCCC septuagesimo nono" [3]). Отся напись важна для нас власне із сього згляду, бо довідуємось з неї, що копія нашої грамоти находить ся в рукописній збірцї [4]), колишнїй власности кардинала Олеснїцького, котрий, як відомо, був одним із головних учасників, а навіть відпоручником короля Ягайла на зїздї в Городнї 15 жовтня 1432 р. [5]) В браку оригінала повинна віднайдена мною копія нам його поки що заступити, тим більше, що заховалась вона в значно поправнійшім текстї, чим у Длуґоша і зі значними відмінами.

Текст найденої мною копії уриваєть ся одначе на перших 4 сьвідках. Печатаючи текст грамоти з отсеї копії без нїяких змін, я подаю в низу відміни, котрі є у Длуґоша (D.). Уступ, в котрім приходять сьвідки, доповнюю відповідно з великої городенської грамоти Жиґимонта, позаяк сьвідки в обох грамотах зовсім ідентичні, тільки, як сказано, в текстї Длуґоша деякі імена опущені, деякі знов перекручені. Для порівнання виписую одначе й ті перекручені імена з Длуґошевого тексту побіч тексту, винятого з великої городенської грамоти.

In nomine Domini amen. Ad perpetuam rei memoriam. Ne ea, que aguntur cum [6]) tempore, cum lapsu temporis evanescant: sagacis humane nature discrecio consueuit gesta mortalium scripti patrocinio

---

[1]) Lewicki: Powst. Świdr. ст. 154 здогадувавсь, що таких грамот мусїло бути ще більше для инших територій, але проф. Грушевський IV, ст. 207, прим. 2 противить ся такій думцї.

[2]) Historia IV, ст. 486—7.

[3]) Пор. Catalogus Codicum manu scriptorum Musei Principum Czartoryski Cracoviensis. I. ed. Korzeniowski, ст. 36.

[4]) MS. ч. 233, ст. 641—2.

[5]) Жиґимонт Кейстутович, ст. 34 і д.

[6]) D. „in", варіянт „cum".

roborari [1]). Proinde Nos Sigismundus Dei gracia Magnus Dux Litthwanie, Russie etc. recognoscimus et fatemur per presentes, quod oppidum et districtum [2]) Hrodlo super [3]) flumen Bugi [4]) situm, cum omnibus et singulis villis, graniciis, gadibus, limitibus, et signanter cum omnibus appendiis et attinenciis vniuersis, prout in se longe, late, et ab antiquo consistit, ad Coronam et Regnum [5]) Polonie spectabat et pertinebat, spectatque et pertinet, ac spectare et pertinere debet, nunc et in ewum, et omnibus temporibus perpetuis duraturis. Propter quod Nos Sigismundus Magnus Dux Litthwanie supradictus spondemus, promittimus et pollicemur presentibus scriptis nostris, quod pro dicto oppido et omnibus suis attinenciis supradictis, Serenissimum principem dominum Wladislaum Regem Polonie et ipsius successores et Coronam Regni Polonie nullatenus [impetemus] [6]) neque inquietabimus uel molestabimus quacumque racione, re [7]), negocio, modo, ingeniis uel coloribus exquisitis. Harum quibus nostrum sigillum [8]) presencium [9]) prelatorum, principum et baronum nostrorum infrascriptorum est appensum [10]) testimonio literarum, videlicet reuerendissimorum in Christo patrum dominorum [11])...

Длуґош:

[Mathiae Vilnensis, Andreae Luceoriensis, episcoporum; nec non Alexandri, Iwan palatini Trocensis, Zimwyekratherscziсz, Rumpoldi marsalci, Petrassii Monthigerdrowicz, Gastoldi Schedibori, Radiwil Hostikowicz, Emdigidi Iurga, Naczucz Gimbilowicz, Olechno Dowoynowicz, Schak Dnagal, vexilliferorum; Goyllin [13]) Nadogowicz [14]). Actum et datum

Вел. Город. грамота:

[Mathie Wylnensis, Andree Luczeoriensis Episcoporum, (necnon) [12]) Alexandri, Ywani Wolodimirowiczy, Symeonis Ywanowicz, Fedori Koributhowicz Ducum, Hostik Castellani Wylnensis, Michaelis alias Keszgal Capitanei Samagitie, Johannis alias Jownis Palatini Troczensis, Zynowey Brathoschicz, Rombolthi Marschalci, Petrassii Montigirdowicz, Gastol-

[1]) D. „roborare". [2]) D. „districtus". [3]) D. „supra".
[4]) D. „Bug". [5]) Нема в D. „et Regnum".
[6]) Вимаю „impetemus" з D., позаяк в нашій копії є якесь невиразне слово, котрого мимо старань, я не зміг відчитати.
[7]) D. нема „re".
[8]) D. „sigilla nostra", варіянт „sigillum nostrum".
[9]) D. нема „presencium". [10]) D. „praesentibus sunt appensa", вар. „praesentibus est appensum".
[11]) В копії MS. ч. 233 по „dominorum" є „Mathia Vilnensis, Andrea Luczioriensis episcoporum, necnon Allexandro, Ywan..."; тут уриваєть ся текст копії.
[12]) Нема в вел. гор. грамоті, тільки у D. і в копії MS. ч. 233.
[13]) Варіянт „Gogilmin". [14]) Варіянт „Nagodowicz".

in Grodno feria quarta in die Sanctae Hedvigis, Anno Domini Millesimo quadringentesimo tricesimo secundo].

thi, Schedibori, Radiwil Hostikowicz, Gudigirdi, Jurga, Naczus Gynivilowicz, Olechno Dowoynowicz, Sak, Dovgal [1]) Vexilliferi, Goylimin Nadobowicz...[2]) Actum et datum in Grodno, feria quarta ipso die Sancte Hedwigis, anno Domini millesimo quadringentesimo tricesimo secundo].

IV.

Присяжна грамота Свитригайлових сторонників для короля Володислава III з 4/IX 1437 р.

Присяжна грамота Свитригайлових сторонників для короля Володислава III з 4 вересня 1437 р. звісна була доси лише з копії в „Теках Нарушевича“ [3]). В своїй розвідцї про Жиґимонта Кейстутовича згадав я, що ориґінал сеї грамоти находить ся в „Архіві кн. Чарторийских“ в Кракові (хоч з другої сторони хибно згадав я й про ориґінал грамоти Свитригайла з тої ж дати в тім архіві, котрого одначе там нема) [4]). Ся грамота, що має ч. інв. дипл. 422, писана на перґамінї; були при нїй висл̂і печати, котрих тепер брак, а остало лише пять перґамінових ремінців, на котрих колись ті печати висїли. Копія сеї грамоти, видана в „Кодексї листів“ містить в собі тілько помилок і відмін супроти ориґінала, що оказуєть ся потреба поновного її видання з ориґінала. Помилки й відміни копії (C. = Codex) подаю під текстом в примітках.

З ориґінала згаданої грамоти довідуємось, що маршалком двора вел. кн. Свитригайла був „Okussko Tlucaczowicz“, а не як хибно випечатано на основі копії Нарушевича „Daszko Thu-

---

[1]) Про те, що годить ся тут читати „Dovgal“, не „Dorgal“, гл. Жиґ. Кейст., ст. 151, прим. 2.

[2]) Чи між „Nadobowicz“ і „Actum“ були в меншій городенській грамотї слова з великої грамоти від „Prelati“ аж до „litterarum“, не можемо довідатись анї з Длуґоша, анї з копії MS. ч. 233, тож їх тут опускаю.

[3]) Codex epist. saec. XV, т. I, 1, ч. 92, ст. 86.

[4]) Жиґимонт Кейстутович, ст. 78, прим. 1. При тій нагоді зауважу, що в подібній присяжній грамотї Довґірда для Жиґ. К., виданій мною ibid. ст. 159 з ориґінала, є „si quod absit“, а не „si quidem absit“.

baczowicz“[1]). Сей Окушко підписував ся крім сього на Свитригайлових грамотах по руськи або самим іменем „Ѡкушко“[2]), або повно „Ѡкушко Толкачевич“[3]).

Nos Iurscha pallatinus Kijowiensis, Moniwid[4]) Camenecensis et Podolie capitaneus, Abraham archimandryth[5]) Ecclesie Rutinicalis[6]) Kijowiensis, dux Boriss Glynsky, Okussko Tlucaczowicz[7]) preclarissimi principis et domini magni ducis curie marssalcus[8]) et Wasyly Polociensis[9]) significamus tenore presencium omnibus quibus expedit vniuersis, presencium [noticiam][10]) habituris. Quia cum prefato preclarissimo principe[11]) et domino Boleslao alias Swidrigal, Dei gracia magno duce etc.[12]) domino nostro graciosissimo adhesimus cum omnibus nostris subditis, castris, ciuitatibus, opidis,[13]) districtibus,[14]) terris, villis et quibusuis dominijs ad ipsum castrum Kijow[15]) spectantibus, que prefatus dominus[16]) magnus dux, dominus noster graciosus pro presenti possidet et cum Dei auxilio possidebit in futurum, iuramentaque fidelitatis prestiti simus[17]) serenissimo principi et domino domino Wladislao Dei gracia regi Polonie etc.[18]) domino nostro gracioso ac serenitatis sue Corone sacre Polonie. Itaque cum dominis regni et presertim terrarum Rusie in[19]) vicinatu nostro positis nos ad inuicem vniuimus, consociauimus,[20]) vnimurque[21]) et consociamur per presentes. Volumus eciam prefato domino regi et serenitatis ipsius dominis in regno et signanter in terris Rusie inhabitantibus contra eorum quosque[22]) hostes fidelia nostra[23]) consilia et auxilia iuxta posse nostrum dare et facere vsque ad annos domini eiusdem[24]) regis debite etatis. Et dum ex permissione[25]) Dei omnipotentis prefatum dominum magnum ducem Swidrigal, dominum nostrum graciosum de hac vita migrari[26]) feliciter contigerit, extunc nos non ad[27]) alium dominum, preterquam ad iam dictum dominum regem spectare

---

[1]) Так само хибно Wolff: Senatorowie i dygnitarze W. X. L. ст. 174; пор. ще Kwiatkowski: Urzędnicy kancelaryjni, koronni i dworscy в крак. Rozpraw. i spraw. hist.-fil. XVII, ст. 210. Добре в Boniecki: Poczet rodów W. X. L. ст. 349—350.

[2]) Archiwum Sanguszków I, ч. 41. [3]) ibid. ч. 36.

[4]) C. має „Monwid“. [5]) C. „archimandryta“. [6]) C. „ruthenicalis“. [7]) C. „Daszko Thubaczowicz“. [8]) C. „marschalcus“. [9]) C. „Polocensis“. [10]) C. „notitiam“, котрого нема в ориґіналї. [11]) C. нема „principe“. [12]) C. нема „etc.“ [13]) C. нема „opidis“. [14]) C. нема „districtibus“. [15]) C. „Kiioviense“. [16]) C. нема „dominus“. [17]) C. „praestita sumus“. [18]) C. „et“. [19]) C. „et“. [20]) C. „consociamus“. [21]) C. „unimur“. [22]) C. „quoscunque“. [23]) C. нема „nostra“. [24]) C. „eiusdem domini“. [25]) C. „praemissione“. [26]) C. „migrare“. [27]) C. нема „ad“.

et pertinere volumus. Spondemus eciam promittimusque pro omnibus alijs in terra Kijowiensi et eius districtibus manentibus, quia omnia per nos superius inscripta firme tenebunt, iuramentaque fidelitatis similiter prout et nos sepedicto domino regi prestabunt. Promittimus eciam suprascripta nostra bona fide[1]) absque dolo et fraude inuiolabiliter obseruare. In cuius rei testimonium nostra propria sigilla presentibus sunt appensa[2]). Actum et[3]) datum[4]) Leopoli feria quarta proxima ante festum Natiuitatis Beate Marie[5]) Virginis gloriose[6]). Anno Domini millesimo CCCCXXXVII[7]).

V.

Найпізнійша київська грамота Свитригайла.

В „Архіві кн. Чарторийских“ находить ся під ч. інв. дипл. 478 руська грамота Свитригайла, писана на перґаміні, при ній на шнурку з кармазинового й синього шовку висла печать з гербом „погоні“, витисненім в червоній масї. Ось та грамота:

Милостью божьею мы великии князь Швитрикгал литовскии, рускии и иных. Чинимъ знаменито и даемъ вѣдати симъ нашимъ листомъ каждому доброму, хто нань возрить или чтучи его въслышить, комуждо будеть его потрѣбно. Дали есмо и записали владицѣ ѿрменьскому под Луцкомъ село, што Врусъ держалъ, на имя Цѣпорово, вѣчно и непорушно и на веки и со всимъ с тымъ, што к тому селу издавна слушаеть. Протож ненадобѣ никому въступати ся и еден вѣдаеть тое село владика ѿрменьскии. А псан в Киѣве под лѣты ржтва Исус. Хсва тисяча лѣтъ и чотыриста чотырдесятъ пятого лѣта, мсца декабря кв҃ дны, индикта а҃.

Князь Борис канциерии[8]) приказалъ. †

Ся грамота цікава для нас головно ізза своєї дати 22 грудня 1445 р., 1 індикта й свого місця видання, в Київі. Як відомо, не маємо ніякої звістки про се, щоб Київ був в руках Свитригайла після 1437 р., але й не маємо даних на се, коли перейшов він до Жиґимонта Кейстутовича[9]). Остання певна київська грамота Свитригайла, се його наданнє для Каленика Мишковича з 17 жовтня 1437 р.[10]). Маємо вправдї грамоту Свитри-

---

[1]) C. „supra scripta bona nostra fide“. [2]) C. по „rei“ є „etc.“; від „testimonium“ аж до „appensum“ нема в C. [3]) C. нема „et“. [4]) C. нема „datum“. [5]) C. нема „Marie“. [6]) C. нема „gloriose“. [7]) C. „anno 1437“.

[8]) Можна б читати „канцлерии“, але я читаю радше, як подано в горі.

[9]) До справи переходу українських земель до Жиґимонта гл. Lewicki: Powst. Świdr. ст. 281—2 і 358, прим. 38; Грушевський: Іст. Укр.-Руси IV, ст. 226 і 480; мою розвідку Жиґ. Кейст. ст. 81.

[10]) Archiwum Sang., I, ч. 35.

гайла, видану в Київі 9 грудня 1442 р.[1]), але її індикт 12 вказує на 1433 р. (вересневий 1434). Видавці I тому „Archiwum Sanguszków"[2]) і проф. Грушевський[3]) добачують в даті 1442 р. скомбіноване численнє: перші дві цифри взяті е т. зв. діонїсійського численя (від Христа), дві другі з т. зв. візантийського численя (від сотворення світа). Таке скомбіноване численнє бачимо ще нпр. в Свитригайлових грамотах з 16/I 1444 р. (інд. 15)[4]) і 14/VII 1446 р. (інд. 15)[5]).

Можливо, що й в грамоті Свитригайла для вірменського владики з 22/XII 1445 р. ужито такого скомбінованого численя. Передусім її індикт 1 відповідає 1438 р. Такий сам індикт має й згадана висше київська грамота Свитригайла для Каленика Мишковича, видана 17/X 1437 р. З сього приводу замічає проф. Грушевський, що з огляду на індикт, відповідаючий 1438 р., 1437 р. останньої грамоти се наш рік 1437, а не вересневий[6]). Возьмім тепер нашу грамоту. Рокови 1445 відповідає властиво індикт 8. Коли ж приймемо, що в ньому численнє скомбіноване, то відповість він рокови від сотворення світа 6945. Щоби одержати дату після численя від Христа, відтягнути треба від 6945 цифру 5508, а що се вже друга половина року (22/XII), цифру 5509 (отже 6945 — 5509 = 1436). Коли б ми сього стисло держались, то не могли б ми погодити сього з індиктом, котрий вказує на 1438 р.[7]) В пригоді може нам стати київська грамота з 17/X 1437 р., що має той сам індикт 1. Між сьвідками на нїй виступає князь Борис Глинський; його підпис бачимо й на нашій київській грамоті з 22/XII 1445 р. Обі дати місяців (17/X і 22/XII) так до себе близькі, що обі грамоти можемо віднести до 1437 р. з тою ріжницею, що, підчас коли, як в горі сказано, в грамоті з 17/X 1437 р. індикт 1 вказує на наш рік 1437, а не вересневий, в грамоті з 22/XII індикт 1 вказує на вересневий 1438 р., що відповідає нашому 1437 р. Коли б проте моя думка була вірна, то в грамоті Свитригайла для вірменського владики треба б добачувати найпізнїйшу

[1]) ibid. ч. 38. [2]) ibid. ст. 159. [3]) IV, ст. 480.

[4]) Arch. Sang. I, ч. 41. [5]) ibid. ч. 44.

[6]) IV, ст. 481, прим. 1.

[7]) Проф. Грушевський ibid. ст. 480 відтягає в грамоті з 9/XII 1442 р. число 5508, мимо сього, що се вже друга половина року. Відтягнувши се число й в нашій грамоті, дістали б ми 1437 р., отже вересневий 1438 р.

київську грамоту сього вел. князя [1]. А се рішучо відтягало б перехід Київщини до Жиґимонта Кейстутовича поза 1437 р.

Кілька слів про князя Бориса Глинського. Доси знаний він був з титулом „підканцлерого"; на нашій грамоті підписав ся він „канциерии" [2].

VI.

Кілька дат до ітінераря Жиґимонта Кейстутовича.

В своїй розвідці про сього вел. князя подав я в екскурсах його ітінерар на основі опублїкованих його грамот та ріжних сучасних жерельних звісток [3]. Ітінерар сей доволї бідний, так що кожде, хоч би й найдрібнїйше його доповненнє може мати свою вартість. Тож доповняю йогоількома датами з грамот, котрі удалось менї роздобути.

В „Теці Нарушевича" ч. 15, ст. 365 маємо реґесту надання Жиґимонтом Івану Ґаштовтови [4]) села Петрилович і ин. з датою „na żamku Trockim, w piątek bliski przed Świętem Św. Walentego" 1433 р. Можна тут приняти лише св. Валентина 14/II, отже дата грамоти 13/II 1433 р.

Там же на ст. 474 находимо реґесту надання Жиґимонтом села Малкович Олехну Довойновичеви [5]) з датою „w zamku Trockim w niedzielę ostatnią świąteczną" 1434 р. Датованнє польське досить недокладне. Можна тут приняти хиба 6 недїлю по Великодни (Dominica exaudi), а останню перед Зеленими Святами, то є 9/V 1434 р.

Там же на ст. 473 є реґеста надання Жиґимонтом села Хожово Судимунтови [6]) з датою „w zamku głównym Trockim w niedzielę dnia Święta Wniebowzięcia błogosł. Dziewice Maryi" (= 15/VIII) 1434 р. Підписали грамоту: Остик, виленський каштелян, Юрій Ґедиґольд з Вишнева, Кезґайло з Давилтова, Ходко і Николай, писар дворний (który mnieysze rzeczy miał w poruczeniu) [7]).

[1]) Луцьк, коло котрого лежало згадане в грамотї село Цїпорово, був у Свитригайлових руках до кінця 1438 р. Жиґ. Кейст. ст. 81.

[2]) Archiwum Sang. I, ч. 35: „Приказ князя Борисов подканцлерего". Титул „канцлерии" бачимо ще в одній грамотї Свитригайла в „Athenaeum" 1842, II, ст. 28. („Prikaz pana Fied'ka kan'cliereho").

[3]) ст. 121—123. [4]) Про нього ibid. ст. 127 sub voce.

[5]) Про нього ibid. ст. 130 sub voce. [6]) ibid. ст. 132 sub voce.

[7]) Про них ibid. ст. 129, 130, 133, 134 sub vocibus.

Отсї надання звісні були вже з „Poczet-у“ Бонецкого, але без означення дня і місяця видання.

В тій же „Теці“ Нарушевича (ч. 15, ст. 443—5) є копія Жиґимонтового надання під таким заголовком: „Sigismundus magnus dux Lithvaniae nobili Praetor de Corczewo, bona Ruthka, Czarna, Czolonna, Mordi, Pruschin, Gluchowo in haereditatem donat. 1434, d. 7. Septembris. — Ex originali Archivi Regni“. Одначе дата „Trocky sabbato proximo ante festum nativitatis Mariae“ 1434 р. вказує на 4/IX, а не на 7/IX, як розвязано в „Теках“. Копія зроблена з перґамінового ориґіналу, при котрім була маєстатична печать Жиґимонта на шовковім червонім і чорнім шнурку. Яко сьвідки підписані: Остик, виленський каштелян, Лелюш, троцький воєвода, Юрій Ґедиґольд, Кезґайло з Давилтова, Ходко й „nobilis Nicolaus, curiae nostrae notarius“ [1]).

---

[1]) Про них ibid. ст. 129, 130, 131, 133 і 134 sub vocibus.

Сліди великоруських літературних творів

про фльорентийську унію та урядового акту московського правительства в „Історії фльорентийського собору“ 1598 року.

З паперів пок. ***Богдана Бучинського.***

Недостачу власних, українських чи білоруських реляцій про фльорентийський собор і про пропаґанду унії за часів митрополита Ісидора заступив автор „Історії фльорентийського собору“ иншими, великоруського походженя. З огляду на те, що покористуванє урядовим актом московського правительства з боку нашого памятника може дати підставу до важних виводів, подавати му паралельні точки нашої повісти зі згаданим документом в цілости.

Русская Историческая Библіотека т. VI. Петербургъ 1880. Посланіе в. кн. Василя Василевича до Константина Палеольоґа з липня 1452.

„Отъиде къ Богу и отъ сего временнаго живота преставися вашь богомолецъ, отецъ нашь, приснопамятный Фотій, митрополитъ кіевьскый и всея Руси: и отъ того же тогдяшняго времени, мы же, милостью Божьею, съгадавше съ своею матерію съ великою княгинею, и съ нашею братьею съ рускыми великими князьми, и съ помѣстными князьми, и съ литовскыя земли господаремъ, великымъ княземъ, и съ

Русская Историческея Библіотека т. XIX. Петербургъ 1903. Історія фльорентийського собору.

По зе́штью съ того́ свѣта митрополи́та Кі́евского Фо́тіа, вы́бранъ бы́лъ та́къ отъ епископовъ и всего́ при́чту церко́вного, яко те́жъ отъ княжатъ Полно́чныхъ, обыва́телевъ зе́мль Ру́скихъ и князства Литовского на столі́цу митрополіи Кі́евской человѣкъ до́брый, побо́жный, ти́хій, скро́мный и учо́ный, епископъ Рева́нскій, и́менемъ Іо́на, и вы́правленъ бы́лъ въ листы причи́нными и свидѣтел'ствованными до патриа́рхи Кон-

---

Принято на засіданю іст. філ. секції 20. VI. 1913 р.

святители нашея земли, и съ всѣми священникы и духовными человѣкы, общежители же и пустынными отходникы, съ святыми старци, и съ нашими бояры, и съ всею нашею рускою землею, съ всѣмъ православнымъ христіяньствомъ, избравше, посылахомъ и съ нашимъ посломъ, съ просбою и съ моленіемъ къ преженочившимъ (тогда еще живымъ сущимъ имъ), къ брату святого ти царьства царю Калояну и къ патріарху Іосифу, отца нашего Іону, епископа рязанскаго, дабы его намъ поставили на святѣйшую митрополью рускую, митрополитомъ на Кіевъ и на всю Русь. И тому отцу нашему Іонѣ епископу тогда отъ насъ и съ нашимъ бояриномъ, съ нашимъ посломъ къ Царюграду пошедшу, и не вѣмы како, по Божьимъ неизреченнымъ судбамъ, ему ли самому на доровѣ помедлившу, Богу ли тако волившу, оному къ Царюграду достигнути не поспѣвшу, а до его прихожденія царь и патріархъ поставиша намъ на русскую митрополію, на Кіевъ и на всю Русь, Исидора митрополитомъ; и яко пришедшу Іонѣ въ Царьградъ, и слышахомъ о семъ отъ многыхъ, яко царь и патріархъ много пожалиша о томъ, яко ему не поспѣвшу пріити къ нимъ, а имъ како ускорившимъ Исидора поставити митрополитомъ, и рѣкоша: „что уже сътворимъ? ты не успѣ пріити къ намъ, а мы другаго на ту святѣйшую митрополію поставихомъ, и мы не можемъ иначея стантинóполского Іóсифа и до цéсара Кгрéцкого Палеолóкга, по сáкру або по благословéніе.

— — — — — — —

... Іóна епископъ, въ листами причи́нними и свѣдéчными отъ духовéнства, отъ княжатъ и пáновъ зéмль Рускихъ, до Константинóполя, прóсячи патріáрхи, абы́ его на митропóлію Кіевскую посвятілъ, пріéхалъ. Обáчивши то патріáрха, задиви́вшися не по мáлу, велми́ бы́лъ жáлостен', ижъ ся дáлъ увести́ Иси́доровымъ слóвамъ. И събрáвши увéсь при́четъ свой церкóвный, рáдился: яко бы в' тóмъ поступіти мѣлъ. И нарáдившися рáдою духóвною, призвавши до себé Іóну епископа, мóвилъ ему́ тые словá:

Сы́ну нáмилшій, Іóна! Благословен'ство у менé на тýю митропóлію хи́тростію и лéстію Исáвовою залáплено. Але тáмъ былó презрéнье Божіе, а тутъ мнимамъ лукáвство врáжіе. Бо, мáло проминýвшихъ днев, посвяти́лемъ на тýю митропóлію нѣкоторого Исидора, и отпусти́лъ его на престóлъ. Однакъже, кгды́ уподобáется Богу поволáти óного Іси́дора отъ жи́тіа сегó, абó если́ ся ему́ я́кій трафýнокъ стáнетъ, тéды ты, отъ всѣхъ згóдне вы́браный, святи́телю Іóна, мáешъ отъ покóрности нáшее власть, и даéмъ ти благословéніе — воспріáти престóлъ Рýскіа митропóлій“.

И тáкъ, съ призывáніемъ Святого Духа посвяти́вши, отпусти́лъ его.

А óный пéрлій Иси-

учинити: Исидоръ есть уже на Руси митрополитомъ, а ты, Іона, пакы поиди на свой столъ, на рязаньскую епископью; а что Божія воля о Сидорѣ произмислить, или смертію скончается, или иначея что о немъ будеть, ино ты еси, Іона, по немъ будеши въ Руси митрополитомъ". И по онѣхъ глаголѣхъ, царевыхъ же и патріарховыхъ, тоіъ Исидоръ пріиде къ намъ на рускую митрополію митрополитомъ: и преже убо и не хотѣхомъ его пріяти, яко не по нашей воли, ни по прошенію нашему, пріиде къ намъ; но обаче мы требуя еже къ намъ присыланія царева и благословенія патріарша, и старины изначалныя не хотя рушити, пріяхомъ его съ радостію и честь воздахомъ ему, по своему православію, яко и ко прежебывшимъ его братьи и святителемъ, митрополитомъ; а онъ убо покрывся овчею кожею, пестроту же яко рысь внутрь имѣя (но óна убо пестроту внѣ нося, а сей въ сердци своемъ), показуя себе пастырь овцамъ, а дѣла своя подобна волку. И по малу убо въсхотѣ къ собранію поити оного латыньскаго еже въ Фроленьціи несвященнаго събора: мы же много о томъ отрицахомъ его о пошествіи его, многыхъ ради земьскихъ дѣлъ, дабы не пошолъ: и не възмогохомъ его удержати. И яко узрѣхомъ его непреклонно, но тощно хотяща къ путяшествію и предлагающа на себя тягость и неблагословеніе отъ патріарха, и отъ царя гнѣвъ, о еже бы како не

доръ, кгды́ на столи́цу Ру́ской митропо́лій пріе́халъ, хотя́ въ великимъ отъ всѣхъ подивенем' и на велми́ щи́римъ сердцемъ, предся жъ отъ духо́вныхъ и свѣцкихъ ста́новъ съ че́стію го́дною приня́т' бы́лъ. И та́къ столи́цу осѣлъ.

Бы́вши тѣды на столи́ци митропо́лей чты́ри мѣсяцы, умы́слилъ поѐхати до краѐвъ Вло́скихъ на съборъ Флоренскій. Бо ю́жъ до́бре ча́съ и ро́къ пе́вный, на кото́рый то́тъ събо́ръ бы́лъ зло́жонъ, вѣдалъ, даючи́ по собѣ́ то́тъ зна́къ и ту́ю сла́ву, ижъ е́дет' застановля́тися за правосла́віе Восточно́й церкви. Обыва́тели и княжа́та зе́мль Рускыхъ и епископи нѣкоторые, довѣ́давши ся о предсявзя́тью его (одны́ — са́ми до не́го з'е́хавшися, другіе — пре́зъ пи́сма), упомина́ли и проси́ли аби на тотъ со́боръ не ездилъ. А если́ би іна́чей бы́ти не могло́, тогды́ абы, на томъ соборѣ́ бу́дучи, отъ преда́ній апостол'скихъ и кано́новъ Богоно́сныхъ отецъ на́ въ чомъ не отступовалъ, и нико́му зводи́ти ся не дава́лъ. Онъ, упо́ру и пре́дсявзятя своѐго переломи́ти не хотячи́, нико́го въ томъ не услухалъ; одна́къже за православіе и́стинныя вѣры ни въ чо́мъ грани́цъ поло́женыхъ (але на сердцу лука́вство мѣлъ) не переска́куючи, застанавя́тися шлюбова́лъ.

(Р. И. Б. XIX, 435—438).

поити ему; и яко не увѣщахомъ, и мы, съ всѣми нашія земли святители и съ священникы и съ православнымъ христіяньствомъ, молихомъ его много, да принесетъ къ намъ нашего православнаго христіяньства благочестье, еже пріяхомъ отъ Господа нашего Іисуса Христа, и отъ святыхъ его Апостолъ, и отъ божественыхъ святыхъ и богоносныхъ Отець, учителей вселеньскыхъ, и отъ святыхъ ихъ и священныхъ правилъ, и отъ святыя зборныя и апостольскія церкви Премудрости Божія Святыя Софѣи, отъ вашія благочестивыя державы, отъ Цариграда, и отъ нашего прародителя, благочестиваго святаго и равна Апостоломъ великого князя Владимера, всея руськая земли самодержьца, крестившаго и просвѣтившаго всю руськую землю святымъ крещеніемъ; а иного, странна и нова и чужда благочестивыя нашія православныя христіяньскыя вѣры, молихомъ его, не приносити къ намъ: „аще же что отъ таковыхъ ново, и непріятно то нами будетъ, и своему святительству не къ чести сътвориши“. Онъ же обѣщася намъ нашу благочестивую старину принести, а наипаче еще утвердити крѣплѣе, по святымъ правиломъ, колико мощно, обѣщася съ многыми своими крѣпкыми глаголы.

(Р. И. Б. VI, 578—582).

Повстає тепер питаннє: в який спосіб використує „Історія фльорентийського собору“ згаданий документ? Чи вона використовує його безпосередно, чи посередно? Згаданий документ не

був використаний жадним зі звісних нам документів, ані не війшов в жадну із досі звісних версій „Повісти о фльорентийськім соборі“, а повтореннє тих самих фактів в подібній формі рішучо вказує на зависимість реляції Історії від реляції грамоти. Пізніще по р. 1453 вживаннє того документу в пізнійших чи актах чи традиції не малоб рації з огляду на те, що з хвилею погрому царгородського він втратив актуальну рацію. Зрештою по 1460 р. Іона, котрого неправне канонічно посвященнє малаб отся грамота санкціонувати — перестав бути митрополитом київським. Вкінци головну точку сего документу — звістку про попереднє санкціонованнє поставлення Іони — зустрічаємо вже в грамоті Іони з часів між груднем 1448 і січнем 1451 і митрополит Іони в своїм посланію до литовських епископів покликує ся на згаданий факт словами не версії посланія з р. 1452, а словами посланія з рр. 1449—1450.

З огляду на те, я констатую, що автор „Історії“ користував ся грамотою з 1452 р. безпосередно. Крім сього документального жерела він користував ся ще одним жерелом великоруського походження: т. зв. „Повістю про фльорентийський собор“ [1]). А іменно користував ся нею в слідуючих місцях: col. 433 (9 з долу) до col. 434 (2 з долу) — редакція перша версія рукописів: Петербурського Академічного XVI в. Nr. 1245 карта 198 à t., Попова XVII в. карта 432; col. 437 (8 з гори) — та сама редакція і версія; col. 439 (12 з долу) до col. 440 (6 з долу) друга редакція версія рукописів Петербурського Ак. Nr. 1464 XVI в. карта 371, Петерського Академічного Nr. 1465 XVI в. та Патрияршого рукопису [2])..., рукописів вжитих в „Слові о составленіи осмаго собора“ і в літописях Софійській, Воскресенській, Никонівській і Царственній вид. 1772; col. 448 (14 з гори до 6 з долини) ужита Повість в першій редакції; col. 457 (від 9 з долу), 458, 459, 460, 461 до 462 (рядок 4 з гори), col. 462 (рядок 2 з долу) до col. 456 (13 з гори) на підставі затраченої версії, до котрої одначе змістом підходить додаток в чотирох рукописах першої редакції: Ундольського Nr. 710 л. 15, Мо-

[1]) Після огляду версій Повісти зробленого Щербиною в „Лѣтописи историческаго общества при новороссійскомъ университетѣ“ т. X треба приняти дві редакції: першу репрезентують версії опубліковані Поповим і Павловим, другу версії опубліковані Новіковим і Малініним ч. XIX. На сей поділ годжу ся з тим одиноким застереженнем, що в першій редакції є чималі ріжниці між версією опублікованою Поповим і Малініним ч. XVIII і версією опублікованою Павловим і Малініним ч. XVII. [2]) Тут очевидно бракує картки в переданій нам рукописи покійного автора. *Ред.*

сковській Публичного Музея Nr. 591 л. 130 à t, Общества Исторіи Древностей въ Москвѣ Nr. 195 л. 137 і Тихонравова без нумеру біблїотечного і нумерації листів — всї з XVП стол.[1]); 465 (рядок 24 з гори) до 468 (14 з долу) опираєть ся на версії затраченій, але дуже близькій формою і змістом до версії першої редакції нинї репрезентованої рукописом з XVП в., але версію сю використали вже автори Степенної Книги[2]).

Вкінци — додатково скажу про жерела „Історії фльорентийського собору" гіпотетичні або й зовсїм незвісні.

Вже Попов зауважив дещо подібне (нѣчто подобное) між змістом col. 465 (рядок 13 до 19) і змістом епізода в житію преп. Серґія Радонежського — репрезентованого версією рукопису з XVI в. До подібного змісту я ще додам ту замітку, що порядок подій в обох епізодах анальоґічний[3]).

Далї „дещо подібне" завважую я між оповіданнєм грамоти атонського прота і монахів Атонської гори до князя Василя Василевича про епізод з часів „латинського царства в Царгородї". Правда в представленню „Історії" подія ся відбула ся аж в XV ст. — але наведїм паралелї між відповідними текстами:

Монастырь же глаголемый Изуграфъ, иноци въ немъ живущіи въ единъ пиргъ затвориша ся; они же не истовіи христіяне, но и мучителя... и овѣ предреченніи латины, гнѣвомъ упивше ся и древій множество снискавше и пиргъ окруживше, и огнем зажеґоша и тако иноци тѧгою огня скончашеся, вѣру соблюдше.	Потомъ пришли до монастыря Зукграфскаго. Иноци, видячи страхъ, збѣгли ся до пиргу або до башты монастырской, и не хотѣли до нихъ выйти, ани на унѣю позволити. Они множство наносивши дровъ и хворосту, оную башту запалили, и такъ з' чернцами и зо всѣмъ до кгрунту згорѣла, мѣсяця октоврія десятого дня. (Р. И. Б. XIX, 471).

Не міг я на разї занал̈ізувати col. 440 6 з долу, 441, 442 443, 444, 445, 446, 447 до 448 13 з гори 448 5 з долу до 457 9 з долу — полемічні статї проти латинян, col. 468 14 з долу до 469 18 з долу — кінець житя Ісидора, col. 474, 475, 476 — апострофи до Потїя.

---

[1]) Як бачимо рукописи молодші від друкованої книжки — одначе версія, котру вони репрезентують, може бути старшою з огляду на те, що зовсїм подібне закінченне в ще одній версії — котре послужило канвою для Історії Собору а репрезентоване на разї лише рукописом з XVП віку — зустрічаємо між жерелами Степенної книги, з часів митрополита московського Макарія. [2]) Павловъ op. cit. ст. і Степенна книга цитована у Малїніна ст. 71 додатку. [3]) Поповъ op. cit. 340.

Студії над орґанїзацією львівської Ставропіґії
від кінця XVI до полов. XVII ст.

Написав *Федір Срібний.*

IV. Матеріяльні відносини братчиків[1]).

З брацтвом вязала Корнякта спільність релїґії. Неприхильність маґістрату до Русинів і осїлих Греків у Львові, їх однакова доля, прихиляли його симпатії до львівської Руси. Королївські привілеї, що виймали Корнякта з під юрисдикції маґістрату, його стараня забезпечити ся з сеї сторони, свідчать якраз про вороже становище лавників до нього. Маємо вказівки, що маґістрат робив йому перешкоди не лише в купецтві, але і в набуваню домів, уважаючи се за нарушенє привілеїв міста[2]), очевидно лавники хотїли приміняти до нього звісні обмеженя львівських Русинів. Одначе його маєток був так великий, що маґістрат не міг йому нїчого зробити. Богацтво дало йому теж можність одружити ся з Анною Дїдушицькою, в наслїдок чого потомки його спольщили ся і зникли серед польської суспільности. Лише то, що зробив для брацтва і його церкви, перетревало до наших часів. Корняктівська вежа і портрет в успенській церкві лишили ся до нинї свідками його житя.

Крім Корнякта бачимо в брацтві на переломі XVI і XVII ст. кількох инших Греків, купців, які одначе не дорівнують йому своєю заможністю. Принаймнї про деяких з них знаємо, що вели вони на високу скалю торговлю малмазією[3]). Звісний

[1]) Див. Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, 1913 р. кн. II.

[2]) В 1573 р. лавники не допускали його набути дім Мельхіора Гава. (Castr. Leopol. т. 335, с. 647—648).

[3]) Про значінє сеї торговлї на львівськім ринку див. у Ловінского Patrycyat, t. 2, c. 50.

нам транспорт малмазії, що провадили Яній Афендик і Емануїл Чуко з Кандії в 1596 р. через молдавську землю до Львова[1]), складав ся з 160 бочок на 70 возах. Марко Лянґіш, що підтримував зносини з братчиками, мав свої рахунки за малмазію аж з купцями в Царгороді[2]). Крім Греків торгували вином і деякі менше заможні члени львівської Руси, які не були в силї спроваджувати більших транспортів безпосередно зі сходу. Вони шинкували тут на місци сим напоєм на менші розміри. Типовим прикладам сього внутрішного обороту є тестамент Івана Третецького з 1649 р.[3]), задля того ми наведемо з нього деякі місця. Третецький продавав вино на чвертки (кварти), а держав ріжні сорти, які що до ціни значно ріжнили ся. Ґабриельова Лянґішева остала йому винна за 14 кварт вина — зл. 58, її дочка Кандида за таку саму скількість лише — зл. 23, а син Мартин за 8 кварт — зл. 4. У Ґаб. Лянґішевої має він за вино щей иншу суму — зл. 113. У Мартина Лянґіша теж за вино і инші потреби і видатки на потребу в каменици — зл. 282, гр. 6; надто має з ним осібні рахунки. Крім Лянґішів беруть у Третецького вино львівський владика, коронний підчаший і инші. Перший винен йому — зл. 21, другий — зл. 50, якійсь Мартин Ґдешицький — зл. 20. Подібно нотує реєстр кілька инших позицій.

Якими предметами торгували загалом львівські Русини, а між ними і братчики, вказують їх процеси з маґістратом в XVI і XVII ст. З їх скарг з кін. XVI ст. видно, що не вільно їм було продавати матерії на штуки, варити напитки і шинкувати горівкою, медом, пивом і вином[4]). Так само в ін-

---

[1]) В текстї властиво з Молдавії до Львова (de terra Moldaviae versus Leopolim, Mon. Confr. II, c. 716), одначе нема сумніву, що транспорт сей переїздив лише через Молдавію. Се потверджують дороги инших транспортів малмазії.

[2]) Acta Consul. під 1588 р., т. 12, с. 1348.

[3]) Третецький походив з Московщини. За молодих літ зайшов до Львова, оженив ся тут і осів на Руській улици в каменици Гавриїла Лянґіша. В тестаментї жалує ся він на ріжні хороби і злиднї, які пережив. В братських катальоґах його не стрічаємо, одначе в реєстрах брацтва він і його родина нераз згадують ся. В реєстрі з 12 цвітня 1629 р. фіґурує: „Третецкий, москвитин, слуга Аведика орменина“. (Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 372). В своїм тестаментї він назначує братчиків опікунами своїх дїтий і каже себе поховати при братській церкві. (Львів. маґіст. Арх. Testamenta, т. 8, с. 422—429).

[4]) М. Грушевський, Історія України-Руси т. V, ч. I, с. 244—245.

струкції даній братським послам на сойм з дня 10 січня 1649 р. братчики домагають ся між иншим, щоби львівським Русинам вільно було не лише підчас ярмарку, але і крім ярмарку склепи в ринку держати, сукна, блавати і инші всілякі чужоземні матерії так поставом, штукою і ліктем мірити, продавати, до того аптики мати і корінем всіляким торгувати, шинкувати напоями, словом, щоби їм вільно було купчити і продавати так як і Полякам[1]).

З инших звісток довідуємо ся, що львівські Русини займали ся арендованем ставів і продажию риби. З початком другої половини XVI ст. на велику скалю торговлю рибами провадив Давид Русин, що збудував був першу вежу при успенській церкві. Він арендував став в Глинній, спроваджував солені риби з Луцька і вів спір з львівським арцибіскупом Павлом Тарлом за спуст одного ставу[2]). Грек Корнякт мав став в Ременові, котрий продав Александрови Котовичови, львівському передміщанинови. Лише принагідно довідуємо ся про се з протестації Котовича в 1592 р. против підданих Корнякта з села Сулимова, що спустили воду з сього ставу і виловили там рибу[3]). Такі звістки маємо і з XVII ст., коли торговля рибами у Львові підупадає. В братськім реєстрі складок з початку того століття в парафії св. Благовіщеня фіґурує Марта рибничка[4]). Зі спору Григория Романовича з урядником Лаврентія Древинського, чашника волинської землї, видно, що Древинський мав йому доставити „леґуміну“ до ставу і звернути йому невід[5]). З сього акту виходить, що Романович арендував став аж на Волини. До предметів торговлї Гавриїла Лянґіша і його спільника Янїя Теофільовича належала між иншими ікра і визина (осетрина, що йшла з Подунавя). В лїквідації рахунків Лянґіша з Стрілецькими, опікунами сироти померлого Теофільовича, стрічаємо такі суми, які Лянґіш взяв за сї товари: у Тороса Торосовича за ікру зл. 15, у Поповича за визину зл. 7, гр. 2. Иншим разом зажадав Янїй Теофільович від Лянґіша на запла-

---

[1]) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. X, ч. 84, с. 189.
[2]) Łozinski, Leopolitana, Handel rybny, Kwartalnik Histor. 1890, с. 443—448.
[3]) Castr. Leopol. т. 348, с. 126, 251.
[4]) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 33.
[5]) Acta Consul. Attestatio pro parte Hrehori i Romanowicz, т. 22, с. 946—48 під 1609 р.

чене ікри зл. 100[1]). Визину, дунайські карпи[2]), щупаки[3]) і загалом риби купували братчики часто на „учту“ для своїх священиків і школярів, на привіти для достойників місцевих і замісцевих, а навіть на подарунки для визначнійших осіб в Кракові і Варшаві в часї поїздки в справах брацтва[4]).

Частїйше ніж продавців риб стрічаємо серед львівських Русинів, особливо на переломі XVI і XVII ст. крамарів, шинкарів і перекупнїв, що торгували всякими „крамними річами“ і напоями. В братських реєстрах складок з того часу фіґурують такі імена: Лукаш крамар, Петр перекупень[5]), Хома перекупень, будка Івана фарбіра, Марушка шинкарка, шинкарка з пивниції Киностової, Марушка перекупка[6]), Гання шинкарка, Теодор старий шинкар, другий Теодор шинкар[7]) і т. д. Рідко такі імена стрічають ся в передміських парафіях, за те більше серед Русинів оселених в самім містї. Сих крамарів бачимо і в реєстрі „фундаторів“ брацтва з 1586 р. Тут братчики виступають без означеня їх професії, але она нам звісна по більшій части з инших актів брацтва і радецького уряду. В першій редакції братського катальоґу з 1586 р. на 12 списаних членів є принайми 5 крамарів: Стефан Мороховський, Лесько Малечкий, Хома Бабич, Іван Богатирець і Іван Красовський. В другій редакції сього спису сюда належить ще Івашко Зїнкович і великий купець Константин Корнякт, за те з попередних бракує Богатирець. Крім сього торговлею займав ся без сумнїву згаданий тут Грек Манолїс Арфанис Маринетос. З инших братчиків на переломі XVI і XVII ст. в торговельних трансакцій звісні: Янїй Афендикович, Манолїс Медзанета, Іван і Андрей Білдаги, Сенько Луцький, Миколай Савич і Григорий Романович. Сюда

---

1) Acta Consul. т. 38, с. 741—753 і слїд.

2) Див. подарунки для львівського епископа в Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 419.

3) Ibid. с. 399. Порів. привіт Петру Могилї в часї його побуту у Львові (ibid. с. 380—386) і т. д.

4) Між видатками брацтва на кошта посольства до Кракова нотує реєстр під 1603 р.: Романови за визину і за ікру зол. 7 (Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 37). В 1615 р. братчики, виїзджаючи на сойм до Варшави, дали у Львові за два камінї визини теж зол. 7 (ibid. с. 53). В реєстрі Василя Корендовича з полов. XVII с. між подарунками згадують ся: За ванянку риб у Варшаві для канцлера — зл. 33. За визину до Варшави — зл. 10. За каввяр — зл. 10 (ibid. с. 415).

5) Ibid. с. 14—15. 6) Ibid. с. 27.

7) Ibid. с. 304 в реєстрі з поч. 1609 р.

теж належать Греки з катальоґу 1591 р.: Михайло Серво, Антоній Катакальо, Адриян Дамокльо і т. д. Можливо, що і під деякими иншими іменами близше неозначеними криють ся такі самі купці і крамарі. Зрештою імя не все є тут певним крітерием занятя. Ремісник виступає деколи під іменим крамаря. Процес спеціялізації на осібні професії в тих часах ще не був укінчений. Передміщанин Стецько Одрикович згадує ся в радецьких актах з прізвищем „кравця або крамаря"[1]). Хома кушнір дістає ся в 1578 р. до вязниці, але не за кушнірство лише за те, що з Хомою Бабличом шинкував пивом і медом[2]). В реєстрі складок з поч. XVII ст. фіґурує позиция з будки Івана фарбіра (кушніра), отже він займав ся крамарством. Все те вказує, що тих крамарів було більше, ніж їх з актів брацтва, а навіть радецького уряду виловити можна.

Мимо браку граничної лінії межи крамарями і ремісниками в деяких випадках, все таки крамарі творять осібну суспільну цілість, яка своїм занятєм виріжняє ся від инших. Торгують они всілякими товарами. З товарів, які держав в своїм крамі Сенько Луцький, звісні нам сідлярські вироби і шкіри. В 1585 р. дає він Хомі Бабичу на рахунок довгу 140 зл. ось що: 10 сідел-ярчаків з кінськими уборами (rzędami) одні при других по 3 зл. — 4 сідла сафіянові без уборів по 7 зл. — 3 сідла без уборів цілковиті по 4 зл., а вкінци 145 шкір одна при другій по 15 гр.[3]) Згадують ся теж коци в трансакціях Луцького. В своїм тестаменті з 1608 р. остав він за них винен Гавриїлови Лянґішови — зл. 29, гр. 2.

Докладнійший образ предметів торговлї братчиків крамарів дає нам інвентар товарів Івана Богатирця (дяка) списаний присяжними лавниками в 1589 р. по його смерти[4]). Сей реєстр се типовий приклад „крамних річий" не лише братчиків, але загалом львівських крамарів. В крамі Богатирця бачимо найріжнороднійші предмети, брак спеціялізації відразу дає себе замітити. Торгував він на малі розміри передовсім всілякими матеріями

[1]) Acta Consul. під 1581 р. т. 11, с. 560—566.

[2]) Mon. Confr. I, ч. 61. — В 1570 р. король Жиґмонт Август позваляє Себастиянови шевцеви зі Львова шинкувати медом, пивом, горівкою і иншими напоями на краківськім передмістю на площі „коло руського монастиря" (св. Онуфрія, Castr. Leopol. т. 334, с. 293—4).

[3]) Львів. маґіст. Арх. Testamenta, т. 4, с. 245—247.

[4]) Ibid. Taxa rerum seu mercium Iwani Bohatyrzec, с. 543—7 (реєстр другої ревізії). Порів. с. 540—3 (реєстр першої ревізії).

і фабрикатами західними потрібними до щоденного житя, а при тім ріжними виробами східними. З матерій і других товарів східних були в його крамі ковдри (обитя на стїну) з цинґатурою і краями з червоної китайки, чамліт (вовняна матерія) „з водою“, баґазія, турецькі нитки „фарбисті“, турецька „глина“ (посудини) і инші. Між західними товарами великий попит мусїв бути на полотно особливо „підґурське“, згадує ся теж коленське (кельнське) і инші роди. Часто фіґурують нїмецькі мухаіри, бархан, подекуди „цвіліх“ (льняна матерія сильнїйшого виробу); ріжного рода західні ремісничі вироби і фабрикати: сорочки, ґатки, панчохи, шапки, рукавички, вроцлавські нитки; мазовецьке зелїзо і вироби зелїзні і сталеві, бляха, цьвики, серсвіти; товари металїчні і юбілерські: позлітка, компасики, мідяні перстеники. Крім сього знаходять ся тут і ріжні инші предмети торговлї західної і східної: піватлясє і піваксаміт, шовк, шовкова строка, венецька китайка, пасамани, пояси мужеські і жіночі, бачмаги, шовкові ґузи, шнури до капелюхів, пуляреси, зеркала, мило, папір. При всій тій ріжнородности скількість поодиноких предметів звичайно невелика, а ціна їх вказує, що се товари переважно гіршого сорта. Чамліту є всього 7 штучок за зл. 28. Се найвисша грошева позиція за товар в цїлім інвентари. На більші розмірно суми ще оцїнені: 5 штучок білого полотна „підґурського“ за зл. 25. — 12 штук сирого полотна грубого за зл. 12. — 4 лїтри початого шовку ріжної краски, до того дочислено шовк, в котрім було мотків 42, а важив лїтрів $5^1/_2$ за зл. 22. — 3 лїтри шовку за зл. 10 гр. 15. За білу бляху зл. 10. Инші позиції ще менші, переважно по кілька зол., а навіть грошеві. Полотно крім наведеного фіґурує ще за такі суми: 2 штучки коленського, в одній було локтей $^3/_4$ [1]) за зл. 2 гр. 26, а в другій локтей $12^1/_2$ за зл. 3, гр. 4; півсоток „підґурського“ за зл. 5 і друга штука мало що початa такого за зл. 2; 3 останки білого за зл. 2; штука почата домового за зл. 3; штука грубшого за зл. 1 гр. 18; 7 штук чорного за зл. 5 гр. 16 і других 6 таких за зл. 4 гр. 24; 2 півштучки червоного за зл. 5 і 5 штук перебіленого за зл. 8. Подібно вичисляє реєстр ріжні роди нїмецьких мухаірів, барханів і инші товари[2]). Всїх позицій начислили ми 78, а суму за них зл. 353 гр. $25^1/_2$.

[1]) Правдоподібно треба розуміти 3 до 4, бо трудно припустити, щоб ріжниця в цїнї сих сортів була так велика.

[2]) Для цїлости образу подаємо ще инші позиції. Нїмецькі мухаіри

Як бачимо, сей інвентар служить дуже доброю ілюстрацією крамного львівського торгу обчисленого на внутрішний оборот для заспокоєня потреб міщанина, шляхтича, двірського слуги і т. д. Свої товари продавав Богатирець на локті і другі одиниці переважно по кілька гроший[1]), причім з цілим своїм крамом він

нотує реєстр такі: 2 штучки початого червоного, в одній було локтей 13 за зл. 3, а в другій червоній з синїм л. $15^1/_2$ за зл. 3; червона штука ціла за зл. 5; штука нецїла л. $15^1/_2$ за зл. 3; чорного л. 20 за зл. 4 гр. 15; 2 штучки цїлі червоного за зл. 7; штучка брунатного за зл. 3 гр. $7^1/_2$; штучка цїла чорного за зл. 3; жовта штука за зл. 3 і останки німецького мухаіру, в них було л. 10 за зл. 1 гр. 15. На иншім місци фіґурує ще зеленого мухаіру простого л. 9 за зл. 1 гр. 15. Бархану була така скількість: чорна штука за зл. 3; жовта з червоним за зл. 3 і зелена з червоним за зл. 3; білого нецїла штука л. 12 за зл. 1 гр. 15, а в иншім кавалку кілька л. за зл. 1; чорного у двох кавалках л. $10^1/_2$ за зл. 1, гр. 1; червоного л. 2 за гр. 12; шарого штучка нецїла за зл. 2 гр. 15; 2 штучки за зл. 6; остаток червоного бархану за зл. 1 гр. 15 і 2 л. жовтого з червоним за гр. 6. З товарів аксамітних, шовкових і подібних згадують ся: 5 тканок аксамітних (чорних) за зл. 2 гр. 15; кавалок піватлася жовтого з червоним за гр. 10; піваксамітя червоного л. 6 за зл. 3; пасаманів 2 штуки за зл. 1 гр. 15 і 3 останки аксамітних (чорних зі взорами) за зл. 7; 31 поясів жіночих (ріжних аксамітних) за зл. 4 гр. 15; 6 поясів шовкових (мужеських) за зл. 4; ґузи великі шовкові старосьвітські тузінів 30 за зл. 3; шнурків ріжних красок 6 штучок початих за зл. 3 гр. 15; строки шовкової фунтів 5 за зл. 5; 11 пар бачмаг з капцями за зл. 7 гр. 10; баґазії штучок 8 за зл. 8; ковдри за зл. 4 гр. 15. З предметів ґардероби, окраси, виробів зелїзних і инших крім деяких вже наведених фіґурують: 2 шапки аксамітні жіночі підшиті за зл. 4; 24 шапок (чорних) мазовецьких за зл. 2 і таких 19 за зл. 2; 6 пар рукавиць (мужеських лїтних) за гр. 24; панчохів жіночих пар 15 за зл. 5; шкарпитки з панчохами вовняні за гр. 24 (пара панчохів мужеських і пара шкарпиток); 6 мужеських сорочок (нових) за зл. 1 гр. 15; 12 ґаток (грубих) за зл. 1 гр. 15; цвілїху 3 штуки за зл. 2; 31 штучок білих ниток (вроцлавських) за зл. 4; 2 мотки ниток турецьких за гр. 9; шнурів (мужеських) до капелюхів 22 за зл. 2; позлітки (жовтої і білої) тузінів 11 за зл. 1 гр. 15; 4 компасики за гр. 18; пуляресів (перґамінових малих) 8 за гр. 24; 6000 перстеників (мідяних простих) за зл. 2; 6 зеркал за зл. 1 гр. 15; $1^1/_2$ воза мазовецького зелїза за зл. 1 гр. 24; бочка латних цьвях за зл. 4 гр. 15; сервітів (сталевих) за гр. 9; 4 ризи паперу за зл. 4; за всю турецьку „глину“ (приставок середних 6, тарелїв малих 12, чарочок 3) зл. 2; за мило зл. 2 і вкінци дві позиції на зл. 9 і зл. 3.

[1]) З такси сих товарів можна означити їх цїни за локтї і инші одиниці у Львові для кін. XVI ст. Продавали ся вони так числячи за оден локоть в грошах: коленське полотно поминаючи першу позицію як непевну по гр. 8—9; лїпші сорти німецьких мухаірів, чорний і червоний

не може іти в порівнане навіть з тодішними середними львівськими фірмами, котрі часто на ярмарках купували і продавали товарів по кілька тисяч золотих. З другої сторони треба памятати, що Богатирець мав крам „богатий“, котрих властителї уходили ще за „панів“ в порівнаню з всякими біднїйшими крамарчиками[1]). Крім товарів вичисляє реєстр його ріжного рода одіж і инші предмети, а навіть дорогоцінности. Сей спис інтересний для пізнаня домового інвентаря такого крамаря в кін. XVI ст. Готових гроший показала Богатирцева лише зл. 35, при чім при першій ревізії заявила, що їх було більше, але їх в „товар“ вложила. З дорогоцінностий занотовані такі: пояс срібний позлотистий, відливаний, в нім цїток 34, а пятий жанкель, другий пояс срібний позлотистий з меншими цїтками, котрих є з жанклем 62, брамка перлова мала, ковнїр перловий старосвітський, чепець і брамка золота, ножі і ножички срібні, сиґнет небощиківський з буквами І. Б., 2 перстеники, оден з туркусиком, а другий простий, дрібного срібла лот, ложок срібних 10. В рубрицї „Шати“ подає реєстр такий спис ґардероби і других предметів: жупан чорний моравський лихий, чорний старий ґермак і другий підшитий шарою китайкою, 4 лїтники ріжного рода: зелений з брунатним мухаіровий, перерїджений червоним аксамітом, жовтий китайчаний, підходжений, чорний чамлїтовий і жовтий мухаіровий старий німецький, червона італїйська сукня, шубка сїра чамлїтова „без води“ жіноча, підшита лисами, обрусів 12, ручників 12, поясів малих і великих 19, простирал „посполитих“ 10, сорочок малих 20, сорочок мужеських 4, при чім згаданий їх остаток, малої і великої постели штук 12, скринь 4, дві великих, а дві малих, стіл 1, 2 лїхтарики мосяжні, оден з двома рурками, а другий з одною, моздирик малий, мидниць 2.

Сей реєстр, як зазначено, представляє нам маєтковий стан типу звичайного тодї в брацтві — крамарів, котрих заможність

6—7, червоний з синїм 5—6, дешевші сорти $4^1/_2$; бархани дорожші, червоний 6, чорний 4—5; дешевші, білий 3—4, жовтий з червоним 3; піваксаміт 15, венецька китайка $7^1/_2$; 1 мазовецька шапка коштувала гр. 2—3, за те 1 аксамітна жіноча 60 (2 зл); 1 сорочка гр. $7^1/_2$, 1 пара ґаток 3—4, 1 пара рукавиць 4, 1 аксамітний жіночий пояс 4—5, а 1 мужеський шовковий 20; 1 моток турецьких ниток 3, 1 штучка вроцлавських 3—4, 1 тузін ґузів 3 і т. д. Найдешевші були мідяні прості перстеники. Їх можна було купувати за шеляги (третина гроша) і квартники (шеста частина) гроша.

[1]) Пор. безпретенсийність такого крамарчика до крамарів „богатих“ і його торг всїлякими дрібничками — Łoziński, Patrycyat, c. 373.

в порівнаню з більшими купцями невелика. До такого виводу доходимо, порівнуючи інвентар Богатирця, спис „дібр" Леська Малечкого з 1590 р.[1]) і реєстр річий, які видала Анна Мороховська в 1609 р.[2]) як віно своїй внучці з інвентарем Зофії Афендикової[3]), жінки братчика Янїя Афендика, списаним в 1585 р. після її смерти. В реєстрі Афендикової стрічаємо далеко більше дорогоцінностий, ґардероби і инших предметів, нїж в попередних інвентарях. Готових гроший як на заможного купця знайшло ся небогато. Міжількома грошевими позиціями виднїйше місце займає 29 зл. в золотї. За те фіґурує тут богато инших дорогоцінностий: пуздро ложок срібних на кінци позолочуваних „з хлопками", 4 ложки срібні позлотисті на кінци „cum effigie capitis leonis", 9 перстенів золотих з диямантами, обручки з камінями, а одна без каміня, ножички позлотисті срібні з ланцушком, обручка позлотиста, пасок дротяний срібний, шнурок на шию з 4 червоними золотими і з срібним хрестиком позлотистим, брамка перлова на аксаміті, зарукавки пер-

1) Спис ґардероби сього крамаря містить переважно дешеві сорти і в невеликій скількости. Найвисшу позицію займає шубка чамлїтова „з водою", кунами підшита оцінена за зл. 25 і бретлєсовий ґермак, підшитий лисами за зл. 19; з лїтників є оден китайчаний з чорним аксамітом за зл. 10, другий мухаіровий з адамашками за зл. 6, а третий подертий старий мухаіровий за зл. 1; форстальовий метлик за зл. 4, ґермак чамлїтований „з водою" за зл. 3, другий чамлїтовий дикий за зл. 3, жіночий кабатик, підшитий хребтами кріликів за зл. 1, дві аксамітні шапки жіночі, одна за зл. 2, а друга за зл. 6, є ще і трета аксамітна за зл. 6. Подібно вичисляє реєстр три инші позиції за ріжного рода одїж, підшиту кріликами, баґазією і аксамітом по зл. 3, 1 і зл. 1 гр. 18. Надто фіґурує пара зарукавів, підшитих атласових за гр. 25, два моравські чорні чепцї за гр. 20 і инша позиція на гр. 8. Крім сього подає реєстр спис біля, яке одначе не оцінювано задля браку женщин в комісії: обрусів зі взорами 4, ручників таких 9, простирал 4, білих пішевок 3, цвіліхове простирало, цвіліхових пішевок „посполитих" 1, стара фота, мала цвіліхова пішевочка, ріжних ґезлїк білих 6, фартухів „околистих морщених" 6, малих сорочок „посполитих" 20, спідних сорочок 8, притичок 6, підвік 3, бавовнянок 3, стирка 1, фартушків гладких 12, спідничка для дитини 1, чепків ріжних 7, панчохів пар 7, рукавичок пара 1, малих пішевок 2, хусток 8 „посполитих". Згадують ся теж його книги і деякі дорогоцінности віддані до брацтва. (Testamenta, т. 4, с. 597—600). Більше і дорожші предмети знаходять ся в реєстрі Анни Мороховської, але все таки значно менше, нїж в інвентари Зофії Афендикової.

2) Acta Consul. т. 22. с. 994—997.

3) Testamenta, т. 4, с. 237—244.

лові на золотім днї, брамка золота і чіпок золотий, пара хусток зі золотими брунатними форботами, манелї золоті, шабля срібна позлотиста і т. д. Самі дорогоцінности враз з грішми займають около 30 позиций.

Цінний матеріял подає нам інвентар до пізнаня тодїшних посудин всілякого рода — цинових, мідяних, турецьких і московських, кидаючи рівночасно світло на тодїшні культурні і побутові відносини львівського міщанства. В рубрицї: „Цина" вичислені: 4 пуздра тарелїв, 4 миски великі, миднищя цинова з наливкою, 14 мисок ріжних і полумисків, „правда" цинова, коновок цинових 11, кварта, півкварток і деякі инші. Всеї цини є камений 9 і лїбрів 6. З мосяжних посудин фіґурують: 2 „правди", одна більша, а друга менша, 10 лїхтарів, 8 мидниць і мосяжний каламар. З мідяних виробів згадують ся: поливані миски турецькі подорожні, малї і великі, кельня турецька, чарка, 3 кітли турецькі подорожні, котелок побілений, чарочка мала, 2 панівки до смаженя тїста, пателя, 3 инші панівки, 2 черпаки, 6 рожнів, 3 ножички до свіч, 3 сїкачі, колїсце до тїста, і кілька подібних предметів. Часто наводить реєстр ріжні турецькі посудини. Крім попередних в рубрицї „Турецька глина" занотовані: 20 горшків зі збанками, малих і великих, 8 мисок одного рода і 4 „ставлених" мисок. На иншім місци до „Турецького начиня" зачислені: миска турецька з рижом, в скринї під вікном мисок 10 великих, а 7 менших. Згадують ся теж московські вироби: полумиски ріжного рода, мисок деревляних 32, лижок деревляних 23. Вкінци фіґурує ящ великий подорожний з араком. Спис начиня свідчить про заможність дому, самих мисок ріжного рода крім мідяних є тут 80, вчисляючи сюда і одну позицію цинових мисок (14) разом з полумисками.

Особливо богацтвом визначає ся рубрика: „Шати". Лїтники, ґермаки, шубки і инші убраня в сїм списї дорожші і далеко більше їх, ніж в інвентарах крамарів. Одїж зроблена з дорогих матерій, украшена срібними пасаманами і підшита часто не лише лисами, вивірками, кунами і попелицями, але навіть бобрами і соболями. Знаходить ся тут: лїтник китайчанний з пасаманами срібними, підшитий білим барханом з рукавками, 2 инші лїтники, 2 сукнї жіночі брунатні і стара червона сукня, шубка куняча з бобром, шубка лисяча чамлїтова, попелича дика китайчана шубка з золотим форботом і чорним шовком, шубка фалендишова чорна підшита чорними вивірками, мухаірова шубка,

кожушок попеличий, ґермак китайчаний з пасаманом срібним і кілька инших позицій.

В осібній рубриці: „Шати самого“ (Афендика) фіґурує: ґермак московський червоний мухаіровий, підшитий шубками соболїми з бобром, чуха чорна суконна, підшита кунами, ґермак китайчаний і фалендишовий зі шнурами, підшитий китайкою, жупан адамашковий чорний баґазією зеленою підшитий, жупан піватласовий дикий турецький, підшитий баґазією, жупан атласовий синїй, підшитий жовтою баґазією, делійка турецька червона зі взорами, жупаник брунатний, жупаник дикий адамашковий старий, убране півшкарлатне червоне; сюда теж зачислені: шата жіноча дикого чамлїту зі взорами, мармоховий колпак аксамітний чорний і другий суконний попелятий, 2 московські колпаки, з котрих оден зроблений з бобрових шкірок. Крім сього згадані: шапка жіноча, ковдра аксамітна турецька зі взорами, штука чамлїту чорного зі взорами, півштучок жовтого мухаіру татарського, 15 лямпартів, малих і великих, кожушок попеличий з бобром, торба червона, ріжного рода коберцї, деки і инші річи.

Далї слїдує спис ріжного рода біля в рубриці: „Хусти“, де між иншими занотовані: 15 обрусів, 15 ручників, 12 простирал тонких, штука коленського полотна, 4 пішви цвілїхові великі і 6 цвілїхових пішевок, 5 білих пішев великих і 10 пішевок білих, околистих морщених фартушків 5, морщених вузких теж 5, инших 28, сорочок 60, а спідних 15 і т. д. Крім сього біле стрічаємо ще і в другій рубриці: „Хусти самого“, як нпр.: 5 ріжних простирал турецьких, 2 прості білі полотняні простирала зубковані по краях, 1 простирало полотняне вишите червоно і чорно, 13 хусток ріжних, простих і вишиваних, 12 сорочок ріжних так зі золотом як вишиваних і простих і кілька инших подібних предметів. Сюда теж належить постїль, по котрої зачислені 10 подушок заголовних і 4 перини. По сьому спису найбільше з біля було сорочок, в обох рубриках разом 87, а ся цифра свідчить теж про велику заможність Афендика. В інвентари згадують ся при кінци кінські убори: 3 ярчаки святочні, 2 убори мосяжні козацькі і узда проста. Послїдна рубрика затитулована „Футра“, а в ній вичислені: пара соболїв і пара кун, які знаходять ся в кошику, штука попелятого футра, ковнїр бобровий, 5 штук бобру старого і кілька инших позицій.

Як бачимо, сей реєстр є типовою ілюстрацією домового інвентаря львівського патриция, заможного купця, яких одначе

в брацтві на переломі XVI і XVII ст. було заледви кілька. Інвентар Афендикової має теж свою вартість для пізнаня тодішного артистичного промислу, культурних впливів і торговельних зносин Львова зі сходом і заходом. Пригляньмо ся насамперед сим предметам торговлї і зносинам братчиків з купцями і містами західними.

Ми бачили, що в крамі Богатирця були переважно готові вироби, товари кельнські, вроцлавські і другі західно-европейські фабрикати. В приватнім інвентари Богатирця і Леська Малечкого стрічали ми ріжного рода убраня моравські, форстальові, бретлесові і загалом німецькі. В інвентари Зофії Афендикової зазначили ся всілякі предмети львівської торговлї: товар західний, турецький, московський, а навіть татарський. З західних виробів крім знаних нам вже шубки і ґермака фалендишових[1]), коленського полотна і цвіліхових простирал згадують ся ще тут флямбські (флямандські) рубки (4) і швабські шовкові матерії. В реєстрі Анни Мороховської крім инших позицій фіґурує: лїтник косматий червоний мухаіру німецького, катанка червона космата мухаіру німецького, підшита попелицями, бавовнячка німецька тонка.

В братських актах згадують ся теж німецькі матерії, коленське полотно, фалендиші, моравські і ґданські сукна. В 1631 р. Константин Медзапета дав до братської церкви по смерти своєї жінки штуку коленського полотна[2]), а Гавриїл Лянґіш в 1635 р. між иншими дарунками велике простирало на мари з сеї матерії[3]). В інвентари братської церкви з кінця першої і початку другої четвертини XVII ст. занотовані: немала штука чорного фалендишу, зшитого у дві поли, тогож брит невеликий, кілька локтей чорного моравського сукна, 3 брити коленського полотна, котре братчики дали продати Григорию Романовичу[4]). В реєстрі з полов. XVII ст. знаходить ся одівало чорне фалендишове, 6 білих простирал з коленського полотна[5]) і т. д. Західні матерії купували теж братчики на потреби своїх функціонарів. З початком марта 1631 р. дали братчики Яцку дзвоннику моравського сукна аршин $6^1/_2$ на жупан, кождий ар. по гр. 38, за все зл. 8, гр. 7[6]). Инший реєстр з другої четвертини XVII ст.

[1]) Футра ріжного рода робили і місцеві кушнїрі львівські, але принайми сам фалендиш матерія чисто західна.
[2]) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 376. [3]) Ibid. с. 351.
[4]) Ibid. т. XII, с. 20. [5]) Ibid. т. XI, с. 188.
[6]) Ibid. т. XI, с. 381.

записує позицію: „В Ґданську за сукно през пана Павла отцу Єлисею — зл. 30“[1]).

Сї вироби шлеські, моравські, пруські, флямандські, кельнські і инші західно-европейські не доказують ще очевидно безпосередних зносин братчиків з західними торговельними центрами, їх можна було дістати і на місцевих ринках. Все таки з радецьких і братських актів видно, що братчики були в контактї принайменї з купцями краківськими і пруськими[2]). З першими удержували зносини на переломі XVI і XVII ст. між иншими братчики Хома Бабич, Гієронїм Сапричка, Сенько Луцький і Іван Білдага. В 1586 р. краківський купець Андрій Ротермунд в імени своїм і свого товариша Івана Рапа, краківського лавника, квітує Хому Бабича перед львівським радецьким урядом з заплаченої рати 50 зл., з чого на рахунок Рапа припадає 35 зл., а для Ротермунда 15 зл.[3]). Так само в 1587 р. квітує його Рап з суми 50 зл., застерігаючи собі право до других рат[4]). Зі спору Гієронїма Сапрички з Варварою Стоїнієвою в 1599 р. видно теж, що мав він зносини з одним краківським лавником[5]). В тестаментї Луцького з 1608 р. фіґурують знані нам вже рахунки з краківськими Жидами. Іван Білдага зізнає в 1608 р., що винен краківському міщанинови Станїславови Брікнерови суму 130 зл., яку має звернути в трех ратах. Перша в висотї 50 зл. припадає на Зелені Свята, друга така сама на Успеніє Пресв. Богородицї, а третя 30 зл. на св. Михайла в тім самім роцї[6]). В актах брацтва згадують ся часто поїздки братчиків до Кракова в братських справах[7]). Сюда і до Варшави везли вони передовсїм предмети східної торговлї на подарунки ріжним особам як: турецькі завої і мухаіри, турецькі збанки, килими, дерги, сафіяни, бачмаги, хустки[8]) і т. д.

---

[1]) Ibid. с. 397.

[2]) Про торговельні шляхи, які лучили Львів з західними містами, предмети обміну і значінє сеї торговлї крім М. Грушевського ор. с. див. Кутшеба, Handel Krakowa w wiekach średnich.

[3]) Acta Consul. т. 12, с. 354—355. [4]) Ibid. с. 785—786.

[5]) Inducta Iudicii Civilis, т. 12, с. 52.

[6]) Acta Consul. т. 22, с. 104—105.

[7]) Особливо Луцький їздив сюда часто. Так нпр. в 1603 р. виправляють його братчики на сойм до Кракова з Іваном Красовським і Юрком Рогатинцем, в 1604 р. висилають його на „дорогу краківську“ з Стефаном Хомичом, в 1605 р. їде він знова до Кракова, в 1606 р. до Кракова і Варшави і т. д. (Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 36—45).

[8]) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 37—39, 53.

З пруських міст фіґурують в братських реєстрах Торунь і Ґданськ. Реєстр з 1627 р. записує зиск і страту братчиків при виміні гроший в Торуни[1]). Частійше стрічаємо поїздки братчиків до Ґданська особливо в другій половині XVII ст. для купна паперу до братської друкарні. Звідси везуть його водним шляхом в гору Вислою на Фордань, Нішаву, Вроцлавк, Плоцк, Закрочим, Новодвір, Варшаву, Ричивіл, Казимир, Судомир до Неліпкович, а відти фірами до Львова. Згадують ся при тім „статки“ Стефана і Якова Лавришевичів[2]). В Ґданську купують теж братчики цинобер, цинові ліхтарі, пуздра, натомість продають віск, а замість мита дають деколи сафіянові шкіри. Стрічаємо і ґданські скрині, одначе привезені безпосередно з Ярослава[3]). З купців ґданських, що з братчиками удержували зносини, звісний нам Генрих Горн. Перед облогою Львова Турками в 1672 р. братчики вивезли до нього до переходованя дорогоцінностий в золоті і сріблї на кілька тисяч золотих[4]).

Як на заході трансакції братчиків сягали принаймнї по Краків і Ґданськ, так на сході були они передовсїм в зносинах з містами на Поділю: Теребовлею[5]), Тернополем[6]), а особливо з Каменцем Подільським і Баром. Янїй Афендик походив з Каменця і полишив там своїх знайомих. В 1599 р. одержує він вісти звідти[7]). З инших братчиків звісні нам трансакції Хоми Бабича і Івана Білдаги з камінецькими міщанами, а особливо Русинами. Бабич має там в 1578 р. рахунки з Сеньком Воловичом[8]), а Білдага відступає в 1581 р. львівському міщанинови Семеонови Кіностови свої претенсії до

---

1) Ibid. c. 370. 2) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 481—483.

3) Ibid. c. 498. 4) Ibid. c. 284—288, 294—295.

5) Зі спору Дмитра Білдаговича і Дмитра Красовського видно, що оба вони були в Теребовли з кінцем літа 1580 р. (Acta Consul. т. 11, с. 207—208, 219—220 і ibid. під 1581 р. с. 294—297).

6) В процесї з наслїдниками Кон. Медзапети в 1650 р. наводить Слезка свою кореспонденцію з перед кільканайцяти лїт з тернопільським міщанином Федором Демковичом. Полагоджуючи свої рахунки з Слезкою післав йому Демкович по зізнаням свідків в 1638 р. 14 живих вепрів кормлених бутенських, з котрих одного взято на „подарунок“, а решту продав посланець Демковича у Львові по 12—14 зл. різникови, котрий заплатив за них червоними золотими. Слезки у Львові тоді не було, а гроші для нього взяв К. Медзапета. В листї до Слезки з 1639 р. Демкович обіцкє привести до Львова мартовий мід і що инше. (Acta Consul. т. 54, с. 774—775 і слїд.). Се вказує на предмети торговлї, які йшли з Поділя до Львова.

7) Inducta Indicii Civilis, т. 12, с. 160—161.

8) Acta Castr. Leopol. т. 338, с. 241, 248.

двох сум, одної в висоті 170 зл., яка йому належить ся від Якова Матвієвича, камінецького міщанина, а другу — 160 зл. візнав Грицько Ташкович, теж Русин з Каменця, за тамошного міщанина Петра Гольоста[1]). До Каменця везуть братчики „крамні річи", як се видно з ограбленя товарів Григория Романовича в 1630 р. під селом Білкою на „шляху камінецьким подільськім"[2]). Процес Романовича з Вітковською з сеї нагоди дає нам принайменї по части пізнати, що містило ся під тими „крамними річами". Романович закидує їй, що ті злочинцї з під Білки зложили його товари у неї. З них продавала вона особливо табін і італїйський пасаман[3]), отже Романович вивозив до Камінця між иншими дорогі матерії. Образ инших його товарів можемо доповнити собі з знаного нам інвентаря Богатирця. Навідворот з предметів торговлї, які йшли з Камінця до Львова, згадують ся мід і сирі шкіри. В лїквідації Гавриїла Лянґіша з опікунами дочки Янія Теофільовича фіґурує сума 50 зл., котру Лянґіш дав Константинови Каменичанинови за фіри, що привезли 10 пів бочок меду і 47 худобячих шкір, післаних їм купцем Кондим. До спільного рахунку Лянґіша і Теофільовича належить теж 140 талярів старих, котрі Кон. Каменичанин взяв від них иншим разом. В лїквідації зазначують ся і поїздки самого Теофільовича до Каменця.

З Баром удержував зносини Михайло Алвізий, котрого зять Христофор Мадзаракий переселив ся звідтам до Львова. В своїм тестаментї з 1645 р. Алвізий згадує про дві суми, які йому належать ся від барських Жидів. На одну — 1260 талярів левкових виставили мембран Ізмаїл, Шая і Марек, а на

---

1) Acta Consul. т. 11, с. 332.

2) Був се напад з'орґанізованої шайки, що стало в сїй околици грабила транспорти товарів. Фірман Григория Романовича Мартин Лїбік описує перед радецьким урядом свою пригоду так: „Їхав я з товаром пана Григория Романовича до Каменця Подільського. Заїхавши до Білки півтретя милї від Львова, я там попасав; тодї приїхав пахолок на воронім кони і питав мене: куди їдеш? Я сказав: до Глиняя. Що везеш? — Крамні річи. — Скоро я виїхав з корчми, обскочило мене 15 коний пахолків служалих і зараз мене з хлопцем моїм взяли і звівши з дороги в ліс, повязали нас до дерева і почали скриню лупати сокирою, товар брати в тороки на конї, набравши товарів, поїхали геть" і т. д. Їх лишили повязаних, аж надійшов селянин, що їх відвязав. Відтак позбирали они товар, що ще лишив ся і вернули назад до Львова. Твари ті розбійники мали позавязувані, щоб їх не можна пізнати. (Acta Consul. т. 38, с. 2468—2469).

3) Acta Consul. т. 38, с. 2687.

другу — 1100 т. л. Левек, Якуб, Юда і ще оден[1]). Братчики Миколай Добрянський і Михайло Слезка мали в Барі своїх кревних. Там помер Тома Добрянський[2]), син Миколая, а для відзискана річий, які по нім лишили ся крім инших сам отець їздив в 1632 р. до Бару, при чім на коні і фіри учинив видатку зл. 20. Реєстр рухомого маєтку Томи Добрянського[3]) містить богато предметів львівської торговлї, а се вказує на його взаємини зі Львовом. Слезка мав в Барі свого сестрінця згаданого в знаній нам кореспонденції Федора Демковича[4]). Сї родинні звязки братчиків оживляли очевидно їх зносини з подільськими містами.

Такі звязи лучили братчиків і з волинськими жителями. Родина Луцьких переселила ся до Львова з Луцька. Сестра Івана Красовського Анастазія була видана за красноставського мешканця Конрада Куриловича[5]). З торговельних трансакцій звісні нам висше згадані рахунки Григория Романовича з Лаврентием Древинським, чашником волинської землї. По протестації жінки Романовича Марухни з 1609 р. урядник Древинського в часї минувшого львівського ярмарку зайшов до дому Андрея Білдаги, де мешкав Романович, і там упоминав ся у нього звороту 200 зл. на рахунок довгу 800 зл., з котрого Романович звернув вже був Древинському передтим 600 зл. Романович давав урядникови 100 зл., а других 100 зл. хотїв задержати при собі так довго, поки не одержить свого мембрану і не вирівнає инших рахунків з Древинським. Одначе його урядник домагав ся заплати цїлої решти, а не одержавши її з гнївом відійшов з дому і грозив, що Романович буде змушений звернути цїлу суму означену на мембранї[6]). При нагодї сього спору довідуємо ся,

[1]) Testamenta, т. 8, с. 143—146.

[2]) Видатки на його похорон — 178 зл. записані в братськім реєстрі під 1631 р. (Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 387).

[3]) В списї річий, які лишили ся були по нім при вітцю у Львові, наведені: килимів 15 за зл. 165, за паси синї зл. 77, гр. 18, за коберцї зл. 32, за кожух зл. 15, за делїю півгранатову зл. 36, за делїю зелену фалендимову зл. 18 і т. д. (ibid. с. 388). З продажі сих рухомостий, срібла і инших осягнено поважну суму зл. 1932, гр. $5^1/_2$ на рахунок Івася Добрянського, сина Томи (ibid. с. 390).

[4]) В листї до Слезки в 1639 р. писав Демкович, що його сестрінця застав в Барі тяжко хорого, одначе сподїє ся, що він виздоровіє. При тім довідуємо ся про торговлю Демковича волами. Він пригнав їх з Бару до Тернополя 30 і надїє ся їх продати.

[5]) Acta Consul. т. 12, с. 1152—1153.

[6]) Acta Consul. т. 22, с. 946—948.

що Романович бував в домі Древинського на Волини. До волинських міст їздили теж часто братчики в справах брацтва. Там мешкали їх протектори: Древинський, кн. Кон. Острозький, Тетяна Малинська і инші, які спринли брацтву і вписували ся до нього. Знаний експорт волинської торговлї, збіже, згадує ся і в братських актах, як жертви деяких сих добродіїв в користь брацтва[1]).

На полудневім сході бачимо братчиків на торговельнім шляху, що вів через Молдавію і Волощину до самої Туреччини. Они бувають в містах положених недалеко Молдавії. В 1585 р. Дмитро Красовський квітує Леська Малечкого з суми 65 зл., яку він був йому винен на основі давнійшої записи перед коломийським радецьким урядом[2]). Братський реєстр з 1600 р. згадує про відїзд Івана Зїнковича до Снятина[3]). З Молдавією і Волощиною на більшу скалю провадив торговлю з кін. XVI ст. Кон. Корнякт, про що вже була бесїда. Так він як і инші братчики укладали ріжні грошеві трансакції з молдавськими і волоськими господарями і їх родинами, частими гістьми у Львові. Хома Бабич позичив був в 1584 р. знану нам високу суму 1300 зл. від Омеляни, дочки померного воєводи волоського Янколї. В контактї з мешканцями Молдавії оставав Іван Білдага. В 1588 р. свідчить ся він перед радецьким урядом Томою Тацїком і Адамом Калїновським, львівськими предміщанаии, що Петро alias Петрашко, Молдаванин з Яс, виставив йому в 1586 р. цироґраф з своєю печатию на довг 63 зл.[4]). Через Молдавію і Волощину переїздили до Львова купецькі каравани з далекого сходу, як знані нам вже транспорти Янїя Афендика в 1596 р. і в 1599 р. „з Турок“.

Ще виразнійше зазначують ся зносини братчиків з сими краями з кінцем першої і в другій четвертинї XVII ст. Вони по-

---

[1]) Лаврентий Древинський записав в 1603 р. на братську школу і инші потреби по 14 колод жита на рік зі своїх маєтностий Шпиколос і Хусова (Арх. Ю. З. Р. ч. І, т. X, с. 125). Тетяна Малинська, що вступила до львівського брацтва в 1600 р. (ibid. т. XII. Проток. с. 5) мала свої посїлости в місточку Глухах під Острогом. З її торговельних трансакцій знаємо, що до Львова прислала вона на торг 1620 р. збіже, при чім казала колоду везти до брацтва (ibid. т. XI, с. 359—360). Згадують ся і инші її жертви для брацтва (ibid. с. 358). Перед смертю († 1622) записала на братську церков зл. 200 (ibid. с. 370).

[2]) Acta Consul. т. 12. с. 23.

[3]) Арх. Ю. З. Р. ч. І, т. XI, с. 60.

[4]) Acta Consul. т. 12. с. 1281.

лагоджують ріжні орудки в містах сходу, а навіть самі туда їздять часто. Реєстр Романа Стрілецького під днем 7 липня 1623 р. записує продаж півшкарлатної шати підшитої плохою рисиеною (даровизну Петра Сагайдачного) через Грека Кочого в Константинополи за 120 зл.[1]). В 1633 р. братчики ухвалюють дати на приробок церковні гроші брату, котрий би для своєї потреби до „Турок“ їхав[2]). Стефан Ляшковський згадує в своїм тестаментї з 1650 р.[3]) про свого сина Івана, котрого він виправив до „Турок“ і дав йому на дорогу 100 червоних зол. Братський реєстр з пол. XVII ст. зазначує зносини Стефана Несторовича з Волощиною[4]) і т. д. При тім одначе треба памятати, що таких купців, котрі провадили на більшу скалю торговлю з Волощиною і Туреччиною, було небогато. Коли в 1621 р. радецький уряд покликав їх всіх перед себе, то з львівської Руси знайшло ся їх лише пять: братя Стрілецькі, Гавриїл Лянґіш, Андрей Білдага і Стефан Хомич[5]). Стрілецькі і Лянґіш то головні купцї між Русинами, котрі звісні були з своїх трансакцій зі сходом у цілім Львові. Білдага і Хомич мали уже другорядне значінє.

Роман і Андрей Стрілецькі звісні з свого спору з Кон. Вевелїм в 1622 р., в якім заплатили они йому велику суму 24800 зл., як опікуни дочки Янія Теофільовича і його спадку[6]). При тім довідуємо ся про товари, які були предметами спору, як: коберці, баґазії, сафіяни, індиґо, а передовсїм кінські убори, з котрих оден був оцінений на 700 зл. Андрей Стрілецький удержував зносини з сучавськими Вірменами. В 1621 р. заявляє він, що винен їм за сафіяни 1800 зл., але за те має у волоських купців менше більше 6000 зл. Роман Стрілецький бере участь в 1623 р. з иншими купцями в виправі до Туреччини, а оден з сеніорів Вірмен Торос Торосевич свідчить при тій нагоді про нього, що він мав з собою крім товару 15000 талярів або 33000 зл. готівки[7]). Звісні теж зносини Романа Стрілецького з молдавськими господарями. Він видержавлював буди до випалюваня потажу в буковинських лїсах, а в 1647 р. мав звідти претенсії до господаря на 70.000 зл.[8]) В своїх спекуляціях Стрілецькі перетоплювали навіть давну монету на нову

[1]) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 365. [2]) Ibid. c. 100.
[3]) Testamenta, т. 8, с. 558—567.
[4]) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 702.
[5]) Łoziński, Patrycyat, c. 322.
[6]) Ibid. c. 186—187 i 319—320.
[7]) Ibid. c. 331. [8]) Ibid.

і через се мали процес з золотничим цехом в 1621 р. і ревізію в своїй камениці при Руській улици[1]).

На більші розміри провадив торговлю в Волощині і других слідних краях Гавриїл Ляніїш. Вже його отець Марко мав рахунки з кін. XVI ст. з купцями в Царгороді. Туди виїзджає Гавриїл Ляніїш і привозить звідти в 1621 р. 7 сагайдаків, 16 десятків стріл і 12 луків[2]). Його спільником в „купецьких торговлях“ був Янїй Теофільович Грек[3]), котрий торгував передовсїм ріжними східними тканинами. До товарів, які по нїм лишили ся, належали коберцї адзямські (перські), білі, червоні, хустки ткані золотом, опони з золотоглавя на аксаміті, сагайдаки золотом і сріблом гафтовані і т. д. Маєток його рухомостий оцінили знавцї після його смерти на перворядну в тім часї суму 65732 зл.[4]). Адмінїстраторами спадку по нїм і опікунами його дочки було оба братя Стрілецькі, котрі з тої причини мали спір з Веселїєм і полагодили його перед радецьким урядом. З другої сторони наставали они на Гавриїла Ляніїша, щоби зліквідував свої рахунки за товари і довгі спільні з померши Теофільовичом. Справа оперла ся аж о королївський суд, потім в 1623 р. вернула ся назад перед радецький уряд, а вкінци в 1630 р. приходить до лїквідації перед лавниками в присутности Стрілецьких і Стефана Ляшковського, вітчима дочки Теофільовича. Для нас сї рахунки замітні тим, що кидають світло на мало звісні до тепер предмети торговлї Гавриїла Ляніїша. Головним тереном їх торговлї була Молдавія і Волощина, де удержували вони зносини навіть з господарями. Вони мають „спільні

[1]) Стрілецькі скористали з того, що нова монета мала менше срібла чим давна, а перед урядом оправдували ся тим, що спускане срібла не є заказане і, що знають найменше 60 Жидів, котрі віддавна старі монети спускають. (Див. сей процес у Лозінского op. c. c. 331—332 і Złotnictwo Lwowskie, c. 21—23).

[2]) Łoziński Patrycyat, c. 322. На сїй основі автор думає, що одним з головних предметів торговлї Гав. Ляніїша було східне оруже, одначе ся звістка до такого погляду ще не вистарчає. Низше побачимо в лїквідації його рахунків з Янїєм Теофільовичом, як ріжнородні були їх товари, при чім більші суми фіґурують тут особливо за сафіяни і східні матерії.

[3]) Лозінский (Patrycyat, c. 310) сумнїває ся про його походжене і називає його скорше Болгарином чим Греком, одначе в лїквідації з 1639 р. Теофільович фіґурує виразно як Грек. Імена Янїй Теофіль і Янїй Теофільович ідентичні.

[4]) Лозінский op. c. c. 320—321.

довги"[1]), до яких належить довг „слушний у Гавриїла Могили, волоського (multanskiego) господаря червоних зл. 3500, з котрих одна половина належить до Лянґіша, а друга з накладом 500 черв. зл. до небіщика Теофільовича. У Манолякого, волоського митника, мають довгу зл. 246. Крім сих ще й инші довги робив Теофільович на спільний рахунок з Лянґішом „за соболї, сукна, шовкові матерії, в Волощині, Мультанах". Якомусь волоському купцеви, котрий ся тут довго правував з львівським старостою, дав Лянґіш зл. 211. Пані Бучацька, вдова, дала їм обом як товаришам венецького аксаміту 21 доктей на продаж. Теофільович взяв сей товар до Волощини і там продав, а Лянґіш по своїм словам мусїв заплатити і „ледви упросив", що властителька взяла від нього зл. 210. До предметів їх спільної торговлї належать теж сафіяни, рисї, мід, віск, родзинки, ікра, визина і кінський убор срібний злотистий вартости 200 зл., котрий Лянґіш відступає сиротї по Теофільовичу і її опікунам. Між рахунками фіґурують такі позиції: У якогось Войцеха лишило ся решти за рисї зл. 6. На задаток воску, котрий сторгував Жид Соломон, позичив Лянґіш Янїєму червоних зл. 2, що виносить зл. 8. А коли платив за віск позичив йому знова черв. зл. 32 або зл. 128. На иншім місци зазначений видаток від важеня штуки воску зл. 21½. Сам Лянґіш продавав сей товар. За штуку воску на спільний рахунок взяв він зл. 437 гр. 15. Так само продав він мід, що прийшов з Каменця, з чого половина 130 зл. належала до Янїя. Більшу суму взяв Лянґіш за його баґазію — зл. 1220 і за сафіяни — зл. 1009 гр. 29. За сї товари мали вони ще инші рахунки на меншї суми. Торгували вони і сукнами, котрі Янїй брав з суконницї Розмосової. За них і на жалобу для вдови до нїм видав Лянґіш зл. 79 гр. 15½.

Часто згадують ся їх зносини з знаними львівськими купцями Вевелїєм і Кондієм. З Вевелїєм опікуни дочки Янїя, Стрілецькі, рахунок уже скінчили, а у Кондія лишило ся „спільного довгу" черв. зл. 632, з котрих половина належить до Янїя, а друга половина до Лянґіша. Надто у Кондія мають вони на спільнім цироґрафі певну суму, на рахунок котрої післав він їм мід і шкіри. Останні продали самі опікуни і рахунок при них.

---

[1]) Так в текстї, одначе зі змісту виходить, що сї „довги" були їм винні инші особи. Вони мають довг між иншими у Кондія, але не они віддають його Кондію, лише сей посилає на рахунок сього довгу Лянґішеви мід і шкіри з Каменця.

Від Вевелія брали вони ріжні предмети своєї торговлї. Коли Яній Теофільович платив мито митникам від товарів, котрі одержав від нього, позичив Ляниїш свому спільникови черв. зл. битих 17 або зл. 68, котрі Вевелій приняв до рахунку опікунам. Коли вже Яній хорував, прислав до Ляниїша Жида Соломона, щоби йому післав зл. 100, а то на заплату ікри, за котру був винен писарови Вевелія. На се дав йому Ляниїш черв. зл. 36 і звичайної монети зл. 3 гр. 4. У Вевелія купували они теж баґазію і сафіяни. Спільні суми має Ляниїш і його товариш у Йосифа Жида, Миколая Савича, Ференця кушнїра і инших, при чім зазначують ся їх зносини з міщанами в Каменци, Замостю і відїзд Ляниїша до Люблина. Осібно фіґурують видатки Ляниїша на лікарства для Янія в часї його хороби, на потреби в його домі і т. д. Ліквідація гроший так готових як і за спродані товари виносить по зізнаням Ляниїша суму зл. 2992 гр. 13. Довг, який йому лишив ся винен Яній Теофільович, а має заплатити його дочка, виносить зл. 1875 гр. 14, а по віднятю його від попередної суми остає скругло зл. 1117. Надто „вимогли“ опікуни на Ляніішу зл. 700 так, що він годить ся в результатї звернути решту сиротї Янія Теофільовича і її вітчимови Стефанови Ляшковському зл. 1817[1]).

Як в сїй ліквіданії так і в знаних нам вже інвентарях братчиків відбила ся сильно торговля Львова зі сходом. Особливо знаний був Львів з торговлї коберцями, звідки розходили ся они на цілу Польщу. В інвентари Зофії Афендикової з 1583 р. „Коберцї“ становлять разом з турецькими деками осібну рубрику, в котрій висислені: 3 коберцї кісельбашські великі, 2 деки турецькі голі нові, 4 турецькі декі голі старі, 2 старі турецькі коберцї зі взорами, 3 кісельбашські малі, 4 кавалки полотна, в котрій є коберцї, а вкінци в сїй рубрицї наведені адамашкові зарукавицї червоні старі, пошиті вивірками. При одній ревізії у братчика Михайла Алвізія в 1633 р. знайдено 5 коберців шовкових, перетканих золотом. Оден з них був зі смоком, оден з цвітами і мав написи, а оден був довгий на 4 сяжнї[2]). Коберцї давали часто братчики і прихильники брацтва до успенської церкви при слюбі в „спосіб повинности“. В 1625 р.

[1]) Основою сеї ліквідації був реєстр Гавриїла Ляниїша, який має на вступі дату 14 грудня 1629 р., одначе в серединї знаходять ся рахунки і за давнїйші трансакції (Acta Consul. т. 38, с. 753—761 і 761—768).

[2]) Łoziński, Patrycyat, c. 210.

дав Кон. Медзапета два коберці білого дна з чорними кропками, а Манолій Грек червоно-жовтий новий. В 1629 р. Матей Федоронцевич дав коберець червоно-жовтий „подлого ґатунку". Теодор Грек, наречений зять Григория Романовича, дарував в 1634 р. в піст великий килим перський, а Анна Боярська з нагоди смерти свого мужа два коберці білі дуже великі[1]). Інвентарі братської церкви з тих часів вичисляють ще й инші коберці, при тім переповнені всякими ризами адамашковими, китайчанами, камковими, атласовими, аксамітними, злотоглавами і т. д. Коберці і другі східні товари купували братчики на подарунки для ріжних достойників, як вже було зазначено[2]). Для нас сї інвентарі і подарунки о стільки важні, що малюють сэ тло, на котрім відбувала ся торговля братчиків східними товарами.

Матерії ріжного рода згадують ся теж з нагоди продажи, позичок і спорів братчиків. В 1622 р. дають они чорний церковний аксаміт, воском покапаний і уже злежаний, Андреєви Білдазї до продання локтей $8^1/_2$, за котрі взяв він червоних 5, то значить зл. 30[3]). Се вказує, що він торгував сими предметами. В 1646 р. Янїй Афендик бере позичку в брацтві на суму 165 зл. і заставляє 5 штук „галадзуку" (мухаіри) але лише вартости 70 зл.[4]). Найбогатший з братчиків в полов. XVII ст. Криштоф Мадзаракий торгував теж дорогими матеріями, о скільки можна думати з його спору з Кіриякім Миколаєвичом в 1650 р. Через свого післанця питав ся його Мадзаракий, чи він спла-

1) Арх, Ю. З. Р. ч. I, т. XII, Проток. с. 21.

2) Добру ілюстрацію таких подарунків дає нам привіт братчиків для королевича Владислава і короля Жиґмонта III у Львові в 1621 р. На приняте королевича братський реєстр записує такий розхід зі складок під днем 23 липня: Казановскому, маршалку королевича, дали братчики 2 шкіри червоного сафіяну за зол. 12 гр. 8, а самому королевичу: коберець диванок 1, вздовж на локтей $6^1/_2$, а в шир на лок. $3^1/_2$ за зл. 115; 1 хустку індийську довгу „едвобанъ розмаитымъ и злотомъ слично тканую" за зл. 50; 1 штуку злотоглаву на лазуровім днї церковну. З виїмком послїдної позиції инші подарунки купили братчики у Вірмен. Їм заплатили теж за коберці на привіт самого короля зі складок львівських Русинів, записаних під днем 26 вересня. Поковвому королївському, старостї Лайскому, дали братчики перський килим за зл. 25, а самому королеви диванських коберців 2, вздовж кождий по лок. $5^3/_4$, а в шир по лок. $3^1/_2$, оба куплені за зл. 185 і 1 штуку злотоглаву на зеленім поли церковну. (Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 55—56).

3) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 365.

4) Ibid. с. 699.

тить йому довг 107 талярів мухаірами як кому иншому[1]). Се очевидно лише принагідні звістки, які ще не дають нам образу торговлї братчиків матеріями і подібними товарами. Натомість докладнійше представляє нам сї предмети інвентар краму Андрея Алвізія, що до 1669 р. був заможним купцем. Саме срібло і біжутерії оцінені після його смерти дуже низько дали суму 6100 зл., а товари около 11000 зл. Андрей Алвізий подібно як його отець торгував всїлякими матеріями, а спис його товарів може послужити нам як ілюстрація богато краму з тих часів. В його склені знаходили ся атласи фльорентийські і ґданські, піватлася ґданські, венецькі табіни, адамашки, мухаіри турецькі, татарські, німецькі і деревляні, коронки золоті і срібні, шовкові, кипрись сові, снїгові, чорні і фарбисті, корделї, ґальони і нитки золоті і срібні, стяжки, венецькі шихи, голендерські шнури, панчохи мужеські і жіночі, шовкові, вроцлавські і инші, рукавички, пояси стамбульські і ґданські і т. д.[2]).

Як в крамі Богатирця з кін. XVI ст. так в склепі Андрея Алвізія бачимо ріжні вироби західні і східні з тою ріжницею, що перший має далеко меншу вартість чим другий. Сї товари набували львівські купцї часто на місцевих ринках. Безпосередну торговлю зі сходом вели лише заможнїйші з них, а по західний товар до дальших торговельних центрів їздили они ще рідше. Натомість велике значінє для обміну західного і східного мали ярмарки, особливо у Львові, Ярославі, Люблинї, Язлівци, куда приїздили купцї італїйські, угорські, чеські, краківські, вроцлавські, пруські, анґлїйські і привозили сукна, готові мануфактурні вироби, залїзні, юбілерські і инші, а в заміну брали від купців грецьких, турецьких, перських, вірменських, татарських дорогі матерії і инші східні товари. Тут були і місцеві продукти і предмети московського обміну. Сї ярмарки грають велику ролю в житю братчиків, по ним нормують они свої грошеві орудки, а навіть діяльність в самім брацтві, особливо з кінцем першої і в другій четвертинї XVII ст. В 1645 р. братчики ухвалюють зачекати свято-никольському брацтву за позичену йому суму 12 сот солотих до будучого львівського ярмарку, припадаючого на св. Аґнесу (в січни)[3]). До того самого часу від-

[1]) Див. документи до сього спору в Acta Consul. т. 54, особливо с. 1045—1048.
[2]) Łoziński, Patrycyat, c. 325—327.
[3]) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 156.

кладають вони термін сплати довгу брацтву богоявленському, котре винно їм було певну суму за книги[1]). Андрей Алвізий зичить в брацтві 13 сот золотих і обіцює їх звернути в Ярославі. Туда їде і братчик Киро. Він обіцює дарувати церкві талярів 5, дасть Бог, приїхавши з ярославського торгу[2]). Львівський, ярославський і язловецький ярмарок згадують ся часто і в иншім братськім реєстрі з полов. XVII ст. теж з нагоди сум винних брацтву. Термін сплати довгу Ґеорґія Теодозовича кінчить ся у львівський ярмарок в 1648 р. Кон. Медзапета має звернути брацтву дві суми по 2000 зл., одну на ярмарок львівський, а другу на ярославський в 1646 р. Андрей Стрілецький має віддати в тім часї зл. 493, а Андрей Лукіянович, приїхавши звідтам з ярмарку, зл. 200. Янїй Афендик зичить в брацтві дня 8 липця 1646 р. до Язлївця зл. 165, а в 1647 р. знова до Язлївця зл. 600[3]) і т. д.

Так само ріжні зобовязаня означують братчики по люблинським ярмаркам. В 1616 р. братчики позволяють Федькови Маляреви зложити інструменти ремесла його на церковнім ґрунтї до „терміну Шимона Юди“ (28 жовтня н. ст.) — ярмарку люблинського, а Гавриїл Лянґіш обовязує ся добровільно їхати до Варшави в слїдуючім році в братських справах скоро після громничного (2 лютого н. ст.) ярмарку в Люблинї[4]). Сюда заїзджав Лянґіш часто. В 1618 р. купує він з Янїєм Теофільовичом в Люблинї товарів західних як сукна, футер і инших за 18000 зл., а відтак Янїй їде з ними до Волощини і до Туреччини[5]). В братськім реєстрі з липня 1618 р. Гавриїл Лянґіш теж зазначує, що в тім часї був в Люблинї[6]). З початком марта 1619 р. їде він знова туда[7]), а в грудни того року вирівнує там свої рахунки з Романом Стрілецьким[8]). В знаній нам лїквідації Гавриїла Лянґіша з опікунами дочки Янїя Теофільовича згадує ся теж про відїзд Лянґіша до Люблина, звідки привіз

1) Ibid. c. 155.

2) Ibid. c. 156 під 1645 р. Тут очевидно розуміє ся найславнїйший з ярославських ярмарків — успенський в серпни. Сесія, на котрій Киро зробив свою обіцянку, відбула ся 1 серпня. Той самий ярмарок означує инший реєстр. Миколай Перемович мав звернути свій довг брацтву у львівський ярмарок, а віддав його аж при початку ярмарку ярославського 7 серпня. (Ibid. c. 398).

3) Ibid. c. 693—699. 4) Ibid. c. 84.

5) Łoziński, Patrycyat, c. 322.

6) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, c. 352. Порів. c. 355.

7) Ibid. c. 356. 8) Ibid. c. 358.

він, очевидно припагідно, голову цукру і фунт перцю за зл. 2 гр. 28. З инших братчиків звісні нам зносини з тим містом особливо Сенька Луцького, Матияша Федоровича, Семена Лавришевича і Андрея Стрілецького. Луцький при кінци свого житя в 1608 р. остав винен Мільхови з Люблина вже згадану суму зл. 164, гр. 24. Матияш Федорович стрічае ся в 1650 р. в Люблині з братськими послами, що їхали на сойм до Варшави і дає їм на рахунок церковної суми готовими грішми зл. 162[1]). З причини виїзду до Люблина не було Семена Лавришевича на сесіях в липни і вересни 1656 р.[2]) Андрей Стрілецький умер під Люблином і був похований у Львові в 1650 р.[3]). До Люблина їздили теж братчики часто до трибуналу в своїх справах або переїздили на сойм до Варшави. Вкінци в Люблині купували вони папір і инші прибори до своєї друкарні[4]).

Ріжні орудки в користь брацтва налагоджували братчики і на ярмарках у Львові, Ярославі і Язлівци. У львівських ярмарках купують они цинобер, при чім згадує ся привіз паперу Яном, жасківським паперником[5]). Такі предмети і инші західні вироби як цьвяки, бляху привозять они з Ярослава[6]). Там їздять вони самі або посередно набувають східні тканини як злотоглави і килими[7]). З місцевих продуктів купуютя вони там масло до свого шпиталя[8]). З другої сторони братчики на сї ярмарки привозили свої товари, а при тім старали ся прислужити ся і для брацтва. Реєстр з дня 24 лютого 1650 р. записує рахунок брацтва з Митияшом Федоровичом за суму зл. 635 гр. 23, котру він був взяв до Язлівця „для приробку якого церкві". Сю суму позичив він був Янїєму Афендикови, котрий купив був за сї гроші товару, але не міг його продати в Ярославі і тому віддав його до рук Федоровича, що продавав його цілих півтора літа і доперва тепер складає рахунок[9]).

---

1) Ibid. c. 168. 2) Ibid. c. 169–198. 3) Ibid. c. 166.

4) Реєстр Гавриїла Лянґіша в 1633 р. між видатками на потреби друкарні нотує: „За гарт видав пан Давид в Люблиці зл. 42" (ibid. c. 394). З кінцем 1635 р. Лянґіш видав в Люблинї на папір через руки свого сестрінця Кон. Медвапету врав з транспортом зл. 945, гр. 27 і т. д. (ibid. c. 665–666).

5) Ibid. c. 398. 6) Ibid. c. 522, 628, 632, 664—664 і т. д.

7) Ibid. c. 356, 622. 8) Ibid. c. 685.

9) Ibid. c. 169. На жаль реєстр не подає, якій се був товар, а нотує лише видатки Федоровича з сеї суми між иншими згадану висше позицію для братських послів, що їхали через Любин на сойм до Варшави, надто за подарунки для кс. Ружицького і його слуг: за 2 коберці —

Часто довідуємо ся про поїздки братчиків до Язлівця з нагоди полагоджуваня ріжних справ брацтва. Спір Гавриїла Лянґіша і Михайла Алвізія відкладають братчики дня 7 липня 1641 р. до „з'їзду з Язлівця" і приїзду Мадзаракія. Ті братчики, що туда їхали, брали нераз гроші з церковної каси для виміни[1]). Реєстр з дня 7 липня 1647 р. записує суми, які в тій цїли взяли з собою до Язлівця Теодор Яневич, Матияш Федорович і Мадзаракій[2]). В лїтї 1650 р. користають братчики знова з поїздки деяких з них до Язлівця і дають їм при сїй нагоді церковну суму золотових талярів 3897 для виміни[3]). Звідси знаємо, що туда виїзджали Василь Григорович, Стефан Несторович і Мадзаракій.

Як велике значінє мали ярмарки в економічних відносинах братчиків, нотують нам і сесийні протоколи брацтва. Реєстр з дня 9 цвітня 1638 р. називає Слезку чоловіком спосібним, що їздить по ярмарках[4]). Елекцію в 1644 р. відложили брат-

---

з. 66, за перський килим — з. 24, за шкіру сафіяну — з. 6. За шовковий мішок, в котрий вложено черв. 100, — з. 7, при чім фіґурують ще инші позиції готовими грішми.

[1]) Як звісно в Польщі при заливі її чужою монетою і дешевіню вартости польського золотого виміна гроший становила спеціяльну галузь торговлї. Акти брацтва зазначують принагідно упадок цїни монети, зиски і страти братчиків при виміні гроший особливо в Язлівци.

[2]) Яневичу дали братчики левкових талярів штук 1000, котрі відміняли ся по гр. $8^1/_2$, а „метлерови" з. 1, чинить з. 2716, гр. 20. Другий мішок також в левкових талярах, в котрім було штук 810 по гр. 81, разом з. 2187, дали в опіку Федоровичу. Третий мішок старими талярами, в котрім було талярів цїлих штук 1300 по гр. 91, разом з. 3943 гр. 10, віддали до рук Мадзаракія. Вся сума, яку тодї сї братчики взяли з собою до Язлівця „на пожиточок церкві", в переведеню на польські золоті виносила поважну цифру з. 8847 (Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 701).

[3]) Сю суму одержали братчики „з ратуша" з рук Вахльовича, ліквідуючи свої попередні рахунки з райцями, які порахували їм золотовий таляр по гр. 54, „через що шкоду до першої шкоди ще більшу учинили". Райцї віддали сей довг дня 1 липня 1650 р. уже по зниженю цїни одного золотового таляра на гр. 39 „ведлугъ унѣверсалу", тому шкоди було на одній штуцї по гр. 15. З тої суми дали братчики В. Григоровичу „для уданя, аби вийти, як найлїпше" штук 787, котрі віддав без пожитку назад, приїхавши з Язлівця. Мадзаракій взяв золотових штук 2000, з котрих показав пожитку золотових талярів 100. З С. Несторовичом, що взяв штук 1110, мало брацтво осібні рахунки (ibid. с. 701—702).

[4]) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 134.

чики аж на день 14 жовтня, а одною з причин було се, що братя ріжно по ярмарках розїхали ся в місяцях липни, серпни і вересни і аж тепер позїзджали ся[1]). Термін „в дорозї“ або „братя, котрих дома на сей час нема“ стає сталою рубрикою в актах брацтва з другої і початку третої четвертини XVII ст. для оправданя тих братчиків, що не могли бути на сесіях задля виїзду зі Львова. На сесії дня 12 січня 1634 р. поминаючи тих, що не прийшли мимо присутности у Львові, до тих, котрих „дома нема“, належать: Михайло Алвізий, Ґеорґій Теодозович, Кира Дмитрович, Димитрий Гардзїй і Янїй Савелович[2]). Реєстр з великодного вівтірка 1634 р. нотує пять імен таких братчиків, що були „в дорозї“: Михайло Алвізий, Кира Дмитрович, Павел Лаврешевич, Димитрий Гардзїй і Демян Полянський[3]). Така неприсутність деяких братчиків у Львові тревала нераз через довший час, по кілька місяців. Мих. Алвізія не було на сесії задля виїзду зі Львова уже дня 15 грудня 1633 р., на сесії дня 12 січня 1634 р. його теж нема, з тої причини на сесії 15 марта[4]) його знова нема, а так само на сесії у великодний вівторок того року. Такі звістки вказують, що принаймнї в наведенім часї його стало не було у Львові очевидно задля виїзду в торговельних справах. Куди братчики виїзджали, се представляє нам гарно крім висше сказаного реєстр з дня 7 вересня 1656 р. В рубрицї неприсутних на сесії він нотує: „п. Семен Лаврешевич — в Люблинї, п. Теодор Яневич — в Канчузї, п. Несторович — в Волосїх, п. Теодозий — на Українї“. Крім них неприсутні на сесії були Корендович, Леонович і Іван Григорович[5]). Порівнуючи сей реєстр з иншими видно, що деякі братчики часто виїздили до тих самих торговельних центрів. Семен Лаврешевич був принаймнї два рази в Люблинї в лїтї і з початком осени 1656 р. З тої причини не було його на сесії дня 15 липня[6]), натомість на сесії дня 10 серпня він вже з'явив ся, але з початком вересня був знова в Люблинї, куда вибрав ся очевидно другим разом. Стефан Несторович занотований вже в протоколї з дня 18 мая 1656 р. як неприсутний з додатком „в дорозї“. Так само записаний він на місячних сесіях з дня 13 липня, 10 серпня, 7 вересня, 5 жовтня, 2 падолиста, 30 падолиста, а прийшов доперва на сесію 28 грудня

[1]) Ibid. с. 147. [2]) Ibid. с. 102. [3]) Ibid. с. 103.
[4]) Сесія в лютім була відложена (ibid. с. 102).
[5]) Ibid. с. 198. [6]) Ibid. с. 196.

(1656 р.)[1]. Таким чином не було його у Львові вісім[2]) місяців, отже більшу частину року. Реєстр з 7 вересня вказує на побут його в тім часї в Волощинї. Знаний нам реєстр з 1650 р. згадує теж про його зносини з Волощиною, видно там був головний терен його торговельних траксакцій.

З якими купцями і містами торгували инші братчики, се пізнали ми вже висше, а тепер для лїпшого перегляду подамо лише реасумпцію попередних звісток. Як Львів був осередком торговлї межи сходом і заходом, так і братчики в торговельних справах виступають як посередники торговлї межи купцями і торговельними центрами західними і східними. Іван Білдага на переломі XVI і XVII ст. входить в трансакції з одної сторони з краківськими купцями, а з другої з міщанами в Каменцї і Ясах. Сенько Луцький має рахунки з Жидами в Кракові і жителями Люблина. Хома Бабич удержує зносини з міщанами краківськими і каменецькими. Григорий Романович веде торговлю на Волини і Поділю, куди посилає свої товари в другій четвертинї XVII ст. Гавриїл Лянґіш знає дорогу з Царгороду до Люблина і Варшави, Стрілецькі бувають теж в Туреччинї, Волощинї, Люблинї і Варшаві, Лаврншевичі заїзджають аж до Ґданська і т. д. Все те очевидно не виключає трансакцій инших нам незнаних. Трапляють ся поїздки братчиків до Вильна, Київа, навіть в Московщину, але рідко і переважно в справах брацтва, а не торговельних. Торговлю ведуть братчики передовсїм у внутрішнім обороті, а лише рідко обчислена она на заграничний експорт. Крамарі на переломі XVI і XVII ст. економічно були за слабі, щоби вести безпосередно торговлю на більшу скалю з далеким сходом або західними містами. Вони торгують всякими „крамними річами“, а навіть з краківськими і иншими купцями укладають часто тут на місци трансакції, видно вони сюда їм довозили товар. Поза Львовом торговельні зносини братчиків сягають на заході особливо по Ярослав, на північнім заході по Люблин, а по части і Ґданськ, на північнім сході вони розтягають

[1]) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 195—200.

[2]) На сесії дня 28 грудня 1656 р. заплатив він по словам реєстру залеглу складку лише за пять місяців, але се мусить бути ошибка писаря, бо рівночасно висоту складки означує реєстр на 24 гроший, а місячно виносила она по 3 гр., отже була заплачена за 8 місяців. З сим годить ся число місяців від мая до грудня включно, в яких на сесіях його не було.

ся на Волинь і Поділє, особливо на міста Бар і Каменець, а на полудневім сході они сягають по Волощину і по части саму Туреччину. На сім терені виступають братчики передовсім в кінцем першої і в другій четвертині XVII ст. Найбільше оживлені їх трансакції в тім часі слідні на знаних нам ярмарках, куда вони так часто їдуть, а виміна товарів на сих місцевих ринках становить головно зміст їх торговельних зносин. В безнастанних поїздках на торги проявляють вони велику енерґію і наслідком неї деякі з них доходять до великої заможности. Сама термінольоґія радецьких актів відріжняє їх від братчиків на переломі XVI і XVII ст. Коли тут фіґурують вони часто під назвою „крамар", а лише рідко під іменим „купець", то в актах з полов. XVII ст. звичайним терміном для них є „міщанин і купець львівський". В тестаментах брачиків з другого періоду бачимо далеко більшу заможність ніж в інвентарях крамарів з попередної доби, хоч навіть візмемо під увагу здешевінє гроша в пізнійших часах. При тім в маєткових відносинах поодиноких братчиків заходили ріжниці нераз значні.

Як ілюстрацію менше заможних братчиків з другої четвертини XVII ст. подано тестамент[1]) Пеляґії Лукіянової з 1628 р., вдови по братчику Лукіяні Василевичу. Між даровизнами на побожні цїли відказує она великий лїхтар, що висить посередині кімнати, до братської церкви, а ложочку срібну кручену до черниць на Тарнавці (на нинїшнім жовківськім передмістю). „Пану Константому" до Каменця на церков до св. Юрія зл. 20. До св. Параскеви на краківськім передмістю у Львові відказує зл. 50 і ґузиків три перлових на воздушок. Священикам по всїх церквах (очевидно львівських) по копі на сорокоусти. До св. Ілиї епітрахиль оден. До Чесного Хреста теж епітрахиль оден. До місточка Пробужного під Камінцем до церкви зл. 5. На иншім місци поручає она віддати два старі полумиски до церкви до Добротвора, де „Демянової сестра". Відтак слїдує поділ маєтку поміж діти. Дочці Касї тестаторка уже дала достаточну виправу і віна зл. 300, манелї і ланцушок. А що її позичило ся було зл. 100, то она одержала від небощика свого вітця і тих не треба її випоминати. Другій дочці Ганусї весь посаг уже готовий, лише треба дати її деякі дорогоцінности, постіль і віна

[1]) В книві тестаментів (Львів. маґіст. Арх. Testamenta, т. 6, с. 108—112) він перечеркнений, мабуть тестаторка його відкликала, нимо сього він кидає світло на її матеріяльні відносини.

зл. 300. Манелї уже взяла і ланцушок, котрий є більший і тому має за нього доплатити. Марусї, молодшій дочцї, треба дати конечно таку виправу, як і двом попереднім дочкам, стільки віна і одїжи. Має вона одержати два паски срібні і по два перстенї золоті, постїль і ланцушок. А що небощик отець дарував її на ланцушку 5 червоних і перли на нитках, того не треба її рахувати в посаг. Сї дві дочки Гануся і Маруся мають аманати свої по вітцївськім реєстру, про котрий оба сини знають. Опікунами Ганусї і Марусї назначує тестаторка Лянґіша і Григория Романовича, свого шваґра. Они мають бути у своєї сестри, котра віддала ся за Павла Лавришевича. Про своїх двох синів, Лукаша і Андрея, котрі „працею своєю хлїба здобували“, тестарка згадує лише загально Они мають при собі грошї свої, а не вітцївські, а навіть з своїх гроший справляють собі одїж. Їм належать ся такі самі частини як і дочкам. А що понадто лишило би ся мають всї дїти рівно дїлити ся так річами рухомими як і нерухомими. З дібр тестаторки треба винадгородити стару служницю, заплатити кухарцї за півтора року, дати мамцї решти зл. 2, звернути Федьковій з Димитровиць зл. 19, котрі дала до схованя, віддати Гавриїлови Лянґішови позичених гроший зл. 62 і вирівнати кілька инших залеглостий.

Більшу заможність бачимо в тестаментах Михайла Алвізія, Гавриїла Лянґіша, Стефана Ляшковського і Василя Григоровича. Не всї вони дають нам докладний образ маєткового стану дотичних братчиків, деякі говорять лише загально про подїл маєтку рухомого і нерухомого. В тестаментї Алвізія з дня 25 мая 1645 р.[1]) зазначено, що він дав своє завіщанє потверджене його власною печаткою присяжним лавникам в присутности братського священика Самуїла Ґілевича. Тестамент згадує лише про каменицю Алвізія на Руській улици і знані нам вже його рахунки з барськими Жидами, котрі винні йому дві суми разом 2360 талярів левкових. Їх відступає він свому синови Андреєви, а також дає йому золотий ланцух з золотим дукатом вартости 100 зл. Третий мембран на суму 330 талярів цїсарських відступає своїй дочцї Теодорі, жінцї Криштофа Мадзаракія. Маєток Михайла Алвізія був одначе далеко більший, ніж з сих натяків

[1]) Testamenta, т. 8, с. 143—146. Порів. Ловінского Patrycyat, с. 325. Крім синів Миколая і Андрея і дочки Теодори, згаданих у Ловінского, мав Мих. Алвізий ще дочку Анну, що померла „в лїтах недоврілa“. (Арх. Ю. Р. ч. I, т. XI, с. 350).

думати можна. Спадок, який припадав з алвізівських дібр на померщого в малолітности Івана Алвізовича, сина Миколая, а внука Михайла виносив крім дорогоцінностий, одіжи і других приналежностий поважну суму зл. 9923, гр. 10[1]).

Як тестамент Михайла Алвізія так і Гавриїла Лянґіша з 1648 р. не представляє нам цілого маєткового стану тестатора. Особливо дає себе відчувати брак готових сум, які припали його дітем. Вони зазначені лише загально. Як спадкоємці крім жінки Лянґіша фіґурують чотири його дочки і син Марціян[2]). Жінці признає тестатор по установі міста Львова трету частину всіх своїх дібр рухомих і нерухомих. Деякі діти вже взяли свої частини,

[1]) Acta Consul. т. 54, с. 960—965. Миколай Алвізий був одружений з Мариною Лянґішівною, що по смерти свого першого мужа вийшла другий раз за Захария Шиціка Залеского, виленського лавника, а відтак третий раз за Альберта Ґославского. Опікуном її сина з першого подружа був Гавриїл Лянґіш, що завідував його спадком з алвізівських дібр. В 1650 р. Марина Лянґішівна і її перший муж вкітують свою матїр і тещу Пеляґію Леськівну, вдову по Гавриїлу Лянґішу, з одержаня повисшої суми.

[2]) Testamenta, т. 8, с. 334—338. В тестаменті сім згадують ся лише дві дочки Лянґіша, що посвятили ся чернечому житю, Кандида і Олїмпіяда, і дві инші Варвара і Олена. Крім них були ще три, з котрих одна померла дівчиною, друга, Зофія, вийшла за виленського міщанина Прокопа Дорофієвича (Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XII, Проток. с. 22) і трета вже згадана Марина, яка в момент писана тестаменту ще жила, але видно вже була вивінована, коли про її частини нема бесіди. При тім треба справити подружі звязи сих дочок наведених у Лозінского (Patrycyat, с. 322) о стілько, що не Олена Лянґішівна була видана за Миколая Алвізія (порів. ibid. с. 325), а Марина за Ґославского, лише та сама остання виходила за обох, як за першого і третого мужа. Непотрібно поправляє теж сей автор Шараневича (ibid. с. 322, прим. 3), що дочка Лянґіша, котрої портрет правдоподібно доховав ся в музею Ставропиґіяльного Інститута, не могла бути Варвара, бо портрет сей має представляти Лянґішівну, що померла в цвіті віку не пізнїйше як з кінцем цввітня 1635 р., а Варвара Лянґішівна згадує ся ще як жива в тестаменті Пеляґії Лянґішевої з 1661 р. Річ в тім, що Лянґіш мав дві дочки на імя Варвари. Перша з них уроджена з жінки Лянґіша теж на імя Варвара умерла в молодости, а братський реєстр з дня 25 цвітня 1635 р. записує дар Гавриїла Лянґіша до братської церкви при сїй нагоді. (Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 350—351). Друга Варвара Лянґішівна згадує ся в тестаменті Гавриїла Лянґіша з 1648 р. але як матїр її виступає Пеляґія Лянґішева названа Александровою. В згаданім у Лозінського тестаменті Пеляґії Лянґішевої з 1661 р. (Patrycyat, с. 323) виступає теж ся друга Варвара Лянґішівна. Тим самим погляд Шараневича що до самого імени Лянґішівної, котрої смерть занотована під 1635 р. оправданий. Натомість здогад що до самого сього портрету остає гі-

якими повинні бути задоволені. До тих, що з нерухомого маєтку ще нічого не дістали, належить дочка Олімпіяда, що посвятила ся релігійному житю. Родичі дають її у вічність каменицю при Руській улици, в котрій тепер самі на заді мешкають, з виїмком передного склепу того що „під сходами“, котрий для себе задержують, але другий склеп „в куті“ старий, що виставе над пивничкою і над ним „ґмахи всї як є до гори з пивничкою під склепом тим полишеним“ — то все дарують Олїмпіяді. Готовими грішми вже обі дочки черниції дістали свої суми, тому не мають належати до поділу двох других дочок, Олени і Варвари. Синови Марціянови в деяких рухомих річах вже „досить стало ся“, а з нерухомих дібр дарують йому родичі цїлу каменицю Кевировичівську. Він одержує теж оден зі згаданих вже фільварків тестатора, а другий дістають обі дочки черниції Кандида і Олїмпіяда. Що до решти маєтку тестатор разом з жінкою застерігає собі ще якійсь час, нім спільно порадять ся, полишаючи собі свободу змінити сей поділ. Тестамент сей, як зазначено, далеко не представляє нам цїлого маєтку Гавриїла Лянґіша. Його торговельні трансакції, купна камениць або їх частини і ріжні претенсії до них свідчать про його значнїйшу заможність. Для своїх двох дочок був він в силї вибудувати „коштом немалим“[1]) осібний монастир в сусїдстві камениці Михайла Алвізія при Руській улици і постарали ся про його забезпечене. Навіть уже з звісток поданих в тестаментї видно, що мав він більше маєтку ніж попередний тестатор Алвізий. З своїх нерухомих дібр Лянґіш був в можности дати принаймнї деяким своїм дїтим по однїй камениці крім иншого спадку, а беручи за основу звичайний тодї поділ маєтку поміж дїти на рівні частини таку саму рекомпензату в нерухомостях або готовими грішми мусїли одержати всї дїти. Після смерти Лянґіша († 1648) вдова по нїм належала до найбільше заможних жителїв Львова, як свідчить знаний нам вже рахунок кеоквації з 1656 р. В тестаментї своїм з 1661 р. Пелягія Лянґішева записує свою готівку і кредиторські суми — 18000 зл. трем своїм дочкам, Варварі і обом черницям, а брацтву крам назва-

потетичним. (Див. Ізид. Шараневичъ, Каталогъ Археологическо Библіографической выставки Ставроп. Инстит. ч. 74, с. 24). Крім дочок мав Лянґіш згаданого сина незнаного Лозінскому, котрий не міг відшукати в міськім Архиві тестаменту Лянґіша.

[1]) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 142—143.

ний Бабичівським, з котрого дохід має піти на оливу до лямпи, що висить над гробом її мужа[1]).

Докладнійше ніж попередні зроблений тестамент Стефана Ляшковського з 1650 р. Тестатор пращає ся з сим світом, заявляє бажане, щоби тіло його після смерти похоронено в міській церкві, де „брацтво держав", напоминає жінку і діти, щоби за його душу дали убогим милостиню, а відтак приступає до поділу маєтку. Жінці, що походила з Вірмен, тестатор признає трету частину свого маєтку так рухомого „в грошах, в золоті, сріблі, шатах, перлах" і инших річах жіночих і знарядах, як і нерухомого, а при тім жадає від неї, щоби поза сим не домагала ся у дітий жадної иншої виправи ані „четвертого гроша" по звичаю Вірмен. Діти дістають дві третини маєтку по рівній частині так вітцівських дібр як і материстих, котрі тестатор „увільнив" (сплатив довги). Важний для нас виказ довгів, які йому належали ся від инших осіб, як доказ, якими сумами він розпоряджав. Тестатор заявляє, що не винен нікому нічого, за те деякі його довжники винні йому поважні суми. Криштоф Аведик Бернатович, старший вірменського права, і його брат Аведик винні йому левкових талярів 440. Ян Богданович гафтяр лев. т. 550. Миколай Палечка старих битих талярів 110. Від небощика Криштофа Івашковича і його жінки Кухновічивної має тестатор мембран на зл. 440, котрий то довг повинні віддати їх наслідники. У Шимона Стецькевича, старшого вірменського, зл. 550. У Яна Ісаіовича лев. т. 300. Більші суми належать ся тестаторови від львівських Жидів. У Жидів міських має він зл. 2260, на котрі дав мембран до Ярослава Емануїлови Ґеорґевичови, свому сестрінцеви, разом з мембраном на Бернатовичів. У старших жидівських передміських зл. 4500, котрі мають заплатити незадовго на св. Мартина в році теперішнім (1650). У свого шваґра зл. 1200. Вкінци від Яна Богдановича ґафтяра крім повисшої суми належлить ся тестаторови зл. 660. Син його Іван, вибираючи ся до Туреччини, взяв на дорогу 100 червоних зл., котрі повернувши має поділити теж на три частини. Счисливши всі позиції, які Ляшковському належали ся від инших осіб, одержимо суму зл. 9730, талярів левкових 990,

[1]) Łoziński, Patrycyat, c. 323. В книгах тестаментів знайшли ми тестамент Пеляґії Лянґішевої списаний в часї її слабости 1651 р., але тут лише загально сказано, що своє письменне завіщане віддала вона до рук присяжних лавників. (Testamenta, т. 8, с. 619—620).

битих 120 і надто 100 черв. зл. З огляду на здешевіне золотого поль. ся сума з полов. XVII ст. виносила значно меншу вартість ніж з початку або навіть кінця першої четвертини XVII ст., а в порівнаню з братчиками, що в рахунках коеквації з 1656 р. були зачислені до найзаможнійших горожан міста, може представляти нам тип середно заможних братчиків в тім часі. Крім сього Стефан Ляшковський полишив каменицю, від котрої в коеквації з 1656 р. платить його син Іван, а правдоподібно і товари, як думати з записки коеквації „Ляшковська з крамом“. З дітий тестатора крім сина згадує ся в тестаменті його дочка, ще дівчина, для котрих лишає він опікунами Криштофа Мадзаракія і Василя Григоровича[1]).

Ліпше економічно від Стефана Ляшковського стояв Василь Григорович, що поминаючи деяких Греків в брацтві належав до найбільше заможних Русинів у Львові. Його рухомий маєток оцінила комісія з 1656 на р. 70000 зл. Хоч ся цифра може бути прибільшена для наложеня більшої контрибуції, все таки она вказує на його богацтво. Самі братчики уважали його за маєтного. Коли в 1661 р. маґістрат наложив на Русинів „даток донативи“ в сумі 3000 зл. братчики засівши на церковнім ґрунті самі ухвалили таксу, кілько хто має дати. На поодиноких жертводавців наложено від 10—359 зл. Сю послїдну суму мали заплатити лише Стефан Несторович і Мадзаракій Криштофович, а поза ними третє місце займає Василь Григорович з датком 240 зл., та ще потім для доповненя повисшої донативи між иншими наложили ще на нього зл. 10[2]). В своїм тестаменті з 1663 р.[3]). Василь Григорович ділить свій маєток між жінку і четверо дітий, двох сииів і дві дочки, з котрих деякі дістали вже значний спадок. Видаючи свою дочку Марину за Андрея Михайловича Алвізія, львівського міщанина, дав її тестатор по своїй змові „в золоті, в шатах, хустах“ і инших річах маєтку „plus minus“ на 4000 зл., як диктує реєстр писаний його рукою. Надто справив її весілє своїм коштом. Син Григорий одержав рівно з попередною дочкою так в товарі як і готових грошиx не більше як 4000 зл. З сеї суми, заробляючи собі і вступаючи в супружий стан, справив собі сам одіж і инші річи. Осібно тестатор не дав йому на се нічого крім срібного кубка варто-

---

1) Testamenta, т. 8, с. 558—567.
2) Арх. Юго-Зап. Рос. ч. I, т. XI, с. 216—218.
3) Testamenta, т. 5, с. 431—436.

сти 35 зл. Лишають ся ще дочка Анастазія і син Іван. Вони мають з дібр тестатора дістати такі самі частини як і попередні діти. Жінці має бути виділена трета частина так з дібр рухомих як і нерухомих, а тому що з тестатором через ціле житє його в згоді жила, дарує він її ще надто зл. 1000. Полишає її теж дім на передмістю, котрий вільно її уживати або продати, а гроші обернути на свій пожиток. На своїх нерухомих добрах записує тестатор до братської церкви зл. 1000 і призначує річну провізію від сеї суми по зл. вісїм від ста для духовних міської церкви і монастиря св. Онуфрія, до „школи руської львівської братської, що є в місті, для мендиків (убогих школярів), аби учили ся" і до шпиталя при монастири св. Онуфрія. Сею леґацією має завідувати брацтво при міській церкві. Тестатор згадує теж про свої купецькі довги, котрі він винен менше більше на 2000 зл. Осібно зазначує про довг 100 зл., який лишив ся при нїм по Марині служебній. Сю суму по її волї треба віддати на підмуроване церкви св. Миколая на краківськім передмістю. Якомусь кравцеви, львівському міщанинови, винен тестатор зл. 100. Янови Лїбері в Зубжи за огород зл. 26. Чиншу, котрий треба незадовго заплатити, зл. 50. Сї довги має жінка сплатити після смерти тестатора. Йому теж належать ся деякі суми, з котрих тестатор підносить лише свої претенсії до мулярського цеху, який остав йому винен зл. 7. Крім сього цех має звернути мулярські інструменти тестатора його жінцї і вирівнати инші рахунки. Вкінци тестатор згадує про своїх кревних і записує їм 12 гривен.

Для оцїнки маєткового становища тестатора найбільше інтересні суми, які він призначує своїм дїтим. Числячи на кожду по 4000 зл. четверо їх дістало велику суму 16000 зл., не вчисляючи тут третини для жінки, леґації для церкви і инших записий. Дїти, що взяли вже по 4000 зл., мали сї суми приняти до рівного подїлу маєтку, значить тестатор полишає їм ще й инший спадок. Все те в результатї ставляє його між заможнїйших патрициїв міста.

В тестаментах братчиків, їх інвентарях і записях сум винних брацтву стрічаємо часто їх дорогоцїнности, теж важний крітерий їх заможности. Срібні позлотисті пояси, брамки і ковнїри перлові, срібні ложки, ножички, навіть сиґнети з власними буквами становлять амбіцію кождого крамаря чи иншого львівського жителя. Дївчата одержують в посаг золоті перстенї, манелї, ланцушки з червоними золотими, перли на нитках, котрі носять на

шиї і т. д. В інвентарях братчиків на переломі XVI і XVII ст. стрічаємо їх принайми по кілька штук, а в деяких з них як Зофії Афендикової з 1585 р. більшу скільність сих дорогоцінностий навіть хустки з золотими форботами. Братський реєстр з пол. XVII ст. нотує ріжні дорогоцінности як застави братчиків за суми позичувані в брацтві, котрі в часї звісного ограбленя Львова забрав дня 2 жовтня 1648 р. Гієронім Радзійовський, ломжинський староста. Між ними фіґурують застави навіть на значнїйші суми, які вказують на заможність їх властителїв як нпр.: Застав Андрея Стрілецького, львівського міщанина, в коронї перловій з золотими штуками і з рубінками і з ланцушками золотими, ланцух, в котрім червоних 50, манелї золотих пар три, ґузів золотих шість, ланцушків малих два, чепець перловий, срібла авпурського позлотистого і пасків пять позлотистих, всього срібла гривен 19, на котрий застав позичило ся зл. 2748. Застав Ґеорґія Гречина, львівського міщанина, пара ланцухів золотих, до того золота ложок нуздер дві, на котрий позичило ся зл. 1600. Застав Романа Стрілецького, срібло злотисте і незлотисте, на котрий позичило ся зл. 1100. В иншій рубрицї фіґурують застави деколи близше неозначені на менші суми, а між ними: Застав Ференцової кушнїрки, на котрий позичило ся зл. 220. Застав Семена Лавришевича на червоних 120 — зл. 720. Застав львівських передміщан — позичило ся зл. 217. Застав Драбика, львівського кушнїра, позичило ся зл. 110. Застав Матияша Федоровича — ложки і пояси — зл. 200. Застав Ференца кравця — дві обручки позлотисті — зл. 80[1]) і т. д. В иншім реєстрі з полов. XVII ст. занотований застав Теодора Яневича, скринка запечатана і куферок (сепетик) з золотом і перлами, на котрий братські шафарі позичили в 1646 р. високу суму зл. 4000, при чім реєстр додає, що Яневич сю суму заплатив і застав відобрав (1647 р.)[2]). Андреєви Лукіяновичови позичили братчики готових гроший з каси зл. 200, на котрі положив він застав — рядик з паноском з туркусиками злотистий[3]). Подібно записує реєстр инші позички, а між ними на застави звісні нам вже з попередного реєстру, що подає дорогоцінности забрані Радзійовським[4]).

---

[1]) А. Крыловскій, Львовское Ставропигіальное Братство, Приложенія, ч. 65, с. 131—132.

[2]) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 694. [3]) Ibid. с. 698.

[4]) Описи деяких заставників вказують на їх ідентичність, як небудь заходять ріжниці що до сум на них позичуваних. Порів. застави

В реєстрах сум винних брацтву між його довжниками фіґурують не лише братчики купці, але і ремісники. Ся друга верства відограла в брацтві теж визначну ролю особливо на переломі XVI і XVII ст. і длятого ми над нею тепер задержимо ся. В складках львівських Русинів з того часу передовсім в передміських парафіях бачили ми часто імена як Роман пекар, Демко кравець, Тимко кушнір, Дмитер різник, Андрей швець, Андрей столяр, Касиян слюсар, Григорий гарбар, Яцко римар, коморник, Гринько боднар, Іван тесля, Іван коваль[1]) і т. д. Богато фіґурує між ними особливо шевців, кравців і кушнірів, рідше згадують ся такі імена як Лаврентий маляр, Федько маляр, Лесько золотник і инші[1]). Висше ми зазначили, що в деяких випадках імя не є певним крітерием занятя, одначе се відносить ся лише до виїмків, а по правилу ремісник з імени таки дійсно своє ремісло виконує. Ті самі імена, що фіґурують в сих складках, згадують ся подекуди в списї ремісників Русинів, котрих виключили або не приняли до цехів[2]). До цеху ковальського, слюсарського, мечничого, котлярського, ігляреького, котрі становлять оден цех, не хотіли приняти Сенька коваля Красовського з краківського передмістя, Грицька Тимовича коваля, Іванка коваля, Іванка слюсара, Миколая слюсара, Касияна слюсара, Юська мечника і Федора мечника, Васька мечника і инших[3]). Порівнуючи сю протестацію з реєстром складок з самого

Андрея Стрілецького, Ґеорґія Теодововича (Ґеорґія Гречина) і Ференца кравця в обох списах. (Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 698–699 і Крыловскій Львов. Ставр. Брат. Прилож. с. 131—132).

[1]) В реєстрі складок львівських Русинів з самого початку XVII ст. (Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 28—34) між жертводавцями парафії св. Миколая занотовані такі самі імена, а крім них Василий маляр і Мисько золотник. В парафії св. Параскеви сидить Хомка золотник, а в парафії св. Благовіщеня Семион маляр.

[2]) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. X, ч. 206, с. 504–508.

[3]) Реєстр сих ремісників можемо в дечім доповнити і означити близше місце їх осїдку іменами поміщеними в списї згаданих складок передміських парафій. В парафії св. Миколая занотовані 4 ковалї, Яремко коваль, Іван коваль, Грицько і Захарко ковалї, крім того звідки инде знані нам 2; 3 слюсарі, Нестор слюсар, Касиян слюсар, Мисько і Миколай слюсарі; 5 мечників, Томило мечник, Стецько, Прокоп, Федько і Васько мечники. В парафії св. Федора між иншими мешканцями має свій дім Іван слюсар. В парафії св. Параскеви згадані Іван коваль і другий невві́сного імени, Іван слюсар і Курило мечник. Реєстр сей одначе неповний. Не стрічаємо тут ковалїв, слюсарів і мечників в парафії св. Богоявлення, Благовіщеня і Воскресения, а трудно припустити, щоби їх

початку XVП ст. видно, що ремісників Русинів особливо на передмістях було більше, чим сей реєстр їх нотує. Імена швець, кравець і подібні давав братський писар очевидно для відрізненя від инших, а три іменах вже усталених такий додаток був часто злишний. Під сими останніми криють ся теж нераз ремісники. Між жертводавцями парафії св. Миколая на краківськім передмістю фіґурують Григорий Тимович і Семион Красовслкий без близшого означеня з огляду на їх занятє. З наведеної протестації видно, що се ковалї. В парафії св. Федора на тім передмістю між иншими складку дали Семион Корунка і Тимотей Зарупький. В протестації они зачислені до тих, котрих не хотїли приняти до шевського цеху.

Так само вичисляє протестація инших Русинів виключених з цехів так з міста осілих міщан як і з обох передмість галицького і краківського і підзамчан, що були під юрісдикцією львівського старости. До різничого цеху не хотїли приняти знаного нам вже Дмитра різника, Петра, Васька, Прокона і инших. Не позваляють теж Русинам займати ся ткацьким ремеслом і не допускають до пекарськаго цеху[1]). Так само не приймають Русинів до цеху стельмахівського, колодиївського, столярського і боднарського, в котрих то цехах „звів ся нарід

там цілком не було. Можливо, що криють ся вони під деякими близше невзвісними іменами як: Іван, Терехів зять, Федько, Неелів син, Васько на Приндусевім з зятем, Радь Старий, Іван Левчишин і т. д.

[1]) Русинів пекарів стрічаємо передовсїм в парафії св. Богоявления на галицькім передмістю. Від пекарів, що мешкали в сїй частині передмістя, правдоподібно пішла назва нинїшної Пекарської улиці. В згаданій парафії між Русинами, властителями домів, фіґурує 8 пекарів: Роман пекар, Сидор пекар, Дема пекар, Іллияш, Стецько, Лавриш, Юсько і Ярош пекарі. Надто в наємнім домі мешкає Козьма пекар. (Арх. Ю. З. Р. ч. І, т. XI, с. 28—29). З огляду на імена що до свого занятя близше неозначені реєстр сей неповний. В тій самій складції з самого початку XVП ст. в парафії св. Миколая взяли участь Сайкова пекарка і Мисько пекар Нагорний (ibid. с. 29). В парафії св. Благовіщеня живуть Ференц і Васько пекарі, а на иншім місци як репрезентант сеї парафії виступає Стефан пекар (ibid. с. 33—34). В парафії св. Параскеви фіґурує їх 5, Лаба пекар, Олекса пекар, Лесько і Іван коморники пекарі, Онисько пекар (ibid. с. 32). З ткачів в наведеній протестації згадує ся лише Филип на Голоску, що мав дім на Замарстинові, куда райцї наслали ткачів католиків, котрі в неприсутности властителя дому і його жінки відбили комору, вилупали скриню і забрали „хусти і полотна і прядиво його власне і людське“, а навіть його гроші і варстат з роботою (ibid. т. X, с. 505). В парафії св. Параскеви згадують ся Онисько і Андрей ткачі (ibid. т. XI, с. 32).

руський"[1]). А навіть до тих цехів, в котрих від стародавних часів були Русини як кравецькім, гарбарськім, поворозничім, гребенничім[2]) і инших, Русинів не хочуть приймати. З цеху золотничого і малярського вигнали крім инших згаданого вже Лавриша маляра. З цеху кравецького з міщан прогнали на старість підступом братчика Дмитра Красовського і напали на дім його зятя Якима кравця. Протестація наводить теж Русинів кравців передміщан, котрих не хотїли приняти де того цеху і згадує про кравецьку челядь, кравців і кравчиків народа руського, котрі терпіли ріжні кари зі сторони католиків і маґістрату за то, що не хотїли ходити до костела.

Такі звістки про Русинів ремісників з нагоди боротьби з маґістратом маємо і в инших актах братських і радецьких з XVI і XVII ст. Для нас вони о стільки важні, що представляють нам те середовище, з якого походила ремісничa верства в брацтві. Русини ремісники не лише з самого міста, але і передміщани вступають до брацтва особливо зі зростом значіня його діяльности при самім кінци XVI і на початку XVII ст. Братчики часто самі називають себе ремісниками. Під таким іменим виступають они в листї до патріярха Теоліпта з дня 28 мая 1586 р. Братчики питають ся його між иншим, чи годить ся „христіянамъ миряномъ ремесником" у дни праздничні сходити ся?[3]). В листї до епископа Ґедеона Балабана з кінця XVI ст. братчики в однім місци пишуть: „Ми люде цехові, рушають нас по цехах"[4]). Влучно схарактеризував склад брацтва на переломі

[1]) Реєстр складок львівських Русинів свідчить теж про малу скількість сих ремісників поміж ними в порівнаню з иншими означеними іменами. В парафії св. Миколая записані 3 столярі, Андрей, Василий і Лесько столяр. В парафії св. Федора мешкають Яцко і Іван теслї, а до коморників сеї парафії належить Яцко столяр. В парафії св. Параскеви фіґурує знаний нам Грицько боднар і 2 теслїв, Ярелка і Іван. В парафії св. Благовіщеня в наємнім домі мешкає Ілько тесля, а до „посполства" парафії св. Воскресения належить Федько токар.

[2]) З кравців в парафії св. Богоявления в домах наємних сидять Грицько Городецький, кравець і Демко кравець. В парафії св. Миколая занотовано їх 10, а надто сюда належить Миколай Добрянський, в парафії св. Федора 7, в парафії св. Параскеви 3, в парафіях св. Благовіщеня і св. Воскресения по одному. З гарбарів в парафії св. Богоявления фіґурує 2, Ярош гарбар і Васько гарбар, в парафії св. Федора 6, вчисляючи тут і Івана Рачинського знаного з свого занятя звідки инде (Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 31 і 34). З гребенників звісні нам Андрей гребеник і Симеон гребеник в парафії св. Богоявления (ibid. с. 29).

[3]) Mon. Confr. I, ч. ч. 88, с. 140. [4]) Ibid. ч. 266, с. 423.

XVI і XVII ст. його член Гавриїл Доротеєвич. В 1601 р. він погордив братським судом і сказав: „Хтож мене там в брацтві має судити, шевці, кравці, кушнірі?“[1]). Сї загальні звістки можемо доповнити іменами з братських катальоґів і радецьких актів. Катальоґ з 1586 р. не означує близше занятя братчиків[2]), одначе і поміж членами тут поміщенини були ремісники. Дмитро Красовський був кравцем, Лука Григориєвич Губа кушнірем[3]), Юрко і Іван Рогатинцї сїдлярами. Поминаючи імена нам близше незвісні побіч крамарів процент ремісників в брацтві був значний, як се видно з инших реєстрів на переломі XVI і XVII ст. Між членами, що вписали ся до брацтва в 1591 р., виступають Павел Михайлович кушнїр, Александер Стефанович сафіяник, Филип Теодорович маляр. На 14 нових членів в 1597 р. половина була ремісниками, як думати з їх імен: Прокоп Григориєвич мечник, Стефан Йоанович коваль, Юлїй Карпович кушнїр, Йоан Йоанович фарбір, Павел Василиєвич кравець, Василий Остафиєвич кравець, Олексей Карпович кушнїр[4]). В катальозї з 1601 р., що містить спис членів почавши від 1586 р., крім ремісників вже вичислених фіґурує Максим кравець і Федор Драбик з краківського передмістя, котрого радецький акт з 1609 р. називає кушнїрем[5]). Подібно принагідно довідуємо ся, що Гієронїм (Ярош) Сапричка був кравцем[6]). Лукаш Бартникович і Миколай Добрянський виступають в 1601 р. як репрезентанти Русинів з кравецького цеху[7]) і т. д. Все те вказує, що тих ремісників було в брацтві більше, нїж на основі самих актів брацтва думати можна.

В актах брацтва з другої четвертини XVII ст. рідше стрічає імена братчиків з означенєм їх занятя, нїж в попереднїм періодї. В катальозї з 1633 р. фіґурує лише одно таке імя Ференц Андреіович маляр, одначе при иншій нагоді довідуємо ся, що Василий Стефанович був кравцем, а Павел Суйка кушнї-

---

[1]) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 92.

[2]) Крыловскій, Львовское Ставропигіальное Братство, Приложенія, ч. I. Порів. Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XII, Приток. с. 4.

[3]) Так названий він вже після своєї смерти в радецькім актї з 1608 р. (Acta Consul. т. 22, с, 390—391. Порів. ibid. під 1588 р. т. 12, с. 1265).

[4]) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XII, Проток. с. 5.

[5]) Acta Consul. т. 22, с. 967—968.

[6]) Ibid. під 1583 р. т. 11, с. 1180—82.

[7]) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. X, ч. 207, с. 508.

рем[1]). Сюда належать згадані в сім катальозї Миколай Добрянський і оба його зятї Ференци, кравець (Дашкевич) і кушнїр (Ониськович)[2]). Згаданий в сім катальозї Павел Вороцовський виступає в рахунках коеквації з 1656 р. з назвою кушнїр. В реєстрі з 1647 р. на 20 списаних імен між братчиками купцями занотовані Федор кравець і Яцко кравець. Крім сього фіґурує тут Павел Вороцовський, що в катальозї з 1656 р. репрезентує братчиків ремісників. Не всї братчики в сім списї звісні нам по своїм занятю, одначе вже наведені імена свідчать, що навіть в половинї XVII ст., коли брацтво стає товариством заможних купцїв, ремісники в нїм не переводили ся.

Цехове житє сих ремісників поза звісними релїґійними переслїдованями львівських Русинів і виключуванями їх з офіціяльних ремісничих товариств дуже мало знане. Цехова орґанїзація загалом мало розроблена, а матеріял до львівських цехів ще не зібраний в достаточній скількости. Про предмети ремісничого вибору і артистичного промислу[3]) львівських Русинів посїдаємо лише припадкові звістки. З них видно, що ремісники Русини стояли загалом на висотї тодїшної опінії Львова, що займав перше місце що до розвою ремесла й промислу на нашій терїторії і був названий seminarium mechanicorum[4]). Звісні з своєї дїльности в брацтві Юрко і Іван Рогатинцї були знаменитими сїдлярами. Се признав їм навіть сам маґістрат в їх процесї з сїдлярським цехом в 1585 р. Звідси довідуємо ся, що вони виробляли не лише сїдла козацькі, але і італїйські, нїмецькі, арабські, турецькі, адзямські і инші, сагайдаки гафтовані і прості. До Львова ввели вони навіть новий рід сїдлярських виробів „козацьким строєм“ незвісний до тепер львівським сїдлярам[5]).

---

[1]) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 94—95.

[2]) Ibid. с. 391. Порів. тестамент Добрянського. (Testamenta, т. 7, с. 479—488).

[3]) Особливо в працях В. Лозінского, Бостля і инших. (Див. лїтературу до артистичної творчости в українських землях XIV—XVIII ст. в Історії України-Руси М. Грушевського, т. VI, ч. II, примітка 8, с. 619—620, а з новійшої лїтератури W. Łoziński Złotnictwo lwowskie, Biblioteka Lwowska, т. 15—17).

[4]) Грушевський ор. с. с. 132 і далї.

[5]) Сей процес цікавий так що до обставин, серед яких Рогатинцї були приняті до сїдлярського цеху, як і що до становища маґістрату до них, тому ми згадаємо про нього. Переселивши ся з Рогатина до Львова Рогатинцї осїли на Підзамчу (suburbani castrenses) і стали виробляти козацькі сїдла, сагайдаки і инші сїдлярські предмети замітні

Братський реєстр з самого початку XVII ст. записує порахунки,

своєю рідкою формою і новим способом роботи. Два літа перед процесом львівський староста упімнув їх, щоби вступили до цеху, коли хотять виконувати ремісло. Тоді Рогатинці віднесли ся до сїдлярських майстрів і зажадали місця поміж ними. Цехмістри спитали ся насамперед про їх родовід і предложений ними документ узнали за важний. Потім зажадали від них доказу, де вони паучили ся ремісла. Рогатинці відповіли, що они не були вишколені в варстатї, лише власною пильністю набули се знанє. Най цехмістри вишлють якого майстра, а сей переконає ся про їх здібности. Тодї цехмістри приняли їх до цеху і казали їм заплатити вступного (sprawne) 10 зл. угорських і 2 зл. поль. на пропитє, а на оборону міста з цеху дати подвійне оруже для двох осіб. Вони подали їм руку і тим самим по словам Рогатинців допустили їх до всїх добродійств цеху, даючи їм можність виконувати ремісло, держати в своїм варстатї товаришів і учеників навіть Русинів(!) і визволювати їх по правилам цеху. Радецький акт згадує теж про пробний предмет, який Рогатинцї зробили в присутности майстрів сїдлярського цеху. В серединї роботи позичили вони з цехової скринки на викінченє сього предмету 5 зл. і виконали „твір подвійний новий“ дотепер в цеху незнаний „строєм козацьким“. Сей пробний предмет всї члени цеху приняли без жадного закиду. Коли одначе Рогатинцї стали виробляти не лише козацькі сїдла, але і инші сїдлярські вироби, цех заперечив їм права до сього, жадаючи, щоби вони задоволили ся лише новим родом виробів. Рогатинцї видно робили сильну конкуренцію сїдлярським майстрам, котрі заняли супротив них неприязне становище в додатку ще з релїґійних мотивів. Задля сього прийшло до процесу перед радецьким урядом. Рогатинцї заскаржили цех, представивши повисшу справу. Представителї цеху заявили, що Рогатинцї грецької релїґії і, якби они лишили ся в цеху, то се було би новиною і нарушенєм привілеїв майстрів католиків. Згадали теж, що Рогатинці не мають документу від майстра на укінченє ремісла, задля чого товариші сїдлярського ремісла загрозили страйком з варстатів, коли таких приймають до цеху. Маґістрат, розбираючи сю справу, станув по сторонї Рогатинцїв, опираючись на королївськім декретї з 1580 р., котрий наказував приймати передміщан до цехів особливо тих, що ввели до міста новий рід ремісла. Брак документу по думцї маґістрату не є жадною перешкодою в принятю до цеху, бо ся постанова має на цїлу недопустити до цеху недосвідчених майстрів, а се не відносить ся до Рогатинців, котрі доказали, що є спосібними і знаменитими сїдлярами. Инші сїдлярі повинні від них учити ся ремісла. Так само релїґія Рогатинців не може бути перешкодою для них, бо і деякі инші цехи терплять (patiantur!) Русинів поміж собою. Згадавши про постанову цехмістрів, котрі приняли вже були Рогатинцїв до цеху і тим самим суперечать собі, маґістрат наказав їх зачислити до цеху. (Acta Consul. т. 12, с. 131—136). Така ухвала маґістрату, як здавало би ся, представляє в иншім світлї знані дотепер в літературі упослїдженя Русинів у Львові як пересадні. Прецїнь сам маґістрат станув в оборонї Русинів. Треба одначе памятати, що декрет сей в справі Рогатинцїв

які вони післали до Варшави: 2 сідла по 30 зл. і сагайдак „зі всім“ за 30 зл.[1]).

Принагідно довідуємо ся теж про вироби Русинів кравців і кушнірів. Своєю роботою могли вони вдоволити і найвибагливійшого шляхтича. У Якима кравця, що мешкав на Руській улиці, полагоджувала навіть свої кравецькі орудки княжна Маруша Збаразька, сестра брацлавського воєводи. В часї нападу кравців католиків і радецьких слуг на дім сього Якима забрали они шалї, злотоглави, атласові, китайчані, шляхоцькі і пошарпали річи згаданої княжни[2]).

Львівські кушнїрі мали теж вироблену опінїю на українській теріторії[3]). В 1586 р. кн. Константин Острозький через

в 1585 р. є лише одним епізодом процесу, що вів ся був довший час. Дальші стадії сього процесу потверджують як раз все те, що знаємо про становище Русинів у Львові. Принаймнї при самім кінци XVI ст. маґістрат виступив в тій самій справі против Рогатинців. В 1593 р. возьний доручує візванє зі сторони Рогатинців, одначе не лише сідлярським цехмістрам, але і лавникам, котрих Рогатинцї позивають до королївського суду за те, що вони станули по сторонї цеху і навіть не допустили їх апеляції до короля. (Львів. бернар. Арх. Acta Castr. Leopol. т. 348, с. 1159—1160). Та сама справа звісна нам з декрету Жиґмонта III в 1600 р., що відповідає на скаргу Рогатинців против маґістрату і цеху. З неї видно, що маґістрат позволяв Рогатинцям держати лише учеників і товаришів католиків, а забороняв принимати до варстату Русинів, навіть власних синів. На сім становищи стануло теж в згаданім декретї правительство Жиґмонта III, полишаючи собі лише рішенє справи що до синів Рогатинців на пізнїйший час. (Біблїотека ім. Баворовських у Львові, Тека Зубрицького I, між документами, що відносять ся до основаня руського епископства у Львові. Грамота Жиґмонта III в справі Рогатинців доховала ся в копії).— В братських реєстрах крім Рогатинців згадує ся „Василь, що у Рогатинців робив“ (Арх. Ю. З. ч. I, т. XI, с. 15 під 1599 р.), а на иншім місци фіґурує Васько, Рогатинців зять, правдоподібно той самий (ibid. с. 51—52, пор. с. 73 і 303). З инших сїдлярів в складцї передміських парафій з самого початку XVII ст. в парафії св. Миколая занотований Бартош сїдляр і Іванко сїдляр, а до посполитства тої парафії зачислений Дмитер сїдляр (ibid. с. 29—30). В парафії св. Параскеви згадують ся Яцко римар коморник, Іван римар і Бартош сїдляр (ibid. с. 31—33). Як думати по складцї були се бідні ремісники, бо дали лише по 15 грош., коли між тим Бартош слїдляр з парафії св. Миколая дав 13 зл.

[1]) Арх. Ю. З. Р. I, т. XI, с. 28. Одно сїдло післали вони якомусь панови Щербичови, а друге високому урядникови прокураторови Приворському, що теж свідчить про здібність Рогатинців як сїдлярів.

[2]) Ibid. т. X, ч. 206, с. 507.

[3]) З Русинів кушнїрів в знаній нам складцї в парафії св. Миколая занотовані 7, в парафії св. Федора 3, в парафії св. Параскеви 1,

свого післанця шляхотного Христофера Свошовського просить львівських лавників, щоби они при помочи знавців оцінили, кілько варта його 10 сороків соболів. Лавники візвали сеніорів кушнірського цеху, а сї означили їх цїну на 500 зл.[1]) Львівські кушнїрі, а між ними і Русини, виробляли дорогі футра, як свідчить про се постанова кушнїрського цеху в часї квартальної сесії дня 22 вересня 1650 р.[2]) В ній фіґурують „майстри католики і Русини, цехові кушнїрі"[3]). Старші і молодші братя ухвалюють „артикули", котрі мають не допустити до фалшованя футер. Межи баранкові футра не вільно давати мішані кожі, лише самий рід баранїй має бути роблений під караю низше назначеною. Також межи лисячі футра і роди лисів не можна мішати ріжні инші футра (крім звичийного „фольованя", без котрого обійти ся не можливо). Виїмок становлять ніжкові лисячі футра, котрі бувають роблені з ріжних родів. Кождий инший рід „косматих" футер має бути роблений осібно, аби не

---

1 кушнїрка і 1 фарбір. Одна протестація з другої четвертини XVII ст. числить кушнїрів у Львові очевидно цехових 50 (M. Bałaban, Żydzi lwowscy na przełomie XVI i XVII w. c. 448). Цифри сї можна порівнувати лише з застереженем, бо братська складка не подає спису всїх кушнїрів Русинів і походить з иншого часу.

[1]) Acta Consul. т. 12, с. 742—743.

[2]) Acta Consul. т. 44, с. 1284—1289. На 10 імен уміщених тут на вступі фіґурують принаймнї 2, по котрих пізнати Русинів, Iwanus Kuriłowicz i Stephanus Drabikowicz. Сумнївного походженя Samuel Antonowicz і уміщений між Русинами Radion Morze.

[3]) Все таки Русини мимо довголїтної боротьби з цехами і маґістратом, яка почала ся ще в XVI ст., навіть в половинї XVII ст. займають в сїм цеху підрядне становище. В списї цехової старшини, уміщенім при кінци сих „артикулів", принаймнї між цехмістрами і старшими братами не стрічаємо анї одного українського імени лише польські або спольщені. Вся цехова старшина така: Jan Gąsiorkowicz, cechmistrz starszy cechy kusznierskiey lwowskiey mppa. Mikołay Orlinski, cechmistrz młodszy. Łukasz Awensztok, brat starszy stołowy. Jan Pisarski, brat stołowy. Stanisław Szulc Stącel, brat stołowy. Woyciech Maydaszewic, brat stołowy, Jakub Szymonik, brat od młodszego stołu. Mikołay Bernecik, Matiasz Szykowic. Sehastian Cichonowicz, brat od młodszego stołu. Samuel Antonowicz, brat od młodszego stołu. Theodor Matiaszowic, brat od młodszego stołu. Знаних нам імен, Курилович і Драбикович, в списї сїм нема, видно вони не належали до цехової старшини, хоч згадують ся як репрезентанти Русинів в цеху на вступі сього акту. Можливо, що під іменами Антонович і Матияшович криють ся Русини, одначе і в такім випадку репрезентують вони лише молодших братів.

мішати межи рисі диких котів (zdebiów)[1]), межи соболї кун, межи куни тхорів анї нурок анї межи инші роди косматих товарів нїчого не додавати крім горностаевих футер, котрі рівно з ласицями належать до накладаня футер. А якби у кого знайдено рід футра помішаний з иншим або який „фалш", такий має заплатити вини 14 марок або тратить свій товар, з чого половина припадає львівським райцям, а половина кушнїрскому цехови. В кождім лисячім блямі має бути хребтів по 16 або шлямів в блямі така сама скількість під карою 14 гривен. Осібні постанови нормують відносини львівських кушнїрів до чужих, котрі сюда з „косматим товаром" приїзджають, як також приниманє хлопців до ремісла[2]).

З кушнїрів, що належали до брацтва, в ґродських і радецьких актах згадує ся передовсїм Ференц Ониськович. В 1614 р. Жиґмонт III наказує львівським лавникам і кушнїрським цехмістрам, щоби не робили йому і иншим Русинам жадних перешкод в виконуваню ремісла, а особливо забороняє „забирати його"[3]). До виробів Ониськовича належали теж футра, як треба думати з його процесу з Адамом Перніцьким в 1630 р. Перніцький позиває його перед радецький уряд за зворот двох соболевих шкір[4]).

Побіч кравців і кушнїрів найбільше репрезентованою верствою в брацтві з ремісників по словам сучасника Доротеевича були шевцї. На жаль нїхто з дослїдників до тепер ними не заняв ся, невважаючи на їх численність, особливо на краківськім передмістю. Шевців Русинів було тут більше, нїж нотує їх братська

[1]) Для поясненя сього слова див Słownik Lindego, т. VI, с. 985 і 970 (zdeb = żbik = kot leśny).

[2]) Львівські кушнїрі мають кождого ярмарку через двох цехових братів в присутности свідка висланого з рамени бурмістра контролювати футра, блями, кожухи, шапки і всіляку иншу роботу кушнїрів і купців чужих, а якби у кого запримітили „фалшивий" товар, такий має заплатити вини теж 14 гривен. Кождий чужий купець або кушнїр, що привозить свій товар або роботу до Львова, має дати до львівської цехової скринки що ярмарку оден золотий, котрі то гроші має уживати ся до каплиці львівських кушнїрів і на инші потреби вежі краківської брами, як на армати, порохи, олови. До ремісла можна приймати лише таких хлопців, що викажуть ся листами походженя з правного подружя (od urodzenia poczciwego). Та сама постанова дотичить приниманя братів до цеху. (Acta Consul. т. 54, с. 1284—1289).

[3]) Acta Castr. Leopol. т. 368, с. 789—790.

[4]) Acta Consul. т. 38, с. 1052—1054.

складка з самого початку XVII ст.[1]). В 1618 р. було на сїм передмістю „майстрів добрих до цеху гідних“ 40, котрих католики з міста до цеху приймити не хотїли. На просьбу сих шевців Русинів визначує їм львівський староста Станїслав Боніфатий Мнїшек 30 падолиста того року місце для поставленя шевських яток перед краківською брамою, де зваричі звикли були з солию ставати. На тім місци вільно їм поставити 40 яток у двох рядах, в однім 20 і в другім напротив того 20. Кожда ятка має займати площі вздовж і впоперек 3 локті, а в середині межи ними має бути ширини на 4 локті. Сї ятки враз з ґрунтом до них приналежним мають служити тим то рімісникам шевцям Русинам і їх потомкам. Вільно їх їм продати, дарувати, заставити, одначе лише ремісникови майстрови доброму і до цеху гідному. За ґрунт з кождої ятки повинні будуть платити „до замку“ чиншу по гр. 6 на св. Мартина, а надто від ремісла з кождої ятки на квартал по гр. 12. Староста позволяє їм теж „зносити і забирати“ всїх „партачів“ шевського ремісла, котрі би лише були на краківськім передмістю, до чого має їм помочи ґродський уряд[2]). З огляду на сих „партачів“ число шевців Русинів на сїм передмістю треба очевидно ще піднести.

Маєтковий стан сих ремісників як і других передміщан Русинів нам мало звісний. Приходить обмежити ся висше наведеними трансакціями при купнях і продажах їх домів і ґрунтів[3]) і реєстрами братських складок. Вже з них видно, що до ставро-

---

[1]) В парафії св. Миколая фіґурує їх 12, св. Федора 2, крім сього звідки инде знані нам принайми 2 (Семион Корунка і Тимотей Заруцький), в парафії св. Параскеви 8. Між иншими ремісниками і іменами означеними в передміських парафіях згадують ся подекуди такі: Роман гончар, Нестор постригач, Мисько сафіяник, Андрей стрільник, Курило войлочник, Тадей лучник, Сенько оліяр, Гарасим лїпяр, Тимко поясник, Грицько сольник, Макар фірман, Яцко дегтяр, Ярош рукавичник, Гацько крупник, Дмитер винар, Демко млинар, Мисько мукосїй, Іван перстїнник і т. д. (Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 28—34). В парафії св. Параскеви є навіть двох музикантів: Васько скрипець і Юрко скрипка (ibid. с. 32). З пізнїйших часів доховали ся деякі імена Русинів ремісників в рахунках коеквації в 1656 р., про що вже була згадка (Див. в Записках, т. 111, с. 21—29). Особливо гафтярі Русини знані були у Львові побіч Вірмен. (Łoziński, Patrycyat, 2 вид. с. 376). Займати ся близше їх виробами як загалом давати образ артистичної і промислової продукції львівських Русинів не маємо анї претенсії анї потреби.

[2]) Castr. Leopol. т. 372, с. 632—635.

[3]) Див. Записки Наук. Тов. імени Шевченка, т. 112, с. 66—72.

піґіяльного брацтва на переломі XVI і XVII ст. вписували ся і передміські парафії перед ним репрезентували особливо члени заможнійші. З кінцем першої і в другій четвертині XVII в. братчики ремісники становлять переважно менше заможну верству в брацтві в порівнаню з великими купцями. Миколай Добрянський, кравець, дає в першій складці з 1621 р. лише 3 зл., оба Стрілецькі, Михайло Алвізій, Гавриїл Маркович (Лянґіш), і Янія Теофільова по 15 зл., а Яній Савелович навіть 24 зл. В другій складці з 1621 р. Добрянський дав лише зл. 4, а заможнійші купції дають навіть по зл. 30[1]). Те саме посвідчає його тестамент з 25 цвітня 1634 р. Не бачимо тут вже такої заможности, як в тестаментах братчиків купців. Як свої власні добра Добрянський наводить суму 520 зл., котру дав Михайлови Алвізію ортами на аманат. З тих своїх гроший відказує тестатор до Скиту Великого зл. 10. Дочкам своїм двом по зл. 100. До минастиря над Креховом зл. 10. Внучкови Івасеви зл. 100. До церкви львівської міської на образи зл. 10. А остаток з тих гроший призначує тестатор на похорон і жертви задушні. Надто повинні будуть зяті його, Ференц Ониськович, кушнїр і Ференц кравець, що року давати по одному золотому до трех місць, між ними до монастиря св. Онуфрія і до монастирського шпиталя. А як би не хотїли що року давати, то можуть дати разом зл. 40. Вкінци як би що лишило ся з його дібр, то мають взяти на рівний поділ зяті і дочки, котрі його в хоробі доглядали, а не внук. Тїло своє наказує тестатор поховати при церкві св. Онуфрія[2]).

Ще більші маєткові ріжниці між ремісникаии і богатими купцями замітні в знанім вже нам реєстрі сум позичуваних братчикам з половини XVII ст. і инших актах брацтва. Кредит стояв очевидно в певній пропорції до їх маєткового стану. Коли купції зичуть в брацтві по кілька тисяч золотих, то ремісники не в силї звернути розмірно малих сум, а навіть не мають часу відорвати від свого ремісла для братських справ і брацтво винагороджує їх за працю для братства, про що вже була згадка[3]). В рахунках з маґістратом і контрибуціях, котрих розкладом займали ся самі братчики, з більшими позиціями фіґурують купції. З ремісників в коекваціі з 1656 р. до більше оподаткованих

---

[1]) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 54—55.
[2]) Львівський маґістратський Архив, Testamenta, т. 7, с. 479—488.
[3]) Див. попередний том Записок, с. 33—34.

в порівнаню з иншими належить Павел Вороцовський, кушнір. Він виступає тут як властитель камениці Лукашівської, на котру наложено таксу зл. 400, одначе і він не дорівнує своїм маєтком найбогатшим тодї братчикам купцям.

Так представляє ся маєтковий стан братчиків на основі звісних нам джерел і бідних до тепер звісток в лїтературі. Як ми бачили, центром брацтва стає православне міщанство в самих мурах містах коло міської церкви, ґрупа найбільше сконсолїдована з львівських Русинів, і наслїдком своєї концентрації і заможности стає їх опорою в боротьбі за релїґійну і національну рівноуправність. Крамарі і ремісники, що крім камениць на Руській улици і в ринку, мали часто по одному і по два доми на передмістях побіч инших посїлостий, економічно стояли без порівнаня висше від передміських Русинів. Коло сього центра в серединї міста, виставленого на найбільші репресії зі сторони маґістрату, громадять ся представителї передміських парафій особливо на переломі XVI і XVII ст., в момент найбільшої енерґії брацтва. Його фізіономія в тім часї по вилученю кількох більших купців мимо деяких маєткових ріжниць між членами брацтва досить одностайна. В склад брацтва входять тодї заможнїйші елементи з цїлої львівської Руси. Натомість в половинї XVII ст. брацтво стає колеґією великих богачів, поважних патриціїв міста, від котрих так відбиває менше заможна верства ремісників і цїлком підупавших матеріяльно братчиків. Богаті купцї становлять тепер фірму брацтва, усуваючи ремісників на дальший плян.

В парі з добробутом іде освіта. Се теж оден з чинників, що виясняє нам ролю ставропиґіяльного брацтва. Львів тодї побіч Венеції оден з найважнїйших торговельних осередків торговлї межи сходом і заходом, зі своїми славними ярмарками на св. Аґнеси, і вже в наслїдок свого ґеоґрафічного положеня давав братчикам нагоду практично набувати освіту, особливо купцям, крамарям і иншим мешканцям з середини міста. В часї своїх поїздок в ріжні торговельні центри в українських землях і заграничні мали братчики нагоду стикати ся з купцями майже з цїлої Европи, а навіть з Азії. Стрічаємо і братчиків ремісників з високим степенем інтелїґенції, як на свій час. Сей культурний стан братчиків сподїємо ся представити в осібній частинї наших дослїдів.

Віденьська гр. к. духовна семінарія

в рр. 1852–1855.

Написав *Ярослав Гординський.*

I. Початок і орґанізація.

З початком пятьдесятих років минулого віку вискали австрійські Русини важну культурну інституцію: у Відні основано грецько-католицьку духовну семінарію. Про причини основаня сего заведеня годї поки що сказати щось певне. Можливо, що віденьське правительство надїяло ся таким способом красше впливати на руський клир у Галичинї, але й можливо, що отворене сеї семінарії було в значній мірі випливом поглядів тодїшнього австрійського мінїстерства, яке з ґр. Львом Туном на чолї було таке клерикальне, як нїяке инше в Австрії й визначало ся аж надто великою щедрістю для духовенства[2]).

Принято на засїданю істор.-фільософічної секції 11 грудня 1912.

Отся статя написана на основі кореспонденції Амвросія Шанковського, бувшого катехита ґімназії, який у нашім письменстві зазначив своє імя досить численними статями, рецензіями та споминами зі свого житя[1]). Богата кореспонденція, що лишила ся по нїм, дала менї можність кинути світло на мало відомий доси епізод історії нашого національного розвою в 50-их роках минулого столїтя. За удїлене тої кореспонденції, що послужила основою ще инших моїх праць і буде в переважній части опублїкована — може в однім із дальших томів „Збірника історично-фільософічної секції“, складаю прилюдну подяку д. Остапови Світликови, проф. української ґімназії в Коломиї. *Др. Я. Гординський.*

[1]) Пор. И. Ем. Левицкій, Галицко-руская библіографія XIX стол. т. II, ст. 723—4.

[2]) Geschichte Österreichs. Von Dr. Franz Martin Mayer. Zweiter Band. Wien und Leipzig 1901, стор. 637—8.

Просьба о заведенє сеї семінарії лежала довший час неполагоджена. Ще 1849 р. просили львівський і перемиський епіскопи цісаря заснувати у Відні семінарію і для Галичан, та вісти про прихильне рішенє сеї справи стали появляти ся що йно з початком 1852 р. Першу докладнійшу вістку про се подав віденьський „Вѣстникъ“ у 5 числї з 16 (28) січня 1852 р.: „Довѣдуемося зъ певного жерела, — читаємо там — же Г. міністеръ богослуженія и наукъ, завозвалъ всеч. крилошанина докт. Литвиновича, и препоручилъ презначенной къ тому комиссіи, абы приготовленія до отворенія семінаріи русской по возможности приспѣшати. Въ слѣдствіе того вступила въ насъ пріятная надѣя, же отворенье сего заведенія безсомнѣтельно сего лѣта послѣдуе. — Господи допомагай!“[1]) Та офіціяльне рішенє про отворенє семінарії прийшло аж 11 серпня 1852 р. З початком шкільного року 1852/3 отворено її вже справді[2]).

Отворенє сеї семінарії стягнуло до Відня цілий гурток молодих Галичан, звичайно здібнійших з-поміж богословів. Не від річи буде познайомити читачів бодай у головних зарисах з її орґанїзацією та внутрішніми відносинами в ній.

На поміщенє семінарії вибрано частину колишнього єзуїтського манастиря, де був до тепер цісарський конвікт. В тім самім будинку був також університет (при Schön-Latern-Gasse). Уряджене семінарії переводило долїшньо-австрійське намісництво при співучасти руського пароха церкви св. Варвари у Відні Спірідіона Литвиновича. Ректором семінарії мав бути все парох згаданої церкви, а духовником (спірітуальним) його сотрудник.

Семінарія почала свою діяльність 1852 р. в осени. Число питомців не було зразу унормоване, аж 1858 р. означено його точно, а разом із сим зреформовано й заряд семінарії. У р. 1853 принято до неї 41 питомців: по 10 із львівської та перемиської епархії в Галичині, 8 із румунської фоґарашської в Семигороді, по 4 із руських епархій на Угорщині: мукачівської й пряшівської, 2 із крижевацької епархії в Хорватії і 3 з румунської у Великім Варажднні[3]). Так отже Русини були в пе-

[1]) Вѣстникъ 1852 р., стор. 18. — У львівській „Зорі Галицкій“ першу вістку про сю семінарію подибуємо що йно у 65 ч. з 20 серпня 1852 р., коли то вже цісар відступив для неї будинок віденьського конвікту.

[2]) Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom... von Dr. Julian Pelesz. Zweiter Band. Wien 1880, стор. 992.

[3]) Pelesz, op. cit., стор. 992—3.

реважаючій більшости, бо їх було 28 на 11 Румунів і 2 Хорватів. Тому сю семінарію можна назвати руською, тим більше, що й її заряд був руський[1]).

Про відносини, серед яких приходило ся жити питомцям сеї семінарії, не знали ми доси богато більше понад лягонічну замітку обережного Пелеша: „weil aber die Zeit drängte, so ist Vieles (розум. при уряджено семінарії) geschehen, woran das Seminar noch heute (себ то 1880 р.) leidet“[2]). Ярке світло на житє в тім заведеню кидає кореспонденція Амвросія Шанковського. Він сам належав до перших його питомців і пробував тут протягом двох літ: від 7 падолиста 1852 р.[3]) до 31 липня 1854[4]). Як людина освічена й син освіченого батька,

---

[1]) Руською або грецько-католицькою називає її й „Зоря Галицкая“ у згаданій звістці про семінарію. Важно було би мати спис імен питомців віденьської семінарії хоч з першої половини пятьдесятих років. Та на жаль повного реєстру поки що нема. Наша кореспонденція згадує такі імена: в 1852/3 р.: 1. Бачинський. 2. Бевеґі з Угорщини. 3. Бойкевич. 4. Воєвідка Андрій. 5. Гойнацький. 6. Криницький Іполїт (?). 7. Макар. 8. Никорович. 9. Петрашович Антін з Угорщини. 10. Цегельський, 11. Чачковський Микола. 12. Шанковський Амвросій. В 1853/4 р. стрічаєть ся нове імя: Шашкевич Михайло і низше вичислені в дневнику Шанковського. Найповнїйший спис маємо в 1854/5 р.: 1. Воєвідка. 2. Калинський. 3. Добрянський. 4. Кіс. 5. Ґербері. 6. Мікульчо. 7. Сїнкевич. 8. Гойнацький. 9. Хотинецький. 10. Ґабла. 11—12. двох Василіян. 13. Заревич. 14. Решетилович. 15. Лїсевич. 16. Ковловський. 17. Базилевич. 18. Лисяк Лука. 19. Шемеляк. 20. Васко. 21. Левицький. 22. Дячан Филип. 23. Василевич (?). 24. Малицький Модест. 25. Колянковський. 26. Гарасевич. 27. Сабат. 28. Стражницький. 29. Сабо. 30. Данїель. 31. Насте. 32. Ґаль. 33. Мігуц. 34. Захаріясевич. 35. Геракович. 36. Вислоцький. 37. Мольдавано. 38. Райкович. 39. Фірцак. 40. Полеско. 41. Поп. Із Хорватів не було сего року нїкого. Кромі того знає Пелеш ще: Цибика Луку, що скінчив теольоґію 1854 р.

[2]) Op. cit., стор. 993.

[3]) Про се пише він сам у свойому дневнику: „Зъ Віенны писалемъ листы до Галиччины 1) до дому въ тиждень якъ емъ прибулъ а прибул-емъ ту о год. 6 зъ рана въ Недѣлю дня 7 Ноемврія 1852.

[4]) Дневник оповідає під р. 1854: дня 29 юлія приготовленія до подорожи. — вечерня — служба за Вежича. Дня 30 юлія Славословіе за укончений годъ школьный, — по вечернѣ по цивильному и на оперу зъ Добряньскимъ. Дня 31 юлія рано до полиціи — по обѣдѣ до Ректора — слабый боль головый (!) — преготовленіе — О 5 війшлисьмо съ дому, — отпровважали насъ Лѣвицкій Дячанъ Сабатъ Петрасовичъ Даніель Ґабла Базиль: Шем: — самъ Ректоръ булъ на дворцѣ зелѣзницѣ — отѣздили съ мною Гарасѣвичь В: Сембратовичь — Воеводка Сѣнькевичь Лысяк Хотинѣцкій — Бачиньскій — Добржаньскій Залуцкій. Вѣз-емъ капелюхъ Єппу Бохеньск.... Голова мя все болѣла.

цікавив ся він тут усім і доносив про все родичам (його батько Петро був священиком у Станіславові) чи братови Львови, що був слухачем богословія у Львові. Вернувши до Львова він полишив у Відні своїх другів, Луку Лисяка, Андрія Воєвідку, Антона Петрашовича, Филипа Дячана й ин. та оставав з ними в живій переписці. Не знати, що стало ся з архівом колишньої віденської семінарії (як відомо, вона нині вже не істнує); тому сї листи можна вважати історичними документами, що розкривають досить добре житє віденських питомців. Вони показують не тілько приватні відносини богословів — часами дуже інтімні, але малюють декуди яркими красками участь питомців у публичнім житю. Деяким доповненем сих листів являєть ся дневник Амвросія Шанковського, ведений від 1852—1857 р. Подаю тут його коротенький опис.

Дневник ведений у безпретенсіональній формі, очевидно для власного вжитку. Він складаєть ся з 5 частий — зшитків сірого, нелініованого паперу, формату 4°, що разом мають 335 записаних сторін. Титул дневника, що починаєть ся 7 XI 1852 р., а кінчить ся 10 I 1857 р., звучить: „Мои дневныи запыски, разомъ и сокровище всѣхъ красныхъ мыслей изнятыхъ зъ различныхъ писателей и мои власны пытомы творы написанны при способности. — Амвровый Шанковскій“ і т. д.

Опираючи ся на тім матеріялї, можу подати доволї ясний образ житя питомців віденської семінарії, передовсїм у першій половинї пятьдесятих років (1852—1855).

Управа віденської семінарії в 50-их рр.[1]) не була надто строга; в її відносинах до питомців видно часто нерішучість, а навїть нелад. Досить свободи мали питомцї вже за часів першого ректора Спірідіона Литвиновича, якому ходило головно о зверхнї признаки послуху (певно тому, аби все гладко виглядало перед властями), а ще свобіднїйше стало опісля. Се було тому, що круг дїланя поодиноких настоятелїв не був точно означений і один другому входив у дорогу. Вже в часах реформи семінарії 1858 р. пише про се один питомець: „Въ нашомъ Сѣменищи теперъ великій неладъ, хотяй 2 Ректорôвъ маємъ. Домашный Ректоръ Всеч. Нодь неумѣє зробити Amtsmiene и зарядити, а доходячій Ober-Ректоръ Всеч. Шашкевичь не

---

[1]) Ректорами семінарії в тім часї були: Спірідіон Литвинович (пізнїйший митрополїт) 1852—57 і Микола Нодь (Nagy) 1857—62. (Pelesz, op. cit. стор. 995 у примітках).

хоче зъ полѣтики Нодьеви власть ректорску цѣлкомъ ôтбирати и такъ оденъ всьо на другого спихає"[1]). Тут треба зазначити, що між Григорієм Шашкевичем, який був міністеріяльним совітником і уважав себе очевидно з сего титулу чимось висшим і управненим до нагляду, і ректоратом семінарії були напружені відносини від самого початку істнованя семінарії. „Anno pristino — читаємо про се в листї Амвросія Шанковського з зими 1853 р.[2]) — in die onomastica R. Rectoris ipse Szaszkiewicz celebravit in hoc anno observamus nos aliquam retractionem inter utrumque... plura dicerem ast scribere non licet omnia".

Наслїдком таких відносин мусїла бути деяка поблажливість управи семінарії супроти питомцїв; хоч з другого боку видно було часами й строгість і то не все в відповідній формі. Декого ректор Литвинович просто чіпав ся, й не кождий міг погодити ся з його вимогами. Се приносило шкоду передовсїм там, де питомець думав посвятити себе висшим теольоґічним студіям, а нещастє хотїло, що чомусь не подобав ся настоятелеви. Так пр., здаєть ся 1854 р., один із таких здібнійших питомцїв, Макар, мусїв покинути семінарію й стати в Бучачі у Василіян учителем, хоч мав в разу намір здавати докторат. Ректор надто мало шанував його, бо „онъ (Литвинович) будучи самъ ein galanter Weltmann, желалъ отъ него (Макара), который хотя дуже здатный хлопецъ но не дуже межи люд'ми бувалъ, абы при своихъ здатностехъ лучилъ и добрый тонъ и живый нравъ; а такъ и не разъ его за що небудь набыралъ". Такі вимоги мусїли бути не дуже рідкою появою, коли чуємо ще про одного питомця (Никоровича), якого ректор не злюбив за те саме. Тілько той не дуже вважав на ректорські нагани, а „вѣчне згорбленный и на нѣкого не смотрячій при книжкахъ сѣдѣлъ" (также).

З сего можна догадувати ся, що Литвинович не дуже попирав здібних питомцїв, а противно, ставив їм навіть перепони, тим більше, як такий питомець був за мало „ґалянтний" в його аристократичних очах. Та все таки не мусїли се бути такі страшні переслїдуваня, коли дехто міг на них спокійно махнути рукою. Так поступав ректор не тілько з докторандами; инші

[1]) Лист Модеста Малицького до Амвросія Шанковського в датою: дня 30 мая 858.

[2]) Лист Амвросія Шанковського до родичів з датою: дня 25 студня 1853. Недѣля.

питомці деколи також жалують ся на него, бо нераз докучав він їм так, що бажало ся таки кинути віденьську семінарію і вернути до Львова.

Та загалом питомці не вважали свого ректора лихою людиною, бо навіть його „неласка при ей всѣхъ непріемностехъ естъ однако... не тôлько же обоятна, но пожаданна“; вона проявляла ся найчастїйше в тім, що ректор переставав займати ся таким питомцем і той був свобідний від згаданих претенсій.

До того Литвинович був собі надто вигідний, аби дуже журити ся питомцями й їх потребами. Крім сего стояв він не на конче певнім ґрунтї, що знеохочувало його до всього. Вже в першім році істнованя семінарії почали виринати вісти, що не ворожили їй довгого віку. Між питомцями ходили слухи, що „якъ здаеся на другій рокъ по вакаціяхъ прійде старый Конвѣктъ до своей давной вартости, а Ректоръ на свою парофію — греческе Семинище изчезнетъ — Іезуити будутъ нашими настоятелями албо може Піяристи. Man spürt schon das! Єго Преосвящ. Епископъ Великоварадскій гр. кае. Erdelly, котрый ту недавно булъ, такоже тое самое десь чулъ, здаеся же отъ Туна[1]).— Sic!“[2]) Ще в груднї 1853 р. побоювали ся, „ци не справдить ся тое, що ту чувати, же якъ тôлько папѣштаки до нашого сѣменища прійдутъ, мы (себ то наші питомцї) подъ зарядъ Латинниковъ прійдемо. Власне нынѣ (25 грудня 1853 р.) довѣдалисьмося, же якъ колись то Вѣцеректоръ зъ однымъ пытомцемъ ходилъ до Декана факультету Богословского и проф. Оріентальныхъ язиковъ Dra Kaerle, малъ той тамъ сказати: Ich hoffe und zwar schon bald der Rektor dieses Seminärs zu sein. Можебне то естъ, бо вже теперъ въ нашôмъ забудованю порадятъ, и якъ чути Латиники на другій рôкъ зъ Галиціи певно пріити маютъ“[3]).

Виходить, що правительство було не від того, аби знести грецько-католицький характер семінарії, а перетворити її на католицьку взагалї, себ то спільну для грецького й латинського обряду, але під управою римо-католиків. Слухи про се виходили з унїверситетських кругів і від ґр. Туна — можливо, що їм як раз була ся семінарія по троха сіллю в оцї як за мало католицька. Підбурювали їх до сего Єзуїти, а може й Піяри-

[1]) Ґр. Льва Туна — президента мінїстрів.

[2]) Лист Амвросія Шанковського до родичів з датою: Вѣдень дня 3-го юлія 1853.

[3]) Лист Шанковського з 25 грудня 1853 р.

сти, яким дуже ходило о те, аби захопити школи в свої руки. Ґр. Тун, що стояв з Єзуїтами в близькій звязи й попирав їх, був тут знарядом у їх руках.

Таке положенє мусїло пригнобляти амбітного Литвиновича й сим можна оправдати бодай в части його байдужність до потреб семінарії. Та ще більше завинила тут його аристократична, вигідна вдача, що велїла йому глядїти на все з гори й не дуже побивати ся за иншими. Ся вдача промостила йому дорогу до висших почестий, але й зробила з него досить пильного виконавця приказів з Відня[1]) так, що може часами й його власні переконаня не богато важили супроти сих приказів[2]). Вкінцї завважимо, що Литвинович належав до тих людий, що не дозволяли нїкому зачіпати публично своеї амбіції; в такім разї не вагав ся він знищити його немилосерно одним олїмпійським словом, як пр. Антона Могильницького, про що скажу на иншім місцї.

Низших настоятелів семінарії згадують питомцї з малими виїмками добром. Передовсїм любили вони дра Мельника, що був 1854 р. префектом (1855 р. чуємо вже про зміну префекта). „Онъ насъ инначей не кличе — оповідає про него А. Шанковський[3]) — якъ Амброзуню, Ясуню, Єндруню etca а мы его Clarrissimuniu — жартуемо и сперечаемо ся ба що бôльше. Онъ мешкае обокъ нашого Музеумъ и склянна и звичайна дверъ одѣляе Єго ôтъ насъ — такъ же слыбы мы кричали, онъ мае

---

[1]) Вже пізнїйше, коли Литвинович став митрополїтом, характеризує його Микола Устіянович отсими словами:

„Єму директиву впрост з Відня давали,
А дальші укази до клиру він слав“.

(Гляди мою статю: До біоґрафії й характеристики Миколи Устіяновича. Зап. Наук. Тов. ім. Шевч. у Львові, 1911, т. CIV, стор. 115).

[2]) Характеристичний епізод на тім тлї оповідає Богдан Дїдицький: „въ г. 1866 ....мой другъ проф. Климентій Меруновичъ просилъ Митрополита Спиридона Литвиновича о дозволенье ему обучати въ томъ языцѣ (себто „книжнерусскомъ“) русскихъ богослововъ... Митрополитъ Спиридонъ сказалъ ему на тое: „Яко Русинъ похваляю сіе ваше намѣреніе; но яко Архипастырь русско-уніатской Церкви я просьбѣ вашой удоволити не могу“, подаючи між иншими як причину відмови, що „сейчасъ заподозрѣютъ насъ въ Римѣ и во Вѣдни, що заводимъ у себе московскую шизму. А то — признайте самы — накликивати на себе тугу-бучу изъ владѣющой надъ нами горы — неблагоразумно и безпотребно“. (Гляди: Своежитьевыя записки Богдана А. Дѣдицкого. Часть II. Вѣстникъ „Народного Дома“, Львовъ, 1908 р. Ч. 4, стор. 88—89).

[3]) Лист Амвросія Шанковського до родичів з датою: Вѣдень дня 6/18 марта 1854.

право отверти дверы звиклы а черезъ склянны дверы насъ уважати. Но трафляе ся часто, же до него зôйдутъ ся и крикъ роблятъ, тогды мы до него пукаемо. Онъ отворитъ дверы, выставитъ голову, спытае: Was wünschen meine Herren? тогды мы: Geistl. Hochwürde mögen uns nicht beunruhigen. И заразъ тихо и добре. Такій настоятель лѣпшій як 10 такихъ неприступныхъ гордыхъ, якихъ много на свѣтѣ". Або знов, як сей Мельник обводив питомців підчас торжеств в нагоди цісарського весіля: „Смѣху малисьмо — читаємо в иншім листї[1]) — коли Мельникъ, будучій съ нами въ добротѣ серця своего намъ все указати хотѣлъ, Нѣмцêвъ тручавъ и перепрашавъ, помеж тижбу на другій бокъ дороги переходивъ, одного съ собою за руку потягъ а на другихъ рукою кѣвавъ и кликавъ: Ходѣть! Добрый то настоятель", але додамо: попри свою доброту доволї комічний.

Пізнійше, в зимі 1854 р., згадуеть ся ще й другий префект Криницький, званий популярно „бородатим"; а далї прибули до семінарії Сембратович і Черлюнчакевич (вселенський (?) доктор, приїхав у семінарію 2 мая 1854 р.). Та про їх відносини до питомців довідуємо ся не богато. Криницького любили питомці, бо він жив з ними близше, пр. купував їм книжки на ліцитації, видираючи їх часами з рук богатшого від них Григорія Шашкевича, що також пильно скуповував їх для своєї бібліотеки[2]). Та за те мав Криницький менше щастя до Литвиновича, з яким не міг погодити ся, так що аж мусїв мешкати поза мурами семінарії[3]). Здаеть ся, що головною причиною сих непорозумінь були москвофільські симпатії Криницького. Черлюнчакевич зараз після свойого приїзду з Риму наразив собі питомців, та пробував у Відні не довго, бо невабаром бачимо його у Львові, куди він дістав ся з припорученя Івана Головацького[4]).

В віденьскій семінарії не було строгої дісціплїни, не дуже вязано свободу питомців. Коли ще зважимо, що Литвинович ніколи не був занадто рішучий, а гнів потахав у нім

---

[1]) Лист Амвросія Шанковського до брата Льва з датою: 2 мая 1854.

[2]) Лист А. Шанковського з 25 грудня 1853 р.

[3]) Лист Луки Лисяка до Амвросія Шанковського з датою: Вѣдень 18 28/12 54.

[4]) Листи Івана Головацького до брата Якова у дра Студинського. Кореcп. Я. Головацького 1850—62.

скоро, то й не диво, що доходило не раз до такого нарушеня порядку, як пр. приношене пива до інфірмаря, ходжене на проходи без дозволу й т. и. Що правда, виловлені на таких провинах питомці мали великі неприємности, але все кінчило ся звичайно тим, що їх „нотовано“, або тілько насварено на них. Про виключене питомця з семінарії не згадують листи ані разу, а певно були би згадали, якби щось подібне стало ся.

Та й не можна було ставити до питомців таких строгих вимог, коли устрій семінарії недомагав у многому. Будинок семінарії не був іще викінчений і довгий час вели ся в нїм додаткові роботи. Він не надавав ся навіть на приміщене семінарії, бо був дуже негігієнічний; про се свідчить наглядно дуже лихий стан здоровля питомців. Певна річ, виною сего міг бути й семінарський лікар, бо він „лише тыхъ алюмновъ уміе куровати, котры ся учити не хотять — а єстъ только для того, абы въ Семѣн(аріи) якись докторъ булъ“ — як говорили про него питомці[1]), але мешканя, призначені для питомців мусїли бути таки дуже нездорові. Зараз першого року двох Галичан мусїло вертати до домів „повѣтра Вѣденьского ради“, а один пастораліст (Чачковський) занедужав таки небезпечно на сухоти. „Такъ довго его ту держали — пише про се з обуренєм А. Шанковський[2]) — доки не зобачили, же вже нема надіи, абы живъ; перше его не хотѣли пустити на село тіи тиранны“. Значить, не дуже церемонили ся із здоровлєм питомцїв. А коли Чачковський умер, напав вихованців семінарії страх і за власне житє, й тодї виривають ся їм ось які слова розпуки, в яких без сумнїву богато гіркої правди: „За житье его страшный ѿвѣтъ предъ Гдемъ Богомъ ѡддадутъ наши настоятелѣ и врачь семѣнарицкій; тіи бо знаючи добре ѿ послѣдного о небезпеченьствѣ его хороты николи му нѣчого о нимъ (небезпеченьствѣ) не вспоминали а такъ дурили сыроту ажь до смерты. —

[1]) Дневник А. Шанковського (конець грудня 1853 р.).

[2]) Наша кореспонденція згадує отсї імена питомців, що занедужали таки тяжко у Віднї: 1. Бойкевич А. з Галичини, занедужав в лїтї 1853 р. на гіпохондрію й груди та мусїв відїздити до Галичини, бо що другий день кашляв кровю. Умер 1855 р. 2. Чачковський Микола, „одинъ зъ найздатнѣйшихъ и найлѣпшихъ алюмнôвъ“, люблений всїми. Занедужав тяжко на груди. Умер в місточку Мауер 6 червня 1854 р. 3. Ґербері — став зимою 1854 р. плювати кровю. 4. Те саме й Добрянський. 5. Калинський занедужав на груди в марті 1854 р. 6—7. Те саме Воєвідка й Захаріясевич в маю 1855 р. 8. Амвросій Шанковський покинув також з причини недуги Відень. Дрібнїйші занедужаня поминаємо.

Коли вже ходити не мôгъ и коли мы вже всѣ кромѣ него, котрый цѣлкомъ тôлько Докторови, еще́ же той окламовавъ, вѣривъ, великій степень его недуги пôзнали, данно го на село так ôтдаленно ѿ Вѣдня, же ледво $^1/_5$ часть алюмнôвъ эго посѣтити тамже могла. Тижднемъ передъ смертевъ перенесенно его въ села „Laab" до містечка „Mauer" не такъ для того, же въ Laab за надто мало эго дозеранно, що мы тамъ будучи видѣти мали случай, но здае ся токмо того ради, же Ректоръ довѣдавши ся ѿ поцтивого . . . . . о схилку днiй нещасливого для похорону блисше Вѣдня его мати желавъ"[1]). Коли се правда, що про ректора говорить Шанковський, то мали б ми тут знов клясичний доказ вигідної вдачі Литвиновича.

Та вже сего було самим питомцям за богато. Вони змовили ся до невеличкого бунту. Перед вели Галичани, постановляючи громадно покинути семінарію. Ледви вдало ся ректорови заспокоїти їх[2]). На другий рік дали вже питомцям деякі полекші, пр. дозволено пасторалїстам виходити так, як се було колись у конвіктї. До того й ректор змінив ся на лїпше[3]). Видно, не хотїв голосного скандалу.

Як згадано, одною з головних причин такого стану здоровля питомцїв було лихе приміщенє семінарії. Перетяганє шкільного року аж до кінця липня ще погіршало положенє; іспити в горячі й порошні днї також підривали сили богословів. Що йно при кінції липня або аж з початком серпня могли вони опускати Віденъ. А бувало й таке, що на унїверсітетї покінчено вже все, а питомців задержували ще в семінарії та й то в такій самій дісціплїні, як у шкільному роцї.

Та одною з найслабших сторін в уряджeню семінарії була справа поживи для питомцїв, з якою було таки дуже зле. В нашій кореспонденції знаходимо перший раз скаргу на лиху їду в листї з дня 3 липня 1853 р., отже вже в першім роцї істнованя семінарії[4]). І справдї, мусїло бути з семінарським харчем дуже зле, коли в листах читаємо такі розпучливі відзиви: „вѣктъ (а то страхъ комусь казати) такъ кьепскій, же ледви що зѣсти можна... Сторожи, котры то само що мы ѣдять, яко деликатны Вѣденьчики освѣдчили Инспектору, же ѣсти того не

[1]) Лист Амвросія Шанковського до родичів з датою: дня 4/16 юнія 1854. [2]) Также.

[3]) Гляди: пр. лист Андрія Воввідки до Амвросія Шанковського з датою: 18/5 855.

[4]) Згадуваний вже лист Амвросія Шанковського до родичів.

можутъ, що имъ Трактіеръ дае, и же покинутъ службу, слы имъ гроши̂ за вѣктъ въ ихъ руки не ôддасть. Такъ и учинилъ Инспекторъ а о насъ не дбаютъ". Видно, живлене питомців спочивало в руках не дуже совісного реставратора. Нераз протестували богослови проти сего, а навіть бурили ся, та се або мало що помагало, або й не осягало ніякого успіху.

Зле було з їдою в звичайні дні, та ще гірше бувало в піст, котрого у Відні кромі кількох священиків і нашої семінарії ніхто й не заховував[1]). Навіть у винїмково святочні дні не поліпшувано питомцям їди, а бувало й таке, що чим більше свято, тим гірша була їда. От пр. в сам день цісарського весїля, коли весь Віден прибрав ся святочно, жалують ся питомці: „мы бѣдаки мимо же були свята и весѣлье Царское на вечеру малисьмо росôлъ зъ обѣду и макаранъ зъ ґрисомъ. То ґлупство но зъ того познайте, що ту за шельмоство зъ ѣдломъ ся діе"[2]). Видно, реставратор так був занятий величавими парадами, що забув до разу, що питомці в таке свято хочуть їсти. Навіть підчас холєри в Відні (в осени 1854 р.) не богато змін пороблено в їді семінаристів, та й далї годовано їх нужденно й нездорово, а з небезпечного часу зумів знов скористати кухар і заробляв, кілько міг[3]). До лихої поживи причиняла ся ще гірша вода, бо в семінарії пили Дунаєву воду[4]), а се, розуміеть ся, робило неможливою всяку дезінфекцію.

З инших недостатків в уряджену семінарії згадаємо ще невідповідні, скупо огрівані дорміторії (спальнї), де питомці мусїли спати на протягах і набирали ся з того ріжних недуг, і довгі, також на протяг виставлені корідори. А як мало дбали там про чистоту в удержаню тїла, про се свідчить наглядно обставина, що такі дрібнички, як купелї, мусїли питомці покривати з власних фондів. Усе те при сидячім, мало рухливім житю й нездоровім великоміськім воздусї руйнувало здоровле молодих людий. А заряд семінарії немов би легковажив собі се, коли на таку важну річ, як проходи, лишав питомцям ледво годину часу та й то в не дуже відповідну пору, бо між 11 а 12

---

[1]) Лист А. Шанковського до родичів з датою: Віенна дня 30 цвѣтня 1854, де говорить ся, „же маленьке возмущенье въ Сѣменищѣ зробилося, котре ся укôньчило укараньемъ первоводителей".

[2]) Лист Шанковського з 2 мая 1854 р.

[3]) Лист Андрія Воєвідки до Амвросія Шанковського з датою 15/11 1854.

[4]) Лист Шанковського з 4 (16) червня 1854 р.

под. в полудне, отже літом саме в найбільшу спеку. Виїмково тільки користав дехто з дальших проходів за місто. Додумав ся вкінці й сам ректор до того, що його вихованцям треба більше воздуха, й позволив їм виходити о пів до 7-ої рано по молитві. Але стало ся со аж у маю 1855 р.[1]), отже тоді, коли грудні недуги розгостили ся таки добре в понурих мурах семінарії.

Далї треба піднести, що не тілько про фізичне здоровле питомців дбали у віденській семінарії в 50-тих роках мало — і з морального погляду псовано там неодного. Дуже скоро завела ся в семінарії система шпіонажі й доносів. На кого пішов донос, того переслідувано на всї лади навіть без огляду на стан його здоровля. Та се, здаєть ся, була одна із слабих сторін Литвиновича, що любив часами слухати доносів. „Заушники такъ наробили, — жалуєть ся один із таких покривджених[2]) — такъ оны причиною, що Калѣньскій въ вакаціи много малъ терпѣти, Шемелякъ въ вакаціи, но и теперь по троха... Спитаєшься, яки заушники? Троха изъ тамтого року — найбôльше изъ вакацій прогульки дѣлающи съ управителемъ — и теперь werden wir mit Argosaugen bewacht — черезъ кого? черезъ совѣтника (здаєть ся, Григорія Шашкевича), одного нашого соученика — и єще черезъ одного а може и черезъ кôлькохъ но о которыхъ мы єще непевни. Изъ всёго того пôзнаєшь, якъ пріємно тутки“. Бачимо з тих слів, де жерело сеї системи доносів. Початок її — се ферії 1854 р., коли питомцї робили прогульки з управителем, себ то певно з ректором. Було се як раз після „бунту“ питомців з нагоди смерти Чачковського. Видно ректор не бажав зазнати ще раз чогось подібного й постановив зарадити сьому на будуче. Отже зблизив ся до питомців підчас ферій, з'єднав собі декого з них і сотворив у семінарії інституцію донощиків, аби дізнавати ся заздалегідь про наміри богословів. Так дуже бояв ся він, аби не потерпіла його повага й слава доброго управителя.

Не завадить додати, що й житє самих питомців не все було бездоганне. Самі вони признають, що „карты... значну ролю ôтгрываютъ“ між ними[3]), а „висша естетика“, про яку нераз згадуєть ся в листах, також не свідчить про них добре.

---

[1]) Лист Воєвідки з мая 1855 р.

[2]) Лист Луки Лисяка до Амвросія Шанковського з датою: Вѣдень 15/11 1854.

[3]) Лист Андрія Воєвідки до Амвросія Шанковського з датою: 25/12 854.

Та „естетика", про яку маємо тілько відірвані звістки, була родом товариської забави, що мала розвеселяти товаришів. Тілько ся веселість проявляла ся часто в трубих, неприличних висловах, сполучених певно з відповідною мімікою або й може з якимось імпровізованим концертом чи представленем. В кождім разї не мусїла се бути дуже невинна забава. Деякі листи, писані віденськими товаришами Амвросія Шанковського, подають кілька пробок таких „естетичних" висловів, а з троха пізнїйшого часу (1860 р.) маємо один польський вірш пасквільного характеру з показом на курс „висшої естетики" з р. 1855. Подаю тут той вірш як пробу тої „висшої естетики"; не вважаючи на його пасквільний характер, йому все таки не можна відмовити дотепу.

Głos Radośny poświęcony Iego Mośći Najprzewielebniejszemu Panu Bazylemu Lwowi, Panu na D..kowcach Ochmistrzowi podfartuchowskiemu od wdzięcznych słuchaczy wyż. Estetyki 1860.

Ciesz i raduj się Niwo Dorożańska,
Bo nad tobą zajaśniała laska pańska,
Czego wieki nigdy nie wiedziały
Tego my szczęśliwie się doczekały.
Oto nasz mistrz wielki Lew stary,
Co niegdyś bajał bez miary
Dzisiaj płodzi na świat wielkie dary
Dwoje bliźniątek Lwiątek do pary.
Witaj nasz mistrzu sławny
Pięknej sztuki nauczycielu dawny,
A z skąd że u ciebie naglie taka siła,
Że naraz dwoje Lwiątek spłodziła,
Ta że pamiętasz jak to nieraz przecie
Mówili wszyscy że nigdy na świecie
Niedołęga Lew stary nie przyjdzi do tego
Aby mógł spłodzić Lwiątka choć jednego,
A Ty tu naraz dla swiata wygody,
Wydajesz z siebie takie wielkie płody.
O koby ta iskra ciągle w tobie trwała
I zawsze po dwoje Lwiątek wydawała,
Tego ci życzą twoi przyjacielie
Twej nauki dawnej wielbicielie
Żyj nam Lwie królu żyj na mnogie lata
Tnij dalej twe sztuki w obec calego swiata!!!!!

Członkowie byłej szkoły Estetycznej z R. 1855.

Отакі були внутрішнї відносини в віденьській семінарії в 50-их рр. XIX в. Її удержувано з релїґійного фонду, а на кождого питомця припадало по звісткам Пелеша[1]) номінально 850 злр. річно, себто для 41 питомців 34.850 злр. Але з сеї суми треба було покривати ще високий чинш (4435 злр.), платити настоятелїв, лїкарів, службу і т. п. так, що на кождого питомця припадало дуже мало гроша. Отже не дивно, що в неодному треба було щадити таки добре. Значить, заряд семінарії, хоч міг нераз поводити ся більше корректно й усунути своєю прихильністю богато лиха, не поносить тут головної вини. Не знаємо тільки, чи заряд жалував ся на се властям. В кождім разї передача живленя питомців у несовісні руки (примір на сторожах показує, що можна було сему при лїпшій волї зарадити), невідповідна лїкарська опіка, вкінцї сама безрадність заряду, а передовсїм дивна охота закривати перед світом хиби заведеня доповнювали тільки головний недостаток.

Тому то стрічаємо часто факти, що богато питомців старає ся чим скорше покинути семінарію й перенести ся до Львова. Неодного здержувало тільки те, що не хотїв робити прикрости своїм добродїям, за яких ласкою сюди дістав ся.

Та тут вичислено самі лихі сторони віденьської семінарії. Але сей образ був би невірний, коли-б не згадати й про добрі.

Головна річ — віденьська семінарія була місцем, де наше священство могло набрати справдї висшого образованя. І тому, хоч які значні її хиби, її культурне значінє дуже велике. Сам побут у Віднї, в містї, де крім цїсарського двора містять ся найвисші державні уряди, позволяв бачити неодно таке, чого пр. у Галичинї не побачиш. Кореспонденція А. Шанковського показує, чим цїкавили ся наші питомцї; в їх листах маємо докладні описи всяких парад і т. и. При таких нагодах дошукують ся вони часто чогось рідного; все, що мало в собі щось більше славянського або де виступав виразнїйше східний обряд, звертало на себе увагу наших питомців. Прогульки поза місто знайомили їх з відмінними умовами житя. Вкінцї доповнювали їх образованє подорожі. Відбувши довгу й трудну подорож із Галичини до Відня[2]), засмаковували питомцї в подорожах і використовували час лїтнїх ферій на те, аби бачити чужі краї.

[1]) op. cit., стор. 994.

[2]) Одна така дорога вазначена в головних нарисах в листї А. Воєвідки з жовтня 1854 р. Їхали, розуміється, переважно возом. До самого Кракова треба було їхати пять день.

Листи А. Шанковського заховали кілька згадок про такі подорожі, а його дневник присвячує навіть цілий великий відділ описови поїздки в полудневі краї Австрії. Сей опис цікавий як память неровзиненої ще у нас літератури подорожий.

Та з другого боку годі було надто часто користати з подорожий чи хоч би й більших прогульок питомцям, що не мали не раз покритя і на найконечнійші потреби. Розуміли се деколи їх духовні зверхники й старали ся зарадити сьому достарченєм гроший на подібні цїли. Кілька разів присилав на се питомцям по 50 або й 80 злр. крижевський епіскоп Ерделлї, а й львівський митрополїт дав також раз на се троха гроша.

II. Духове житє.

Для характеристики духового житя в віденьскій гр. к. духовній семінарії кореспонденція А. Шанковського подає досить богатий матеріял, який доповняють у дечім листи Івана Головацького, напечатані в згаданій публїкації проф. Студинського.

Склад семінарії був дуже ріжнородний. Ріжнородні мусїли бути й погляди між питомцями. Крім галицьких Русинів, що творили більшість питомців, бачимо там ще угорських Русинів, Румунів та Хорватів. Спільне житє в семінарії доводило часто до тїсної приязни між ними, а сеї приязни не забували вони не раз і пізнїйше. Найменше приязні відносини бачимо таки між самими Галичанами, що часто шукали радше приятелів між чужими. Одні другим оповідали про свою тїснійшу вітчину й зацікавлювали себе взаїмно. З того родило ся бажанє пізнати близше і край і нарід товариша. Для нас були би цікаві й важні такі зносини передовсїм з угорськими питомцями, а опісля з полудневими Славянами, репрезентованими в семінарії Хорватами. Та на жаль наша кореспонденція подає мало інтересного в сїй справі; хиба найцікавійші тут листи угорських богословів до А. Шанковського, з котрих найважнійші подам на иншім місцї.

Можна тілько сказати, що дуже тїсна дружба лучила галицьких питомців з угорськими. „Угерски хлапцѣ“, як їх називали, були в дещо красшім матеріяльнім положеню, нїж наші, тому й нераз платили нашим забаву. А зложивши собі дещо гроша, пускали ся вони в дальші подорожі й тягли ще наших з собою. З Хорватами жили Галичани також близше, коли Хорвати вчили їх своєї мови. Добрими товаришами були й Румуни,

коли А. Шанковський говорить про них, що вони „суть... поцтивы хлопцѣ и котрыхъ люблю якъ братей моихъ“ [1]). Отже видно, що між віденськими питомцями було загально мирне, товариське житє; аж пізнїйше завела ся між ними нетовариська шпіонажа. Серед такої згоди мусїла відбувати ся обміна поглядів легко й скоро.

Своїми питомцями інтересували ся епіскопи й ріжні церковні достойники. Не раз приїздили вони до Відня в ріжних справах і пробували й довший час у семінариї. При таких нагодах вони розмовляли з молодими богословами, а се не могло бути без впливу на них. Ось кілька примірів таких відвідин. У лїтї 1853 р. прибув до віденської семінарії великоварадський гр.-кат. епіскоп Ерделлї, один із тих, яких дещо більше обходила доля сеї інституції, коли він розмовляв про неї з ґр. Туном і побоював ся за її розвязанє. Притім згадка про його обави перед Єзуїтами й Піярами кидає характеристичне світло не тілько на його погляди в справах грецько-католицького обряду, але й на його відносини до Риму. Галицькі й угорські питомці годили ся очевидно в тій справі з ним вповні. Сей Ерделлї, горячий прихильник східного обряду, мусїв мати не малий вплив на погляди наших питомцїв, тим більше, що в його окруженю були люди щиро віддані східній церкві. Цїкаву подію з часу побуту Ерделля у Відні нотує А. Шанковський: „Памятаю разъ то було на вакаціяхъ приѣхалъ булъ ту Еписк. Великоварадскій Erdelly зъ своими крылошанами. Один зъ тихже Sillady Propositus capituli et futurus Eppus Lugosin прійшолъ булъ до церквы и станулъ тамъ въ крылосъ, где и я стоял-емъ. Тымчасомъ Ректоръ благословилъ тогди якись слюбъ а онъ тому придивлялъ ся... не мôгъ ся ôнъ надивовати, якъ прійшло до присяги а я былъ такъ щасливый, же онъ до мене тіи слова сказалъ: Non putavi ego, quod vos ritum graecum hunc usque in modum mutastis Iuramentum plane non pertinet ad benedictionem neq illud in ecc[lesi]a graeca adhibet. Я яко мôгл-емъ, такъ ся боронил-емъ, казал-емъ, же слова въ той присязѣ приходящи н. пр. małżonek суть слова польски а не староглавяньски, но онъ не далъ си говорити“.

Далї згадаю ще про приїзд вісьмох грецько-католицьких епіскопів до Відня на весну 1854 р. з нагоди цїсарського весїля. Три епіскопи, а іменно: Ґаґанець, Яхимович і Бохенський

[1]) Лист з 25 грудня 1853 р.

мешкали таки в семінарії, а мукачівський епіскоп Попович, фоґарашський архіепіскоп Сінлїнтін, великоварадський епіскоп Ерделлї, люґошський Добра й шамошуйварський Алексі разом із крилошанами мешкали в місті. Епіскопи відправляли богослуженя в страсний тиждень[1]), та про їх зносини з питомцями не довідуємо ся на жаль майже нїчого. Тілько близше сказано дещо про еп. Бохенського. Питомцї любили його дуже[2]), бо він припускав їх до себе і вдавав ся з ними радо в розмову. Ось що чуємо пр. про нього: „Въ Суботу вечеръ поцтивы нашъ Іѡанъ, котрый насъ Л'вовскихъ того дня, котрого ему при его прибытію представялисьмо ся, дуже снисходительно пріялъ, съ власной волѣ посвятилъ намъ Пасху, пожаловалъ насъ, же насъ такъ вымученно обовязками въ церквѣ и же така пасха худа и даровалъ намъ 20 fl CM на регреаціи“[3]). Раз навіть радив Бохенський питомцям потайки кидати Відень і втїкати до Галичини.

З инших згадок про сей побут епіскопів у Відні піднесу ще те, що на воскресній утрені целебрант Ерделлї, хоч румунський епіскоп, співав по славянськи: „Христос воскресе“. В загалї Ерделлї відносив ся дуже прихильно до наших питомцїв і старав ся з'єднати їх не тілько присилкою грошевих подарунків, але й пошанованем їх богослуженя. Може се була також віддяка за їх товариське поведенє з його румунськими питомцями.

Вкінці угро-руські епіскопи також подобали ся дуже нашим богословам. Вони гарно відправляли, „суть уцтивы люде, не встидають ся курити цигара на коритару, некотры поприво зили бриндзы для своихъ алюмнôвъ“[4]).

Отсе найважнїйше з побуту владик у віденській семінарії в першій половинї 50-их рр.

Що до науки, належали наші питомцї до найлїпших зпоміж усїх віденських студентів богословя. І зовсїм природно, бо до Відня йшли звичайно найздібнїйші та найцїкавійші. Тому

---

[1]) Сї богослуженя описані в листах А. Шанковського: до родичів з 30 цвітня і до брата Льва з 2 мая 1854 р. Там маємо також описи торжеств з нагоди цїсарського весїля.

[2]) Тому то й дивують нас слова Івана Гушалевича, сказані з приводу смерти Бохенського 1857 р.: „Смерть Г. Епископа нашихъ священниковъ не тронула“. (Др. Студинський, op. cit., стор. 323).

[3]) Лист Шанковського до брата.

[4]) Лист до Льва Шанковського.

чуємо раз ураз похвали, якими обсипували їх настоятелї й професори.

Крім викладів займали ся вони ще пильно лектурою у себе дома. А в тім напрямі мали доволї свободи й за недозволену лектуру не карано надто строго — не так, як було в тім самім часї у львівській семінарії. Можливо, що се був головно вплив самого Литвиновича, який за ніяку цїну не допустив би до голосного скандалу на тім тлї й волїв радше не заострювати дуже відповідних приписів. Тому віденьські богослови могли богато зробити для самоосвіти й справдї робили дещо в тім напрямі, хоч не так богато, як можна би надїяти ся по згаданих обставинах.

Вже само товаришоване з питомцями чужих країв приневолювало Галичан учити ся рідної мови своїх товаришів, а се потягало за собою дальше охоту вчити ся чужих мов взагалї. І так вправивши ся передовсїм у німецькій мові, вчили ся вони також італїйської, аби можна було колись підчас подорожі в італїйські краї порозуміти ся, і вміли її навіть досить добре, коли й переписували ся нею; заховав ся один такий італїйський лист з 1854 р. По хорватськи вчили ся вони від своїх товаришів Хорватів, а по мадярськи певно від угорських Русинів. Також наукою французької мови займали ся вони дуже. В тій цїли згодили собі питомцї в зимі 1853 р. студента V року медицини Климковського, який учив сеї мови 6 богословів Галичан і 5 инших по дві години тижнево за винагородою 1 злр. 30 кр. місячно від кождого з них. Ректор, довідавши ся про се, не то не спиняв їх, а ще й похваляв і визначив окрему салю на науку[1]).

Від 1854 р. позволив ректор питомцям слухати викладів проф. Мікльошіча. Вже попереднього року старали ся питомцї о сей дозвіл, одначе не могли його добути. Ось що пише про се Іван Головацький: „Г. Дръ Литвиновичь приклонился на сей годъ позволить своимъ питомцамъ посѣщать предподаванія Г. Миклошича, и то хотѣлъ еще тайкомъ сдѣлать, будьто ни онъ ни прочіе богословскіе профессоры отомъ не знаютъ, и тѣмъ очень оскорбилъ Г. Миклошича“[2]). Видно з того, що вчити питомцїв церковно-славянської мови чи розбирати з ними староруські памятки було для віденьських духовних кругів не дуже пожадане.

---

[1]) Лист Шанковського з 25 грудня 1853 р.

[2]) Др. Студинський, op. cit., стор. 153.

Не треба й говорити, який вплив мусіли мати на Галичан такі виклади. Як його великий краян Вартоломей Копітар[1]), був і Франц Міклошіч щирим прихильником самостійного розвою українського народу. Тому й знайшов він скоро пильних учеників і щирих прихильників між галицькими Русинами[2]). До руських питомців Міклошіч, загалом лагідний і зглядний у відносинах до студентів[3]), був дуже приязний.

Подаю тут кілька звісток із нашої кореспонденції прô відвідуванє викладів Міклошіча віденьськими питомцями. В осени 1854 р. слухали питомці викладів Міклошіча про церковнославянську мову й Нестора[4]). В грудні того самого року пише один питомець[5]): „Ходимо... на славяньскій языкъ пôдъ Миклосичомъ: 3 годинѣ (ôтъ 8—9) на старословеньскій (Urur) 1 год. на южно словеньскій (толкуємо Osmana Їундолича творенiє) 1 год. на Нестора — то насъ тѣшитъ... Дуже добре учитъ. Старо-славеньское толкуємо. Я вже два разы читалъ югословеньского Османа. Потроха вже вивчивъ“. Видно з того, що наші питомці таки користали з викладів Міклошіча й працювали на його семінари.

Другу цікаву звістку про відносини Міклошіча до Галичан подає кореспонденція А. Шанковського що йно з грудня 1858 р. в листі Михайла Осадци, що як раз тоді пробував у віденьській семінарії й пильно студіював староруські й церковно-славянські памятки під проводом Міклошіча. Учений професор займав ся молодим богословом досить пильно і зичив йому свої власні книжки, коли Осадца пише: „Г. Миклосичь отложилъ критичноє изданiє Нестора на будущій годъ — понеже теперь второє изданiє Словаря своєго составити хоче; одинъ лише аркушъ изданъ — который я Вамъ (Шанковському)

---

[1]) Про відносини Копітара до Русинів гляди гарну студію д. Михайла Тершаківця: Відносини Вартоломея Копітара до галицько-українського письменства (Зап. Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові, 1910 р. т. XCIV—V і окремо).

[2]) Диви про них дещо в книзї „Исторія славянской филологіи“... И. В. Ягича. Спб. 1910, стор. 759 і сл.

[3]) Пр. мій батько, що був також якийсь час учеником Міклошіча (у 70-их рр.), оповідає, що він мав звичай питати ся наперед при іспитах: „Was für ein Landsmann sind Sie?« — і давав опісля питаня в области рідної мови й літератури питаного.

[4]) Лист Воєвідки з падолиста 1854 р.

[5]) Лука Лисяк в листї до Амвросія Шанковського з датою: Вѣдень 28/12 1854.

також пôшлю". Сей лист свідчить про досить широке очитанє Осадци в области слявістики — се також безперечно вплив Мікльошіча. Очевидно виданє відомої граматики Осадци попередили поважні й довголітні студії.

Далї відомо, що Мікльошіч займав ся Яковом Головацьким і зробив йому не одно добро, пр. пильно заходив ся в правительственних кругах, аби Головацького потверджено на професора унїверсітету у Львові[1]). Так само пильно слїдив він його наукову роботу, про яку Головацкий, здаєть ся, повідомляв його все чи то листовно, чи при помочи свойого брата Івана, чи присиланєм виданих ним книжок. І так між иншими видав Яків Головацький 1854 р. свою хрестоматію[2]), де передрукував дôговори руських князїв з Греками. За се, як доносить Осадца, мав Мікльошіч причину бути незадоволеним, бо сам приготовляв як раз виданє Несторової лїтописи. При тій нагодї сказав він до Осадцї: „Ich möchte wohl gern diesen Gymn. Lehrer sehen wollen, der mir die Traktate und den Igor gehörig grammatisch und sachlich — erklären könnte. Mir komen viele Stellen in diesen beiden Denkmälern sehr dunkel vor".

Додаю ще кілька слів про книжки, які читали віденьські богослови того часу, аби дати менше більше докладний образ їх лектури й образованя. Отже в загалї бачимо у них охоту читати книжки й поза унїверсітетом, хоч не у всїх однакову. Цїкава річ, відки діставали ся книжки в семінарію. Поминаючи семінарську біблїотеку (сам Литвинович позволяв питомцям користати з своїх власних книжок), питомцї, розумієть ся, купували книжки й самі. Головним доставником книжок для них була книгарня Венедикта[3]), фірма добре відома Галичанам, яким вона доставляла богато славянських видавництв. Крім сего купували питомцї книжки й принагідно. Цікаві пригоди стрічали їх часом

[1]) Др. Студинський, op. cit., стор. 51 і сл.

[2]) Хрестоматія церковно-словенская и древно-руская въ пользу учениковъ вышшои гимназіи... составилъ Яковъ Головацкій... Въ Вѣдни, 1854.

[3]) Роля книгаря Венедикта в розширеню славяньских (між ними й руських) видавництв заслугує на близшу увагу. Згадаю тільки хоч би те, що він як одинокий славянський книгар у Віднї відай один на цїлий Відень приймав у розпродаж галицькі виданя в сорокових роках XIX в. і був у загалї посередником в обмінї книжок між Славянами. Не одну згадку про него читаємо в „Кореспонденції Якова Головацького в лїтах 1835—49", виданій проф. Студинським у Львові 1909 р. В кореспонденції Шанковського згадуєть ся також часто про него.

підчас такого купованя. Прим. 1853 р. оповідає Шанковський ось що[1]): „Всечестнѣйшого крилошана Шашкьевича все выдимо на одной лѣцитаціи. Мы такоже тамъ ходимо и книжки собѣ скупуемо, но абы насъ такъ дуже Нѣмцѣ не смотрѣли беремо въ мѣсто обойчиковъ хустки, выдно вьенцъ, же не дуже намъ тамъ ходити выпадае; черезъ тое не стыдаеся той Высокодостойный мужь тамъ приходити а неразъ при якой книжцѣ, котру и онъ и мы купити желалибысьмо ся, боремо ся такъ долго зъ нымъ доки онъ, понеже бôльше грошей мае якъ бѣдны пытомцы, насъ въ кутъ незажене. Однако слы часомъ намъ не выпадае вже зъ нимъ разомъ якую книжку лѣцитовати, тогда мѣсто насъ бородати Кринѣцкій зъ нимся боре, а ôттак купленну книжку намъ оддае".

Другим жерелом, відки питомці діставали книжки, були ріжні люди, що хотіли мати вплив на них. Передовсім старав ся подати їм відповідну лєктуру й розширити поміж них москвофільські видавництва Іван Головацький. І так 1853 р. зумів він розіпхати поміж віденьських богословів кілька примірників „Конюшого" Богдана Дідицького[2]). А в маю того року пише він до брата Якова: „Обѣщанныя Тобою книги, именно Зубрицкаго, Конюшаго, Библіотеку чтеній пришли скорѣй — здѣшніе питомцы попытуются; такожь „Покоренія Новагорода" желали отъ меня"[3]). Отже видно, що Іван Головацький зумів дуже скоро навязати тісні зносини з питомцями. Хоч Литвинович (як про се буде низше) бороздив дуже роботі І. Головацького в семінарії, все таки Головацький не переривав зносин з питомцями й ширив між ними ріжні книжки. І так чуємо дальше, що на весні 1854 р. запренумерували два питомці, відай за його посередництвом, історію Зубрицького[4]), а в липні зміг він придбати ще 9 нових пренумерантів із семінарії[5]). В р. 1855 ширив Головацький при помочи Нодя в семінарії „Семейную библіотеку" Северина Шеховича й збирав там для неї передплатників[6]). В загалі в тім році мав І. Головацький щастє між віденьськими богословами, коли в цвітні пише свойому братови: „Счетъ послѣдней посылки въ итогѣ 25 fl. серебр. именно: Анеологія, Отецъ Игнатій и Катихизисъ. Эта посылка чрезвычайно благополучно повелась; дня за два или три не стало у меня ни

---

[1]) Лист в 25 грудня.
[2]) Др. Студинський, Кореспонденція Я. Голов. 1850—62, стор. 52.
[3]) Тамже, стор. 67. [4]) Тамже, стор. 130.
[5]) Тамже, стор. 142—143. [6]) Тамже, стор. 186.

одного даже собственнаго экземпляра. Все разобрали съ жадностью Семинаристы, и поплатили уже на 1 Апрѣля; и многимъ еще спрашивавшимъ я не былъ въ состояніи удовлетворить"[1]). І далї подає Головацький спис книжок, яких зажадали ще від нього семінаристи: „1) Анеологии — 15 екз. 2) Катихизиса — 12. 3) Отца Игнатія — 10. 4) Покореніе Новагорода — 4. 5) Граматика Духновича — 2. 6) Скитъ Манявскій — 1. 7) Цвѣты зъ наднѣст. Ливады — 2. 8) Лѣрвака — 2. 9) Богъ — Ода Державина — 3. 10) Вѣнка І и ІІ част. по 3. 11) Пастырское Посланіе о непорочномъ начатіи нѣсколько екземпляр."[2]). А в червнї продав І. Головацький у семінарії ще 12 примірників історії Зубрицького[3]).

Як видно з наведених примірів, доставляв Іван Головацький богато книжок віденським богословам і що йно 1858 р. припинив його в тім дїлї Григорій Шашкевич[4]) з причин, про які буде сказано далї.

З инших людий, що намагали ся розкидати між віденськими питомцями книжки й брошури для своїх укритих цїлий, згадаю ще сербського патріярха Раячіча, що ширив у семінарії брошури полїтичного змісту[5]). Далї була в руках питомців всесвітня історія Роттека — пренумерував її пр. А. Шанковський — видане обчислене на 27 томів[6]). Се відома книга, що одушевляла свойого часу старше поколїнє галицьких сьвященників.

Велике вражінє зробила в семінарії лектура „Еміля" Руссо. Привіз її туди (чи прислав) також Шанковський, а коли він покинув Відень, не відсилали йому товариші сеї книжки ще довгий час. Маємо навіть окремий лист (Шемеляка), присвячений у значній части увагам над сим твором.

В пізнїйшім часї вразило наших богословів незвичайно читанє гомілїй Золотоустого[7]).

Деякі вказівки що до лектури віденських питомців подає дневник Шанковського. Маємо тут зразу уривки тілько німецьких творів — оріґінальних і перекладів: Шіллера, Боца (псевд. Діккенса), Ленауа, Гайного, Ґетого, Б. Стоу (Stowe), Перґера, Байрона, Кальдерона, Кампера, Зайлера. Тут і там бачимо латинські цитати з Теренція й Верґілія. Від грудня 1853 р.

[1]) Тамже, стор. 196. [2]) Тамже, стор. 196—7.
[3]) Тамже, стор. 210. [4]) Тамже, стор. 391 і сл.
[5]) Лист Шанковського з 6 (18) марта 1854 р.
[6]) Лист Шанковського з 25 грудня 1853 р.
[7]) Лист Воєвідки з 25 грудня 1854 р.

стрічаємо виписки також із польських письменників: зразу з Одинця, а опісля й инших. В зимі 1854 р. видно сліди лєктури Григорія Назіянзенського (з латинського тексту) і Золотоуста (в німецькім перекладі).

З мая 1854 р. походить копія великоруської поезійки: „Къ соловію“, при чім менше зрозумілі слова пояснено німецькою мовою. В нашій кореспонденції згадує ся про великоруські книжки уперве в листі А. Шанковського з марта 1854 р. Отся поезійка показує, що знанє великоруської мови поміж віденьськими питомцями не було ще велике й вони очевидно тоді що йно вчили ся її[1]).

Від тепер попадають ся в дневнику Шанковського вже й цитати з Пушкіна, значить, читано великоруські книжки.

III. Культурне значінє семінарії.

Переходячи до культурного значіня віденьської семінарії в 50-их рр., спинимо ся передовсім на отсій замітці Пелеша: „Wenn wir auf die Erfolge dieses Seminars zurückblicken, so müssen wir wohl gestehen, dass die besten jüngeren Kräfte der beiden galizischen Diözesen aus diesem Seminar hervorgegangen sind, von denen sich viele um den Staat und um die Kirche wesentliche Verdienste erworben haben. Leider hat das Seminar das Unglück gehabt, einige nichtswürdige Subjecte zu beherbergen, welche ehr- und pflichtvergessen, und der grossen Wohltat, welche ihnen durch die Aufnahme in dieses Seminar zu Theil geworden sind, uneingedenk, den Eid der Treue und des Gehorsams gebrochen haben, und nach Chelm in Russland entlaufen, und dort zum Schisma abgefallen sind. Diese traurige Begebenheit ist sehr zu bedauern...“ В примітці вичислено поіменно отсих апостатів: 1) Лука Цибик, 2) Іполіт Криницький, 3) Филип Дячан, 4) Макар Гойнацький, 5) Михайло Добрянський, 6) Іван Коритко, 7) Гнат Гойнацький, 8) Микола Ливчак. До того додано таку замітку:

---

[1]) Для показу, як се роблено, подаю перші рядки сеї поезійки з тими дописками, які додано до неї:

Пóй, во мрáкѣ тѝхой рощи (Hain, гай)
Нѣ́жной (zärtlich) крóткой (sanfte) соловей!
Пóй при свѣ́тѣ (Licht) лýнной (helle) нощи,
Гласъ твóй милъ душѣ́ моéй і т. д.

„Die meisten Apostaten stammen... aus den ersten Zeiten des Bestandes dieses Seminars“ [1]).

В сих словах осуджено дуже остро русофільську пропаґанду поміж віденськими питомцями в 50-их рр. Попробую на основі кореспонденції прослідити докладнійше сю справу.

Маємо змогу приглянути ся гадкам віденських питомців протягом майже всїх 50-их років. Ті роки, а передовсїм їх перша половина, се час, у якім зростало в Австрії напружене між сею державою та Росією. Внутрішнє положене австрійської монархії по завішеню констітуції характеризує міністерство ґр. Льва Туна, з яким здобули, як згадано, в державі перевагу клерикальні елементи.

Серед таких обставин не могло бути в Австрії двох гадок що до поглядів на всякі русофільські чи православні змаганя. Австрійське правительство намагало ся на початку 50-их рр. здавити москвофільську пропаґанду і то не тілько в Галичині. Та воно за мало орієнтувало ся в сих справах, а наглядним доказом сього факт, що як раз у 50-их рр. дійшло москвофільство в Галичинї й Угорщинї до великої сили. Стало ся се головно тому, що правительство очевидно не без впливів з боку передовсїм висшого духовенства, не звертало ся рішучо проти властивих огнищ і піднор сеї пропаґанди, а вдоволяло ся більше поверховними мірами, які доводили що правда, до хвилевого ослабленя й замішаня в москвофільськім таборі, але не могли відібрати йому справдїшньої сили. Одиноким наслїдком того було хиба се, що москвофільська пропаґанда по кількох невдалих пробах поступати отверто без маски, почала крити ся в кертичі нори і вести систематичну, навіть подекуди добре зорґанізовану роботу. Та про те навіть слаба й недовга акція правительства, викликана з одного боку полїтичними заворушенями, а з другого особистими заходами обиджених москвофільськими діячами впливових одиниць, мала велике значінє для руської суспільности в Галичині. Між Галичанами не було в тім часї ніякої орієнтації в небезпецї русофільської пропаґанди, і що йно правительство, за яким привикла йти сліпо переважна часть духовенства й інтеліґенції, відвертало наших людий бодай у части від москвофільства. А що саме в пору отвореня віденської духовної семінарії грозила з боку Росії небезпека війни, не міг виявляти прихильности до москвофільства той, хто хотів пока-

[1]) Pelesz, op. cit., стор. 994—995.

зати себе льояльним австрійським горожанином. Таким льояльним горожанином мусів конечно виявляти себе ректор віденської семінарії. Як парох віденської церкви і настоятель питомців, що мали нагоду сходити ся з ріжними католицькими достойниками Австрії, мусів він добре дбати про те, аби й сам думав офіціяльно так, як думало правительство, і аби так само думали його питомці. І може мало хто держав ся так точно гадки правительства, як перший ректор віденської семінарії Спірідіон Литвинович.

О скілько можемо схарактеризувати особу Литвиновича, бачимо в нім, що правда, Русина з переконаня, але при тім найльояльнійшого й найпослушнійшого горожанина Австрії, що був звичайно тілько там патріотом, де прийшов виразний приказ з гори, або де русько-католицька церков у Галичині була вже занадто загрожена[1]). Які-б не були погляди Литвиновича до 1852 р., досить, що в тім часї зискує він собі довірє правительственних кругів і йде в порозуміню з ними. Гладкий у поведеню вмів він подобати ся висшим сферам як людина незвичайно оглядна, що бояла ся й тіни маніфестації проти уряду. Він міг видати ся дуже вигідним чоловіком, через якого можна було впливати на загал Русинів. І від тепер уживає його правительство як посередника в важних часами місіях — і видно, Литвинович дорожив сим довірєм і бояв ся втратити його. Як ректор семінарії дав він не раз докази, що правительство не помиляло ся.

Коли між Австрією й Росією стало в 50-их рр. щось псувати ся, й віденьське правительство виступило проти москвофільства, протиставлячи для його ослабленя зворот руської інтелїґенції до народнїх ідеалів, станув Литвинович без ваганя проти москвофілів. Можна навіть догадувати ся, що правитель-

[1]) Те, що доси знаємо про Литвиновича перед його ректоратом, потребує ще не в одному виясненя й тому полишаю його докладнійшу характеристику в тім часї на боцї, а подаю тілько найважнійшу лїтературу: Б. Дідицький, Антоній Добрянскій. Львів 1881; Іван Франко, Обяви русько-польського антагонїзму 1831 р. (Житє і Слово т. III, 1895, стор. 111—114); Др. К. Студинський, Польські конспірації серед руських питомців (Записки Наук. Тов. ім. Шевч. у Львові 1907, т. LXXX, стор. 61 і сл.); О. Назарук і О. Охримович, Хроніка руху української академічної молодїжи у Львові („Січ", Альманах. У Львові 1908, стор. 389); Др. Студинський, Коресп. Я. Головацького 1835—49, Михайло Тершаковець, Галицко-руске лїтературне відродженє. У Львові, 1908, стор. 76.

ство просто домагало ся від нього попертя національних змагань поміж питомцями-Русинами, бо хиба тілько тим можна пояснити офіціяльне заохочуване богословів до праці на народнім полі.

Про надто широке розгалужене москвофільства між віденськими питомцями в перших роках годі було й думати. Не допустив би був до сего крім Литвиновича й такий рішучий противник обединителів, як міністеріяльний совітник Григорій Шашкевич, що мав також великий вплив на семінарію і з яким Литвинович мусів числити ся, хоч і не долюблював його.

Пропаґанда москвофільства могла діставати ся між питомців хиба уривками, потайно, й тому не могла тут з разу запустити глубшого коріня, а навпаки стрічала ся з поважними перепонами. Настрій віденьських питомців у перших трех-чотирох роках істнованя семінарії мусимо вважати прихильним у більшій части народній мові й народнім змаганям нашої суспільности. Инші, ненародні змаганя були тут тоді тілько виїмкові.

На зверх старали ся питомці виказати передовсім австрійський патріотизм, який справді й лежав в основі їх переконань. „Я цѣлкомъ такъ чувствую, якъ нашь Аvстр: рядъ теперъ рѣшае ся“ — пише наівно А. Шанковський у листі до рідного батька[1]). А що такі слова не пуста фраза, бачимо не тілько з того, що питомці цікавлять ся живо всякими подіями на цісарськім дворі, але передовсім із того, що в приватних листах, отже там, де вони не потребували крити ся зі своїми думками, виражають ся вони все з найбільшою пошаною про цісарський дім. Їх тішать радости цісарської родини і в них беруть вони живу участь. Досить буде вказати на те зацікавлене, яке викликувало у наших питомців вінчане цісаря. Точно реєстрували вони вістки, звязані з тим і ділили ся ними з Галичанами. Маємо листи, присвячені точному описови сеї події, а кождого мусять вразити в них вислови горячої симпатії та щирого одушевленя, яке огортало питомців на вид молодої цісаревої, що як раз прибула до Відня. Та сей запал мусіли значно остуджувати події на цісарськім дворі, які не ворожили добра українському народови. Швидко завважали їх питомці й оцінили належито. Вони бачили, що в кругах близьких до цісаря росте вплив польської арістократії, а се не могло не відбити ся на стані Галичини.

Сі побоюваня виявили ся зовсім виразно при нагоді побуту

---

[1]) З 6 (18) марта 1854 р.

брата цїсаря в Галичинї в груднї 1853 р.: „Подля нынѣшныхъ вѣстей телеґрафическыхъ — читаємо під датою 25 грудня 1853 р.[1]) — Братъ Цара вже въ головнôмъ мѣстѣ нашого намъ милого отечества (себ то у Львові)... Но що ôнъ тамъ робити буде? и ци знову Аристократія пол'ска до давного значѣня не прійде? тое неможно смѣло рѣшити. Тамътотъ рôкъ молодый сей князь все въ уланьскимъ строю зъ Кн. Яблоновскимъ, котрый булъ его Obersthofmeister спацеровалъ по мѣстѣ. Яблоновскій велике мае значенье у двора а коли онъ теперъ свой надзоръ надъ молодымъ Княземъ складалъ, получилъ отъ Цара ранґу Дивизіонера и полкъ Галиційскій прежди Hainau отъ Архик: Зофіи прекрасный сервѣсъ порцеляневый, где изображенно було, якъ Яблоновскій г. 1848 отбирае въ Віеннѣ штурмомъ царскую палату, и ти всѣ ґатунки войска при которомъ онъ служилъ. Тое все оповѣдалъ намъ оденъ Русинъ готовлящій ся до докторату зъ Любомудрія, котрый знову будучи тамтого року въ Бучачу при Базалянахъ профессоромъ и познакомивши ся також зъ маьоромъ Потоцкимъ, отъ того все знае, що ся на ц. дворѣ діе; въ рештою Потоцкій жіе дуже добре зъ Яблоновскимъ“. Як бачимо, подробицї зовсїм маловажні; якихось важнїйших полїтичних відомостий при такій сфері інтересів годї надїяти ся. Найвисшим знаком цїсарської ласки вважали ся ордери, а при їх роздаваню Русини, не маючи своєї арістократії, звичайно бували покривджені. Що правда, при шлюбі цїсаря „стояли 6 Епископы наши въ правдѣ при кôньци но за тое съ обохъ сторôнъ трону Царского (drei u. drei) такъ же Царъ и Цариця все то на одныхъ то на другихъ поглядали“, але за те „рядъ при роздѣленю ордерôвъ дуже малый взглядъ теперъ робилъ на Русинôвъ а подавалъ такимъ ордеры, котры ся до ничого не мѣшали якъ н. пр. въ Лвовѣ Барвиньскому въ Перемислю Сѣльецкому. Зъ прибувшихъ ту Епископовъ досталъ Іаганецъ Comturkreutz des Franz-Joseph Ordens а фогаратскій зôставъ Архіепископомъ, тайнымъ Совѣтникомъ, коли анѣ Яхимовичь въ 1848 такъ заслуженный анѣ Бохеньскій жадныхъ отличій не достали. Ректоръ то называлъ передъ нами: die Ruthenen haben jetzt eine tüchtige Schlappe von der Regierung erhalten. Я вже знаю, чему ôнъ тое сказавъ“[2]).

---

[1]) Лист Шанковського до родичів.
[2]) Лист Шанковського до родичів з 30 цвітня 1854 р.

Такі події викликували в молодих серцях огірчене й зневіру. Питомці догадують ся, що „здаеся то за симпатіи росс. Австрія теперъ криво ся дивитъ на Русиновъ".

Все те одначе поволи підривало руську льояльність 1848-го р. Всі бачили, що Русинам у Галичині діяло ся що раз гірше, а правительство мовчало. Його ласка проявляла ся хиба дуже рідко в особистих відзначенях. Та віденські питомці вміли оцінити вартість таких відзначень. Ось що вони пишуть про винесене Григорія Яхимовича до гідности барона: „Ходитъ ту чутка, же Яхимовичъ зôсталъ барономъ, но чи въ тымъ Русины що зискали?"

Та які-б не були почуваня віденських питомців, заряд семінарії мусів бути льояльний. Питомці були також на зверх льояльні й берегли ся перед виявами противних гадок, хоча в їх душах корінило ся недовіре до Австрії.

IV. Національні та політичні питаня.

Чи були між віденськими питомцями діскусії на національні й політичні теми? Що мусіли бути, можна догадувати ся тілько з результатів їх роботи серед суспільности, головно по часописях, та з таких фактів, що пр. в однім листі А. Шанковський звертає ся з просьбою рішити важне з національного боку питане аж до Галичини, до свойого батька. В листі з д. 25 грудня 1853 р. питає ся Шанковський батька, „якъ тамъ въ забранôмъ краю въ Россіи священники межи собою бесѣдуютъ ци по польску ци по малорускy ци по россійску? Такъже радъ бымъ знати, въ якой мовѣ Архіеппъ Варшавскій державъ бесѣду церк: и въ якой мовѣ розмавлялъ зъ Таткомъ? Розвязанье тыхъ вопросêвъ естъ для мене дуже важне..."

Не чуючи опори в своїм власнім народі, а бачучи біля себе членів инших славянських племен, молоді уми мимоволї мусіли звертати ся до них зі своїми симпатіями та надіями.

Славянофільські тенденції віденських Русинів мали вже свою вироблену традицію. Їх огнищем була між иншим і церков св. Варвари, де стрічаємо від давна славянофільські кличі з більше чи менше виразними симпатіями до Росії. Таке славянофільство подибуємо й у відновленій віденській семінарії. Тут знаходило воно досить податний ґрунт. Угорські Русини мусіли принести його вже з дому, а хорватські товариші тілько збільшали симпатії до него. Тай галицьким питомцям у Відні

не були чужі симпатії до Росії. Так пр. Амвросій Шанковський був сином батька, що мав тісні родинні звязки з Росією. Петро Шанковський їздив туди не раз і привозив відтам одушевлене до тамошніх релігійних обрядів. Його листи до сина дають нам проби такого одушевленя.

До того й само австрійське правительство не могло відгородити віденьських питомців від безпосереднього москвофільського впливу, бодай неофіціяльного, потайного. А певно ходило йому дуже о спинене сего впливу передовсім 1854 р., коли війна з Росією здавала ся неминучою. Тому й декуди в Галичині поступали з священиками, що тягли за Росією, безцеремонно. В цвітні того року ходили непевні слухи, „же въ Галиціи 27 священикôвъ рускихъ зъ околиць Бережаньского и Стрійского за корреспонденціи росс: усадили до вязницѣ; 3 недѣль передъ тымъ одинъ Steuereinehmer зъ Угнова прибувшій ту до насъ (до Відня) то само намъ (питомцям) говоривъ но число було въ четверо менше. Бископы о тимъ ничь незнаютъ. Здаеся, буде то bąk polski złosliwie na Rusinow puszczony“ [1]).

Отже хоч Литвинович мусів докладати всїх старань, аби не допустити до семінарії москвофільства, воно все таки туди діставало ся. Між настоятелями семінарії був навіть один, що й не дуже крив ся із своїми русофільськими поглядами. Був се згаданий уже префект семінарії др. Мельник. Можна догадувати ся, що москвофільство Мельника мало більше релігійний характер і було викликане антіпатіями до Риму, де Мельник пробував якийсь час. Так думати позволяють нам отсї слова Івана Головацького: „Г. Мелникъ утекъ изъ Рима, не могъ выдержать, расказуетъ ужасныя вещи, какъ съ нимъ обхождено! — Семь недѣль не пускали его къ Богослуженію, и даже самъ Литвиновичь говорилъ, что въ Сптбургѣ съ каѳоликами свободнѣе обходятся, нежь съ нимъ въ Римѣ“ [2]). Після повороту (чи утечі) з Риму став Мельник префектом віденьської семінарії [3]). Вже

[1]) Лист Шанковського з 30 цвітня 1854 р.

[2]) Др. Студинський, Кор. Голов. 1850—62, стор. 115.

[3]) Де инде пише Іван Головацький: „Любопытно было для меня, когда, бывши у Епископа Пряшевскаго, гдѣ вмѣстѣ и Мукачевскій былъ, пришелъ нашь Мелникъ и сталъ развказывать, какъ его въ Римѣ почитали... Изъ разсказовъ Г. Мельника, видно того, что насъ въ Римѣ держатъ за еретиковъ или Богъ знаетъ какую нечесть, и вообще что тамъ владѣетъ ужасное заслѣпленіе въ дѣлахъ внѣшныхъ даже самой каѳол. церкви“ (Др. Студинський, op. cit., стор. 129).

давнїйше стояв він у дружнїх зносинах з Іваном Головацьким, а після повороту з Риму радував його своїми оповіданями про тамошнї відносини. Але аби вірно оцїнити сї його оповіданя, треба тямити, що він взагалї не мав великої охоти їхати до Риму[1]).

Не маємо безпосереднїх свідоцтв на те, що Мельник ширив москвофільство між питомцями. Та й офіціяльно було се неможливе. Але відомо нам, що питомцї любили його дуже, що він жив з ними близше і що всї знали про його великі симпатії до Росії. До того ярке представлюванє незичливости Риму до українських унїятів і втїха, яку мав із того І. Головацький, дають аж надто богато до думаня.

В пізнїйших часах було між настоятелями питомцїв більше москвофілів. Симпатізували з русофільством без сумнїву: Микола Нодь, що був зразу духовником семінарії, опісля парохом при церкві св. Варвари, а вкінцї й ректором семінарії; Іполїт Криницький, зразу богослов віденьської семінарії, опісля префект студій — свої листи пише він намаганою великорущиною, стоїть у близькій звязи з визначними діячами москвофільства (Я. Головацьким, Б. Дїдицьким, І. Раковським і ин.); в кінцї др. Осип Черлюнчакевич, що повернувши з Риму став префектом студій при семінарії у Віднї, а опісля переніс ся до Львова — його рекомендує Я. Головацькому брат Іван, а се найлїпше свідоцтво його переконань[2]).

Що до самого Івана Головацького, то, як згадано, він старав ся конче впливати в дусї своїх переконань на віденьських питомцїв, головно при помочи книжок, як у загалї любив покривати свою діяльність кольпортерством книжок[3]). Він подає часами й імена питомцїв, що брали від него книжки, на яких отже він міг впливати. Ось вони: 1854 р.: Добрянський Володимир, Криницький Іполїт, Цибик Лука, Дячан Филип, Ґабла Андрій, Стражницький Антін; 1855 р. крім що йно згаданих: Сїнкевич, Хотинецький, Колянковський, Гойнацький. При кінцї 50-их рр. прибув Головацькому до помочи ще й Богдан Дїдицький, який сам про себе пише з початком 1858 р.: „Молодые

---

[1]) Др. Студинський, op. cit., стор. 69.

[2]) Про всїх згаданих гляди численні згадки у дра Студинського, op. cit., passim.

[3]) Схарактеризував його з сего боку прекрасно др. Іван Франко у статї: Стара Русь (Лїт.-Наук. Вістник 1906 р., кн. VII, стор. 38 і сл.).

семинаристы часто заходятъ ко мнѣ, и что весьма утѣшительно, люблятъ слушать повѣстей моихъ о литературѣ и старинѣ святой Руси". Але тоді були вже й инші часи, бо ректором семінарії був явний москвофіл Микола Нодь.

Вкінці з Галичан мусіли впливати на віденських богословів в обєдинительнім дусї ще й такі люди, як Гушалевич Іван (в дневнику Шанковського заховав ся лист до нього), що був з початком 50-их рр. редактором „Зорі Галицкої" — і ще певно дехто инший.

Але не тілько Галичани з угорськими Русинами та російська амбасада, де був тоді протоєреєм відомий зручний і незвичайно здібний пропаґатор москвофільства Михайло Раєвський, головно при помочи Івана Головацького намагали ся защіпляти між віденськими питомцями обєдинительні ідеї; в поміч прийшли їм і инші Славяни, сим разом Серби. І відси пішла славянофільська аґітація з виразною й отвертою русофільською тенденцією, тим більше небезпечна, що захоплювала наших богословів із двох боків: із політичного та релігійного. Кермував сею аґітацією або сам патріярх Йосиф Раячіч[1]), або може тілько дехто з його найблизшого окруженя, очевидно не без його відома. Не знаємо, чи Раячіч аґітував отверто. Скорше вистерігав ся тут явного поступуваня, хоч би тому, аби не стратити слави льояльного горожанина. Та й Литвинович припинив би певно таку аґітацію. Раячіч робив усе радше потайки при помочи довірених аґентів, і то в часї, коли заносило ся на війну з Росією 1854 р. Про одного такого аґента пише А. Шанковський в листї з 6 (18) марта 1854 р.: „Посилаю Таткови Добр: брошурку, котру обѣцял-емъ, но понеже теперъ Австрія (слава ей за тое) не естъ в союзѣ зъ Россію, тая зась книжочка въ духу росс: естъ напысанна, Татко Добр: для того нехай ею не пускае меже люди особенно межи цѣс: урядники. Намъ зарекомендовалъ ею одинъ Сербъ Патріярхи Раячица Діяконъ и Секретаръ, монахъ и здаеся Аґентъ росс:, котрый помежи настоятелевъ молодшихъ нашихъ и денекотрыхъ пытомцевъ духа моск: защепляти усилуеся, но мене онъ не здуритъ а я цѣлкомъ такъ чувствую, якъ нашь Австр: рядъ теперъ рѣшаеся, для того и я цѣлкомъ мнѣніе Госп: Пысателя той брошуры не подѣляю".

---

[1]) Його коротеньку біоґрафію подає проф. Студинський, Кoресп. Голов. 1835—49, стор. XCVIII.

Се письмо кидає цікаве світло на русофільську пропаґанду між віденськими питомцями. Шанковський застерігаєть ся, що він гадок „господина писателя“ не поділяє, бо почуває так, як рішаєть ся теперішнє австрійське правительство. Причина, як бачимо, дуже підозрена, висказана певно більше з обережности в непевний час, ніж із справдішнього переконаня. Що Шанковський не був іще в тім часї явним москвофілом, се певне, але щоб він не симпатізував із Росією, тому годї повірити. Доказом сього численні місця в його листах, у яких пробиваєть ся недвозначно прихильність до Росії. Та й по що присилав би він таку брошуру до Галичини, хоч знав, як небезпечно показувати її цісарським урядникам? Шанковський і його товариші читали очевидно залюбки сю брошуру й вона полишила в їх душах відгомін своїх тенденцій. Жаль тілько, що не знаємо її заголовка. Секретар Раячіча намагав ся таки отверто защіпити в семінарії московського духа, а хоч він не всїх умів здурити, все таки знайшли ся молодші настоятелї семінарії та питомцї, серед яких сей дух приймав ся. Можемо навіть вказати по імени тих людий. Зовсїм певно був між ними префект семінарії Мельник, „котрому кромѣ великой симпатіи для Россіи ничь закинути не можемо“ — як читаємо в згаданім листї. Такі-ж без сумнїву були: Нодь, Черлюнчакевич, Сембратович; а імена питомців, що певно сприяли москвофільству, вичислені вже при обговореню впливу І. Головацького.

Про вплив Раячічових кругів на питомців з релїґійного боку буде мова нисше.

Вже сказано, що побіч сих впливів мусїла доходити москвофільська пропаґанда між наших питомцїв також просто з Росії через російську амбасаду, а головно через Раєвського. Так думати маємо право з огляду на те, що в наших листах маємо доволї натяків на особисті зносини віденських питомцїв з людьми, що сяк чи так стояли в звязках із амбасадою. При всяких нагодах витали представителї російської амбасади наших питомцїв дуже гостинно, а щоби при тім не старали ся осягнути яких полїтичних цїлий, годї й думати. Діяло ся се головно при нагодї богослужень. Москалї відвідували церков св. Варвари, прим. у велику пятницю 1854 р. „прійшло було до церквы повно Москалêвъ, салдатôвъ морскихъ, котры будучи въ Терстѣ съ 3-ма кораблями военскими... на Вѣдень домôвъ вертали въ числѣ 400“ [1]), а наші питомцї з свойого боку ходили

[1]) Сей і нисше наведений цитат винятий із листу Шанковського з мая 1854 р.

на богослуженя до російської каплиці. І так у сю саму велику пятницю вечером ходили віденські богослови „по церквамъ благочестывымъ. — Въ каплицѣ амбассадуры росс: доньки священника того року вже нашихъ пытомцѣвъ тамъ сподѣвающіи ся всѣ тры нам презентовали ся и або грôбъ цвѣтами уберали або въ другой комнатѣ при дверахъ ровтворенныхъ „Сѣверну пчолу“ читали“.

Вкінці спеціяльно що до Галичан, не треба забувати, що певно сильнійше від тих побічних впливів ділали на них відносини таки в самій Галичині, де головно завдяки рухливій вдачі Якова Головацького змогло москвофільство вже з початком 50-их рр. опанувати широкі круги інтелїґенції. Очевидно представителї галицького москвофільства не могли полишити на боцї такої важної позиції, як віденська семінарія. Вони старали ся й тут здобути собі відповідний вплив, а приходило їм се тим лекше, що мали в самім Віднї відповідних до того людий — ми бачили, яких. Але й без таких людий було між галицькими москвофілами надто богато впливових осіб.

Дуже вчасно подибуємо виразні сліди москвофільської аґітації. Вже під д. 26 (14) мая 1853 р. читаємо в листї Шанковського з віденської семінарії: „Ректоръ вчера всѣхъ Галичанôвъ закликавъ до себе, замкнувъ двери и сказавъ, же донесенно ему и зъ Л'вова и тутай зъ Мѣнѣстеріюмъ, же 3 зъ насъ маютъ якіись сообщенія съ клюбомъ россійскихъ Малорусинôвъ Лвовскихъ. Радивъ для того осторожности великой — казавъ же слы бы знавъ котры то суть, ихъ всей часъ повыганявбы, инначей бо черезъ такихъ фанатикôвъ и сѣменище розвязатись и мы всѣ дѣмісію получити можемо“. Се відносить ся певно до аґітації в користь Росії, а „клюб російських Малорусинів Львівських“ — се безперечно москвофільська орґанізація. Замітне, що реляція мініӕтерства й зі Львова (мабуть із намісництва або поліції — може й через консисторію) говорить тілько про трьох питомців.

Збираючи все сказане, бачимо, що москвофільство вдирало ся в віденську семінарію двома шляхами: із самої таки семінарії та з поза неї. В самій семінарії сприяли йому: Нодь, Мельник, Черлюнчакевич, Криницький, а може й Сембратович. Та ся аґітація була дуже слаба й обмежувала ся більше на покриваню москвофільства й улекшуваню йому доступу в семінарські мури. Далеко сильнїйша була аґітація з по-за семінарії. Ся атакувала богословів з кількох боків. Із Відня підсував їм обе-

динительні тенденції зручно Іван Головацький, із Галичини не полишено їх також у спокою, з Росії зближувано ся до них через церков, а з полудневої Славянщини приходило русофільство під омофором колишнього прихильника українського руху в Галичині, патріярха Раячіча. Сіти були уставлені добре — то й не диво, що дещо в них зловило ся.

Та про те все москвофільство між віденськими питомцями в перших трьох роках істнованя семінарії не то, що не було загальне, але здаєть ся, що більша часть питомців не була йому прихильна. Навіть між його прихильниками знайдемо певно богато тілько чисто плятонїчних симпатій.

Передовсім знаємо певно, що не всї питомці клонили ся до Росії. Були там навіть такі, що ненавиділи її. Бо симпатізували з Росією хиба Славяни; натомісь Румуни не хотіли про неї нїчого й чути. А не забуваймо, що румунські питомці жили в приязни з нашими. Ненависть Румунів до Росії в тім часї пішла так далеко, що деякі з них не вагали ся навіть покидати православну віру й переходити на унїю тілько тому, що така сама й російська віра. „Причина, чому Ромуны снову такъ на Унію переходять... — пише про се Шанковський[1]) — также и зъ ненависти протêвъ Руссамъ, котры боронящи нѣбы то церковъ православну, въ княжествахъ Наддунайскихъ, где ихъ цѣла надія ся операє, ихъ всякихъ слобôдъ лишае и ихъ слявѣзовати хоче. Наветъ и наши алюмны румун'ски, котры суть зъ рештою поцтивы хлопцѣ и котрыхъ люблю якъ братей моихъ, дуже ся теперъ тимъ гризутъ, же Москалѣ въ ихъ княжествахъ ґосподарують, а дуже ся тѣшатъ, сли коли въ ґазетахъ чути, же Руссовъ потовкли Турки“.

Сам Шанковський оповідає про себе ось який інцідент: „Справа оріентальна теперъ (в липнї 1853 р.) вже такъ стоитъ, же Миколай моральну перевагу вже теперь мае, а своими ребятами нѣкому запевно не дасть ся. Якъ мал-емъ мати испытъ зъ Гебраики, снило ся ми на самъ передъ, жемъ десь на Балканѣ яко простій салдатъ въ долгой реверендѣ московской увивался, а потому знову же десь яко офицеръ-адютантъ зъ золотыми епульетами въ Цариґрадъ вѣжджалъ-емъ — дивный сонъ“. Сей сон, а властиво його переповід у листї до батька можна справді толкувати як доказ симпатії до Росії.

[1]) В листї з 25 грудня 1853 р.

V. Релїґійні погляди.

Відома річ, що москвофільська пропаґанда 50-их рр. не обмежала ся виключно на національно-лїтературне питанє. Вона сягала глубше в полїтичну, а навіть у релїґійну сферу. Українцї повинні по її рецептї стати не тільки Великоросами, але й прихильниками російського царя й православя. Тому москвофіли аґітували також проти унїї й під покришкою привернення давного благочестя защіплювали православного духа не тільки між сьвітськими людьми, але й поміж священством. Так приготовляла ся поволи атмосфера, що дійшла до кульмінаційної точки в 60-их рр. і викликала масову еміґрацію галицької духовної й сьвітської інтелїґенції до Росії, а в парі з тим і масове відступство від унїї й свойого народу. Отся може й незрозуміла у иншого народу проява має свій корінь у подіях попередніх лїт. Спеціяльно відносини римської курії до справ галицько-уніятської церкви мали на се безперечно великий вплив. З тим лучить ся тїсно й обрядова справа. Про все те поговорю тут лиш о стілько, о скілько се тикаєть ся віденьської семінарії.

Вже було згадано, що віденьська семінарія не стояла сильно в самих початках свойого істнованя. Єзуіти чи Піяри висїли зморою над нею, а її східній характер стояв комусь на заваді. Литвинович заховував ся супроти сього, здаєть ся, бодай офіціяльно досить апатично, хоч його вихованцї скоро добачили зміну в його поступованю. Не так було з єпіскопами. Передовсїм негалицькі владики обурювали ся на закулїсові заходи, і в розмовах із віденьськими богословами давали вираз сему обуреню. Так можемо прим. думати про великовара̀дського єпіскопа Ерделля.

Враженє, яке викликував такий стан непевности, легко зрозуміти. Як би там не було, питомцї мусїли бути привязані до своєї інстітуції. До того таке поступованє мусїли вони вважати вкороченєм прав свойого обряду й так будила ся у них мимовільна нехіть проти тих, що творили таке з ними. Незадоволенє звертало ся перш усього проти Риму й попираного ним — із шкодою для грецького — латинського обряду. В молодих серцях росло переконанє, що Рим тільки терпить східню церков, а про її прихильників він не буде дбати. Страхі̀тя, які розказував Мельник після повороту з Риму, доливали тільки оливи до огню.

Разом із сим звертало ся незадоволене також проти австрійського правительства. Адже-ж було загально відомо, що віденьську семінарію засновано по довгих заходах. А тепер, ледви вона стала жити, хочуть її віддати латинникам! І ті грізні вісти розсївав сам мінїстер Тун, отже й туди звертало ся обурене.

Крім згаданих, давнїх і свіжих рахунків із Римом та Австрією була ще одна справа, що сильно дразнила в тім часї наше духовенство та віденьських питомців. Було се давне бажане основаня станїславівського єпіскопства в Галичинї, до якого прикладано великі надії. Ся справа тягла ся ще від весни 1842 р., коли на домагане Риму подав Михайло Малиновський пропамятне письмо папі Григорію XVI і кард. секретареви Лямбрускінї, в якім домагав ся між иншим основаня двох нових єпіскопств у Станїславові й Тернополї[1]). Та минуло ще коло пів столїтя, заки сповнено в части се бажане. Розуміє ся, таке проволїкане викликало тільки роздратоване й нарікання. Подібне й бачимо у віденьській семінарії з початком 50-их рр.

Та про все те про отверту, а може й взагалї яку будь пропаґанду православя між питомцями віденьської семінарії в 50-их рр. годї в дїйсности говорити, коли не числити непевних звісток про скриті проби в тім напрямі з боку Сербів. Віденьські богослови шукали тільки чистоти обряду, на них робило вражіне східне богослужене, обходжене в православній церкві з ортодоксальною та формалїстичною величавістю, але вони були далекі від гадки покидати Рим. Противно, про римського папу виражають ся вони все з найбільшою пошаною, а хиба в обрядовім питаню не довіряють Римови. Так пр. дуже втїшила їх вістка, що коли 1853 р. була у папи на авдієнції місія зложена з чотирох малих місіонарів під проводом Мельника, то папа приняв їх ласкаво, розмовляв з ними довго, а навіть казав себе цїлувати не в ногу, а в руку. При тім цїкаве, що папа випитував вправдї про наші відносини, та скоро звернув розмову на Румунів[2]).

Попри се видно у наших питомців, як згадано, вже тра-

---

[1]) Гл. статю Ф. І. Свистуна: Отставка крыл. Михаила Малиновскаго. (Вѣстникъ „Народного Дома", Львовъ, декабрь 1908. Ч. 12, стор. 209).

[2]) Лист Шанковського з 25 грудня 1853 р. Се мабуть чи не одинока більше прихильна Римови звістка, яку привіз із своєї подорожі Мельник. Але й вона значно ослаблена згадкою про Румунів.

дицийне стремлінє зберегти чистоту східного обряду. І тому їх ворушать такі питаня, в яких видно передовсім зверхню ріжницю між східною церквою й унією. Се відчували вони інстінктово як уступку нашого обряду в користь латинського, й тому се дратувало їх.

Одною з таких дразливих точок було від давна у нас голенє бороди священиками. За бородами тужили й віденські богослови. Коли вони дивили ся на грецько-католицьких румунських владик, то зараз завважали з певного рода завистю, що „ажь любо смотрити, якъ ихъ (Румунів) Епископы... и Каноники честно зъ бородами въ мантіяхъ ходять и цѣлкомъ зъ обрядку восточного анѣ крихты не попустили". Свій антаґонізм до латинників виявляли наші богослови, називаючи їх згірдно „папіштаками", а коли стрічали ся з людьми східного обряду, котрі вказували їм, кілько стратили галицькі уніяти зі свойого обряду в користь латинського, то вони почували себе як би виновниками, що повинні стидати ся сього. Не треба й додавати, що в таких разах сходила певно розмова на „віру батьків". Так росла нехіть не тілько до латинського обряду, але й в загалї до католицтва. Такі дрібні події підготовляли ґрунт для дальших подій у тім напрямі.

До зближеня православних і уніятів причиняли ся немало й взаїмні відвідини богослужень обох церков. Ми вже згадували про такі відвідини у священика при російській амбасадї. Про відвідини нашого богослуженя сербськими православними владиками довідуємо ся також у тім самім часї: „Въ Пятницю — читаємо під д. 30 цвітня 1854 р. — П: Яхимовичь цельебровалъ при положеню въ грôбъ плащенницы, коли ледво що злѣзъ зъ Ваґонôвъ, а прочіи Епископы присутствовали. На тое набоженство прійшли були до насъ въ крилосъ 3 Епископôвъ православныхъ несоединенныхъ Сербскихъ зъ своими Архимандритами. Мы ихъ ґречно приняли и при обходѣ свѣчками обдѣлили, но оны узрѣвши якъ Яхимовичь a la zelosus Unita зъ пушкою обходъ робилъ, заразъ по обходѣ оддали свѣщи и утекли не цѣловавши наветъ Плащенницю".

Як видно на примірі сербських владик, не обходило ся в таких разах часом і без певного рода демонстрацій. Православні не пропускали нагоди, аби показати уніятам, як то Рим вкоротив їх обряд. Про вражінє подібних подій не треба й говорити.

Тим глубше мусїли вражати молоді душі наших питомцїв

величаві богослуженя по неуніятських церквах. У них будило ся поволи недовіре до чистоти обряду грецько-католицької церкви. Виразно слїдно се пр. у що йно згадуванім листї. А. Шанковський, оповідаючи про те, як дуже вразив його спів у церкві австрійських Греків, говорить просто: „Враженье, котре мы тамъ тогди заняло, не до опысаня; припомнула бо мнѣ на самперёдъ ихъ ѡтправа огидно зъ фушерованный въ Галиціи обрядъ греческій, а потому вѣдокъ поважныхъ бородатыхъ мужей сывыхъ Епископѡвъ ихъ — аріи чародѣйны греческіи перенесли мя до Греціи, до той то колибели нашой святой вѣры, где въ первшихъ вѣкахъ Хтньства святы велики мужи и вселеньски соборы такъ процвитали а где ѡтъ временъ нещасного роздору така тишина, такъ мало житя, же Гди умилосерди ся! — Ich bekenne es offen ich war bis zu Thränen gerührt“. Се велике зворушене показує, як дорогий був східний обряд нашим питомцям. У симпатіях до него бачили вони рід патріотизму й пієтизму для предковічної старини — отже було в тім почутю богато релїґійного романтизму. Тому ся струна була дуже вразлива, а натягнене її могло справдї довести коли як не до зірваня з Римом, то що найменше до значного охолодженя зглядом нього. Очевидно тут годї все класти на карб москвофільства, противно — початок таких почувань в їх історичнім розвою зовсїм не москвофільський. Москвофільство вміло тільки використати сей стан і повести його часом до меж відступництва.

Велике роздратоване в релїґійній сфері викликувала також і серед наших питомцїв ще й инша незвичайно дразлива для уніятського духовенства в загалї справа — целїбат. З боку висшої нашої єрархії пропаґовано його в тім часї доволї горячо й енерґічно, але притім так необережно й нетактовно, що се викликало тільки оґірчене. Целїбат хотїли защепити також між віденьськими питомцями.

Льояльний Литвинович пробував також ширити целїбат. Говорено голосно, „же Лѣтвиновичъ прочіймъ надстоятелямъ повелѣніе надалъ, абы по возможности старали ся тамочное семѣнаріюмъ уславити тимъ щобы якъ найбѡльше до целѣбату приготовляли“, а й в загалї „пѡсля мнѣнія нашихъ наставниковъ намѣреніемъ учрежденія сего (віденьського) семѣнаріюмъ ѝ посланія питомцѣвъ тамже естъ, дабы въ целѣбатѣ зѡстали и поволе до реґрозѡвъ приготовляли ся“[1]).

[1]) Лист невідомого питомця до Амвросія Шанковського з датою: Львѡвъ дня 24 9-бря 853.

Важне з того огляду було висвячене докторанда Криницького в целїбатї й заховане питомців при тім. Вони просто жалували його, „якъ ôнъ ишолъ святитися и... кождому прикро было тогди въ церквѣ, коли его тамъ коло олтара обертали“. Питомцї вірили, що він буде того жалувати. Та й справдї старав ся Криницький при свяченім на Великдень покрити свій неспокій тим, що „троха тужливымъ голосомъ“ бажав кождому питомцеви гарної жінки. За те ректор намагав ся недвозначно виявити свою радість ізза тої події. „При посвященьу Кринѣцкого Ректоръ дуже пôдхлѣбляе, дае му найкрасшу дальматику и Орарь — свѣтитъ всѣ свѣщи цѣлуе го потомъ въ лице; мае то бути eine Lockspeise для насъ, но не здуришь“[1]). З тих слів видно ясно, що думали питомцї про целїбат і як не подобало ся їм всяке попиране його з боку церковних властий.

Стілько певного можемо довідати ся про погляди віденьських питомців на унію й обряд. Збираючи все сказане бачимо, що хоч про відступство від Риму нїхто з питомців певно й не думав, усе таки було доволї причин, аби відносини до папського престола ставали нещирими. Ненастанні проби зблизити грецький обряд до латинського приносили тілько сумні овочі: вели до індеферентізму в католицизмі. Тим можна пояснити всякі зїдливі натяки на адресу латинської церкви і такі вислови, як: „бувъ ту (у Віднї) молодый священикъ россійскій зъ Петрограду, котрый также въ Рымѣ принявъ унію, ба (пся натура славяньска!) и обрядъ латиньскій принявъ“[2]). Використовували сю обставину зручно ріжні люди в користь русофільської пропаґанди.

Вкінцї мусимо ще згадати бодай кількома словами про відносини наших питомців до сербської православної церкви.

В однім листї згадує Лука Лисяк, що він ходив до Станковича, присланого патріярхом Раячічем для науки в церковнім співі. Сей Станкович мав позичати питомцям ріжних церковних композицій свойого укладу, яких домагала ся львівська семінарія. Крім того були віденські питомцї також на концертї Станковича[3]). Річ сама по собі невинна й ми не звертали би навіть на неї уваги, коли би при тій нагоді не згадувано імени Раячіча. Мимоволї нагадуєть ся тут відома приповідка: Timeo

---

[1]) Лист Шанковського з 2 мая 1854 р.
[2]) Лист Шанковського з 4 (16) червня 1854 р.
[3]) З датою: Вѣдень 11/23/5 1855.

Danaos et dona ferentes. Наше підозріне ще росте, коли читаємо такі похвали для Станковича: „Чоловѣкъ то молодый и дуже честный, що до пôднесенія обряду нашого дуже ревный... Отвертый — о всѣхъ своихъ намѣреніяхъ и замыслахъ намъ розповѣдалъ“. Коли-ж ще зважимо, що він був вповнї залежний від Раячіча і мусїв дбати про його ласку, бо був на його удержаню, то можемо припустити, що Станкович порушував обрядове питане з такого боку, з якого унія виходила не в найлїпшім світлї. Та не маючи під руками нїяких певнїйших даних про діяльність Станковича, не можемо сказати про се нїчого близше. В кождім разї з'уміли, як бачимо, круги Раячіча притягнути до себе віденьських питомців і на церковнім полї.

VI. Лїтературні погляди та партійні напрями.

Змальовані в попереднїх роздїлах відносини у віденьській семінарії позволяють з гори догадувати ся, яке мусїло бути становище питомців супроти лїтературної й партійної боротьби в Галичинї.

Питомцї знали добре про ту боротьбу та цїкавили ся нею. Вони читали пильно передовсїм віденьский „Вѣстникъ“, що був, так сказати, офіціяльною часописю семінарії. На „Вѣстникъ“ збирали вони також пренумерату, прим. на руки А. Шанковського присилано на сю цїль гроші[1]).

Крім „Вѣстника“ мали питомцї, розуміеть ся, ще й „Зорю Галицку“. Вже з самого початку істнованя семінарії пренумерує її досить значне число богословів. „Зъ нашого Сем: 13 пренумеровало ся на Зорю (кождый за себе)“ — читаємо в листї А. Шанковського з 1853 р. З того часу й маємо згадки про переписку з редакцією сеї часописи в дневнику Шанковського.

І хоч руська преса в Австрії не давала в тих часах богато вісток про жите нашого народу, хиба спір про мову виступав у нїй виразнїйше, все таки дещо можна було з неї довідати ся і зацїкавити ся неодною справою.

Управа віденьскої семінарії не то що не спиняла своїх вихованців у живій участи в житю галицько-руської суспіль-

---

[1]) Лист Йосифа Сїчевського до Амвросія Шанковського з датою: Чехы дня 21-го марта 1853.

ности, а ще й заохочувала їх до сього в межах, розумієть ся, австрійської льояльности, або радше, о скілько наказали „свише“. Та про те в перших двох роках істнованя семінарії не бачимо жвавійшого чи літературного чи публїцистичного руху поміж віденьськими питомцями і з виїмком кількох спорадичних випадків маємо про се дуже мало вістий.

Переписка, яку маємо під рукою, висуває як найвчаснїйшого представника літературного руху між віденьськими богословами — Амвросія Шанковського. Молодий, 21-лїтнїй питомець, одушевлений польськими й західно-европейськими повістями та поезіями з романтичною закраскою, забажав щось подібне дати також галицькій Руси. В сїй цїли висилає він 19 цвітня 1853 р. лист до редактора „Зорі Галицкої“ Івана Гушалевича як відповідь на візванє Гушалевича до передплати „Зорі“[1]). При тій нагоді мав Гушалевич заохочувати богословів, „дабы по силамъ причиняли ся ко утриманю той часописи а то не иннымъ способомъ якъ tôлько присиланïемъ утворôвъ своихъ литературныхъ“. Заохота видала зараз плоди: під її впливом бере Амвросій Шанковський за перо і пише історичну повість чи радше оповіданє п. з. „Остатны хвилѣ Плеснис'ка“ й долучує сей твір до листу[2]).

З инших прояв літературного руху серед віденьських питомців згадаємо тут передовсїм принагідну літературу, бо її стрічаємо зараз у початках істнованя семінарії. Панеґіризм з нагоди ріжних льокальних торжеств, що водив ся між українськими питомцями з давен давна, знайшов і тут свій відгук. Нагоду до сього подавали поперед усього іменини ректора. Вони відбували ся в Віднї торжественно, ректор гостив тодї у себе

---

[1]) Гляди про се в дневнику Шанковського І. ч. Із сеї відозви Гушалевича виходило би, що „Зоря Галицка“ не мала поміж віденьськими питомцями передплатників або мала їх зникаючо мало. Самої відозви не маємо, а говоримо про неї хиба о стільки, о скільки згадує про неї відповідь Шанковського Гушалевичеви, захована в цїлости в його дневнику.

[2]) Лист печатаємо в цїлости у матеріялах. Що до „Остатныхъ хвиль Плесниска“, то в дневнику заховав ся тільки невеличкий початок оповіданя, котрого „Зоря Галицка“ не печатала, а тільки аж за редакції Северина Шеховича помістила в чч. 42—43 за 1854 р. простору статю п. з. „Послѣдніи хвилы Плесниска“, де використовує і лист і оповіданє Шанковського для своїх ретроґрадно-русофільських цїлий. Та ся справа сюди не належить, бо не вяжеть ся тїсно з віденьською семінарією.

питомців, а вони підносили йому панеґірик — кантату. Часом навіть печатано такі кантати, як се стало ся пр. 1853 р. Тоді відспівано в навечере іменин ректора кантату, „котру зробилъ Патеръ (Микола Нодь) въ обохъ мовахъ (церковно-руськiй та латинськiй). Нема въ ней въ правдѣ анѣ много сенсу анѣ много поезіи, но нашь Спѣрѣтуал'ный яко, якъ то Нѣмецъ каже „Gelegenheitsdichter“, на борзѣ ю скомпоновалъ. Мы (питомцї) дали выдруковати и при красной и добранной музицѣ досить отбывала“ [1]). Підчас іменин виголошувано ще й промови в руській та латинській мові. Такі промови списувано опісля, оправляно в окрему книжку та нередавано ректорови — як се стало ся пр. 1854 р. з промовою дуктора Їабли.

Вкінці ще згадаємо Луку Цибика, який в чч. 8—10 „Зорі Галицкої“ за 1854 р. помістив статю п. з. „Нравъ и просвѣщеніе Словенъ во обще. (Отрывокъ изъ Шафарика, начертанъ Лукою Ц......ъ въ Вѣдни.)“ — знак, що віденьскі питомцї цікавили ся студіями над Славянщиною.

Жвавійше духове жите починаєть ся у віденьській семінарії що йно в другій половині 1854 р. Осередком сего житя, що розвинуло ся по виїздї Амвросія Шанковського з Відня, був досить незвичайний, хоч доси зовсім невідомий Лука Лисяк. Се була людина незвичайно симпатична, щиро віддана свойому народови. Лисяк займаєть ся ширенєм руських часописів між питомцями, стоїть у живій переписцї з галицькими редакторами, заохочує своїх товаришів до лїтературної працї. Чи сам що писав, не знаємо; здаєть ся, був автором стишків, бо в однім листї, згадуючи про намір львівських богословів видати заходами питомця Богоноса якусь збірку, говорить він, що й він готов „сїпнути ся“ та щось написати. Сердечна приязнь, що лучила його з Амвросієм Шанковським і те, що він інформує свойого львівського приятеля про важнїйші події в семінарії, вказувало би, що він стояв подекуди під впливом Шанковського, який заохочував його мабуть до сеї дїяльности.

Та поки звернемо са до обговореня дїяльности Лисяка й його товаришів, мусимо для зрозуміня сього глянути бодай побіжно на сучасні події в Галичинї. Бо тут зайшли цікаві переміни. Боротьба між прихильниками народньої мови та її противниками входить у дещо відмінну стадію. Москвофіли поносять протягом 1854 р. удар за ударом. В цвітнї 1854 р. дістає

[1]) Лист Шанковського з 25 грудня 1853 р.

прихильна їм „Зоря Галицкая“ від австрійського правительства цензурне остереженє з приводу її надто русофільських виступів, у половині серпня мусить уступити з редакції сеї часописи Богдан Дідицький ізза недуги очий, а його наступник Северин Шехович веде редаґованє „Зорі“ так нездарно, що в падолисті його усувають, а редакція переходить в руки Миколи Савчинського, котрому стають до помочи такі люди, як Плятон Костецький і Ксенофонт Климкович. Вже самі сі імена вказують напрям, у якому мусіла йти від тепер „Зоря Галицка“: з днем 24 падолиста 1854 р. (ч. 48) стає „Зоря“ під оглядом мови й тенденції народня — противно до її дотеперішніх ненародніх, москвофільських стремлїнь. Для москвофілів був такий поворот справи тим більшим ударом, що вони не мали тепер уже свойого часопису в Галичині й Австрії в загалї: віденський „Вѣстникъ“ став від 1854 р. чисто урядовим часописом, що займав ся нашими справами дуже мало, а одинока москвофільська „Семейная Библіотека“ С. Шеховича (1855—6) виходила дуже неправильно і була до того нужденно редаґована. Отже не диво, що зміна напряму „Зорі“ викликала констернацію в рядах москвофільських діячів[1]).

Отсї події відбили ся голосним відгомоном і у віденській семінарії. Яке вони тут викликали враженє, се можемо знати з гори, коли знаємо духа, що віяв між тамошніми питомцями; се все могло Галичан — з малими виїмками — тільки щиро втішити. Всї зараз зрозуміли значінє тих змін.

„Написалбымъ тобѣ, — пише Лука Лисяк Шанковському вже в груднї 1854 р. — що радуюся, а съ мною многи, перемѣною Зори, а що сновъ насупротивъ денекотри єреміядуютъ и звономъ посмертнымъ по Ш......[2]) вторуютъ своимъ плачливымъ заслѣпленьемъ“. Можна догадувати ся, що прихильників народньої мови між віденськими питомцями було тодї більше, ніж прихильників москвофільства. В семінарії настала радість. Тїшили ся новим зворотом у напрямі „Зорі“. В семінарії почали пильно збирати передплату на обновлений часопис. Кермував тим рухом мабуть Лука Лисяк, бо на його руки складано гроші. Одушевленє мусіло бути досить значне, коли до грудня 1854 р. зібрав Лисяк 15 передплатників між товаришами.

---

[1]) Др. Студинський, Кореспонд. Голов. 1850—62, стор. XCVIII—CI.
[2]) Шеховичу, що був останнїм редактором „Зорі Галицкої“ перед її переміною.

А вражіне, яке викликала „Зоря“ в душах питомців, змальоване отсими яркими словами: „Радосьмо витали мы и витаємо еи содержаніє, бо тамъ нема о киркахъ мовы, но о старинныхъ нашихъ замкахъ; не о шульцахъ, но просто о вôйтахъ, присяжныхъ — словомъ не о чужôмъ, но о нашôмъ и нашихъ прадѣдôвъ житю. Що до бесѣды еи, мы бôльшою частію задоволени. По перше избѣгъ нашь языкъ опасности, покривити ся, поломати ся — а наши уха, стратити слухъ: по друге ôтповѣдає еи бесѣда лучше нашому сердцю; все якось плине и лоґика єсть — не такъ якъ недавно то бувало. Правда знаходитъ ся часомъ, що не мило порушає: но то єсть або азбучне або чужинноє. Но съ часомъ буде инакше: первоє усовершитъ ся а второго не маємо ся дуже бояти, бо оно дасть ся скорше выгнати, якъ чужинноє зъ давнѣйшой Зори“ [1]).

На недавню боротьбу проти народньої мови глядять тепер віденські питомці як на подію минулу, бо по їх гадці противники народньої мови побиті зовсім. Тому й не мило вражала їх і видавала ся їм непотрібною вступна стаття в 50-тім числї „Зорі Галицкої“, де редакція, говорячи про зміну напряму часопису, накидаєть ся острими словами на попереднїх редакторів, які завели „Зорю“ над беріг пропасти: „Побесѣдуй съ Редакторомъ, — пише Лисяк у тім самім листї до Шанковського — твоимъ соученикомъ давнымъ... най дасть спокôй упокоившимъ ся; бо се тôлько шкодитъ а не помагає. Правда, годитъ ся ихъ троха высмѣяти, бо то колись ганьбили оны насъ и бесѣду народну называли хлопскую, которою пастухи бесѣдуютъ. Але якъ мовлю, оны упокоили ся (вѣчн... п...) — и таки посмѣшки шкодятъ намъ 1) бо показуютъ що меже нами незгода; 2) показуютъ, що суть меже нами (Москалї?), а то кидає пôдозрѣнье на многихъ; 3) що розъятрає и тихъ котори середину становлятъ; 4) що противъ безсильныхъ (Зоря не пріиме, и Вѣстникъ не пріиме ôтъ ныхъ сварливыхъ дописей) мечь вытягати не красно. Власнѣ мы лагôдностію показати мусимо, що добре желаємо народови, а тимъ притягнемо бôльше“.

Із сказаного бачимо передовсїм, як дуже помиляв ся Іван Головацький, коли писав з початком сїчня 1855 р. своєму брату Якову: „Новое редакторство Галицкой Зори произвело въ здѣш-

[1]) Лист Луки Лисяка до Амвросія Шанковського з датою: Вѣдень 28/12 1854. В тім самім листї радить Лисяк завести одну поправку в правописї „Зорі“: писати „нынѣ“, а не „нинѣ“.

нихъ обществахъ одногласне и громкое неудоволеніе всѣхъ сторонъ и мнѣній, и послѣдніе покровители отказываются отъ нея, и какъ кажется, она рѣшительно клонится къ рѣшительному паденію. Прошедшій годъ былъ самый блистательный ея сіянія, но похожій послѣднему воспламененію пригасающаго огня! Все гаснетъ и настанетъ скоро совершенная темнота!"[1]).

Вже останнї слова зовсїм не правдиві, бо хиба не було нїчого „блистательного" в тім, що „Зоря Галицкая" знайшла ся за редакторства Шеховича над берегом матеріяльної руїни так, що вже думано над звиненем видавництва[2]). „Блистательна" була „Зоря Галицкая" хиба в безпримірнім нетактї й фанатичнїй ненависти до всього, що народне, наше.

А що до того, що зміна напряму „Зорі" викликала невдоволене всїх, то се певно тілько помішане особистих бажань І. Головацького з дійсністю, яка їм не відповідала. Бо пр. у віденьській семінарії дїлили ся питомцї з сього погляду на три громади: однї виразно тїшили ся обновою „Зорі", другі стояли по серединї, або були байдужні, а що йно третї „еремiядували" й тілько між ними могло проявляти ся „неудоволеніе". Але сих останнїх було небогато; найважнїйших пізнали ми висше.

Переміна в „Зорі Галицкій" з кінця 1854 р. повинна була втїшити кождого щирого прихильника розвою галицької Руси, повинна була стати знаменним фактом серед подій 50-их рр., поворотом до лїпшого. Тим більше могло се стати ся, що значна частина галицької суспільности сприяла очевидно новому напрямови, а противники притихли й виливали свою лють хиба в приватних листах. Здавало ся, що Галичани вступили на новий шлях, а зглядно відновили давнї гадки з часів Маркіяна Шашкевича.

Та з дивом стаємо швидко перед подіями, які вказують, що радувати ся надто не було чого, що шумна заява редакції „Зорі Галицкої" про новий, справдї народнїй напрям, се тілько незначна проява, яка скоро прогомонїла й не поправила нїчого в хитких поглядах Галичан на свій власний нарід. „Зорю Галицку" перестає суспільність дуже скоро піддирати так, що вона в половинї серпня упадає, а з 1856 роком вертає під редакцією того самого Миколи Савчинського назад давня язикова мішанина, без видимого протесту з боку публики.

---

[1]) Др. К. Студинський, Кор. Я. Голов. 1850—62, стор. 168.
[2]) Зоря Галицка 1854 р. ч. 50, стор. 661.

Походило се мабуть з того, що запал редакції „Зорі“ се був соломяний огонь, який скоро потах. Правдоподібно він не був щирий, а більше штучний, піддержуваний впливами з боку. Суспільність мусїла се скоро відчути й тому відвернула ся від „Зорі“, яка з новим напрямом подавала також богато такого, що мусїло вражати всїх немило. Тим діссонансом було вмішане державного й краєвого правительства, яке на патріотичних почутях галицьких Русинів хотїло робити свої власні інтереси.

На сей факт звернув уже давнїйше увагу др. І. Франко, який присвятив йому дещо місця в своїй розвідці п. з. „Стара Русь“[1]). Справедливо завважує др. Франко, що „се не була така переміна, що зі старої хати виметено від разу старе сміте і зроблено зовсім нову обстанову“. Редакція „Зорі Галицкої“ переходить у нові руки, там верховодять тепер инші люди, а до співробітництва запрошуєть ся відомих прихильників народньої мови. Але побіч них запрошуєть ся сюди Гушалевича й Головацького[2]), а з давнїх співробітників остаєть ся тут Малиновський — всї три рішучі противники народньої мови. Якжеж супроти сего виглядала остра статя п. з. „Родимцѣ! Отцѣ и Братя!“, поміщена як проґрама в обновленій „Зорі Галицкій“, де сказано, що недавні пани сеї часописи заподїяли таку кривду нашому народови, що їм „за тое няй Бôгъ простить, а Русины забудутъ“! Виходить, що статя була тільки крикливою демонстрацією для замиленя очий. Кому? Не так суспільности, як радше правительству.

Видно се найлїпше з того, що на чільне місце в „Зорі Галицкій“ висуваєть ся тепер Плятон Костецький, про якого др. Франко каже, що „він у сьому випадку був знарядом у руках Ґолуховського, що пізнавши його вдачу і його погляди Ґолуховський старав ся умістити його в „Зорі Галицкій“, яка доси була гнїздом москвофільства, щоби при його помочи перемінити духа тої ґазети, а нею впливати на духа руської суспільности“[3]).

Чому вчинив се ґр. Ґолуховський? Др. Франко пояснює се тим, що ґр. Ґолуховський, переводячи реформу краєвої адмінїстрації, яка вимагала великих тягарів від населеня, бояв ся розрухів у краю й хотїв при помочи „Зорі Галицкої“ впли-

[1]) Гляди: IV главу сеї розвідки (Літер. Наук. Вістник 1906 р. кн. X, стор. 66 і сл.).

[2]) Гляди: Зоря Галицка 1854 р., ч. 50, стор. 662.

[3]) Стара Русь (Літ.-Наук. Вістн. 1906, кн. X, стор. 69).

вати миротворно на Русинів у Галичині. Се можливе, але мені здаєть ся, що властива причина тої акції ґр. Ґолуховського лежить деінде: він дістав відповідне порученє від віденського правительства. У Відні побачили добре небезпеку москвофільської пропаґанди підчас непевного 1854 р. і може й за вказівками декого із впливових Русинів постановили знищити москвофільство, відбираючи йому пресу. На сю гадку наводить факт, що віденське правительство старало ся всїми силами поперти обновлену „Зорю Галицку“ й заявляло їй отверто свою симпатію. Доказом сього події, що зайшли в тім часї у віденській духовній семінарії, про які оповідає Шанковському Лука Лисяк у згаданім листї з 28 грудня 1854 р. Ось сей важний для історії нашого духового житя уступ дословно: „Послухай мнѣнія старѣйшины нашой. Вô второкъ о 5 по полудни звонятъ — розумѣє ся въ нашôмъ сѣмєнищу, — мы идемо, а где? до каплицѣ — по що, на що? на типикъ якъ звычайно. Слухаємо — ба не о типику мова! Слухай: „Любимыи мои братія! Собираємося тутка нено обряда св. нашого рады, но також и проч. абы съ собою о всѣмъ касающимъ ся нашого народа побесѣдовати и нарадити ся (Hört! Hört!) Вѣдомо вамъ ıакіи перемѣны Зоря въ короткôмъ времени претерпѣла. Не давно цѣлкомъ ôтчуждила ся отъ насъ, теперь правда не єсть єще цѣлкомъ ıакъ повинна, але она усовершитъ ся съ часомъ. Она має быти орґаномъ народа, щожь по нѣй было давно, коли єи никто не розумѣлъ? по що єи? Высокоє правительство хоче абы мы нарôдъ просвѣщали. Нарôдъ нашь опертый на священникахъ, особливо на васъ молодцяхъ. Що єму по васъ, єсли вы до него незрозумѣлымъ ıазыкомъ бесѣдуєте, на що придасть ся ваша праця? Чи горстка Русинôвъ хоче ся оперти мнѣнію цѣлого свѣта, который єсть противъ... И все ôтберутъ що маємо а єще казни позаполняютъ. Намъ позôстало, ıакъ мовитъ прекрасно нынѣ Зоря, намъ позôстало поле литературы до управы, дабы ся двигнути и съ инными народами австрійскими на рôвни стати. Працюйможь для того въ тôмъ двоякôмъ нашôмъ званію, але розумно працюймо, бо тяжкій — за двоякоє бо нашь отвѣтъ передъ Богом! Помагайтежь братія любими! по возможности силъ вашихъ такъ предплатою ıакоже и духовными плодами. Вы єсьте избрани, много меже вами уталантованихъ и проч. Не залишайте тоє одно поле нашои славы! Туй туй що не загибла а що єсли загине? то и насъ никто знати не буде! нещастя и сумъ! вороги наши посмѣютъ ся, на розвалинахъ на-

шихъ себе пôднесутъ, а мы пôдъ тягаромъ недолѣ будемо стогнати якъ черезъ 400 лѣтъ стогналисьмо а кто знає, чи не гôршои еще недолѣ? (Rechte: Hört! Hört!). Дальше: Працюйте, пишѣть, посилайте — тое статута захваляютъ мене буде радовати. Приймутъ добре — а нѣ? — щожь на тôмъ стратилисьте? Уважайте кождый може для себе гадати якъ хоче — але розумный не буде цѣлому накидовати народу своего мнѣнія — розумный схоче добра народа а не погибели — добро народа буде малъ на гадцѣ и умѣ — то буде его цѣль! Уважайте: Высокое правит. поставляє теперь много Русинôвъ учителями — хоче, абы тіи, знаючи нужду своихъ тимъ усерднѣйше, а знаючи своихъ родимцѣвъ т. е. свôй языкъ, тимъ обильнѣйше надъ ихъ просвѣщеньемъ працювали, абы незрозумѣлое своимъ языкомъ изъ яснили. Но если оны ôтдаляютъ ся ôтъ свого и народови непонятною белкотятъ мовою — пощо ихъ? небуде ли справедливо если на ихъ мѣстце дадутъ чужинцѣвъ якъ давнѣйше? Зъ каждого мѣстця вытиснутъ Русина! Вже такъ одинокіи наши покровителѣ, видячи дивачное стремленіе денекоторыхъ, усуваютъ ся а такъ черезъ нихъ ôтъ цѣлого ôтступаютъ народа! лишаютъ его посредственникôвъ и ходатаивъ — а знаете що значитъ теперь протекція! Еще едну пораду. Много укôнчивши богословіе стаютъ ся учителями; то красно; — але слухайте. Добре тôлько, если высвятивши ся учительство такій пріймає, зле, кто цѣлкомъ мірскимъ остане. Чого зле спитаете ся? Знаете, що Австрія на релїгійномъ фундаментѣ будує, отже еи мильше оное, для того священика учителя скорше протеґує — потôмъ, що ставшій ся цѣлкомъ мірскимъ скôнчившій богословіе впадає въ пôдозрѣнье: непостоянности або инныхъ блудôвъ — потôмъ гляньте на часъ — священникъ учитель має хлѣбъ насущный яко священникъ стративши учительство а не такъ инный. Тое есть моя порада то мое особистое мнѣніе, я вамъ не накидаю (Hört! Bescheidnht!) гадайте, якъ хочете — але уважайте добре добро народа (Rechte: großer Beifall!) (Linke: Unzufriedenht, Betrübniß — тôлько не бери того остро, бо и тіи любятъ добро народа, я не хочу ихъ чернити). А теперь до типика — но о тôмъ писати здає ся не треба тобѣ. То есть beiläufig въ короткости его мова — слова може не всѣ его, але мысль и стремленіе и связокъ его. Тая заохота ôтъ нёго много значитъ и здає ся здѣлало, що вже пятнайцятий дає менѣ теперь гроши на Зорю. Красни слова але и мысль здорова и прав-

дива — истинно изъ щирого сердця правдивого народолюбця[1]). Много и вôльно сказалъ але шкода: ôнъ хотѣлъ щось бôльше сказати, его тварь тое показовала — но здае ся може боялъ ся. Въ кôнци сказалъ. Любимыи братія! особливо вы що незадовго пôйдете ôтъ насъ — прийдѣтъ до мене, побесѣдуймо, кто ино о чимъ мае — я дамъ пораду — та знаете, я буваю то ту то тамъ, сообщаю ся съ многими и проч, и то кождого часу, vide яка ôтмѣна! И ꙗ жалую Амброзю! що то перше ся не стало, мышлю передъ его имянинами. Бувбымъ що — хотя не ґеній та не пѣвець, та не поэтъ — прецѣнь ꙗкій то стишокъ склеилъ або вже склеиный поправилъ та выпечатало бы ся — бо зайшовшое съ нимъ и тимъ розятренне мое чувсто (sic!), оному чувству сильнѣйшому уступити мусѣлобы; але тогди было инакше. Спôмнулъ емъ о именинахъ, тай тобѣ напишу троха".

Якжеж витолкувати собі такий демонстраційний крок з боку обережного Литвиновича (бо то про нього певно говорить Лисяк), який у народнїх справах не любив в загалї висувати себе на чоло та й може не мав навіть стілько національної свідомости, аби справдї тїшити ся побідою народнього напряму? Адже-ж іще потім, на владичім престолї, сказав він виразно, що москвофільський напрям йому, як людині, симпатичний[2]). Відки-ж тепер таке одушевлене, що веліло йому промовити так патріотично до питомців?

Погляньмо передовсім, що про се говорили самі питомцї. Отже промова Литвиновича не припала всім до вподоби. Дехто виявляв своє невдоволене вже підчас її виголошуваня. Була се очевидно горстка тих москвофілів питомців, про яких ми не раз згадували. Та инші приняли з великою радістю слова ректора й повірили відразу в їх щирість. Сею промовою зискав Литвинович симпатію між ними й вони були готові тепер навіть забути недавні непорозуміня з ним.

Та ми не можемо дивити ся так ідеально на сю промову. Часті згадки про „высокое правительство", що глядить прихильно на такий поворот справи, від нехочу кинені слова про стрічі й розмови „з многими... то ту, то там" — роблять цїлий сей виступ ректора досить підозреним. Ще більше росте наше

[1]) На боцї додано: Сказалъ, щобы тое розпространяти — не берижь менѣ за зле що такъ обширно розписалъ емъ ся, хотя то вытягъ... Гадаю, дабы иныхъ заохочовати.

[2]) Гляди згаданий уже епізод із Б. Дїдицьким.

недовірє, коли чуємо, що він домагав ся виразно, аби звістка про його промову рознесла ся як найдальше. Із усього можна бути певним, що ціла ся патетична промова се зручна комедія, устроєна віденьским правительством для йогож таки користи: воно хотїло зискати таким способом вплив на наше духовенство, прихилити його до себе.

Тепер також епізод із „Зорею Галицкою“ стає в иншім світлї: можна сказати з усьою певністю, що спричинило його бодай у части віденьске правительство, а ґр. Ґолуховський використав тілько сю подію для власних цілий. Инакше годї зрозуміти, як міг Литвинович виголошувати з офіціяльного місця таку манїфестаційну промову.

Воно не було би ще нїчого злого в тім, як би Русини пішли в тій справі за голосом правительства. Та гірше те, що вони не вміли використати відповідно своєї позиції й не витягнули з неї потрібних консеквенцій. Сама редакція „Зорі Галицкої“ не здавала собі ясно справи із свойого становища, й ніби виступаючи остро проти москвофілів, простягала рівночасно до них руку за згодою. Наслїдок був такий, що москвофільство незабаром прочуняло й двигнуло ся знов до давного значіня, а суспільність пішла за ним без протесту.

Видно се дуже добре й на віденській семінарії. Запал питомців дуже скоро остиг. Уже в маю 1855 р. чуємо, що девять питомців „не хотѣло предплачовати ся на Зорю на другоє чверт'рочье съ початкомъ Цвѣтня“. Причинила ся до того дуже також неправильність у розсиланю часопису, бо „Зорю намъ (питомцям) прислано ажь въ Маю и то всѣмъ по 6 чиселъ. Но тіи не хотѣли вже брати, отже позôстало чиселъ много“ [1]). Конець кінців вийшло таке, що коли на першу чверть 1855 р. передплачувало „Зорю Галицку“ 20 питомцїв, в половинї мая лишила ся ледво четверта часть[2]). А Литвинович? Видно вже не дїставав порученя попирати „Зорю Галицку“, небезпека війни з Росією минула.

Рівночасно починає між питомцями віденської семінарії віяти иншим духом. Москвофільство здобуває собі тут значний вплив, як се видно з того, що пренумерата на москвофільську „Семейную Библіотеку“ Северина Шеховича зростає. Незабаром

---

[1]) Лист Луки Лисяка до Амвросія Шанковського з датою: Вѣдень 11/23/5 1855.

[2]) Лист Андрія Воєвідки до Амвросія Шанковського з датою: 18/5 855.

має віденьська семінарія 24 передплатників „Семейної Библіотеки“[1]). Тоді то й починають ся живійші зносини Івана Головацького з богословами, а книжки насилані ним знаходять між ними більший попит. В тім часї й виринає поміж питомцями непевна стать Станковича, до якого не можемо мати довіря хоч би тому, що його прислав до Відня патріярх Раячіч.

До того почала проявляти ся в семінарії оспалість та байдужність, що після короткого пориву заволоділа душами богословів. Вона головно мабуть отворила двері москвофільству.

Тим лекше могло се стати ся, що більша часть питомців проявляла своє одушевлене для народньої справи попиранєм кождого слова, писаного руськими буквами без огляду на те, яке воно. Тому то навіть свідомійші поміж ними, як ось Лисяк, висказують такі баламутні погляди: „Словеснôсть наша пôдноситъ ся: Вѣстникъ пне ся, Зоря въ надѣи полѣпшає ся, якъ еи 2 ч. показує, а Шеховичь садитъ ся съ „Семейною бібліотекою“[2]). Ся майже дитяча радість із усього, що руське, була дуже шкідлива, бо позбавляла суспільність критики. З сього й користали москвофіли...

VI. Спів і драматичні вистави.

Аби покінчити з віденьською семінарією, згадаю ще про два прояви духового житя тамошнїх питомців: про культивоване співу та про драматичні вистави.

Крім церковного співу, яким питомці мусїли займати ся з обовязку, цікавили ся вони також світськими піснями. Богато нот спроваджували з Галичини від своїх львівських товаришів та виучували їх. Посередником у тім був між иншими й Лука Лисяк[3]). До сфери церковного співу належать також епізодичні зносини питомців із Сербом Станковичем.

Натомісь не богато знаємо про „театр“ у семінарії, себ то про аматорські вистави. Першу звістку про „театр“ подає питомець Андрій Воєвідка в листї з дня 25 грудня 1854 р.:

---

[1]) Др. К. Студинський, Кореспн. Я. Голов. 1850—62, стор. 243—245, де Я. Головацький вичисляє всіх передплатників „Сем. Библ.“ за 1855 р.

[2]) Лист Л. Лисяка до А. Шанковського без дати, писаний мабуть 1855 р.

[3]) Так пр. в однім листї просить він А. Шанковського о присилку пісень: З країв далеких; Розстаюсь, ангел мій; руських квартетів.

„Слухайте! вчера и театръ грали пôдъ 19 числомъ, о принадлежаще убранье постарано ся“. Докладнійше говорить про се Лука Лисяк у листї до А. Шанковського, писанім мабуть з початком 1855 р.: „Тôлько тобѣ. О театрѣ. Представляно: Posse aus Schillers Werken: „Wer weiß wozu das gut ist“ von Kotzebue и: „Козакъ и охотникъ“ оперу. Сцена въ наши спальни на двохъ лôжкахъ до гори поставленыхъ почивалъ каблукъ съ двохъ дручкôвъ, украшеныхъ мальоваными паперами зробленый; верхъ украшалъ Аполло съ гуслею въ облакахъ, два простирала розсуваючіи ся: кортина, пôдъ каблукомъ помѣщена; кулѣсы: покрывала отъ лôжокъ и проч. спôдницѣ однои пожичили а другу зробили зъ капы ôтъ лôжка (файнъ дымка). Отъ печа стоялъ фортепянъ Токача, еденъ угорскій историкъ грае капитально; пôдъ стѣною ôтъ города, партеръ, кресла и ґаллерія; — ґорсети пошили, шаблѣ, стрѣльбы и пистолетѣ поклеили съ паперу искусно, и проч. дервины поробили зъ паперу и шпильками поприпинали до покривалъ и проч... Удачно пôшло изнявши поменьши нѣкотори погрѣшности“. А опісля додае ще таку увагу: „Памятай, що тое тôлько тобѣ пишу; я знаю твою природу: ты не любишь затримати при собѣ мимо найлучшой волѣ, найлучше былобы о тôмъ не споминати... памятай, дабысь не наробилъ квасу“. Перед представленем відбували ся проби, а опісля повідомляли про все настоятелів. Жіночі ролї грали самі питомцї. Ректорови подобали ся такі вистави; він заохочував навіть питомців до дальшої працї в тім напрямі. Ось що каже про се Лисяк (згадана вистава відбула ся д. 8 січня 1855 р.): „были всѣ настоятелѣ (розум. на виставі)... верховный настоятель заохочуе насъ до того, дабы еще въ той спосôбѣ бавити ся; казалъ що бувбы собѣ гостей спросилъ, если бы былъ вѣдалъ, що такъ прибралисьмо; ба навѣть о тôмъ говорилъ пôлъ годины въ молитвенницѣ, мѣсто выкладати обряды“. Та все таки ректор не бажав собі, аби звістка про се розходила ся поза семінарію і наказав питомцям, аби „о тôмъ анѣ дюдю! нѣкому“.

VII. Загальні уваги.

Так оглянули ми жите питомцїв віденської семінарії в 1852—1855 рр. по змозї докладно, скільки лише позволяв нам на се певний матеріял, що ми його мали під руками.

Збираючи все сказане, мусимо признати, що Литвинович

як ректор не являєть ся в надто лихому світлї. Хоч він усе старав ся поступати так, як того вимагав Рим і як бажали собі правительственні круги, все таки жадав він від питомців більше зверхнїх признак льояльности, а поза сим полишав їм богато свободи — може часом і примушений до того обставинами: лихим уряджененм семінариї. Не вторкав ся він надто до особистих переконань питомців, а хоч виступав проти явного москвофільства, й спиняв деколи його приплив зпоза семінарії, робив се звичайно в такій лагідній формі, що в дійсности не було від сього майже ніякої шкоди русофілам; хиба що питомцї, знаючи його гадку, йшли часто за ним. Що питомці читали, се також його не богато обходило; часом контролював він їх лектуру, та не чуємо нї про які поважнїйші кари за неї. В загалї не хотів він доводити до рішучих виступів із боку своїх вихованців — може бояв ся, аби се не кинуло лихого світла й на нього та не пошкодило йому в дальшій карієрі. Инші настоятелї йшли в сих справах за ним і крім одного Черлюнчакевича, що не все міг із сим погодити ся, всї вони глядїли на свобіднїйше житє питомців крізь пальцї.

Тому то й „Вѣстникъ“ уже 1853 р. вихваляв Литвиновича такими словами: „Всечестнѣйшій Высокоученый господинъ Др. Литвиновичь, котрого умъ съ сердцемъ въ щастнѣйшôмъ согласіи звѣнчаный обявляє ся, положилъ собѣ такожь, якъ зъ єго неутомимои дѣятельности явно оказує ся, задачу; образованіє сорозмѣрне ума и сердца повѣренныхъ собѣ питомцевъ всесторонно препровадити. — Въ доказательство тогоже, между прочими послужити може готовôсть єго, съ которою ôнъ не тôлько свою книгохранильню питомцямъ употребляти призволилъ, но такожь и нещадитъ всякого труда, абы токмо книги, которіи Онъ послѣ свого благорозумія соотвѣтными быти узнає, позбирати. Єго отцевскій спосôбъ обхожденія ся плѣнитъ юношескіи сердца и радостно такому вожду они повинуются. Радостно пріймаютъ они слова, зъ устъ Єго исходящіи, котріи питомцевъ зъ 7 єпархій греч. обряда великои австрійскои Монархіи въ братной єдности и благой згодѣ удержуютъ. Всеточнѣйше исполненіє нашого обряда сердца питомцевъ къ Богоговѣнію загрѣваюче, причиняє ся много, до ихъ усовершенія въ томъ що имъ на цѣлу жизнь найбôльше потреба“[1]). Відкидаючи звичайний в тім часї для висших духовників па-

[1]) Вѣстникъ за 1853 р., ч. 2, стор. 3.

неґіризм, знайдемо в тих словах також дещо справдішнього признаня.

Питомці використовували свободу доволї широко. Особисті зносини з ріжними людьми, широка кореспонденція, лєктура в ріжнородних напрямах, всілякі студії, пренумерата часописів, спроваджуванє книжок, навіть вистави зовсїм світського характеру — все те було в віденьській семінарії першої половини пятьдесятих років. Так стала та семінарія важним культурним центром і могла принести богато користи нашому народови, як би не москвофільська пропаґанда. Наслїдки сеї пропаґанди були просто страшні: москвофільство, якого основи можна прослїдити вже в початках істнованя семінарії, викривило зовсїм душі питомців, а їх здібности й образованє, яке вони добули в Відні, стали опісля сильним оружем проти власного народа, бо многі з них перемінили ся в безхарактерних народнїх і релїґійних зрадників, що за марний гріш і непевні почести пішли на службу проти своїх рідних. І як гарні й благородні чутя будили прояви прихильности до всього, що своє рідне (як се бачимо на симпатичній стати Луки Лисяка), так протинародні змаганя затроювали душу погордою до свойого рідного гнїзда. Що правда, в більшости віденьських питомців ще до 1855 р. не видно виразного москвофільства, але підклад під його розвій чути на кождім кроцї.

Азбучна війна в Галичині 1859 р.

Подає **Іван Франко.**

III.

Десятиліте 1849—1859 у памяти значної части нашого народа живе й доси під назвою „тісних років“. Се були часи не тілько політичної реакції після бурливого 1848 р., але також часи елементарних нещасть та тяжкого переходу в суспільних відносинах по знесеню панщини. Від р. 1846 почали ся щорічні недороди картофлї та инших родів збіжа, які спричинили значний убуток та з'убожіне людности. В р. 1855 була холера, а т. зв. кримська війна 1854 р., що потягла за собою мобілізацію значної части австрійської армії в Галичині, ще збільшила тісноту тих часів[1]). Сучасній дослідник культурної історії Галичини пише про те десятиліте ось що: „Се десятиліте в цілім своїм протязї було для Галичини дуже нещасливе. Гните картофель у р. 1847 і дальших викликало довгий ряд голодних років і велику смертніість людности, яку збільшила ще холера 1855 р. Наслідком сего число людности зменшило ся дуже значно. В тім десятилїтю стратив округ ясельський пересічно 26·5 мешканців, вадовицький 25, краківський

---

[1]) Дещо про ті часи з народньої памяти та сучасних урядових актів подав М. Зубрицький у своїй розвідцї „Тісні роки. Причинки до історії Галичини 1846—1861 рр.“ (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка 1899 т. XXVI ст. 1—13). О. Зубрицький обняв у своїй статї тілько малу часть гірської теріторії старосамбірського повіту, обнятої тими злиднями, хоча ті злиднї обіймали тодї майже ціле східно-галицьке Підгіре, пов. турецький, самбірський, дрогобицький і правдоподібно також і инші, про що доси нема докладного досліду.

23. Скрізь уживали всякого зіля, а навіть смерекової кори для печеня хліба та на иншу страву"[1]).

Політична реакція, що почала ся з кінцем р. 1848, принесла з собою такі тяжкі та хронїчні лиха, як забагнене справ індемнізаційної та сервітутової, застій у розвою преси та просвіти народньої, а рівночасно з тим витворене під владою ґубернатора А. Ґолуховського всемогучої бюрократії, що хоч на позір з разу німецька, в основі чим раз більше ставала польською, і хоч на позір нїби офіціяльно австрійська, чим раз виразнїйше починала служити польським національним інтересам.

У те тяжке десятилїте галицькі Русини після бурливого 1848 р. війшли не такими то дуже бідними та темними, як се тепер здає ся деяким історикам, недокладно обізнаним із тодїшнїми подіями та відносинами. Докладне розслїджене подій 1848 р. кине побато світла на тодїшнїй стан Русинів, та я тут наведу тілько деякі подробицї для показу того стану маєткового в духовім та полїтичнім значіню сего слова, з яким галицькі Русини війшли в тяжку добу 50-тих років.

Не згадуючи вже про перші проблиски духового відродженя галицьких Русинів від самого початку австрійського панованя, досить буде вказати на значний зріст руського людового шкільництва під опікою руських консісторій від р. 1818, на значний розвій язикових та історичних студій серед галицьких Русинів починаючи від Івана Могильницького, на гарні початки красного письменства в людовій мові, зроблені Маркіяном Шашкевичем та його сучасниками та на скріплене руської церкви в Галичинї, що зазначило ся такими фактами, як утворене галицько-руської митрополії в р. 1808 та витворене правильних унїверситетських студій для руського духовенства в Віднї, Львові та Перемишлї.

По за сими загально відомими фактами не завадить пригагати також такі менше відомі, як той, що в р. 1846, у часї кровавих подій у західній Галичинї, що декуди грозили перейти також у східну Галичинї, руські селяни в кількох місцях ставали проти мазурської „черняви" опором не тілько в обороні своїх панів, але також у обороні суспільного порядку. Найдавнїйшим свідоцтвом про такі події можна вважати оповідане Йосифа Якубовича в збірцї „Album Lwowskie wydane przez Henryka Nowakowskiego. Lwów 1862", ст. 201—206, п. з.

[1]) Dr. Fr. Bujak, Wirtschaftsgeschichte Galiziens у збірній книжцї „Wirtschaftliche Zustände Galiziens in der Gegenwart". Wien und Leipzig 1913, ст. 15.

„Światło i cienie“. Задля своєї белєтристичної форми та браку назв головних дієвих осіб се оповіданє досить підозреної вартости. В нім оповідаєть ся про те, як властитель Бірчі, п. Адам (із иншого жерела знаю, що він називав ся Ковальський), у р. 1846 на чолї бірчанських міщан відпер навалу мазурських „гайдамаків“. Другий факт у тім самім оповіданю, вложений в уста якогось pana Józefa, оповідає про те, як його мазурські хлопи напали в домі, обрабували, увязнили разом із його товариством і серед ненастанних побоїв та мук гнали до Сянока, поки їх у дорозї не увільнили міщани з Мриголода, що також оружно виступили проти хлопської черні та розігнали її. Третїй факт оповідає Яков Головацкий у своїй статї „Возстаніе Поляковъ въ западной Галиціи“, поміщеній у московськім місячнику „Русскій Вѣстникъ“ за р. 1873 з підписом „Галичанинъ“ ст. 874—875. Сю статю в вирізцї маю в своїй біблїотецї, а автоґраф Головацкого поміщений на чільній сторонї позволяє понад усякий сумнів ствердити особу автора. Оповівши не зовсїм докладно причини та хід мазурського повстаня з лютого 1846 р. автор подає при кінцї ось яке оповіданє, яке подаю тут у перекладї на нашу мову. „На честь галицько-руського народа треба сказати, що в східній, руській части Галичини в р. 1846 не було ніякої різнї. В пограничнім із Мазурами селї сяніцького округа Бахорі жила ґрафиня Красїцка (не Красїньска, як сказано в друку), з роду Гогенгаймів. Коли ватага Мазурів наблизила ся до її села і хотїла вломати ся в панський двір та вимордувати всїх панів, тодї руські селяни з власного почину виступили узброєні кілєм та ціпами і сказали рішучо: „Не допустимо кривдити нашу паню, бо вона в нас мати. А коли хочете йти перебоєм, то ми побємо вас усїх і голови свої положимо за свою паню“. Мазури зупинили ся і пішли в инше село руйнувати двори та бити Поляків. Вдячна своїм селянам ґрафиня Красїцка збудувала нову руську церков, дуже потрібну в тім біднім селї, і зложила фонд для вдержаня священника та церковної прислуги. Перемиський епіскоп Григорій Яхимович їздив у р. 1856 посвячати сю церков і гостив у ґрафинї, яка не могла досить нахвалити ся своїх руських підданих, що морально стоять далеко висше від Мазурів“. Найважнїйшим і найдокладнїйше написаним свідоцтвом про події тої самої катеґорії з околиці Динова та Іздебок синіцького округа, представлений у споминах о. Юрія Гладиловича і поміщений у Записках Наукового Товариства ім. Шевченка 1896, т. XII, Miscellanea

ст. 1—20, де показано ріжницю поступованя селян Русинів та Поляків у тих бурливих днях, та добродійний вплив руського священника, свідомого своїх пастирських та горожанських обовязків. Ті й инші подібні факти, що могли стати ся в тих часах, міг би дехто покласти на карб більшої чутливости руських селян та більшої привички до гуманного поводженя з людьми в тяжких випадках, але можна бачити в них також висший розвій горожанського почутя законности та обовязку. Свідоцтвом висше розвиненої свідомости горожанських та національних інтересів галицько-руського селянства в порівнаню з галицько-польським можна вважати також те, що зазначив безіменний автор пропамятного письма до мінїстра Баха з р. 1850, який між об'явами горожанської свідомости руських селян підніс також той факт, що роковини знесеня панщини д. 15 мая 1848 р. зробили ся національним празником тілько у Русинів, а не в Поляків західньої Галичини[1]).

Що приніс галицьким Русинам 1848 рік.?

На се питане відповім показом на такі події та документи. Поперед усего приніс їм розбуджене — нехай і так, що лише в верхах суспільности — полїтичної думки, основаної на почутю національної свідомости та відрубности, поперед усего від Поляків. Уважаю потрібним спинити ся тут троха довше над першим проблиском тої думки, бо такі в своїх наслїдках необчислимі хвилї бувають для історика дуже трудними до уловленя, і тому він мусить дорожити кождою звісткою сучасника, що помагає йому підхопити та зазначити таку хвилю. Для початку руського полїтичного руху в р. 1848 я користую ся оповіданем о. Алексія Заклинського, одинокого сучасника тих памятних подій, що полишив про них досить просторе оповідане[2]). Подаю його тут у перекладі на нашу мову з деякими скороченями.

„Було се в цвітнї 1848 р., по оголошеню цїсарського патенту про знесене панщини та другого патенту про надане конституції. Руські Львовяни бачучи, як Поляки стоять за свою народність, завязують комітети та товариства і скликають збори, аби здобути для себе з констітуційних прав усе можливе, постановили також злучити ся в одно полїтичне тїло, т. зв. „Руску Раду“ у Львові, і дбати про здобуте констітуційних прав та свобід для свого народа. Ся думка повстала у великих наших

[1]) Українсько-руський Архив, т. VIII, ст. 134.

[2]) Записки Алексея Заклинского, приходника Старыхъ Богородчанъ. Изданіе редакціи „Черв. Русп“. Львовъ 1890, ст. 38—45.

духовних настоятелів та патріотів, епіскопа Григорія Яхимовича та крил. Михайла Куземського, і вони рішили скликати досить численну тоді руську інтеліґенцію у Львові на означений день до салї консісторії для завязаня політичного товариства. Бажаючи притягти до сеї народньої акції також руську молодїж, позволили студентам унїверсітету та семінаристам прислати на той збір також своїх делеґатів. Семінаристи вибрали 6 питомців як делеґатів на той збір, а в тім числї й мене.

„Коли настав означений час, прийшли ми на той збір і застали на своє диво не лише салю консісторських засідань, але також усї корідори перед тою салею повні самої інтеліґенції. Проходячи поміж зібраних ми завважили, що майже половина тої інтеліґенції були Поляки ріжних станів. Вони стояли громадками і скрізь ішла завзята суперечка між ними й Русинами. Поляки всякими способами відмовляли наших людий від заснованя руського політичного товариства, коли вже буцїм то маємо польське. Наші люди, почуваючи відрубність руської нації від польської, не згоджували ся на се. Ті спори перервав голосний дзвінок провізоричного голови М. Куземського, яким запрошено присутних до салї. Вона зараз переповнила ся не лише нашими людьми, але й Поляками.

„Голова задзвонив другий раз і заявив, що крил. Жуковський прочитає проґраму сегоднїшнього збору та заснованя „Рускої Ради“ і просив присутних, аби слухали спокійно. Та коли лиш о. Жуковський почав читати про потребу заснованя „Рускої Ради“, повстав між присутними Поляками ропіт і крик; вони не хотїли допустити до дальшого читаня, кричачи раз у раз: „Nie trzeba dwie Rady we Lwowie! Jeden kraj i jeden naród! Rusini, to tylko jeden odłam polskiego narodu, a język ruski, to tylko narzecze języka polskiego! Jeden naród i jedna Rada!“ і т. и.

„Бачучи й чуючи все те я не міг витримати і крикнув голосно: „Панове, маю наглий і важний внесок!“ Коли всї затихли, я сказав: „Бачу тут перед собою зібраних не селян, але самих інтеліґентів руських і польських. Ріжниця між вами в тім, чи завязувати другу Раду у Львові крім вашої завязаної вже польської. Ми шануємо погляд кождого і бажаємо вислухати ваші причини, задля яких ви противні заснованю нашої „Рускої Ради“, але поводїть ся не та́к демонстраційно та неприлично, чим оскорбляєте не лише нашу честь, але й свою, а на се ми не можемо згодити ся. Тому вношу: виберіть із поміж

себе речника, до якого маєте найбільше довіре, а ми виберемо також з поміж себе, і нехай вони два стануть на поєдинок не на оружє, а на розум і любов до своєї народности, і виложать докази, чи треба закладати окреме політичне товариство, чи ліпше буде нам злучити ся з вами".

„Сей внесок приняли Поляки і вибрали з поміж себе адвоката Суского, а наші люди по короткій нараді вибрали мене своїм бесідником. З трівогою я приняв на себе ту тяжку задачу, бачучи перед собою зручного правника, але зараз же я й позбув ся страху. Ми поставали при зеленім столї з двох боків і по коротких переговорах почав промовляти Суский. Він доказував зайвість „Руської Ради" звичайними і доси ще у польських політиків утертими доказами, „że za królestwa polskiego była między Polakami i Rusinami jedność, unija i braterstwo, jeden był król, jedna władza i jeden sejm; ruski język był tylko narzeczem polskiego; polski język jest wykształcony, a ruski w najgłębszem zapuszczeniu i tylko między chłopami używany; w połączeniu Rusinów z Polakami kraj będzie silny i naród grożący całemu wschodowi; w takiem połączeniu dobędziemy wszystkich praw konstytucyjnych i oprzemy się naporowi Niemców," і т. п. Вислухавши сю промову адвоката я ще більше підняв ся духом, бо його докази були незгідні анї з історією, анї з дійсністю, і їх легко було опрокинути. Я представив коротко історію та вікові відносини обох народів і доказав, що під польським панованем не було нїколи правдивої єдности, згоди та братерства між Русинами й Поляками, а навпаки Поляки все були неприхильні Русинам, як се доказують довголітнї війни між ними та їх історичний „Projekt na zniszczenie Rusi"[1]). Далї доказував я історією, що наша мова не є й нїколи не була нарічем польського язика, що вона так само, як і наш руський народ, самостійна та відрубна, має своє 1000-лїтне письменство і вживала ся також в урядових актах та документах за часів руських князїв і навіть під панованем польським королів. Далї сказав я, що такою насильною злукою, якої доконала польська власть, не підняла ся анї наша анї польська сила, але навпаки ся злука довела до впадку Польщі. Нарештї я піднїс, що ми не боїмо ся ґерманїзації, а боїмо ся польонїзації, що забрала нам наших вельмож, бояр, ґрафів та

[1]) Сей історичний памфлет, видобутий із актів якимось Русином при кінцї XVIII в., був у р. 1848 надрукований у Львові для пропаґанди руської національної ідеї.

князів, а від якої спасла наш народ тілько наша руська церков.

„По моїй промові заговорив знов мій противник збиваючи мої докази, але його опровержене було таке слабе, що я по його закінченю в короткій дуплїці зараз звів його ad absurdum. Мій противник заговорив іще третїй раз, але сим разом відступив від річи та перейшов на ріжні инші теми, нічим не звязані з предметом нашого спору. Тодї я перервав його промову і сказав, що коли він відходить від предмету, то я вважаю невідповідним відповідати йому і вважаю дебату скінченою. Мій противник хотів говорити ще далї, але тут йому наслїдком двогодинного напруженя зробило ся недобре, його приятелї вивели його з салї на свіже повітре, а за ним рушила вся юрба Поляків, так що лиш самі наші люди лишили ся в салї. Збір надгородив мою оборону грімкими оплесками, потім запрошено на збір епіскопа Яхимовича, що в палатї ждав на закінчене неприємної сцени; він обняв провід, привитав збір короткою промовою, в якій сказав відому притчу про спізнених женців. Потім почали вписувати ся в члени „Рускої Ради“, — вписало ся зараз коло 80 членів із поважної руської інтелїґенції та достойників із самого Львова; в члени сего товариства принято тут-же також мене“.

Першим документом того нового полїтичного житя, що почало ся тими інавґураційними зборами, було „Прошеніе Рꙋского народа въ Галиціи черезъ рꙋки Єго Превосходительства Ґрафа Францѣшка Стадіона Ґꙋбернаторо галицкого Єго Величествꙋ Императорꙋ и Царю Фердинандꙋ поданое“. Тому, що на сей документ, опублїкований тодї-ж без означеня місця друку й друкарнї, доси не звернено уваги в такій мірі, як на пізнїйший маніфест Руської Ради Головної з д. 10. мая, подаю тут із нього дещо найважнїйше нашою новочасною мовою.

„Ваше Величество!

„Серед загальної радости всїх людий і народів, що живуть під владою Вашого Величества, сміємо й ми, мешканцї східньої Галичини, зблизити ся до Вашого престола і найпокірнїйше дякувати за констітуцію обіцяну всїм народам австрійської імперії. Великі були добродійства, яких усе дізнавали Русини від предків В. В. від ревіндікації Галичини. Свідчить про се правильнїйша управа і більший у кождім поглядї розцвіт нашої любої вітчини. А що Галичина не підняла ся ще більше, була тому та одна причина, що ми, первісні жителї сеї благословенної землї, не були заступлені анї в станах (соймовій орґанїзації), анї супроти уряду,

„Далеко більша половина жителїв Галичини — Русини. Вони — галузь великого славянського роду. І ми мали колись своїх власних родимих князїв із поколїня св. Володимира. Коли тї вимерли, стратила наша люба вітчина свою самостійність у другій половині XIV в. Ся страта, а ще більше пізнїйші полїтичні бурі, опустошеня, переслїдуваня за віру та упослїдженя, що тягли ся майже 400 лїт, були причиною, що ми стратили нашу шляхту, того природного заступника народу, мало що не до одного. Та ядро народа — руський люд у всїх тих полїтичних та релїґійних бурях лишив ся сильний і непорушний, заховав твердо свою мову й письмо, свої звичаї та обряди проти всїх ворожнеч насилля й часу, і передав нам віру батьків і народність як одиноке дороге добро, що спасло його у всїх тих бурях. А наш святий обовязок ту передану кождому щирому Русинови дорогу народність вірно берегти й невщерблену передати її також своїм потомкам. У тім намірі удаємо ся до престола В. В. з найсильнїйшою надією і просимо також нас, як і всї инші народи австрійської монархії, всемилостивійше обняти тою самою любовю та вітцївською ласкою, і наші права для охорони нашого обряду та нашої народности, надані нам всемилостивійше від славнопамятних предків В. В. потвердити і проти всякої напасти боронити та заступати“.

Петенти, підписані на оріґіналї сеї просьби, але не підписані під друкованим текстом, просять у цїсаря в сїмох точках заведеня руської мови у всїх сїльських і міських школах тих округів Галичини, де Русини творять загал або більшість людности, заведеня руської мови в висших школах тих самих округів, публїкованя всїх державних та краєвих законів і цїсарських постанов окрім нїмецької та польської також руською мовою, далї того, аби урядники в східнїй Галичинї знали також руську народню мову, розширеня студій руського духовенства в руській мові, зрівнаня прав руського духовенства з правами польського та вірменського, а нарештї того, аби всї народнї уряди та публичні служби доступні були також Русинам.

Отся просьба датована днем 19 цвітня; значить, збори, про які оповів А. Заклинський, відбули ся день або два перед тим. Жаданя Русинів, висловлені в тій просьбі, дуже скромні, та все таки відповідали найбільше пекучим потребам руської людности, а коли прирівняти їх до того, що Русини в Галичинї осягнули доси, то побачимо, що де в яких точках тї жаданя не сповнені навіть доси, особливо на полї народнього

шкільництва, на яке переможною силою доси налягає польонізація. Судячи з тих точок, поданих через руки ґубернатора до цісарського престола, мусимо вважати їх авторів людьми практичними, тверезо мислячими і вповні свідомими своєї національної індівідуальности, а при тім далекими від усякої національної ексклюзівности та посяганя на чужі права та на чуже добро.

На се подане львівських Русинів одержала Руська Рада цісарську відповідь, написану в Відні дня 9 мая 1848 р., підписану міністром Піллерсдорфом, якої німецький текст літоґрафований маю перед собою. Відповідь адресована „An die ruthenische Versammlung in Lemberg“; подаю з неї також найважнійше в перекладї на нашу мову.

„Прислану менї від галицького ґубернатора, звернену до Його Величества петіцію осїлих у Львові та визначних своєю духовою освітою та своїм суспільним становищем Русинів передав я Його Величеству, який із неї з радісною вподобою (mit freudigem Wohlgefallen) переконав ся про щиру та вірну прихильність руського народа в Галичинї до цісарського дому та монархії, про його вдячність за добродійства уділені йому найвисшою ласкою, а нарештї про похвальні змаганя руського збору до матеріяльного та духового розвою своєї вітчини, в якій цїли він і предложив бажаня та потреби своїх земляків у теперішнїй хвили до стіп престола.

„Одушевлений бажанем тривко оснувати добро своїх підданих усїх націй і всїх кляс і дати їм можність у однїй мірі користати з добродійств наданої їм конституції, Й. В. цїсар поручив менї запевнити зібраний у Львові руський збір, що заступає погляди та інтереси руської людности Галичини, про його батьківську ласку та старане о добро його руських підданих, а про їх бажаня та просьби висловлені в петіції з дня 19 цвітня 1848 р. зволив Й. В. по вислуханю відвічальної міністерської ради повзяти ось такі постанови“.

Що до першої точки цїсарське рішене позволяє на заведене руської мови у всїх народнїх школах тих громад, де переважає руська людність, із тим застереженем, аби в громадах, де переважає польська людність, задержано польську викладову мову. Що до другої точки сказано: „Тому, що руська мова на теперішнїм ступнї свойого розвою не надаєть ся ще вповні до викладаня найбільшого числа наукових предметів, висловлене в петіції бажане, аби в округах заселених Русинами також

у висших школах розширити права руської мови при навчаню відповідно до інтересів руської людности, полагоджують ся так, що в висших школах руської части краю поперед усего основана буде катедра руської мови, аби дати руським студентам можність навчити ся своєї рідної мови, і таким способом причинити ся до розвою тої мови". Инші точки переважно полагоджені прихильно наданою констітуцією. Відповідь міністра кінчить ся ось якими словами:

„Ich erfülle die angenehme Pflicht, der in Lemberg anwesenden ruthenischen Versammlung das allerhöchste Wohlgefallen über die treue und biedere Gesinnung und Haltung des ruthenischen Volkes in Galizien, so wie über die Beweise dankbarer Anhänglichkeit an eine um ihr Wohl besorgte Regierung und die gnädige Aufnahme der Petition jener Versammlung auszudrücken und dieselbe der väterlichen Fürsorge unseres allergeliebten Monarchen zu versichern".

Се міністеріяльне письмо доручене було голові руських зборів, еп. Яхимовичу, ось із якою дописскою львівського ґубернатора Фр. Стадіона: „Маю особливе задоволенє заявити Вашому Преосвященству при тій нагоді моє високе поважанє, яке почуваю для руського народа, що визначаєть ся вірною прихильністю до цісаря та австрійського правительства, льояльним успособленєм і спокійним, законним поведенєм, а особливо для гр. кат. духовенства, яке добре розуміє своє апостольське призванє і своїми словами та ділами дає повіреним собі громадам образ непохитної вірности, і якому поперед усего завдячуємо спокій і порядок у руських громадах, коли деинде панують забуреня"[1]).

Політичний рух галицьких Русинів, розпочатий так щасливо, розвинув ся в р. 1848 над сподіванє широко. На основі висше наведених урядових документів завязало ся дня 2 мая політичне товариство „Руска Рада Головна", що об'явило свою проґраму маніфестом із дня 10 мая і рівночасно почало видавати руською мовою перший політичний часопис „Зоря Галицка". За прикладом Львова пішли дуже скоро инші важнійші міста та місточка

[1]) Подаю текст сего ґубернаторського рескріпту в перекладі на нашу мову з брошури Дмитра Вінцковського „Григорій Яхимовичъ и современное русское движеніе Львовъ" 1892 ст. 38. Відповідь міністра Піллєрсдорфа на петіцію львівських Русинів із дня 19 цвітня і рескріпт ґр. Стадіона були тоді друковані окремими картками в німецькім і руськім текстах, пор. Галицько-руська бібліоґрафія І. О. Левицького т. І, ч. 462, де обі публікації подано як одну. Примірники обох у моїй бібліотеці.

східньої Галичини, в яких завязало ся 34 руських рад філіяльних (Д. Вінцковський op. cit. ст. 40).

З важнійших культурних здобутків того року наведу тілько основанє просвітного товариства „Галицко-Руска Матиця“, доконане дня 1 червня на основі давнійшої ухвали Руської Ради та затверджених правительством статутів[1]). За почином Н. Устіяновича, тоді пароха в гірськім селї Славську стрийського округа ухвалило те саме політичне товариство в вереснї скликати перший з'їзд руських учених та письменників для спільного познайомленя та орґанізації наукової та літературної працї серед галицьких Русинів. Сей з'їзд відбув ся в днях 19—26 жовтня під проводом крил. М. Куземського, і був як на свій час манїфестацією зовсім поважною та незвичайно оживленою. При кінцї того року уряд утворив катедру руської мови та лїтератури на львівськім унїверситетї; сю катедру з початком 1849 р. обняв руський священник Яков Головацький, що доти був парохом у гірськім селї Микитинцях коломийського округа. Наслідком заходів львівських Русинів у часї реакції при кінцї 1848 р. цїсар у початку 1849 р. дарував Русинам міста Львова руїну бомбардованого в падолистї 1848 р. львівського унїверситету для здвигненя руського Народного Дому та другої руської церкви. Обі просвітно-культурні інституції, що почали ся в тім часї, а власне Галицько-руська Матиця і Народний Дім, розвивали ся протягом 50-тих років і не пропали й доси, хоч задля полїтичних напрямів, які з часом запанували в них, не справдили тих надій, які можна було покладати на їх діяльність для розвою галицько-руського народа та з огляду на їх досить значні фонди. Полїтичне товариство „Руска Рада Головна“ разом зі своїми філїями пережило настанє реакції при кінцї 1848 р., але простояло не довго, бо вже в р. 1851 мусїло розвязати ся під натиском супротивної течії, що запанувала від р. 1849 в галицькій ґубернії. До національних та культурних здобутків галицької Руси, які приніс їй 1848 р., треба зачислити виданє урядових законів та розпоряджень руською мовою у Віднї та у Львові, основанє руського урядового, полїтичного часопису, що в р. 1849 виходив у Львові п. з. „Галичо-рускій Вѣстникъ“ під редакцією Миколи Устіяновича, а від р. 1850 виходив у Віднї п. з. „Вѣстникъ“ під редакцією Василя Зборовського

[1]) Я. Головацкій, Историческій очеркъ основанія галицко-рускои Матицѣ. Въ Львовѣ 1850 с. VII—VIII.

(Вислобоцького) з ріжними літературно-науковими додатками. В Відні засновано також урядове видавництво шкільних книжок писаних руською мовою для галицько-руських шкіл та заведено окремого референта для справ руської просвіти при міністерстві просвіти в особі бувшого пароха Угринова в окр. станіславівськім, а потім посла до сойму державного Григорія Шашкевича, брата Маркіянового. Відновлено також у Відні руську духовну семінарію, управильнено досить ліберально вживане руської мови в ґімназіях східньої Галичини, а народні школи полишено під опікою руських консісторій, хоч під ненастанним доглядом уряду.

Як бачимо з сего, культурний доробок галицьких Русинів по р. 1848 був зовсім не малий і давав основи тривкового та успішного розвою руської народности, як би не супротивні обставини, що під урядовою фірмою зараз від 1849 р. почали завзято та систематично підгризати ся під усї ті здобутки, підкопувати довіре центрального правительства до Русинів, а навіть віру Русинів у свої власні сили через ненастанні урядові вмішуваня в усяку не лише публичну, але й приватну діяльність та через урядові шикани та докучаня, що могли затроїти житє навіть найтвердшому характерови і многих талановитих людий та здібних робітників руської народности допровадили до матеріяльного та духового занепаду, або передчасно загнали в могилу. Всї колїсця та пружини тої пекольної адміністраційної машини, що тяжила над Галичиною від р. 1849—1859, іще не розслїджені та не вияснені, але дещо з них помалу виходить на світ. Головним мотором тої машини був галицький ґубернатор ґраф Аґенор Ґолуховський, що маючи за собою, як сам був того певний, повне довіре монарха в часї безконстітуційного абсолютизму та повної безконтрольности, поклав собі метою перемінити Галичину на польську провінцію з польським зарядом, який би в австрійськім уніформі та під повагою австрійської державної ідеї клав основи нового польського державного житя. Для сеї мети галицький ґубернатор не цурав ся ніяких способів та заходів, свобідно поводячи ся з усякими законами, інстітуціями та з людьми всїх верстов, особливо сяк чи так підвладними йому.

Вже 1849 р. ґубернатор ґр. Ґолуховський дав доказ адміністраційної самоволї, опублїковавши відозву до сїльського народа в Галичині, датовану дня 12 липня, в якій у надії на богатий урожай візвав сїльські громади, аби помагали дідичам

при обробленю їх поля і загрозив таким громадам, які не хотіли би робити для панів, примусовими способами з боку правительства[1]). Руські консісториї одержавши сю відозву для розсилки руському духовенству, що мало відчитувати її з казальниць, віднесли ся до Відня і одержали міністерський рескріпт, що міністер не затверджує остатньої точки відозви, де говорить ся про урядовий примус до панських жнив. Таких вибриків самоволї та беззаконности допускав ся сей ґубернатор досить часто, наказуючи прим. галицьким судам, аби не приймали руських подань, тілько польські або німецькі, або звертаючи ся до руської консісториї у Львові з наказом постарати ся о переклад Біблїї на народню руську мову[2]). Та найлїпшою ілюстрацією тої полїтики, яку протягом 10 літ провадив у Галичинї ґр. Ґолуховський, можна вважати письмо п. з. Bericht des galiz. Statthalterei-Präsidiums vom 27 April 1859 an die oberste Polizeibehörde in Wien, якого автором був колишнїй учитель ґімназіяльний, а тодїшнїй інспектор для ґімназій усеї Галичини Евзебій Черкавський, син руського священника і права рука ґр. Ґолуховського у його польонїзаційних та русиножерних змаганях. Із того звіту, який можна вважати ґенеральним оскарженем руської народности в Галичинї перед довіреним орґаном центрального правительства, бароном Кемпеном, подаю тут деякі уступи в перекладї на нашу мову.

„Поляки' й Русини, се два головні племена галицької людности, і аж до нової орґанїзациї стояли під одноцїльною краєвою управою. Відома річ, що перед р. 1848 польська народність супроти руської мала о стілько переважне значінє, що до польської народности крім селян і духовенства належала найбільша часть властителїв великої посїлости, себ-то галицької шляхти, і найбільша часть інтелїґенциї краю. Натомісь руська людність складала ся тілько з селян і духовенства, і тілько сю остатню верству можна було вважати виключною представницею руської інтелїґенциї, бо селяньство як руське так і польське не мало нїяких особливих національних тенденций. Фактично відносини в тім краю були такі, що до р. 1848 руської мови нїхто не вживав анї в публичнім, анї в товариськім житю, бо польська мова, яка що до свого розвою стоїть на рівнї з европейськими мовами і майже для всїх галузий люд-

[1]) Текст сеї відозви в статї М. Зубрицького „Тїсні роки". Записки Наук. Тов. ім. Шевченка т. XXVI, с. 14—16.

[2]) Укр. р. Архив т. VIII, ст. 44.

ського знаня має богате письменство, була пануючою мовою всеї інтеліґенції краю, коли натомісь руська мова не мала навіть граматичних правил, а тим менше літературного виробленя. Навіть серед руської інтеліґенції, себ-то серед гр. кат. духовенства товариською мовою була польська, а не руська, а руської мови навіть руські духовні вживали тільки в відносинах із руськими селянами, аби порозумівати ся з ними, так що вироблене руської мови лежало зовсім облогом. У людових школах аж до р. 1848 була допущена як матірня мова тільки польська мова, а руської вчили ся тілько кандидати на руських духовних о стілько, о скілько їм треба було, аби орієнтувати ся в літурґічних книжках. Проби виробльуваня руської мови в давнійших часах були ледво замітні і дуже скупі, і обмежали ся тілько на компіляцію людових пісень із уст народа, або на молитовні, обрядові та церковні книжки потрібні для духовенства. В перших уживано людового наріча, а в других церковно-славянського. Становище гр. кат. духовенства в духовній єрархії перед р. 1848 було підрядне, бо латинський костел був пануючий і по канонічним уставам висший та передовий у церковних та публичних відносинах, а латинське духовенство займало також висше становище і мало загалом ліпші дотації, що йшли переважно з давнійших фундацій та приватних надань. Ті відносини спричинили між латинським і руським духовенством щось немов завидливу емуляцію, при чім із боку руського духовенства не доходило до явних та загальних об'явів, але були безсумнївні знаки незадоволеня, так що деякі гр. кат. духовні виявляли навіть нахил до розриву унії з римською церквою і рішуче замилуванє до східньої церкви такої, яка панує в Росії і допустила до успішного згнобленя католиків через царя Николая. І так у р. 1843 в варшавськім часописі „Денница" появила ся статя одного галицького духовного, в якім помершому львівському гр. кат. митрополітови Левицькому, що задля своєї щирої прихильности до католицизму та до голови католицької церкви тішив ся загальним поважанєм, серед огидної лайки зроблено закид прислужництва „римському епіскопови" за те, що не занедбав по відпаденю уніятів у Росії до т. зв. православної церкви остерегти духовенство своєї епархії перед подібною апостазією".

Як бачимо, історична характеристика відносин обох галицьких народностий у головному неправдива, бо автор доносу або не знає, або навмисно іґнорує не тілько давнє державне житє

Русинів та їх відносини під Польщею, але також усе те, що робило ся в Австрії в руських справах, і просто без сорому твердить, буцім-то канонїчне право признає якусь висшість латинського духовенства над греко-католицьким. Не маючи змоги дістати другу часть статї Йосифа Левицького, поміщеної в „Денници“ 1843 р. (перша часть у перекладї на нашу мову поміщена в Укр. русь. Архиві т. VIII, ст. XXII—XXIX) я завважу лише те, що автором її був чоловік на свій час учений і нїким не заподозрений у своїм католицизмі, який перед смертю за свої заслуги одержав ордер від австрійського уряду. Варто завважити, що митрополїт М. Левицький фактично тїшив ся загальною нелюбовю руського духовенства задля свойого нелюдяного поводженя та задля польської мови, якої вживав навіть у церкві при доконуваню релїґійних обрядів. Ще цікавійше те, що галицький урядовець, який так живо обстав за честю недавно помершого митрополїта, буцім-то нарушеною перед більш як 25 роками, забув чи не хотів сказати, що той митрополїт від р. 1856 до своєї смерти був кардіналом римського престола.

„Що до полїтичного житя — читаємо далї в звітї гал. ґубернії — перед р. 1848, то в Галичинї були революційні змаганя польської національної партії, яка від упадку Польщі що раз новими зусиллями для відзисканя втраченої самостійности не раз накликала великі нещастя на край. Русини стояли одалїк від тих рухів. Та вдивляючи ся глубше в відносини краю кождий неупереджений мусів зрозуміти, що властивою причиною сего явища не було основне переконанє для австрійського правительственного прінціпу (nicht eine etwaige grundsätzliche Überzeugung für das österr. Regierungsprinzip) та про потребу оборони проти всіх рухів небезпечних для інтересів ц. к. правлїня, але з огляду на давнїйше історичне пожитє обох національностий лежало в острім антаґонїзмі руських националів проти Поляків, бо під сподіваним польським правлїнєм Русини не могли надіяти ся рівноправности своєї народности та свого обряду з польським, але навпаки мусїли бояти ся свого повного упослїдженя. Тому руські национали не хилили ся до польських революційних змагань, і о стілько їх становище було льояльне та відповідне інтересам ц. к. правительства“.

Скілько нещирости в кождім реченю сего уступу! Автор очевидно ненавидить Нїмців і австрійську державу, та йому хочеть ся за всяку цїну подати в сумнїв льояльність Русинів супроти тої держави, і він зовсїм скрутним та неприродним зво-

ротом зазначує буцім-то самолюбність тої льояльности, а далї мимо своєї волї висловляє признанє, що Русини в польській державі могли справдї надїяти ся нерівноправности та упослїдженя на кождім полї.

„Ще перед р. 1848 — читаємо далї в ґуберніяльнім звітї — показували ся деякі знаки, що серед руських націоналів проявляли ся пориви противні інтересам ц. к. правительства, викликані особливо поступом та розвоєм рідної мови й лїтератури в сусїднїй Росії, а особливо також ширеними з Росії тенденціями панславізму. Ті пориви, особливо у деяких членів руського духовенства, були предметом тутешнього звіту з дня 16 вересня 1842 р. ч. 1066, по якому на основі зізнань одного питомця в карнім слїдстві за полїтичні аґітації серед гр. кат. питомців духовної семінарії, та на основі зізнань инших інквізітів вправдї не можна було сконстатувати істнованя зорґанїзованого звязку між Русинами для панслявістичних змагань ширених під прапором Росії, для ослабленя між Русинами унії з Римом, але з зібраного матеріялу не можна було усунути підозрінє, що в достережених поривах криють ся полїтичні тенденції, і тому признано потрібним піддати поступуванє дотичних осіб, а особливо плоди руської та загально славянської преси чуйному та бачному надзорови. Се було положенє перед р. 1848“.

В тім уступі автор навмисно чи несвідомо мішає обяви здорового націоналїзму серед галицьких Русинів, що змагали ся по части під впливом що раз то нових появ українського письменства в Росії від кінця XVIII в., з обявами того русофільства, яке зовсїм невластиво охрещено тодї назвою панславізму, страшною в цїлій західнїй Европі, під якою розуміли змаганє, принагідно висловлене Пушкіном у образовій формі, аби всї славянські народи зілляли ся в одну російську державу. Натяк на слїдство в справі панслявістичних аґітацій у руській духовній семінарії у Львові в рр. 1841—42 відносить ся до зізнань Дмитра Мохнацкого, опублїкованих М. Тершаківцем у Русько-укр. Архиві, т. III, ст. 146—194. Мохнацкий у своїх зізнанях так само безпідставно, як і автор ґуберніяльного звіту з р. 1859, мішав обяви природного національного розвою серед галицьких Русинів із обявами русофільської пропаґанди, і без ваганя висловив погляд, що Маркіян Шашкевич був платним аґентом російського уряду (op. cit. ст. 155). До слїдства втягнено тодї 14 осіб, у тім числї також І. Вагилевича, К. Скоморівського, М. Устіяновича, Л. Трещаківського, але ніяких доказів

русофільства у жадного з них не знайдено. Цитоване сеї передавненої справи, тай то ще в неясній формі свідчить про нечистий намір автора кинути погане підозріне там, де не було явно доказаного факту.

Дальші уступи ґуберніяльного звіту говорять про рухи 1848 р. Автор держить ся загальників і оминає дійсні факти, а хоч мусить признати, що навіть після його власної обсервації „руська людність у р. 1848 підчас політичних розрухів підпирала сильно правительство“, то й тут для нього „steht die Tatsache fest“, що до сего склоняло Русинів змагане до осягненя свобідного розвою руської народности і до усуненя сподіваних перешкод із боку польської революційної партії (по термінольоґії автора Bewegungspartei). Не відомо, якої иншої важної причини міг сподівати ся автор від змагань Русинів. Адже обовязок кождого свідомого горожанина наказує йому поперед усего дбати про забезпечене власної свободи та свободи своєї національности і про усунене тих перешкод, які може ставити якась партія тій свободї. Не вияснивши близше, яке зло могло бути в змаганях тодішніх Русинів, автор заразже кидає на них тяжким каменем пишучи: „Дальший розвій руської народности дав незабаром аж надто яркі докази правди сего погляду, бо той розвій у слідуючих роках дійшов до страшних проступків (in dem jene Entwicklung in der Zeitfolge zu argen Ausschreitungen ausgeartet ist)“.

Першим злом, яке після сего реченя зазначує автор, було те, що уряд на основі законно признаної рівноправности народностий признав руській мові характер другої краєвої мови в Галичині, рівнорядний з польською і допустив її до шкіл у східній Галичині не вважаючи на те, що на його погляд „та мова не мала анї граматичних правил, анї літературних засобів, отже не мала тих основ, без яких неможливе було її вживане до письма й науки“. Розуміеть ся, сей погляд неправдивий, бо руська мова з давен давна мала вироблені шкільною та письменською практикою граматичні правила, мала букварі та граматики і достаточний запас літературних творів, що могли вистарчити для початкової, а навіть для середньої освіти.

На думку автора ґуберніяльного звіту повинен був розвій руської мови в Галичині йти тільки на основі людової мови того краю, і сего напряму держала ся з разу якась часть руських письменників. Та иншим ся дорога видала ся повільною та важкою, і вони чи то з невідомости, чи в нечистих намірах признали вигіднійшим замісь плеканя та розвиваня домашньої

мови брати готову, хоч чужу, деякі церковно-славянську, а инші особливо російську письменну. Сей напрям у остатніх часах зміцнів так, що голоси немногих защитників повільної та важкої дороги, природного розвою руської краєвої мови помалу замовкли, а се, що пишеть ся або друкуєть ся по руськи, набирає забарвленя великоруської мови, при чім принято також російське гражданське письмо.

Те, що говорить далї автор про повстанє т. зв. церковно-славянського язика, в значній мірі неправдиве та баламутне, і доводить його до того висновка, що галицько-руська мова під панованєм церковно-славянської мусїла би розвиваючи ся дійти до повного зілляня з великоруською. До того зілляня на його думку змагають тепер проводирі галицьких Русинів. Ті змаганя пробивають ся скрізь у руській пресї, в публичнім і приватнім житю Русинів і навіть у церкві та в школї. Особливо замітні вони в пастирських листах перемиського епіскопа (Яхимовича). Автор покликаєть ся на свій звіт із дня 18 лютого 1857, у якім він денунціював галицько-руські часописи „Зорю Галицку“ та „Семейную библіотеку“ як заступниць змаганя зілляти руську мову з російською. Розумієть ся, в тім доносї був також додаток, як признає сам автор, що за тим лїтературним змаганєм криєть ся також полїтичне змаганє до зближеня з сусїдньою російською нацією. На доказ сего твердженя автор наводить із Зорі Галицкої 1849 ч. 53 уступ, у якім описано обєм і чисельну силу Росії, великої матери галицьких Русинів. Переглянувши зміст наведеного числа Зорі Гал. я не знайшов у нїм нїчого подібного[1]). Для певности я переглянув іще зміст чисел 50—60 і не знайшов нїде нїчого такого, що нагадувало би слова ґуберніяльного звіту. За те в ч. 51 на ст. 307 я знайшов допис „З Петрограду“, якого зміст справдї міг будити русофільські та некатолицькі почутя. Подаю його тут у повній основі, тілько нашою сучасною мовою:

[1]) Ось для всякої певности зміст того числа: 1) Слово Рады Рускои Головнои до честныхъ рускихъ громадъ (ст. 313—4), 2) 25-ое засѣданіє Гол. Р. Рады дня 17(29) червня 1849 (ст. 413—6), 3) Допись Рады Жолковскои (ст. 316), 4) Внесеніє ч. Трещаковского о средствахъ до созданія Дому Народного (ст. 316—8), 5) Допис зі Львова з дня 3 липня про перехід російського війська, а спеціяльно про Черкесів, і уривок із листу з над Крампни в Ясельськім пов. про перехід російського війська, без жадних цифер анї патріотичних фраз, 6) Вірш „Голосъ зъ Галича“ (спомини про стан Русинів під галицько-руськими князями (ст. 319—20), 7) Семый списъ даровъ Головной Радѣ і спростованє помилки (ст. 320).

„Його Імператорське Величество Николай Павлович, царь Росії, перед своїм виїздом покликав руських і польських епіскопів до Петрограду. З Польщі були епіскопи Головіньский, Боровский і Зеліньский. Перший із них дякував іменем усіх за всї ласки і сказав, що будуть дорогою віри, сумліня, любови та пересвідченя провадити народ до спокою та послуху і надіють ся сим задоволити бажанє Його Величества. Цар узявши його за руку сказав між иншим: „Менї не треба нової віри. На заходї винайшли якусь нову католицьку віру, та ту віру я не дав заводити у себе, бо ті новатори самі буриттелї. Без віри нема добра. Що буває з людий, коли виречуть ся віри, се бачимо на Заходї, які дурницї вони там роблять. Коли я вернув із Риму, я все те проповів. Віра на Заходї зовсїм щезла; се показує, як тепер поводять ся з папою. Лише в святій Росії держить ся свята праведна віра, і я надію ся (тут цар перехрестив ся), що та св. віра вдержить ся. Я ще небіщикови папі Григорію XVI сказав таке, чого він не чув нї від кого. Теперішнїй папа чесний чоловік і має добру волю, але з самого початку піддав ся дуже духови часу. Король Неаполя добрий католик, але його перед папою оклеветано, а тепер папа мусить просити в нього оборони“. На се сказав еп. Головіньский: Ваше Величество, святїйшого папу змусили обставини, а духови часу годї було противити ся“. Цар: „І се може бути. Але всї ті неспокої походять із того, що віри нема. Я не фанатик, але вірю твердо. На Заходї може бути двояке — або фанатізм, або повна невіра“. Тут він обернув ся до польських епіскопів і сказав: „Ви сусїди тих беззаконників. Ваш приклад нехай буде їм наукою. Як-би вам, мої панове, насунули ся які противности, дуфайте на мене. Вжию всеї своєї сили (тут він підняв руку до гори), аби здержати ту повінь невіри та неспокою, що ширить ся що раз далї і силкуеть ся втиснути ся до моїх границь. Дух бунту через недовірство бере верх. На Заходї нема віри, і я присягаю, що там буде ще гірше“. Сказавши се цар обернув ся до митрополїта, поцїлував його руку і сказав: „Доси були ми з собою в добрій згодї, і я надію ся, що так буде й на далї“.

Не можу уявити собі драстичнїйшого прикладу для русофільської пропаґанди в Галичинї, і я певний, що автор ґуберніяльного звіту був би не проминув покористувати ся сим дописом для обвинуваченя Русинів перед центральним правительством, як би той допис не був перекладом із „Gazety Polskiej“.

Спеціяльний звіт, датований днем 15 марта 1854 р. ч. 2173,

присвятив той сам автор статї „Зорі Галицкої“ мабуть із того самого року (числа анї сторони не зазначено), в якій буцїм то в часї орієнтальної війни взивано Русинів „до будущого діла, аби колись мати Росія могла обняти їх, та не послала їм іще в гріб проклятя за їх безчинність, що вони були байдужні до своєї святої вітчини“. Яке значінє міг мати такий поклик і до кого він міг відносити ся, сего не можна зрозуміти зі слів урядового звіту. Нїчого иншого крім злої волї не можна добачити також у закидах, буцїм то в календарі „Перемышлянинъ“ невідомо котрого року російські школи названо „нашими школами“, а в розвідцї про заведенє унії згадано про переслідуваня православної віри (автор тут-же називає її схизматицькою) через католицизм. Так само глупим треба назвати закид проти „Зорі Галицкої“ з р. 1857, де в статї про Петра Ккнашевича Сагайдачного піднесено „in ergreifender Weise“ його заслуги в оборонї православія проти унії. Таку саму вартість має також закид проти історії галицько-руського княжества написаної Денисом Зубрицьким, у якій буцїм то „mit Wehmut und Sehnsucht gedacht wird“ про зміну відносин у Галичинї, а Росіянам віддаєть ся великі похвали за їх побожність. Автор виявляє елементарне нерозумінє історичного представленя та історичної критики, і при тім бажає відгадати думки там, де нема виразних слів. Тут-же він закидає Ставропиґійському інститутови, що приняв на себе розпродаж тої книжки, і зазначує з задоволенєм, що ґубернія відмовила їй на те дозволу.

Пропускаю те, що пише автор звіту про угорського Русина Івана Раковського, який справдї отверто пропаґував русофільство в Угорській Руси, і зупиню ся ще на закидах, які підносить автор проти Рускої Ради Головної, в якій він не без підстави бачив головного ворога польонїзаційних заходів у східній Галичинї. Ся інститупія, якої діяльність не була спинена виїмковим станом заведеним у Галичинї при кінцї 1848 р., займала ся так само, як бувша польська „Rada Narodowa“, обговорюванєм усїх біжучих полїтичних та адмінїстраційних справ по словам автора звіту, не без пристрасних висловів (nicht ohne leidenschaftliche Expectorationen, що мало значити більш або менш остру критику, без якої не обходить ся нїяка діскусія), в звязку зі своїми філїями вмішувала ся в адмінїстрацію краю і бажала явно заняти пануюче становище супроти властий. Вона давала своїм людям хибне понятє про діяльність урядових властий та компетенцію ріжних інстанцій, стараючи ся усунути безпосереднє відношенє

сторін до властий. Вона збирала в краю зажаленя селян на місцеві власти і з поминенем тих властий пересилала їх мінїстерствам, списувала в своїх поміщенях протоколи, зажаленя та донесеня сторін і почувала себе немов покликаною до контролї над властями. Про її діяльність львівська ґубернїя вислала звіт до мінїстерства внутрішнїх справ дня 22 марта 1850, а тимчасом поробила всї можливі заходи, аби стїснити ту дїяльність, так що нарештї ся перша руська політична інстітуція признала відповіднїйшим у червнї 1851 р. розвязати ся сама добровільно, не дожидаючи примусового розвязаня. Се свідоцтво польського урядовця не потребує ніякої поправки; воно найлїпше свідчить про те, що діяльність Рускої Ради Головної була справдї подіктована свідомістю пекучих потреб руської людности в Галичинї та правдивим патріотичним і горожанським почутем.

Автором сего ґубернїяльного звіту був інспектор галицьких ґімназій. Варто придивити ся, як він відносив ся до ґімназіяльної молодїжи та до ґімназіяльних учителів. Заявило кілька учеників Академічної ґімназії у Львові в р. 1849 свою нехіть до науки німецької мови та німецької літератури, — зараз про се написано звіт до мінїстерства просвіти з тим додатком, що ученики Русини виявили свою нехіть до Німців „in ärgerlicher Weise“. Що в р. 1848 і пізнїйше польська публїка дуже часто зневажала словно й чинно Німців, нераз навіть високих урядників, се для автора звіту було мабуть зовсїм природним явищем. Знайшло ся між учениками ґімназії кілька примірників повісти чеського письменника Хохолоушка п. з. „Змій Нотяйскій“, основаної на подіях сербського повстаня проти Турків у початку XIX в., зараз про се пишеть ся до центральної власти, що в тій повісти представлено „glühendste sinnliche Liebe“, що вона „in sittlicher und politischer Beziehung anstössig“, що перекладена не на руську, але на російську мову, і що захвалює ідеї полїтичної свободи у Сербів, що власне в тім часї, в початку кримської війни в Галичинї, могло бути небезпечним через будженє подібних ідей у Русинів. Написав ученик самбірської ґімназії Михайло Товарницький стишок „Туга за отчиною“, в якім представлено козака, що тужить за своєю рідною Україною сидячи в неволї в Криму, зараз про се пишеть ся окремий звіт до мінїстерства дня 28 лютого 1855, у якім говорить ся, що той козак — Росіянин, і що руський катехет самбірської ґімназії Е. Гарасимович заохотив ученика до написаня того стишка, який був надрукований у „Зорі Галицкій“

1848 р. ч. 49. Написав у тернопільській ґимназії ученик VI кл. Еміль Саевич на задану тему опис Поділя і згадав у нім, що сей край колись був під панованем руських князів, а тепер по втраті руської шляхти жие під ярмом чужинців, зараз із сего приводу робить ся слідство, в якім в ученика вмовляеть ся, що під чужинцями він розумів австрійський уряд, а вчителеви руської мови Кл. Меруновичеви робить ся урядовий закид, що він не зганив „die sittliche Verworfenheit der geäusserten Gesinnung" того ученика, а тілько сказав, що се було не на місці. І розуміеть ся, все те рапортуеть ся до Відня.

Не пощаджено також у тім звіті домашнїх відносин руської родини. В р. 1858 у тернопільськім окрузї мала жінка одного руського пароха перед екзекуторами, що прийшли стягати залеглий податок, виразити ся зневажливо про цїсаря і висловити надїю, що незабаром прийде до нас Росія і візьме нас під свою опіку. Про се доносить ся найвисшій поліцийній власти у Віднї з тим додатком, що жінка руського пароха бажае при помочи Росії „alle Mitglieder der k. k. österr. Regierung ausrotten".

Навівши ті докази — останнїй зрештою без поданя назв місцевости анї осіб, отже формально не більше злобної сплетнї, автор звіту вважае се як повний доказ, що руський народнїй рух зовсім неморальний, що змаганя до відродженя руської мови та письменства зовсім схиблені, що між Русинами істнуе сильне сторонництво, яке удаючи прихильність до австрійського уряду богато нагрішило своїм змаганем до повного зілляня з Росією не тілько в язиковім та літературнім, але також у релїґійнім, а навіть у політичнім відношеню. Супроти сего автор упоминае центральний уряд, аби пильно слїдив за всіми обявами національного руху Русинів і незалежно від усїх партійних зглядів остро карав усякі проступки.

Сей урядовий звіт був писаний як відповідь на цїсарський рескріпт до галицького намістника з 12 марта 1859, з яким йому прислано копію зажаленя якогось Русина Левицького, внесеного до особи цїсаря, в якім сей неозначений близше петент жалуеть ся на утиски, яких дізнають Русини в Галичинї від Поляків, і специфікуе 12 точок, між якими варто зазначити 2) що в жаднім публичнім урядї в Галичинї не приймають руських подань, 3) що польські, за границею друковані, не раз бунтівничі книжки та часописи ширять ся по краю без перешкоди, навіть доходять до рук руського духовенства, і що тим шире-

нем займають ся навіть ц. к. урядники. Звіт досить многословно, але не дуже основно опрокидає всї ті точки, головно показом на те, що те й те урядови невідомо, але за те ґубернатор при кінції звіту уживає всяких способів намови до центральної власти, аби помогла йому вислїдити автора зажаленя. Здаєть ся, що центральна власть полишила те жаданє галицької ґубернії без відповіди, як і в загалї не реаґувала на найбільшу часть піднесених у тім звітї клевет та доносів, тим більше, що настав дуже бурливий час, у якім автократізм австрійський мав закінчити свою остатню пробу повною невдачею.

(Докінченнє слїдує).

Miscellanea.

Одна з компіляцій до часів Хмельниччини.

Перевертаючи в бібліотеці Оссолїньских рукописи до часів Хмельниччини, звернув я мимохіть увагу на одну рукопись, під ч. 646, що починалась біоґрафією Богдана Хмельницького і містила цілу історію його часів. Се власне мене застановило. Але по перечитаню кількох початкових глав виходило, що зміст сеї рукописи і стиль пахнуть Коховским і ще де-чим. І дійсно з порівнаня показалось, що ся рукопись се собі звичайна компіляція. До ст. 28 незнаний компілятор перевів собі, що йому до житеписи Б. Хмельницького по рік 1648 було потрібно, з „Klimacter-ів“ Коховского, а решту від 1648 по 1657 р. виписав собі скорочуючи з „Wojny domowej“ Самійла Твардовского. Але цікаве, що сей незнаний переписувач, перекладаючи дословно початок з В. Коховского, уважав за потрібне дещо з біоґрафії Б. Хмельницького викинути, а дещо інтерполювати. І так примїром до слів: Ten Bogdan Chmielnicki Michała oyca syn w Lisiance na Ukrainie urodzony — додав „rodem kozak, kondycyą chłop“. Видко, доповнив загально курсуючим, усталеним поглядом, що Б. Хмельницький не був шляхтичом, але козаком, як і його батько був козаком — перетвореним з хлопа. Друга річ, яку переписувач справив, се пропущене погляду Коховского що до можливого походженя батька Хмельницького з Мазовша. Так само не повторив за Коховским можедеким тодї в Польщі утримуваної думки що до студій Богданових у Ярославських Єзуїтів. Натомісць задержав і акцентовав заховану традицію, „że szkoły w Kiiowie w młodszym wieku

traktował“. Все решта, чи се про молодість Хмельницького проведену в Галичині в Жовкві, чи инше — як сказано — дословно взято з Коховского.

Отсї кілька уваг, які насунулись на думку по перегляненю сього собі впрочім зовсїм не інтересного манускрипту незнаного компілятора — з кінця XVII або початку XVIII в. (судячи по письму). Подав *В. Герасимчук.*

Записки руського селянина з початку XIX в.

Ще в другій половині 70-их рр. минулого віку одержав я від о. М. Зубрицького, тодї ще питомця львівської гр.-к. духовної семінарії, невеличкий зошит, писаний польським письмом, дуже невправною рукою, без захованя правил ортоґрафії та інтерпункції, мовою польською з примішками місцевих рутенізмів. Рукопис — зошит сїрого, не дуже грубого паперу формату більшого 4°, без початку, має 15 карток, із яких остатня з гори і з низу по троха ушкоджена. На двох перших картках містить ся конець якогось запису кіндратівської селянки Касї Кречковської, писаного „малярем Видницьким“ у р. 1804, коли та селянка вмирала. Дальші картки від 3—15 містять п. з. „2-do“ записки того самого маляра про його родинне житє. Остатня картка значно ушкоджена, і взагалї конець рукопису, в якім на картках 13 і 14 лишили ся дві сторони порожнї, виблїд на стілько, що декуди годї вже відчитати повний його текст. Подаю тут, полишаючи на боцї першу картку, також трудну до відчитаня, тілько те, що містить ся на другій картцї.

Z łasky Pana Boga iakiem iemu dyklarowała przy ludziach wiary godnich 7 złp. 10 gr. zięciowi, teraz bo ia nimam ni szeląga, znowu iestem pod upatkiem. Y dał iem mu byky, kture były warta 16 talarów, dałem mu krowe iedne, ktura warta była 12 tialarów, a un teraz niema, tylko ta krowa, co kupił we wsi naszym, co dał za nią talarów 9½, a więcey nic a nic do mojich dzieci nima prytęcyi żadney. O tych 10 zł y to iak moie dzieci podrosno ta zasłużo, a iemu oddać powinni. a więcey nic mojim dzieciom mowić nie powinien. W Jasiące Ywanowi Kowalowi za koni groszy 19. Olexi Mysiowemu 3 talary prowizyij, ot tych groszy nie powinien wzionć ani szeląga, bo na to każdego roku po fure siana [brał], teraz nie powinien wziąć prowizyij ani szeląga. Więcey nic nie winien iem, nic nikomu w Iasiące ani szelonga iednego. szynkarzowi w Kądratowie 7 złp. 2 gr. Hryniowi Hawry-

lakowi 7 złp. 1 gr. Seniowy deto groszy 45, Stasiowi detto 40, Tymkowi Ilkowemu, wuytowi zł. 1 y groszy 14. więcey długu nimam w Kądratowie nic a nic. W Dołhym kied sme były na robocie skarbowey, tak przyyszło zmow w iego chałupie, kazał sobi koła obłożyć.., pare iedne U Hrynia Wiżniaka, a un mnie obiecywał 4-ry obody za bahrowi kołesa dwi. ani ia w niego obody nie brał, ani un u mnie koła nie brał, y nie mamy między sobo żadnego zakłutu nic a nic, nicht a nicht, żeby sie do moych dzieci nie miał racyij żadney. Dał w Kondratowie 804 anno.

Kiedy Kasia Krzeczkowska umyrała, pisała testamęt (сї два слова перечеркнено, а далї написано:) pisał malarz Widnicky wszytki długi, kłała w astamęt, y na tę czas- sam byłem kiedy pisali astamęt: Ian Nanowsky, Andruśś Łemeć, Ian Bielsky, Ian Nanowsky. Własnymi renkami podpisaliśmy się Ł. K. A. y natośmy się podpisali my i ona obydwa, co w testamęt położyła, y nic większego.

Сей запис, з разу держаний у мужеськім родї, а докінчений від імени жінки, може мати деяке значінє в зіставленю з иншими подібними записами, для характеристики маєткових відносин наших селян у початку XIX в. Поміщене далї в тім рукописї оповіданє того самого чоловіка, що писав отсей запис, має далеко більше значінє.

Отсе оповіданє, не вважаючи на його простоту та, сказати-б так, нелїтературність, про те досить вірно рисує житє глухого гірського села в початку XIX в., особливо житє тої малочисленної верстви галицько-руських селян, яку негербові селяни прозивали ходачковою шляхтою, відносини тої шляхти до сільського духовенства та місцевої адмінїстрації, яка в тих лїсистих горах іще по волоському праву складала ся з одного „панакрайника“, головного завідателя колись коронних та старостинських, а під австрійським пованєм т. зв. камеральних дібр. Такі крайники мали в гірських округах досить широку полїційну та адмінїстраційну власть. Не тілько селяни-панщизняки, але також свобідні від панщини, але незаможні селяни-шляхтичі глядїли на пана крайника як на грізного та могутнього повелителя. Власть крайників збільшала ся ще двома обставинами: ненастанним і аж до знесеня панщини 1848 р. невтишеним „опришкованєм“ селян, та близькістю угорської границї, через яку галицькі гірняки приносили контрабандою тютюн, який в Угорщинї вільно було садити кождому, а в Галичинї був державним монополем. Стереженє безпеки краю і скарбових доходів, се в значній мірі була задача крайника, яка чинила селян під-

владними його самоволї. Задля найблагійшого підозріня він міг у кождого селянина зробити найострійшу домашню ревізію, арештувати його або кого будь із його челяди та карати кождого тїлесною карою.

Ходачковою шляхтою називали в Галичинї досить численних селян Русинів, які колись, одержавши від польських королів шляхетство за ріжні заслуги, увільнені були від панщини і мали право голосу на сойми̣ках та при виборах до польських соймів державних. Тї політичні права вони продавали панаммаґнатам, а в заміну за свої голоси одержували від вельможних „добродіїв“ ріжні милости та датки.

Всї стараня про господарство лежали звичайно на жінках та на молодїжи. Коли-ж Австрія скасувала польські порядки в Галичинї, то ходачкова шляхта, хоч не мусїла робити панщини, все таки стратила головне жерело своїх доходів і гулящого житя — панську ласку, бо пани тепер не потребували її услуг. Шляхта значно збіднїла. Мущини, що не привикли до постійної та важкої селянської працї, шукали або легких зарібків у панів, таких, як уряди атаманів, лїсових сторожів і т. и., або наслїдком виробленого польською судовою практикою нахилу до сутяжництва приймали на себе ролю „ходатаїв“ до ріжних висших інстанцій у ріжних приватних та громадських процесах. Я сам затямив іще в Дрогобичі одного такого фахового „ходатая“, селянина шляхтича, пана Дульского, що в довгій білій полотнянцї і зі шкіряною торбою, перевішеною через плечі, на своїм віцї перемандрував пішки з дрогобицького повіту сїм раз до Відня (більше як 100 миль), а більше як 20 раз до Львова.

Наслїдком таких обставин було серед ходачкової шляхти досить значне число бувалих і письменних людий, але рівночасно також проявляло ся у неї незадоволене австрійськими порядками і неясне дожидане відбудованя Польщі, симпатії до всяких польських повстань і рівночасно згірдне, шляхетське відношене до своїх сусїдів, „хлопів“, які зі свого боку відплачували ся шляхтичам ріжними кпинами, насмішками та жартами, що підіймали на сміх панські претенсії та гордість ходачкової шляхти при її економічній незаможности.

А ось оповідане Видницького:

Z siostro swoio Dosio (Доротеею), żono Semyiona Ilnickiego, żyłyśmy wiedno (в купі) w swego Oyca iak ridni dzieci. otuż ia musiłem sie ożenić y buwać na boku, a un Nieboszczyk budynky potracił y zabrał sie do mni (форма руська в місцевім діялектї идó-мнї або дó-мнї).

un miał córke na oddaniu Dosie moie siostre, sam czas switczyw widdawaty. przyszedł z Jasioneczki (село Ясенвчка) Ywan Makarow za to Dosio moią siostro, y swata ią za swego syna, y z tym synom yz Matiiom, co ie w Jasionece kowalem, urobili zaręczyny. Podyklarował (обіцяв) iemu muy oyciec pare bykow, kture miały iuż po sztyry zuby, y krowe iedne, po ti krowi iałufkie iedne, ofce iedne. y ten Ywan z Iasioneczki ukątętował sie tym wianem, y poszedł sobie ten ywan Makarow do domu iuż po zarenczynach.

A nieboszczyka X[iędza] P[awła] Parocha kindratowskiego nie było wdomu, poiechał do Drohobycza ys tym swoiym brataniczem Semyionem Ilnickym. więcey bawił w Drohobyczu iak tydzien. przyiechawszy do wsi do domu, rozwiwszysia (дізнавши ся) w domu swoim oradzili sie tam wszyscy na popowstwie nie wypuścić te Dosie a curke Pawła Łymciowego s Kondratowa do Iasioneczki za Matiia syna Ywana Makarowoho. a ten Makar popilnowawszy iuż na wesele piwa nawarił. A nieboszczyk Paweł Paroch Kondratowsky usłyszawszy to y iego zieńć A. Neronowicz obydwa iak uzęli chodzić do nieboszczyka Łemcia starego y do iego żony, y powiadaio take słowa: „Już my te Dosie stąd niepuścimy na druge wsio“ (село).

Diwka tego Semyiona niechciała, tego z Iasioneczki kochała. iak wzioł X. Paweł chodzić z Semyionem za Dosio, za moią siostro, iak wzioł X. Paweł za Dosio nosić kołacze, polatyci (стяжки), y ledwie dziwkie przysyłowali, y ledwie y musieła poyść za Semyiona.

Zapytały sia Łemcia Pawła y iego żony: „Czego ty chcesz? czy chcesz, żebym ci chustki popłacił te co wziął Ywan Makar do Iasioneczki?“

Otuż zaraz odpowiedzieli mu y Łemeć y żona iego: „Ia ci chustki nie każe płacić, ia ci pro to drugi chusty dam, bo my chcemi zaręczyny robić“.

X. Paweł mowi: „Koły [tak, to tak]“.

A. Pawło Łemeć muwi, że „Ia niewim (не знаю) Xiędzuneyku, iak zaręczini robić, kiedy iuż w Iasioneczce Ywan Makar piwa nawaril na wesele, mnie będzie pozywać Makar“.

Tak iemu odpowiada X. Paweł: „Nie buy ty sie głupi! Iak Ywan Makar przyniesie po ciebie pozuw, to ty odnieś do mnie, a ia pozow otniesie nazad do Łastuwek (Ласівки, село самбірського округа) do pana kraynika y oddam“.

Koły Łemeć to usłyszawszy, to sie ukątętował tym słowem. a ia będący syn w swego oyca natom się nic nie tworił (не мішав ся) ani słowem ani żadnemi rzeczami nic a nic. A nieboszczyk Paweł Łemeć ukątętował sie tym słowem, co X. Pawel to słowo wymuwił, żeby po-

zow dał iemu, y przypuścił do zaręczyn. y urubili (зробили) zaręczyny iuż z Seniom Ilnickym.

Kiedy Makar usłyszawszy to co oni zrobili tu, napysawszy sobie pismo, iaka tu sie stała robota, poszedł do Pana kraynika. tedy kraynik wzioł to pismo, przeczytał, wydaie pozow Makarowi, y dał mu do rąk y muwi Makarowi:

— Nasz ci pozow, zanesy do Łemcia staroho, niech staie tu, na co tak robił.

Tedy Makar przynieszszy pozow daie Łemciowi staromu, a sam poszedł do domu. a stary Łemeć wziawszy pozow odnis do xiędza. A X. P. Kądratowsky wzioł pozow do siebie, y w sanky napakował pokłonow (дарунків), czyneników (печених пирогів в начинкою), co mał to nabrał Panu Kraynikowi, barywke wutki. przyiechawszy do pana Kraynika iak stali pić — cały dzień. X(iądz) zbira sie do domu, tak Pan Kraynik bywszy mądry, X-a wyprawia, y wzioł pozow u ręky swoie, wyprawił X-a aż za uboru, tedy pan kraynik mówi X-u:

— Nacież wam X-że pozow ta daycie Łemciowi Pawłowi, niech tu stawa z pozwem, a twe wesele będzie.

Tedy X. P. Paroch kądratowsky poiechawszy do domu iuż sie ucieszył, piy u domu dzień i drugi! 3-go dnia zazwały Łemcia do siebie — poiić i iego. Poki pili, pili, a dali iemu X. daie pozow.

— Nasz ty swatu pozow, ta nesy do pana iutro.

Pociękło sie (потягло ся) wiency iak tydzień, wzioł Pawło Łemeć pozow, poszedł do pana Kraynika. Natenczas nie było pana Kraynika w domu, pytała się pani Kraynikowa: „Skąt ty człecze?“ Dowiedziawszy sie, co z Kondratowa, ona tedy mu:

— To ty Łemeć Pawło?

On mowi iey: „Ia“.

— Cy ty to Makara przypuścił do wesela, a Makar nawarzył piwa na wesele, y chleba y co potrzeba było?

Także Łemeć skuzu daie (оправдуєть ся; слово „скуза“ уживаєть ся доси і походить від латиньского excusare; се останок польської юридичної термінольоґії) tak, że „Ia temu niewinien; to, co ie, to wszystko X. zrobił“.

Ona iemu odpowiada: „Ty znasz, durniu staryy, znasz to, że ci X. curke nie wrobił, ty sam swoiey curce oyciec! weź że pozow ta idź do domu, bo nima Pana Kraynika w domu, a ia nimam nic do tego. A ty znasz dobrze, co to tobie Pan nie podaruie, ale 25 plag weźmiesz odliwanych“.

Y kazała go wytrącić: „Żeby ty sie nie ważył ludźmi kłucić“.

Tak nieboszczyk Łemeć wziawsia, poszedł do domu. Przyszedł do

domu, z tego strachu iak zachorował, to ani mowy ani nic, iuż konał. tak iuż do wieczora roschorował sie, co spowiedź smiertelnie mał.....

Tak ia syn Pawła Łemcia starego umiarkowawszy sie tak, przyszedłszy do X. P. Parocha swego, pomiarkowawszy sie: wszelako to iak ia X-a rozgniewam, to iedne krowe wezme za pogrzeb, a druga przydzie na koszta, to za wutkie, to kturędy potrzeba będzie, a siostra moia będe sobie bańkiety robić, a iuż ci! tak ia muwi X-u:

— Coż mnie X-że dobrodzieiu teraz robić?

A X. mówi mnie tak: „Weź pozow ta odnieś Panu Kraynikowi".

A ia muwi tak: „Dobrodzieiu, pan nie zechce odemnie brać, będe mówił, co mnie potrzeba Oyca, nie ciebie smarkacza".

Tak ia przyszedł do Kraynika, ta pyta mnie sie Kraynik:

— Skąnd ty, muy kochany, kturego rodu?

Ia mu muwi, że ia syn Łemcia starego z Kondratowa. wyciągł pozow z pazuchy, kładnie na stuł. A un mnie powiada, że powinien tu oyciec przyść za pozowom, żeby wzioł w dupe za to, co z iedney curky chciał dwa zięci mać.

— Oycieć tu nie przyiydzie, bo iuż wczora miał spowidź smertelne.

Un stał, a łastowiecky człowiek przychodzi, tak mnie przyznaie wszystko. Tak Pan Kraynik odebrał pozow, mnie powiada:

— Idź do domu, a twuy oyciec ieżeli nie umrze, to ciężko odpowi.

Tak ia przyszedł do domu. Pyta mi sie X. P., iak tam było?

Poszedł iem do domu, przenocowałem w domu, drugi dzień rano przychodzi pozow po mie, iuż samemu. Tak ia przychodzi do X. P., tak un mie si pyta:

— Gdzie ty idzież, Andrusu?

Ta un muwi: „Idź tam y to tu-ot biere, y powisz Panu, ieżeli u Makara so koszta, to my mu oberneme".

Poszedł ia z chałupy. Wychwycił sie za mno (Xiądz):

— Dyklaruy Panu dwie owcy!

Wzioł ia sie, poszedł do Pana. Obliguiu mu tych dwie owce w Iuriu z iahniaty, y Makarowi koszta obrucimy. Kiedy P. Kraynik usłyszawszy to, muwi mie:

— No, iuż idź do domu, tylo żeby tak było dla mie, y Makarowi.

Wzioł (ia) sie, poszedł do domu. Powiadałem X(ędzu), to X. Paroch tak powiedział:

— Niech iuż będzie y tak. my Makarowi obrucimy koszta, y iemu iego.

A teraz mi muy szwager powiada:

— Co, ia iego tu przywiązałem. a tak ia za niego koszta nie płacił, sam sobie płacił, bo tego chciał. iak weźmie Makar litać na X. Pawła do biskupa, do Sambora, do kraynika, wszędzie, upadnie taky roskaz od biskupa, żeby stawali obydwa kawalery y panna, y żeby obydwie strony stawały.

Potom kraynik iak wzioł to rozwodzić za te dwie owcy do takiego przyszło, co Pan napisał do biskupa list y swoym posłancem posłał, y powiedział mi tak Pan kraynik:

— Nie chodź ty iuż do mie, chyba pak ci dam znac, ta przydzież do mie.

Przyszedł ia do domu, iuż siedze. Przewlekło to sie niedziele, przysłał kraynik do mie, żebym szedł do niego. iak ia przyszedł do niego, tak mie odpowiedział Pan:

— Ydź do domu, iuż twe wesele będzie za niedziel 3. Pro co zaraz nie będzie wesele? — pro to. ale ia będe sie patrzył, cy będe dla mnie podarunek.

A ia muwi: „Pańskie będe".

— Proto zaraz nie będe [wesele], pok sie Makar nie wtęperuie.

Poszedł ia do domu, siedziałem czrez 2 niedzieli. Przyszli dwie niedzieli — idź ia do Łastuwek, do dwora. A Pan Kraynik muwi mi:

— Cy pozdrowiały oyciec?

Ia powiadam, co trochy pozdrowiał.

Y muwi tak: „Idź do domu, y iuż będziesz miał wesele w niedziele, y ia przyiedzie tam we środe, żeby twuy oyciec dokoniecznie wzioł w dupe".

Ia przyszedł ta powiadam tak Xiędzowi: „Iuż będemi wesele mac w niedziele, ale mowił tak pan, że przyiedzie tu we środe staremu w dupe dać Łemciowy".

Iuż poczeli sie stroić na wesele obydwie strony, iuż siedzimi ta się stroimi obydwie, kiedy muy oyciec dowiedziawszy sie o tym we środe rano obuł sie y poszedł doli (в низ) łąkamy, zeszedł na łąke — poboiał sie tego, żeby go Pan nie strzecił (стрітив), wrucył sie w Teciowu (назва місцевости), ta tamtudy u Tarciwky. — my w domu powstawali, patrzimy sie — nima go w domu. nie mowiwszy nic we środe y czwartek, stroymi sie na wesele. Kiedy w piątek przysłał X. po mnie, powiada mi tak:

— Źle będe, swatu, że oyciec żyie, a w domu go nie będzie, nie będzie dzieci błogosławił do małżeństwa.

Tak ia stoiu, to słucham, tak ia muwi Xiędzu:

— A coż, ia temu nie winny, niewim gdzie Oyca szukać.

Xiądz muwi do mnie:

— Coż, musisz iść szukać. miał puść do Widnik (село Виннвкв) do bratanicza.

Przyszedł ia mizerny do domu. Po obiedzie — take błota na świecie — wzioł ia sie w piątek, poszedł do Widnik. Przyszed tam, a muy oyciec tam leży u bratanicza na łuszku w pierych (в перинах). tak przyszło mie sie yzzuwać. wyzuł iedne noge — a no, pod wołoko 3 michury. wyzuł drugie — y na drugiey nozi michuriw pod wołoko 3. przynocowali na sobote, iuż ma sie wieczor wesele poczynać. przyszło sie uzuwać — ano, ne moż, nogi stali iak skło. wziołem onuczi w rekię, miarkuie sobie: „Nie obuie te onuczi". musiałem prosic szmatowych onucz. Otuż mi dali szmatowych chościanek, musiałym sie iak kalika obuwać y machać do domu. szed oyciec iak kawaler, a ia syn iak kalika. Przyszliśmy w sobote wieczor, iuż wesele sie zaczynało, a ia choć by co to. Dwa chłopy wzieli mnie na noszy, to pewnie nie podnieśli do gury. A muzyky poczynaią grać, porcyi wutki nima iedney na weselu, a moia matka chodzi wszystko koło oyca Neboszczyka, żeby sie dawał znać do Jasiąki na wutke. A un ie powiada: „Ty idź do zięcia Siemiona Ilnickiego, żeby dał klaczi na wutkie poiechać y żyby klacz okulbaczyć, y proś syna, żeby poiechał, bo chodzić nie może".

Przyszła stara do swoiego zięcia, za kwadrąnt godziny przyprowadziła klacz iuż okolbaczenu przed okna. Wchodzi stara baba do chałupy, przyszła do mni yd synowi, wziała prosić: „Synoyku, poydz na wutkie!" Tak ia pomiarkował sobie, co trudno mać wesele bez porcyi wutki. Moia żona nieboszka płacze za mno, com sie pokaleczyw. Tak ia bidny pomiarkowawszy sobie rożno, pod butuk z ławy, przyszedszy do pieca wzioł u fayke ognica, poszedł na dwur. Wyszedszy na dwur, szkapa hotowa. Odwięzali szkape od płota y mnie na szkape wysadzili. Klacz była hodna; iak ia na czym, to stałem w Jasiące w karczmi za kwadrąc godziny. Zahoworyłem do żyduw, tą żydzi puścili sie do klaczi, prędko chwycili bokłahy, nalili prętko wutki kwart 30 y mnie wyniesli y położyły na klacz, y ia ruszyw do domu. Nie było to tego puł godziny; przyiechawszy do domu, a tu wesele iuż. Y te z dołu przypawszy tai oprowadził klacz do sini, oddał iednym klacz, drugim wutkie. Ta klacz poprowadzili, a drugi wutkie toczy, a ia wszedł do chałupy, a taka na mnie koszula mokra, niżeli by... Rozhornuw sia ot siraka, dał powieszyć, a moia żona uniesła mi szmacia z komory y mnie wyzuła, dała mi koszuli ubrać. A tu iuż piio wutkie. Tak ia pokazał swoiey żoni, żeby mi na pieczi pościelili. Posadziła mnie moia

żona na piec, lih sobie na piecu. Tedy zobaczyło wesele od stoła, tedy piie do mnie starosta A. Neronowycz. Tak ia odpowiadam: „Nie będe pił, bom nie warta teraz pić, piycie wy zdrowy y weselit sia". A sam iem zosnuw. A tu zaydo hulać, pić; wypili kwart 15. Jak wzioł spać, to ia nie słyszał, co tu sie robiło, y ia nie słyszał, kiedy sie dułue wesele zabrało. Y iuż wesele polihały spać, a ia nie słyszał nic, spałem do całego dnia. Powstawały, poczęli sie obuwać, tak ia swoi nogi iak kalika poobwięzy[wa]ł.

Drugi wsi prętko sie poobuwali, za... przystąpiło wesele dolne iuż po diwku, brać do szlubu. wzięli, odkłonyły sie, wyszli na dwur. wypomahał sia starosta u moiego oyca tu trzecinu, a un tak opowiada: „Choć bys mnie, panie starosto, zarznoł, to bym tego nie zrobił, bo u mnie ie więcey dzieci. ponieważ czego musze wrobić, to puł trzeciny, to mu dyklaruie połowe trzeciny, a druge połowe trzeciny ieszcze dlą siebie y dla drugi dzieci". Y rozyyszły sie, poszły do szlubu. A Jan Bielsky słyszawszy to wczerasznego dnia przyszedszy do mnie — ia myślał sobie całe trzeciny pisać, a Jan Bielsky powiada mi: „Takei całe nie możesz pisać". A ia pana Bilskiego pytam sie: „Czemu?" A un mnie powieda: „Temu nie: słyszałem tego dnia, kiedy iszły do szlubu, a nasz starosta wymahał całe trzecine. Hocz (?) ty Andrusiu ne slyszał?"

To ia powiadam mu, że „Bodayiem tak głosu Boskiego! Ale głosu Boskiego czy uczuie, o tym iem nic nie słyszał". A un mnie powiadą: „Iaści powim teraz; ieżeli ci nie powim prawde, to boday iem sy nohu tuy ułomił w twoiey chałupie. Pisz sobie puł trzeciny, a puł trzeciny twóy oyciec dyklarował zięciowi. Otakże pisz Andrusiu, iak ia ty welu: iedne połowe sobie, a druge połowe Semyionowi Ilnickiemu na słowo oycewskie, a na twoie słowo. Powiadam ci prawde. Bo iuż kiedy oyciec podyklarował a na twoie połowe, tom ci hotuw zaraz podpisać sie na prawde, y na to sie podpisze:

Urodzony Jan Bielsky (†)

„No, teraz żem ty sie podpisał swoią ręką własno znak krzyża Stego, nieumieiętny pisma, a chto mnie będe ciągł, to ia ieszcze godzien iuramentom poprawić".

Stało sie wiesele y po w. [по весїлю не говорили] nie za grunt za chudobe. Prowadzi sie ot zimnych miasnyć aż do po wieśni, ta siedzieli u mnie w moiey chałupi. Po wieśni sware ze mną. To iak się zerwał Semiion Ilnicky, to mnie ostrow izbił. Tak ia na!! wychwyciwszy sia do chałupy — działo sie z rania — iak poczołem iego sudnykam wyrzucać ś pieca, z połyci, garnuszki, wszytko co miały w moiym budynku, to wszysko na dwur wyrzucał. „Ydcie teraz ode mnie precz!"

Tak pobiegł un doli wsi do Jędrzeia Neronowicza i tak powiada tam Neronowiczowi, pada: „Muy szwagier moie sudnyki wyrzocał z chałupy na wbore“.

Tak Neronowicz iemu powiada: „Ydź — pada — ta bier sie tu na popowstwo, sprowadź sie do mnie“. Powiada tak, że „Ty iego nie wsyłuiesz, żeby cie trzymał w swoie chałupi y na swoiym gruncie, a tut sie zabiray“. Iak sie stali brać, to do wieczora zabrali sie zo szumem. Ia sie wtęczas przeżegnał.

Tak ia przed wiosno pomiarkowawszy sobie, co u nich ie co siać, a u mnie nima, nimam chudoby, tylko pare byczków y krowe iednie z cielęciem. O seredopiściu na iarmarok: Jedna krowa, nima [rady], y te musiałem przedać. Przedał te krowe w Turce, przyszedł iem do domu, na sam przud dałem podatek ot gruntu. Dawszy podatek fmiarkuie: „Trza zboża siać na gruncie“. Wziaw sia iyź z ludźmi do Schodnicy. Przyszedł do szwagra do Semyiona Ilnickiego, tylom miał od niego bliźności; siadszy na klacze poiechał do Kropiwnika. Woda wielka, yz dwoma ludźmi, a samotrzeć. Muwie do przewuźnika: „Przeprowadź ty nas“. Ten powiada mi: „Zapłaccie, a ia was przez wode przepławie“. Mnie powiada: „Zapłać mi od klaczy gr. 8 y kładź kulbake w czowen, ot was po gr. 2“. Mowi: „Siaday w czowen y bier klacz yz soboiu, trzymay dobrze w rękach, bo iak klacz skoczy, ta sie wszyscy potopimo“.

[Przepłynęliśmy] przez wode, wyprowadziłem klacze na brzeg y poszedłem po kulbake; siwszy y poiechałem do Schodnicy do dwora. Y owies iest we dworze. Y kupiłem korcy 4, dwa zapłaciłem, a dwa na dług. Wziołem dwa korcy raz y ponis iem do Kropiwnika. Wruciłem sie po drugie dwa. Przynieszy toty dwa do Kropiwnika y złożywszy y ci dwa w iedno wsi 4 korcy na kupe, zniosł u człeka wiadomego, poki woda nie wpadnie. Wruciłem sie z tymy ludźmy do Schidnicy, wzioł 2 korcy i im przyniosł do Kropiwnika: ich za raz przyniusł 2, a mi za dwa razy [po] 2 korcy. Przenocowali w Kropiwniku, drugiego dnia rano przepławili się przez wode, siuda yd domowy przyszły, na zariczu po ludziach przepytuiąc zboża. Ia przepytałem zboża 3 czwerky y zapłaciłem y wzioł na szkape, kupił bobu garcy 4, iaczmeni garcy 4. Wziawszy to na szkape i poiech[ał] do domu. Y przyiechał do domu, zabrał z klacze do swoiey komory, a klacz szwagrowi swemu kazał odesłać, a un odpowiedział: „A cuż, un mie klacze nie ziadł“.

Iak uzieli ludzie orać, — oni, pada, zaczęły trzema orać, całe trzecie poorali sami swoiim pługem, a ia pługa ni mał. Poszedłem ot nich pomiędzy ludzie, naioł pługa iednego na kupowane zboża. Wyprowadziłem pług na pole y poszedł po te zboża do Kropiwnika. Wysiałem

to wszysko do wieczora koryć 1, świdomy Tymko Hdykowyć, dał wszystkiemu pokuy, a oni swoie orali i siali, bo mali czym swuy grunt, ia nie.

Na kącu wiosny opała woda, naioł iem bykow w X. Pawła nieboszczyka y poiechałem do Kropywnika, zabrał owies y drugego dnia do domu przyiechał iem, do swoiey chałupy przystawił, y byky cudze oddał, poszedł u wieś, naiołem pługa dobrzego. Iak wyszedł na pole, iak wzioł orać, to wysiałem pułtrzecie korca y dąłem iuż pokuy. Na powtora korca zestawiłem dlia siebie y dla moiey żony. Iuż yz krowy groszy nimam, tylo na ieden podatek. Y więcey ni orał ni siał, y po wszystkiem, a oni siali . . . .

Potem iak uzieli brać wino: byky 1, krow 2, iałufkie 3, y była ieszcze iedna owca w oyca, wzięli y te, a sudan wszystek y grunt. A u mnie nima nic; ia sie u nich opominam sobie dać, bo y mie czegoś trzeba, oni mi odpowiedaio na to, że „Ty durniu od nas wziąć nic nie powinien; ieżeli masz swoie, to sie kątętuy tym, a ni masz, to dostaway sobie“.

Zabrali i futrine y wszystko. Powiedał mi Semion Ilnickiy: „Ty drabe, nie wartas nic dobrego!“ Żona muwi: „Szwagre, u mnie grunt, ia nie odstąpie od niego“. Bom nie widział, co mu mówić, dał iem pokuy wszystkiemu. Iak wzieli pozywać, aż do dziszego dnia trzymaią y grunt y fortune, a ia iak bym sie opominał, to by mnie . . . . . . ty mene tu przy. . . . . swoym dzieciom fortune . . . . . . to tę będzie na grącie materyskim y w chałupie. A od drugie żony mam dwoie, trzeci ten pierszey żony, to tych dwoich nie przyima Olexe y Synia, ay powiada im, co „Iście ta te puł trzecine biercie sobie, co pod Semyionem Ilnickym“.

A ia widze sam, com drab.

Що до язикових особливостий сеї записки зазначу тут поперед усього рутенізми, яких у ній загалом досить богато. І так читаємо тут: żyłyśmy **зам. польського** żyliśmy; ridni dzieci, musiłem **зам.** musiałem, buwać **зам.** bywać, budynky, do mni **зам.** do mnie, sam czas switczyw widdawaty, Ywan, z synom Matiiom, sztyry zuby, rozwiwszy sia w domu swoim y **значіню: розвідавши ся, пробувши якийсь час по повороті з дороги**; nawarił (**наварив**), diwka, przysyłowali (**присилували**); koły **зам. польс.** kiedy; tworił (**творив**); z Seniom Ilnyckym, napysawszy, zanesy, staroho, staromu, wziawszy, odnis, sanky, barywke (**баривку**), ręky (**руки**), za wboru (**за обору**), zazwały, dali **зам.** dalej, nesy, skuzu daie, mał **зам.** miał, wezme, dwa zięci mać

(два зяті мати), spowidź smertelne (сповідь смертельну), będemi (будеме в бойківськім діялекті).

З відтінків польського язика, яким написана записка, варто зазначити утрату носівки в таких формах, як: z siostro swoio Dosio, żono, sie, córke, pare, krowe iedne, ofce, na druge wsio зам. поль. na drugą wieś, wziół, dziwkie і т. д. В середині слів носівки бувають правильні, прим. zaręczyny, więcey, wzęli зам. wzięli, wziął; бувають також правильні на кінци слів, прим. moią, ią, stąd. Але декуди носівки транскрібовані буквами en або on, прим. po zarenczynach, zienć; натомісь декуди покладено носівки там, де повинні стояти en і on, прим. ukątętował (ukontentował, з лат. contentus, задоволив); Kądratowski (Кіндратівський), хоч обік сеї форми стрічаємо: Kondratowskiego, Kondratowsky, Kondratowa.

Подав *Іван Франко.*

Ще до тексту „Кобзаря".

У сина одного з друзяк Шевченка, С. В. Лазаревського, зберігаєть ся багато рукописів, що торкають ся до нашого славутного поета: його листи до родини Лазаревських, бруліони деяких листів, заміток і віршів і ще чимало усяких річий, зміст яких вже надруковано у катальозї Шевченкової вистави у Москві р. **1911**. З сього цікавого матеріялу, за дозволом власника, я вибрав усе, що торкаєть ся до тексту „Кобзаря" і подаю тут, сподіваючи ся, що усякий варіянт буде цікавим, коли не для виправлення тексту для нових видань „Кобзаря", то хоч на те, щоб простудіювати, як по-малу виробляв усякий рядок, усяке слово наш великий поет. Прийде ж колись такий час, що і у нас буде зроблене академічне видання його творів, як се роблять инші нації для своїх ґеніїв слова.

Москалева криниця.

На листї М. М. Лазаревського до І. О. Ускова, з 8 серпня 1856 р., на відвороті, власною рукою Шевченка написано без заголовка: „Москалеву криницю", що починаєть ся від слів: „Ще до великої зіми" (замість „Після великої зіми").

До сього часу ми мали два джерела для тексту „Москалевої криниці": автоґраф у О. Я. Кухаренка, описаний О. Кониським в Зап. Наук. Тов. т. XXXIII, і автоґраф у В. П. Нау-

женка, більшу книжку, де маємо пізнійшу редакцію. Так що наш рукопис зявляєть ся третїм джерелом.

Насамперед переглянемо усї відміни, що помітимо по виданню р. 1908 у Петербурзї, до сього часу повнїйшому.

Ряд.	Замість:	
27.	В селї тому вдова жила	А въ тимъ сели вдова жила [1])
29.	I син малолїток	И сынъ семилитокъ
30.	Добре мати дїток	Добро мавши дитокъ
31.	Багатому: хвалить Бога	Багатому, хвалышъ бога
32-33.	В роскошах; а вбогій Вдові не до того	У роскоши, а вдови убогій Було не до того
37.	Або вбитись, утопитись	Або утопиця
42.	Катрусею вдовівна звалась	Катрусею дивонька звалась
43.	Чи вік же її продївувать	Чи вже жъ ій викъ продивувать

Після рядка 45 аж по 72 замість надрукованого йде зовсїм инша редакція.

Ни дивонька вона не та.
То красотою красота
А то трудяще роботяще
Та чепурне на вдывовижу,
[Якъ тая квитонька изъ хижи] [2])
Бувало вигляне изъ хижи
Якъ тая квиточка. Старый,
Старый я смерты сподиваюсь
А якъ згадаю нагадаю
[Та] [3]) ажъ помолодчаю... дурный!
Дурный и доси... Слухай сыну,
Та все записуй мій единый
Мій друже милый. Не впусты
А ниже слова ни пивслова
Зъ моеи гришнои розмовы
Все напиши, не одпусты
Не выбачай мыни ничого.
Нехай будуть люде знаты
Якъ то тяжко сповидатысь
Людямъ передъ богомъ
Такимъ якъ я, такимъ людямъ,
А не такимъ якъ усюды.

Ряд.	Замість:	
79.	У наймах, — сяк собі, то так	То сякъ соби то такъ
96.	Уже либонь після Покрови	Хоч пок. Доманицький бачить явну помилку в „після Покрова“ замість „після Покрови“, але й тут написано „Покрова“
98.	Бо я вже двічи посилав	Було ранїйше написано: „посылавъ“, але закреслено й виправлено на „засылавъ“
99.	До дївчини за рушниками	До дивоньки за рушныками.

---

[1]) Уживаю правопись оригінала.
[2]) Сей рядок закреслено. [3]) Слово „та“ закреслено.

Після рядка 104 був ще рядок: „Пропавъ и я!“ але закреслено.

Ряд. Замість:	
108. Всї люди бачать лихо, сину	Я таки бачивсь въ лихомъ сыну.
111—2. Ніхто і з-далека не бачив, Як я, лукавий... А тим часом	Нихто издалека не бачивъ И не побачить. А тымъ часомъ
125. О, Боже мій милий!	Після „Боже мій“ було написано: „хотилось“, але закреслено.
134. Чи то мене злая доля	Чи такъ мене злая доля
136. Таки й досї ще не знаю	Незабаромъ сто литъ мине А я ей же богу Таки й доси незгадаю
142—3. Отаке-то сподіялось! Вмер батько і мати	Отакето: въ журбы батько Зъ журбы вмерла маты.

Після рядка 96 аж по рядок 114 писано олівцем, його ж власною рукою, від рядка 115 знову писано чорнилом.

Коли ми порівняємо сей автоґраф з автоґрафом О. Я. Кухаренка, то побачимо, що є тут чимало одмін таких самих: рядки 29, 30, 43, 108, 136, 142. А що тут є одміни, які зближають кухаренківський рукопис до пізнійшої редакції, то се нас переконує, що наш рукопис дає найранійшу з усїх відомих редакцій, тим більше, що написано се, як я вже подав, на листї М. М. Лазаревського з 8 серпня 1856 р.

Доля.

Написано власною рукою Шевченка на листї його до М. М. Лазаревського, від 26 лютого 1858 р., де він пише: „Посылаю тоби оцю недавно спечену штуку“. Тут же зараз написано ще „Муза“ і „Слава“ і після того поставлено дату: „1858. 9 февраля“.

Так само, як у нашому рукописї „Доля“ друкувала ся в усїх виданнях „Кобзаря“, до видання 1902 р. у Львові, під редакцією д. Юл. Романчука, де замість „друже щирий“ появило ся „вбогий“, що, як се виявив д. В. Доманицький у свому „Критичному розслїдї“, взято з альбому В. П. Науменка. Хоч у львівському виданню 1907 р., під редакцією того ж таки д. Ю. Романчука, знову надруковано „друже щирий“, але „вбогий“ повторюють і видання років 1907 і 1908 у Петербурзї та видання 1911 р. Яковенка у текстї, хоч у журналї надруковано „щирий“. Поза тим текст не має жадної одміни.

Муза.

Проти видання одмін багато, але проти тої редакції, що у журналї, тільки такі одміни: переставлено рядки 28 і 29, потім:

Ряд. Замість:	
33. Учи неложними устами	Учи нескверними устами
37. Моя ти мати!	Святая маты!
40. В очах безсмертних покажи	Зъ очей безсмертныхъ покажи.

Слава.

Про сей вірш теж треба сказати, що він більше підходить до редакції, що у журналї. Там тільки такі одміни:

Ряд. Замість:	
3. Де ти в ката забарилась	Де ты въ чорта забарилась
9. Горнись лишень коло мене	Пригорнысь лышень до мене
11. Гарнесенько обіймемось	Обіймемось гарнесенько
17. Коло тебе мизкаю ся	Бахурую коло тебе
25. Дай на себе надивитись	Хочъ на себе надивытысь.

Подражаніе XI псалму.

Дату дано без року, тільки „15 февр.“ Одміни такі:

Ряд. Замість:	
8. З гостей на цвинтарь повезуть	Зъ гостей на цвинтаръ понесуть
20. Убогих нищих	Убогихъ, нищихъ
26. І думка ваша, і слова	И думки ваші и слова
31. Роскинь же їх	Розмій же іхъ.

Марку Вовчку.

Се писано все не власною рукою Шевченка, тільки замість „А дні мої, моя...“, де останнє слово так закреслено, що його не можна прочитати, Шевченко власною рукою написав: „дитыно!“ Одміни тут такі:

Ряд. Замість:	
11. Світи на мене, і огрій	Світи на мене и нагрій
17—19. І думу вольную... О доле, Пророче наш, моя ти доню! Твоею думу назову!	А дні мої, моя дитыно! Твоими днями навову.

Те, що тут виправлено самим Шевченком як раз стих: „А дні мої...“ указує, що сей рукопис ранійший від альбома що у В. П. Науменка, де сї рядки вже закреслено. Дату дано теж без року, тільки: „17 февр.“, що підтримує дату того альбому.

Після сього стиха тут написано ще четверостише, що надруковано в самім тільки Кобзарі 1867 р. у Львові, але з одмінами. От воно і надруковане, і в рукописи:

Въ ночи.

Надруковане:	В рупописи:
Випъешъ чарку — стрепенешся,	Випьешъ перву — стрепенесся;
Випъешъ другу — хаменешся,	Випьешъ другу — схаменесся;
Випъешъ третю — въ очахъ сяе,	Випьешъ третю — въ очахъ сяе,
Дума думу наганяе.	Дума думу погоняе.

Молитви.

На записцї д. Данила Каменецького, з датою „5 декабря 1859“, де він пише про посланне до типографії коректи, на другій сторінцї рукою не Шевченковою написано:

А премудримъ умамъ
Роботящимъ рукамъ
Думать добре, орать,
И посіяне жать
И надія ще вамъ!

———

Чистосердимъ дрибнимъ,
Творче неба, земли
Долгоденствіе імъ
На симъ свити. На тимъ
Рай небесный пошли.

———

Все на свити не намъ;
И плуги й карабли,
И и (sic!) вси добра земли
Моя любо... Не намъ.
Намъ любовъ на земли.

Тут же в горі власною рукою Шевченка написано:

Тимъ песитимъ очамъ
Земнимъ богамъ-царямъ
И плуги й корабли
И вси дібра земли
[Тимъ песитимъ очамъ] [1])
И хвалебни псалми
Тимъ дрибненькимъ богамъ.

У сім останнім автографі нема жадної одміни, але всеж таки я подаю його тут через те саме, що ранїйше друковано се не з власноручного автографа поета. Що ж до першого вірша, то хоч він писаний иншою рукою, але всеж таки його бачив сам Шевченко і не виправив, і тим його авторізував.

Уривки з „Слова о полку Ігоревім“.

Сї уривки подаю цїлком, бо вони і друковані не з обробленого тексту, а тут тільки один з них: „В Путивлї градї“ близький до надрукованого, инші ж дуже ріжнять ся.

———

1) Сей рядок закреслено.

I.

Зрани свита, до вечери
А з вечери до досвита
Летять рои стриляніи
Трищать списи гартовани
Въ половецкимъ тихимъ поли
Не сіянимъ ни оранимъ!
Брянчутъ [1]) шабли о шеломи
Половецьке [ти] [2]) чорне поле
Копитами [пооране] [2]) поритее
Билымъ трупомъ засіяне
А кровію политее
Принесло тугу — неволю
Въ землю русскую те поле.

II.

Зъ рана свита до вечера
А въ вечера до досвита
Летять рои стриляний [3])
Шабли брязчать на шеломахъ
Трищать ломаючись [списи] [2]) ду-
[леви
Списи на поли половецкимъ
На поли тихимъ и безлюдонимъ.

III.

Тихе поле копитами
Поорано, засіяно
Костяками, а кровію
Суто-густо поливано.

IV.

Тихе поле половецьке
Не оране не сіяне
Почернене копитами
А костями побилене
А кровію червоною [мережано] [2])

V.

Въ Путивли гради [рано] [2]) вран-
[ци-рано
Сумуе плаче Ярославна
Полечу — [каже] [2]) рече — зузулею
По надъ Дунаемъ полечу!
Въ рицѝ Каяли омочу
Рукавъ бобровый, и омию
На княжимъ добримъ його тили
Засохлу кровъ його отру
Глибокіи на ладо раны.
И плаче плаче Ярославна
Въ Путивли городи рече,
— Витрило [5]) — витре господине
На що ты віеши? несешъ
На легкому тому крили
Хановски стрили — [на мою] [4]).

VI.

Чорна земля не орана
[Тихо поле] [4]) половецьке
(По-над „половецьке" написано:
„неоране")
[Не оране, не сіяне] [4])
Копитами поритое
Билимъ трупомъ укритое
И кровію политое!
Веселое тихе поле
Подало [журбу] [6]) тугу не [во-
лю] [6]) долю
Въ землю рускую в неволи.

VII.

Тихе поле ажъ крокнуло
Ажъ заридало потряслось
Тугу журбу та неволю
На землю руську пронесло.

---

[1]) Від сього слова писано олівцем до кінця.
[2]) Слово, що взяте в скобки, закреслене в оригіналї.
[3]) Сей рядок написано червоним олівцем.
[4]) Слова сї закреслені в оригіналї.
[5]) Від сього слова писано олівцем. [6]) Закреслено в оригіналї.

Останній вірш написано власною ж рукою Шевченка, олівцем на боці сторінки рукопису з перекладами Миколи Курочкіна двох творів Шевченка: „Дума“ („Мы всѣ живемъ и всѣ не знаемъ“) і „Несутся звуковъ стройныхъ хоры“.

„Великомученице кумо“.

Сей вірш написано иншою рукою, власною ж рукою Шевченка написано після нього: „Зійшлись, побрались“.

Одмін проти надрукованого у тексті багато, але проти того, що в рукописі д. Г. В. Богданенка, тільки два рядки:

Ряд. 4. Рожевим цвітом процвіла	Пишалася, росла, цвіла
32. Хоч раз	Хочъ съ псомъ

„Зійшлись, побрались, поєднались“.

Се, як я вже сказав, написано власною рукою Шевченка. Одміна тільки в рядку 8: замість „в москалі забрали“ — „въ некруты забрали“, та останнього рядка (10) нема.

„Єретик“ або „Іван Гус“.

Сей рукопис писано иншою рукою: з боку тексту синім олівцем помічено: „Списокъ Петра Ивановича Бартенева“. П. І. Бартенев, се звісний видавець „Русского Архива“, що вмер в кінці минулого року. Хоч він зовсім не був прихильним до нашого руху і до нашого письменства, але він дуже кохав ся в усяких невиданих рукописях і міг зацікавити ся такою копією. Сама копія має досить багато одмін, але задля нас ще цікавійші сі виправки, зроблені вже власною рукою Шевченка, чорним олівцем. З початку було написано: „Єритыкъ. До Шафарика“. Але слово „Єритыкъ“ закреслено червоним олівцем і „До Шафарика“ таким же олівцем, рукою Шевченка виправлено: „Шафарикови“. Одміни такі:

Ряд. 3. Сусіди злі — Було написано: „Злы сусиды“, але закреслено і виправлено Шевченком: „Сусидоньки“, як се в рукописі, що у Шафарика.

9. Огню искра великого — Ранійше було: „искра огню велыкого“, але Шевченко закреслив слово „искра“ і вписав його після „огню“.

11. Підпалу жде — „Жде підпалу“, як у Пражському Кобзарі.

13. Злого часу. Тліла искра — Було так само: „Злого часу“, але Шевченко виправив: „непевного“, так як і в рукоп. Шафарика.

Ряд. 14. Тихо дотлївала — Було: „Тлила, дожидала", як в рукоп. Деп. Поліції, але Шевченко виправив: „Незримо сіяла", як у Пражському Кобзарі.

19. Семью Славян розьединила — Було: „Симью Славянъ раздилыла", але Шевченко виправив: „Славянъ тихъ славныхъ поривнила", як у Пражському Кобзарі.

20. І нишком — тихо упустила — „И тыхо, тыхо упустыла", теж як там.

25. Й сиріт поділили — „роздилылы", теж як там.

68. Слава ж тобі, Шафарику — Так було ранійше, але Шевченко замість „Шафарику" виправив: „славный чеху", теж як там.

70. Що звів-еси в одно море — „Що вливъ есы въ одно море", як в Кожанч. Кобзарі.

78. Прийми, отче! А я нишком — „Прыыймы отче, а я тыхо", теж як там.

Після рядка 85, себто після „Посланія" дата: „22 ноября 1845. Въ Переяслави", як помічено і в Львівському Кобзарі 1867 р.

92. Людською кровію торгує — „Людскою кровію шинкує" — як в рукоп., з якого надруковано примітки до Пражськ. Кобзаря, в рукоп. Деп. Поліції, в рукоп. Шафарика, Л. М. Жемчужникова і музея Тарновського.

94. О, Боже! Суд Твій правий всує — „Небесный царю! судъ твій всує", теж як по всїх сих рукописях.

100—103. Люди стогнуть у кайданах — Земля плаче у кайданахъ
Немає з ким взятись — Якъ за дитьмы маты.
Розкувайтись, — одностайне, — Й нема кому разкуваты
Односердне стати — Одностайне статы. — Так було написано, алѐ Шевченко закреслив було слово „плаче" і виправив його на „стогне", але потім закреслив останне і вернув назад „плаче"; замість „Й нема кому", закреслив „Й" і виправив на „Нема кому". Такої редакції поки що ми не мали; найблизша до сеї редакції — ред. рукоп. Деп. Поліції:

„Земля плаче,
Як за дїтьми мати.
Нема кому розкувати,
Одностайне стати".

108. Чи настане великий час — „Чи настане часъ велыкій", як у рукоп. Шафарика.

110. Чи розломим три корони — Було: „Розпадуця три корони", як то виправлено Шевченком в автоґрафі музея Тарновського; потім виправлено, тільки не рукою Шевченка: „Чи розибьешъ",

до чого вже найблизшою редакцією буде у варіянті Л. М. Жемчужникова „чи розібєм“.

Ряд. 112. Розломимо!... Благослови — Було: „Розпадуця“, але виправлено, теж не рукою Шевч.: „Розибьемо“. Перша з тих редакцій в рукоп. Деп. Пол., остання в примітках у „Правді“.

114—115. Благослови мої, Боже, Нетвердиї руки — Було: „Благослови мой (sic!) Боже“, але виправлено, теж не рукою Шевченка: „милый Боже“, як у Л. М. Женчужникова.

Після того двох рядків і кропок нема, як і в рукоп. Деп. Пол., а рядки 118 і 119 зливають ся:

118—121. Отак
У келії своїй правдивий
Іван Гус думав розкувать
Народ замучений — „Отакъ у келіи. Правдивый
Іванъ Гусъ думав розирвать
Оковы адовы“. Як то в рукоп. Деп. Пол., та в рук. Л. М. Жемчужникова.

123—4. Очам незрячим.
Поборюсь — Сї рядки теж злиті в один.

125. За правду Бог! — „За мене Бог!“ Теж як в рукоп. Деп. Пол. і Л. М. Жемчужникова.

127. Пішов молить ся вірний Гус — Було: „добрий Гусъ“, як в рукоп. Деп. Пол., але виправлено рукою не Шевченка на „щирый Гусъ“, як в рукоп. Л. М. Жемчужникова.

138. Отій самій, що хилялась — „Отій самій що хилылась“, як у Пражському Кобзарі.

139. По шинках, по станах — „По шинкахъ, по станяхъ“, як у рукоп. Деп. Пол.

145—6. Тепер свята!
— Боже, Боже — Сї рядки злиті в один.

148. Одпочинь од кари у святому раї — У свитлому раи

155—6. Просвіть ся, Чехи, змийте луду
Розправте руки, — будьте люди — „Розправте руки, змыйте луду
Проснитесь, Чехи, будьте люды“, як у рукоп. Л. М. Жемчужникова.

Після рядка 181 „Не дієш без вини нікому“, йде вставка:

Молюся, господы, помилуй
Спасы ты насъ, святая сило,
Язви языкъ мій за хулы,
Та язвы міра изцилы,
Не дай згнущатыся лукавымъ
И надъ твоею вично — славой
Й надъ нами простыми людьми!...“

Так і в рукоп. Деп. Пол., тільки замість: „вично-славой“ — „вічной славой“, що очевидно у нашому рукописи помилка.

183. І гірко плакав; люд мовчав — „И тяжко плакавъ“, теж як в рукоп. Деп. Пол.

Ряд. 184. І дивувався: що він дїяв — „И дывувався що винъ діе“, теж як там.

185. На кого руки піднїмав — „На кого руку пидійма“, теж як там.

189. Іван Гус буллу розірвав — Иванъ Гусъ булу розидравъ.

Після рядка 195 „І похилилася тіара“ вставка:

Зашыпилы мовъ гадюки
Ченьцы въ Ватикани“, як в рукоп. Деп. Пол.

199. Аж трясуть ся стани — Ажъ стани трясуця

203. Як зачули, що у Празї — „Як згадалы“, як в рук. Деп. Пол.

218. Щоб не втїкла тая птаха — Було: „Шобъ не втыкла спра птаха“, як у рукоп. Деп. Пол., але власною рукою Шевченка виправлено: тая птаха“.

222—3. До Констанцу; шляхи, степи — До Констанця; степы, шляхи
Мов сарана, вкрили. Мовъ сарана вкрило.

На сїм рукопись кінчить ся.

Тепер перед нами стоїть питанне: яке ж місце займає ся редакція поміж иншими редакціями, що ми мали до сього часу, хронольоґію котрих пок. Доманицький установляє так: „Що до „Посланія“, пише він, то найдавнїйша та, що в Пражському Кобзарі, далї — рукопись Деп. Полїції, потім — лїтоґрафоване виданнє 1867 і найпізнїйша — Кожанчиківська; що до самої поеми, то: 1) рукопись Деп. Полїції, 2) копія Жемчужникова, 3) близько до неї копія, що в примітках у „Правдї“, хоч текст в „Правдї“ пізнїйший; далї 4) автоґраф музея Тарновского, потім нарештї 5) Пражський Кобзар (Основи, текст)“.

Що до „Посланія“, то тут наш рукопись найблизше підходить до Пражського Кобзаря: рядки: 11, 13, 21, 25, 28—29, 37, 65 і 78 тої ж редакції, рядки: 14, 19 і 68 виправлено Шевченком так само як у сїм виданню, але є й одміни — рядки: 5, 6, 23 і 56; після того виданнє Кожанчикова наближаєть ся рядками: 5, 6, 21, 23, 37, 56, 68 і 70, але має одміни в рядках: 13, 14, 19, 25 і 65; з рукописи Деп. Пол. подібні рядки: 3 і 25, але має одміни в рядках: 4, 5, 6 і 14; від лїтоґрафованого видання р. 1867 одміни в рядках: 21, 28—29 і 37, а рядки 21 і 37 як раз однакові і з Пражським і з Кожанчиковим виданнями, так що й не можна ставити лїтоґрафоване виданнє між тими двома, а се місто займає наш рукопис. Що ж до самої поеми, то тут найбільше підходить рукопис Деп. Пол., рядки: 92, 94, 100—103, 112, 116—117, 127, 135—136, 152, 155—156, 160, вставка після 181, 184, 195, 208, 212 і 222 тої ж редакції, але є одміни в рядках: 108, 110,

120—121, 125, 138, 168, 183 і 185; після того йде рукопис Л. М. Жемчужникова, що має ту ж редакцію в рядках: 92, 110 (по виправцї Шевченка), 114 (теж), 127 (теж), 125, 155—156; після 181, 183, 195 і 212, а одміни має тільки 120—121 і 185; потім йде редакція в примітках у „Правдї": 94, 100—103, 110 (по виправцї Шевченка), 112, 120—121, а одміни: 124, 125 і 155—156; потім Пражське видане: 92, 94, 124, 138 і 185, а одміни: 100—103, 110, 120—121, 125, 127, 155—156, 183 і 212.

Окрім того, ми бачимо, що рядки, котрі мають одміни від редакції рукоп. Деп. Пол., подібні то до редакції „Правди" (100, 120—121), то до рукописи Л. М. Жемчужникова (110, 125 і 183), то нарештї до видання Пражського (138 і 185); одміни від редакції рукописи д. Жемчужникова подібні до редакції то „Правди" (120—121), то Пражського видання (185); одміни від редакції „Правди", то до Пражського видання (124), то до Жемчужниківського рукописа (125), то до рукописи Деп. Пол. (155—156); нарештї одміни від Пражського видання то до рукописи Деп. Пол. (100—103), то до Жемчужниківського (110), то до „Правди" (110 і 120—121). Так що тут, коли тільки приймати хронольоґію д. Доманицького за певну, то зовсім не можна зазначити міста нашому рукопису. Тай взагалї я мушу сказати, що установляти хронольоґію по одмінам річ дуже не певна, бо менї нераз вже трапляло ся бачити, як Шевченко виправляв свої твори то на нову редакцію, то знову вертав ся на стару.

„Кума моя і я".

На листї, хтось (А. Мир...) пише Шевченкови, як він може одержати від нього річи Лїкерії, з датою „16 сент. 1860", власною рукою Шевченка написано вірш:

Кума моя, и я
Въ Петрополискомъ лабиринти
Блукали ми — и тьма, и тьма
Ходимо куме въ перамиду
Засвитимъ свиточъ, и зайшли
Єлей и миро принесли
И чепурненькій жрецъ Изиди
Чернявенькій. и кавалеръ
Скромненько длань свою простеръ
И хоръ по манію лакея
Чито жерця. — Во Іудеи
Бысть царь Саулъ — Потимъ хоръ.
Ревнувъ въ Бортнянского — О скорбь
О скорбь моя! О скорбь велика!

Для виясненя сього не маю нїчого додати, але подаю його в думцї, що воно може мати ме якусь вагу в звязку з иншими матеріялами. Подав *Ол. Новицький.*

Наукова хроніка.

Останні томи „Архива Юго-Западной Россіи“.

Архивъ Юго-Западной Россіи издаваемый комиссіею для разбора древнихъ актовъ, часть вторая, томъ III, постановленія провинціальныхъ сеймиковъ Юго-Западной Руси въ 1698—1726 г., К., 1910, ст. XII+843+LXXXIII.

Теж, часть восьмая, т. III, акты о брачномъ правѣ и семейномъ бытѣ въ Юго-Западной Руси въ XVI—XVII вв., К., 1909, ст. 120+708+XXX.

Теж, часть восьмая, т. IV, акты о землевладѣніи въ Юго-Западной Россіи XV—XVIII вв., К., 1907, ст. 224+451+66+XXI.

Теж, часть восьмая, т. V, акты объ украинской администраціи XVI—XVII вв., К., 1907, ст. 118+560+XXVII+II.

Теж, часть восьмая, т. VI, акты о землевладѣніи въ Юго-Западной Россіи XV—XVIII вв., К., 1911, ст. 113+435+XXIV.

Київська археоґрафічна комісія, чи так звана офіціяльно — „временная комиссія для разбора древнихъ актовъ, состоящая при кіевскомъ, подольскомъ и волынскомъ генералъ-губернаторѣ“, по довгій застої, оживила ся в останніх роках і випустила цілий ряд поважних збірок архивного матеріялу, часом з цінними студіями в передмові, і останніми часами завела ще рід археоґрафічного збірника для поменьших матеріялів (Сборникъ статей и матеріаловъ по исторіи Юго-Западной Россіи)[1].

---

[1]) Див. про нього замітку в т. CVII Записок, про томи „Архиву“ в попередніх літ в LXXV, LXXVIII і LXXXIII т.

Правдоподібно, є в тім певна заслуга теперішнього предсїдателя комісії, проф. Іконнікова, властиво першого ученого-історика на сім предсїдательськім місцї, що займали досї більш бюрократичні ніж наукові фіґури; і хоч комісія все й далї зістаєть ся інституцією сильно бюрократичною, досить щільно замкненою для всього „стороннього", для нових людей і нових плянів, вона виявила в останнїх часах досить живу роботу — хоч би в реалїзації давнїх плянів і давнїйше розпочатих робіт, і пять томів Архіву, випущені комісією останнїми роками (дати означені на томах не завсїди вказують час, коли певний том увійшов в науковий оборот), внесли чималий запас наукового, документального матеріялу і кілька цінних розвідок. Короткий перегляд того всього хочу дати в сїй замітцї.

І так в III томі частини другої, присвяченої соймикованню, маємо продовженнє давнїйших збірок Іванишева і Стороженка, що містили соймикові акти XVI і XVII в.: в сім томі д. Каманин зібрав соймикові постанови пятьох українських воєводств (волинського, подільського, браславського, київського і чернигівського — титулярного в тім часї) від р. 1698 до 1726. Сим разом акти сї друковані в цїлости (в попереднїм томі друкували ся витяги, що викликали невдоволеннє в науковій критицї). За те вступної розвідки сим разом, против звичаю комісії не дано, — обіцяна вона при закінченню збірки постанов XVIII в., а тим часом подана тільки коротка вступна замітка головного редактора комісії, В. Буданова, що зазначує цїкавійші питання порушені в соймикових постановах і коротенько спиняєть ся над соймиковою орґанїзацією і технїкою. Вказує на заниканнє урядової української мови в облятах, на деякі згадки про місцеве право — як пригадка Київського воєводства (дуже лаконїчна, на жаль), щоб люблинський трібунал заховував се воєводство według prawa sobie służącego i zwyczaiom (може zwyczaiow?) — с. 840, і домаганнє браславського соймика (1722 р.), aby generał całego woiewodztwa kiiowskiego prawem drukowanym Litewskim statutem sądził się (с. 740). Єсть кілька постанов в інтересах православної віри і унії, котрі одначе никнуть супроти опіки для католицької церкви, про ліквідацію правобічної козаччини і кілька інтересних постанов в напрямі певнїйшого закріпощення селян (зменьшеннє свобідних років, касованнє хуторів). Показчиків до сього тому не додано.

III том восьмої части, присвяченої юридичному побутови, виготовлений Орестом Левицьким, містить в собі збірку матеріялів до історії шлюбу і родинного житя, головно волинських, другої половини XVI в.: з XV і першої пол. XVI в. всього 11 документів, документи з першої половини XVII в. також становлять меньшість.

Таким чином маємо досить одноцїльний збірник документів до

приватного, головно родинного житя волинського панства і шляхоцтва з того часу, коли воно вже в значній мірі захоплене впливами польської державности, культури і права все таки в своїм приватнім житю стояло ще досить міцно на ґрунті старих українських традицій (виключно шляхоцький характер матеріала залежить від самого джерела, з якого черпав видавець — актів судів гродських і земських, майже виключно шляхетських). Матеріал дуже цінний, для зрозуміння старого житя дуже користний, і можна пожалувати, що він так довго лежав в укритю (збірка була зроблена і навіть видрукована давно), і що рамки сеї збірки не поширені більше — бо таку вибірку матеріала, певно, можна було б дати в далеко більших розмірах, чи в виді сурового матеріала in extenso, чи в витягах, напр. з поминеннем формулярних частей документів, що займають так богато місця, або в формі півобробленій. Ор. Левицький, що в побутовій історії України, в її зрозумінню, в уловленню її типових характеристичних сторін показав себе майстром незвичайно проникливим і чутким, міг би в сім напрямі зробити незвичайно богато і була б шкода, як би його робота на сім полі обмежила ся отсею збіркою.

Матеріал, зібраний в отсій збірці, д. Л. по части використав в інтересних пів-белетристичних історично-побутових оповіданнях (мають вийти збіркою п. заг.: Волинські оповідання) — по части в ряді статей друкованих по российськи й українськи протягом кількадесяти літ по ріжних виданнях (почавши від статі в Зорі 1885, під псевдонімом Маячанця: „Про шлюб на Україні-Руси в XVI—XVII в.", і кінчаючи статею „Невінчані шлюби на Україні в XVI—XVII ст." в київських Записках, т. III, 1909). Розвідка подана на вступі сього тому п. з. Черты семейнаго быта въ Юго-Западной Руси въ XVI—XVII вв. (ст. 120), зводить до купи сї розвідки. Автор спиняєть ся в ній головно на формах і практиці завязування супружества і його розвязання (розводу) і слїдячи за відмінами тої практики, яку рисують перед нами зібрані ним документи, від обовязуючого права (Литовського Статута) і церковних канонів, стараєть ся уловити в ній те що становило прикмету народнього українського права. Сї проби його безсумнївно цінні й інтересні, ріжні казуси, які переходить тут автор (елемент описовий і тут бере у нього гору над елементом аналїтичним), хоч не завсїди можуть бути ґенералїзовані, вводять нас без сумнїву дуже часто в юридичний і ще більше — моральний світогляд шляхетських і духовних кругів тої доби.

Автор оперує головно матеріялом волинським XVI і першої половини XVII в., Поділє й иньші провінції польського права лишає свідомо на боцї; часом робить екскурси в практику поднїпрянську і ліво-

бічну другої пол. XVII і навіть XVIII в. Праця має вартість більш історично-побутову, ніж історично-юридичну в властивім значінню, але без сумніву цінна.

IV том восьмої части містить велику (224 стор.) і цікаву студію проф. Владимірского-Буданова: „Церковныя имущества въ юго-западной Росіи XVI вѣка". Починаєть ся вона переглядом церковних маєтностей XVI в., православних і католицьких (проба реєстрації); далї йдуть замітки про походженнє сих маєтностей і предмети володїння; потім наступає найбільш інтересна частина — юридичний аналїз церковного володїння (с. 29 і д.). Розділ другий присвячений „праву подавання" в. кн. Литовського, третїй — „субєктам права" церковного володїння (владичі катедри, монастирі, церкви) — відносинам їх прав до прав патронів.

Виводи, до яких приходить автор на основі свого аналїзу, він резюмує на кінцї своєї працї в таких тезах: „Сила прав горожанських для всїх (свобідних осіб), так сильна в Литовській державі — що робить їй велику честь — особливо ясна на прикладї церковних маєтностей. В благовірній Москві великі князї й царі мало звязали ся старим принціпом непорушности („неотчуждаемости") церковних маєтностей, але нї великі князї литовські — католики, що так часто представляють ся гонителями православія, нї шляхетський польський сойм, нї могутнє католицьке духовенство нїколи не йшли за московським прикладом, розуміеть ся — не з поважання до чужих їм візантийських традицій, а з поважання до непохитности горожанських прав взагалї".

„Право подаваня, зовсїм відмінне від ктиторства, не противить ся зазначеному принціпови: і держава (головний патрон і перше джерело права подавання) і суспільні союзи й приватні власники не признавали за собою прав власности на церковні маєтности, хоч право подавання давало широкі права патронам і викликало можливість надуживань. Се право держало в тїснім звязку церкву з державою і суспільністю. Дїйсними ж власниками церковних маєтностей були не патрони, а церковні інституції, а саме епископії, манастирі й церкви. Патрони се тільки опікуни церковних інституций і маєтностей".

Обмежуємо ся наведеннєм сих поглядів, не входячи в оцїнку тих фактичних підстав, на яких вони оперті. Акти сього тому послужили авторови матеріалом для розвідки в дуже малій мірі. Збірник їх майже не звязаний з вступною статею і не має своєї фізіономії. Сам по собі він продовжує збірку актів по історії землеволодїння, поданих автором в II і III т. сёмої части Архива (матеріали до історії кольонїзації). Сим разом автор подає їх в значній части цїлими збірками — так як вони були внесені в судові книги — велика збірка документів кн. Чорторийських, XV

і XVI в., акти володіння с. Битним, документи кн. Крокотків на с. Яловичі і т. д.; видавець мотивує се тим (с. 24), що такі збірки дають погляд на „фактичний зріст землеволодіння поодиноких родів, а по части і на юридичний зріст самих прав“, але на се вистане вичислити при однім документї, які нумери актів були предложені до книг з ним разом, а таке друкованне цілими гнїздами має ту недогоду, що перемішує всякий хронольоґічний порядок, а до збірника не додано навіть хронольоґічного показчика уміщених документів. Чимало документів з поданих тут були вже напрувовані; напр. Витовтів привилей Перемилеви (ч. 2) надр. в Актах Литов.-рус. госуд. Довнара-Запольского (ч. 7), з тогож самого джерела; наданне Свитригайла на Киселин (ч. 5) — в Archiwum Sanguszków III, ч. 11; наданне йогож на Миловші (ч. 6) тамже ч. 7. Видавець не поясняє мотивів сих повторень і приходить ся думати, що повторено їх лише через недогляд.

Том VI восьмої части, зібраний і виданий так само проф. В.-Будановим, має характер анальоґічний з т. IV. Головну вагу в нїм має розвідка В.-Буданова про право заставу в. кн. Литовського („Заставное владѣніе“, с. 113): понятє заставу і причина розвою заставного володіння в в. кн. Литовськім, особи що віддають в застав і що володіють на заставнім праві, предмети заставного володіння (властиво всї які могли бути предметами володіння), право заставного володіння, уставленнє і розвязаннє заставу. Факти і приклади, якими ілюстрована ся розвідка, вибрані в переважній більшости з невиданих актів київського архива, з публікованих томів Литов. Метрики і т. ин. — і знов тільки в досить незначній мірі з долученого збірника документів, що теж тільки в части містить матеріали до історії заставного володіння і взагалї має досить пригадковий характер, як і т. IV. Розпочинає ся він чомусь трома документами з Овруччини — надрукованими свого часу пок. Антоновичом в збірцї овруцьких актів (ч. IV, т. I), а поза тим містить документи з 1550—1575 рр. (140 нумерів).

Том V восьмої части, виготовлений проф. Довнаром-Запольским, містить розвідку його п. з. Украинскія староства въ первой половинѣ XVI в. Розвідка не дуже велика (с. 118 дуже розгонистого друку), але захоплює предмет дуже широко — ширше свого заголовка. Починає ся історією урядів: вищих місцевих властей — воєводства київського і маршалківства волинського, потім староств (властиво намісництв, що поволї приберають в XVI в. імя староств) і „низших врядів“, далї спиняє ся на реформі 1565 р. і дальших змінах в адміністраційнім устрою. По сім наступає аналїз адміністраційних функцій воєводи і старост, відносин їх до міських громад, міської орґанїзації й управи, земських обовязків підданської людности і доходів воєводських і старостинських. Отже обіймає ся майже ціла

система публичної орґанїзації литовської України, але трактуєть ся поверхово, більш описово, без запускання в складні і неясні питання сеї орґанїзації і без відповідного використання лїтератури.

Долучена збірка документів більш дібрана до теми, але для першої половини XVI в. дає небогато (всього коло 30 нумерів на загальне число близько 200) — все иньше належить до другої половини XVI і першої четвертини XVII в. Документи сї дають богато інтересного.

М. Грушевський.

Бібліоґрафія.

(Рецензії і реферати.)

Історія політична і культурна.

Проф. М. К. Любавскій. — Очеркъ исторіи Литовско-Русскаго государства до Люблинской уніи включительно. Съ приложеніемъ текста хартій, выданныхъ великому княжеству Литовскому и его областямъ. Москва, 1910, стор. 2 ненум. +376+II+2 неум.

Проф. Любавский, автор таких поважних праць по внутрішній історії Литовсько-руської держави, як „Областное дѣленіе и мѣстное управленіе Литовско-русскаго государства ко времени изданія перваго Литовскаго статута“ (1893) і „Литовско-русскій сеймъ“ (1901), обговорених вже свого часу в „Записках“ (т. 9 і 47), виступив отсе знова з великою книгою, котрої заголовок подано в горі. Отся книга, як згадує сам автор у передмові, повстала із його лекцій, читаних у Московському університеті, а по змісту є вона перерібкою попередніх спеціяльних авторових праць з обсягу внутрішньої історії Литовсько-руської держави, з притягненєм праць инших авторів з сього обсягу.

Годі нам не повитати появи такої книги. Брак її давав ся від давна відчувати, бо усї загальні курси історії Литовсько-руської держави, се або річи старі, або ненаукові й компілятивні, або популярні (згадати тут хоч би про Кояловича: Лекціи по исторіи Западной Россіи, Спб. 1884, 4 вид. і велику, але зовсїм ненаукову книгу Брянцева: Исторія Литовскаго государства съ древнѣйшихъ временъ, Вильно 1889). І як раз повинна запобігти сїй недостачі книга проф. Любавського, котра має на цїли, по словам автора, познайомити не лише „широку публику“, але й „ученый міръ“ (з виїмкою немногих спеціялїстів) з загальним ходом історії Литовсько-руської держави, з її суспільними верствами і їх взаїмними відносинами, з державними урядами й їх еволюцією.

Автор вложив незвичайно богато праці у свою книгу і треба її признати первим „Очерком" історії Литовсько руської держави на наукових основах, але з певними застереженями. І так „Очеркъ" проф. Любавского своїм заголовком не зовсїм відповідає змістови. Внутрішня історія має тут таку перевагу над політичною, що радше годило б ся було дати книзї заголовок „Очеркъ внутренной исторіи Литовско-русскаго государства". Партії з обсягу політичної історії в книзї проф. Л. не витримують порівнаня з партіями з обсягу внутрішньої історії не лише що до обєму, але і що до способу обробленя й деякої побіжности є вони чи не найслабшою стороною праці автора. З другої сторони й що до внутрішньої історії автор відказав ся від усяких „значительныхъ попытовъ" в напрямі „освѣщенія экономической эволюціи Литовско-Русскаго государства и исторіи его духовной культуры", виправдуючись браком „серьезныхъ, достаточно широкихъ и глубокихъ, спеціальныхъ изслѣдованій по этой части". Додам від себе, що чомусь то автор зобразив церковні відносини в Литовсько-руській державі так незвичайно побіжно й лише мимоходом, що з його книги ледво можна набрати про них якого небудь понятя.

Отсе загальне вражіне, яке робить книга проф. Любавского після прочитаня. Але ще одно кидаєть ся від разу в очі, не лише після прочитаня перших розділів книги, а й зараз після прочитаня авторового „Предисловія". Нарікаця автора на те, що в усяких підручниках „по русской исторіи" розділи, присвячені історії Литовсько-руської держави відзначають ся „безсвязностью и фрагментарностью изложенія", „ошибками и искаженіями", що взагалі в науковій літературі нема „легко обозримаго труда", котрий подавав би результати спеціяльних розвідок і „извѣстную общую концепцію литовско-русской исторіи", не зовсїм справедливі. По стороні автора лежить вина в сьому, що він зіґнорував зовсїм сю новійшу українську історичну літературу, котра займаєть ся власне історією Литовсько-руської держави. Кажу „зовсїм", бо н. пр. саме зацитоване IV-го тома „Історії України-Руси" проф. Грушевського (у 2-гім виданю 1907 р.) між „Библіографическими пособіями" (ст. 4) й між літературою в 5-му розділї (ст. 29), не можна ще назвати узгляднепем результатів української історичної літератури для даного предмета, тим більше, що згадана книга проф. Гр. пова зацитованем, не мала на жаль, оскільки вношу, на книгу проф. Любавского ніякого більшого впливу.

Проф. Любавский волить деколи держатись перестарілої вже зовсїм історичної літератури й старих поглядів, котрі нині не витримують критики. Щоб не бути голословним, я зроблю деякі „Stichproben" на доказ

мого твердженя. Н. пр. все ще цитує проф. Л. залюбки „Историю России“ Іловайського й боронить його погляду (повтореного розуміеть ся за Дашкевичем) про опановане Київщини Ґедимином (ст. 23). Докази Дашкевича й Іловайського не є одначе так „убѣдительными“, як се видаеть ся проф. Л. в порівнаню з „отрицательными“ доказами проф. Антоновича і його „послѣдователей“ (м. и. проф. Грушевського). Вже ж і проф. Гр. не виключає можливости походу Ґедимина на Київщину, а навіть окупації деяких городів (IV, ст. 428), але все промовляє за його поглядом, що перед Ольґердом Київщина не була введена цїла і остаточно в круг литовських волостей.

Дивним видаеть ся се, що проф. Л. не згадує нї одним слівцем про участь Угорщини в боротьбі за Галицько-волинську спадщину, наче б спорячими сторонами були виключно Польща й Литва (ст. 28). До річи замічу, що йдучи за давними поглядами автор все ще називає галицького боярина з часів після смерти князя Юрія-Болеслава Данилом Острозьким, хоч і сучасний Янко з Чарнкова подає „de Ostrow“, а за ним іде Длуґош (Острозьким назвав його аж Кромер!) і ми не маємо найменшого права сього поправляти.

Хибно розвязану видавцями дату Острівської угоди „ipsa die Sancti Dominici“ 1392 р. 5/VIII замість 4/VIII повторяє й проф. Л., хоч на сю похибку звернув вже увагу проф. Грушевський (IV, ст. 467, пор. ще мої „Історичні причинки“ II, ст. 70).

І богато инших похибок та перестарілих поглядів було б удало ся оминути проф. Л., коли б був трактував IV-ий том „Історії України-Руси“ проф. Грушевського не лиш яко „библіографическое пособіе“. І як раз тут проти погляду автора, що нема зовсім „легко обозримаго труда“, котрий зводив би разом результати дотеперішних дослїдів над історією Литовсько-руської держави, вкажу йому на згадану книгу проф. Гр. (IV-ий том) як таку, що попри власні дослїди зводить вельми основно результати дотеперішних чужих дослїдів над політичною історією Литовсько-руської держави від її початків аж до Люблинської унії в звязку з історією українського народа.

Але й яко „библіографическое пособіе“ була б книга проф. Гр. звернула авторови увагу на новійшу українську й польську історичну лїтературу, на основі котрої міг був проф. Л. представити хід історичних подій з більшою докладностю, чим се вчинив. Брак користаня з сеї новійшої історіоґрафії даеть ся відчувати н. пр. в партії про боротьбу вел. князя Свитригайла з Жиґимонтом Кейстутовичем. Поминувши таку подробицю як се, що Жиґимонта вбито в цвітну неділю (20/III) 1440 р., а не в „вербную субботу“ (як подає автор на ст. 67), мушу звернути увагу на те, що проф. Л. зобразив зовсім невірно вельми важну справу,

рівноуправненя католиків і православних на Литві й Руси 1432 і 1434 р.

Автор пішов тут зовсїм хибною дорогою, приймаючи стару інтерпретацію пок. А. Левіцкого, захитану сильно, коли не повалену зовсїм пок. проф. Чермаком в його „Sprawa równouprawnienia schizmatyków i katolików na Litwie“ (1903). Без ніяких застережень приймає проф. Л. отсе рівноуправненє католиків і православних на Литві й Руси 1432 р. яко факт доконаний (ст. 64), хоч знаємо, що дотична грамота не одержала королївського затвердженя (бодай можна про се вносити з оригінала, котрий маємо — що не привішено до неї заповідженої королївської печати). І з сього приводу власне треба було застановитись над тим, чому ся грамота не принесла сподїваних наслїдків — позисканя для Жиґимонта православних Русинів. Так само з представленя у проф. Л. виглядає, наче б то подібний привілей Жиґимонта Кейстутовича з 1434 р. був безпосереднім результатом зїзду в Кринках, отже виданий за згодою Польщі (ст. 65). А між тим маємо повну основу твердити, що сей привілей, котрий заключав в собі між иншими проєктами так важну польську засаду „neminem captivabimus“, виданий був Жиґимонтом власновільно, без королївської згоди й без порозуміня з Поляками.

Не мав він рівнож такого впливу на руські области Литви, як се собі уявляє автор (стор. 65). Прецїнь сам проф. Л. подає на основі лїтописи (ст. 66), що в битві під Вилькомиром 1435 р. по сторонї Свитригайла стояло більш 50 князїв, з котрих 13 вбито, 42 полонено, а один втїк разом зі Свитригайлом. І все те після виданого в 1434 р. привілея, зрівнуючого православних з католиками!

Я задержав ся тому довше над сею справою, бо проф. Любавский подає зовсїм хибну інтерпретацію обох привілеїв (ст. 64–6, 73, 114), мовляв, вони були видані „по точному смыслу“ лише для тих руських князїв і бояр, „которые были обывателями Литвы и соединеной съ нею Руси въ тѣсномъ смыслѣ (т. е. той части Бѣлоруссіи, которая не обнималась Полоцкою и Витебскою землею)“. Отже така інтерпретація зовсїм довільна, бо згадані привілеї були видані для князїв і бояр „terrarum Lithvanie et Russie“, себ то цїлої Литовсько-руської держави без згляду на се, що не всї руські землї були в руках Жиґимонта. Прецїнь невважаючи на се підписував ся він рівночасно зі Свитригайлом „magnus dux Lithvanie et Russie“ і хоч фактично один з них сидїв „на великомъ княженьи на Вилни и на Троцехъ“, другий „на вел. княж. Роускомъ“, один і другий мав претенсії до панованя над цїлою Литовсько-руською державою, не над одною або другою її половиною. На те, що не аж привілей Казимира з 1447 р. був виданий і для „земель-аннексовъ“, але вже привілеї з 1432 і 1434 р. видані були для Русинів

в цілій Литовсько-руській державі, вказує й сама ціль виданя тих привілеїв: позискати собі руські землї, котрі держались поки що Свитригайла.

Висше згадував я, що внутрішня історія має в книзї проф. Л. незвичайну перевагу над політичною історією. Се нічого дивного, скоро зважимо, шо автор займав ся виключно студіями над внутрішньою історією Литовсько-руської держави. Тому то сї партії зображені у проф. Л. вельми основно, може аж надто основно як на книжку, що має на цїли дати „первое ознакомленіе" з литовсько-руською історією. Мимо того не можу здержати ся й тут від уваги, що не лише для політичної історії Литовсько-руської держави, але й для її внутрішньої історії маємо „легко обозримый трудъ", що зводить попри власні досліди рівно ж результати чужих дослідів. На жаль одначе проф. Л. його зовсїм в своїй книзї зіґнорував, не вважаючи навіть потрібним його просто зацитувати. Маю тут на думцї V і VI том „Історії України-Руси" проф. Грушевського (1905 і 1907 р.), котрі вельми основно зображають еволюцію суспільно-політичного, економічного й культурного житя в Литовсько-руській державі в звязку з історією українського народа. На сї томи годило б ся було звернути тим пильнїйшу увагу, що дають вони незвичайно докладний огляд церковних відносин в Литовсько-руській державі (в книзї проф. Л. він незвичайно побіжний), а крім того огляд економічної еволюції й культурного житя в Литовсько-руській державі, за що проф. Л. бояв ся взятись, звиняючись „отсутствіемъ серьезныхъ, достаточно широкихъ и глубокихъ, спеціальныхъ изслѣдованій по этой части".

Не можу поминути тут ще обставини, що проф. Л., ідучи невільничо за старими поглядами московської історіоґрафії, все ще задивляєть ся на історію „сѣверо-восточной, Великой Руси, какъ на главное и основное теченіе русской жизни", що для нього литовський і московський період се середнїй період між київським і петербурським періодом (ст. 2/3). Хоч при тім тяжко було авторови заперечити факт, що власне історія Литовсько-руської держави була „въ извѣстномъ смыслѣ прямымъ продолженіемъ, дальнѣйшимъ развитіемъ исторіи Кіевской Руси" та що „Въ жизни Литовской Руси можно подмѣтить гораздо больше традицій, архаическихъ чертъ кіевскаго періода, чѣмъ въ жизни Суздальской Руси" (ст. 1).

Книга проф. Любавського позістане мимо деяких своїх недостач цінним набутком, особливо для тих, що бажають загально познакомитись з історією Литовсько-руської держави. Вартість книги (вона розпадаєть ся на 47 розділів) підносить ще те, що додано до неї яко „Приложенія" (ст. 297—376) привілеї, видані вел. князївству Литовському. Вони були порозкидувані по ріжних печатних виданях, а тут зібрані разом можуть мати з сього згляду свою певну вартість. *Богдан Барвінський.*

Z dziejów Ukrainy. Księga pamiątkowa ku czci Włodzimierza Antoniewicza, Paulina Święcickiego i Tadeusza Rylskiego... pod redakcyą Wacława Lipińskiego, Київ, 1912, стор. XXIV+674.

Видане інтересне вже на перший погляд — книжка в польській мові, приналежна змістом і поглядами до української історіоґрафії, — видане „боеве“ і маніфестацийне шляхти в України, але й шляхти української в повнім розуміню... та на сім місци не хочемо підчеркувати значіня книги з сього погляду; ходить нам тут о наукове видане з поля нашої історії, книжку дуже замітну і інтересну.

Ряд статей розпочинають виїмки з VI т. „Історії-України Руси“ проф. М. Грушевського п. з. Українська шляхта на переломі XVI і XVII в. в перекладі. Дальше є статейка В. Л. Навва „Руси“ і „України“ і їх історичне значінє — о характері інформацийнім. Знов іде передрук давної статї К. Шайнохи Як Русь польонізувала ся. По тих вступних замітках маємо Відгомони минувшини — виїмки з хронїк і актів з замітками В. Липинського. Автор розбирає тут десять ріжних моментів з житя української шляхти подаючи в цїлости, то в виписках акти, де яснійше виступає проґрама нашої шляхти або малюють ся її національні почуваня. Так є тут присяга волинських панів на люблинськім соймі 1569 р. — кінець опозиції української шляхти; домаганє браславської шляхти 1597 про захованє українського письма в державних актах; рішеня київського і волинського воєводства підчас рокошу 1606; Ян Щасний Гербурт в обороні Руси — против переслїдуваня православних; волинська шляхта до виленських міщан 1619 р.; петиція православної шляхти 1623 р.; замітка про шляхту-уніятів; лист митр. Ісаї Копинського до Єремії Вишневецького 1631 р.; українська шляхта 1632 р.: наша шляхта перед повстанем Хмельницького. — Слїдуючий розділ Недоспівана пісня се тексти дум про Морозенка, Нечая і ин.

Середину книжки займає більших розмірів моноґрафія Вячеслава Липинського Станислав Михайло Кричевський. Титул сеї працї трохи за вузький, бо в дійсности автор дає тут історію української шляхти підчас Хмельнищини. Се перша робота сього роду, але робота переломова, оперта на богатім матеріялї, з широкими перспективами — приносить честь авторови своїми незвичайними результатами; ніякі студії над Хмельнищиною не будуть могли перейти коло неї мовчки, а не оден погляд автора мусить приняти наша історіоґрафія в основу своїх рослїдів...

Участь шляхти в Хмельниччинї якось легковажила ся чи не доглядала давнїйшими дослїдниками, — тому й вислїди студій Липинського

виДають ся такі несподівані. Вже з давна жерела подавали число шляхти в козацькім війську на 6—7 тисяч. В самім реєстрі запорожського війська 1649 маємо 1324 представників 663 шляхотських родин на 38.000 всїх козаків — се дає коло 4%. Але далеко більш імпозантно виглядає участь шляхти в козаччинї, коли переглянемо назвиска визначнїйших діячів Хмельниччини. Поминаючи не зовсїм вияснене походженє самого Хмельницького, до шляхти належать Іван Виговський і його брати, полковники Данило і Іван Нечай, браславські сотники Стефан Байбуза, Авратинський, Солтан Красносельський, писар Житкевич, Михайло Зеленський, Адам Хмелецький братанець славного Стефана, полковник Григорий Лесницький, рід Сулимів, полковник Григорій Гуляницький, Іван Федорович Богун, суддя Федір Завадзький, осаул Іван Ковалевський, пізнїйший гетьман Павло Моржковський Тетера, Іван Демович Креховецький — учасник численних посольств і цїлий ряд сотників, писарів і ин.

Чому шляхта ішла в ряди козаків? Причини сього автор бачить по части в національній свідомости української шляхти, яка до самої Хмельниччини вела боротьбу за православну віру, таксамо як духовенство і козаччина, — але ще більше в соціяльних відносинах. Україну вкривали тоді маґнатські латифундії і вони гнобили і нищили не тільки селянство, міщан і козаків, але й біднїйшу шляхту. І найбільше з сеї підупавшої шляхти брали ся шляхотські учасники повстаня. Українська шляхта не могла добути собі прав власними силами, тому ішла в ряди козаччини, що мала такі самі бажаня і змаганя і таксамо і добивала ся прав і привілеїв. Автор дає загальну характеристику сеї шляхти. З суспільно-маєткового боку входить тут 1) середнє „лицарство" на однім селї (а найбільше кількох) de iure повноправне з всею шляхтою, в дійсности загрожене і гноблене маґнатами, 2) півпривілейована дрібна шляхта, осаджена на военнім праві, 3) т. зв. „неосїла" шляхта, шляхотський пролетаріят. З національного погляду на півночи і заходї се свідома українська шляхта (в Галичинї, Волинї, Берестейщинї), що до повстаня пристає з національних мотивів; на полудни деколи й польська (нпр. Хмелецкий), що лучить ся з козаками з економічно-соціяльних причин.

Яку ролю відіграла шляхта в Хмельниччинї? В яких відносинах стояла шляхта до козацької революції? Коли на зазив Хмельницького а по части і без його співділаня розігнав ся по цїлій Українї огонь повстаня, гетьман скоро зорієнтував ся, що там, де нема козацької верстви, не можна орґанізації оперти на самій несвідомій селянській масї: селянство, чернь нераз виступала против гетьмана і старшини. Орґанізацію повстаня можна було оперти тільки на верствах, що мали передтим

свою орґанізацію; таких верств було дві: міщанство зорґанізоване в брацтвах і уоружена шляхта, в якій ще не вигасли національні традиції. Таких орґанізаторів повстаня з шляхотської верстви стрічаємо вже з самого початку повстаня, як Петра Головацького на волинськім Полісю, Семена Височана (також шляхтич!) в Галичині і ин. З часом приходило їх чимраз більше і мусїли знайти свій вплив в козацькім війську вже через свою культуру, образоване, дипльоматичну практику. Кілько зробила для орґанізації української держави ся шляхта — досить вказати на імена Виговського і Немирича з одного боку, Нечая і Богуна з другого. Се був „матеріял державний першорядної якости“ — без участи шляхти не знайшлаби українська справа такого відгомону в Европі, бож заграничною політикою і дипльоматією кермувала тоді під оком гетьмана найбільше шляхта, — а внутрішня орґанізація без шляхти не скріпилаб ся так, як се стало ся, бо і в бюрократії була шляхта добре виправлена і мала ширшу ідеольоґію. Шляхта була дуже корисним елементом в державній будові, поки можна було її удержати в рамах козацького устрою, поки в тім ладі сповняла позитивні завданя. Пізнїйше коли українська держава почала хилити ся до занепаду, шляхта не вдержала її перед руїною, але ще причинила ся до упадку через свої змаганя до здобутя клясових привілеїв за ціну абдикації з державної незалежности.

Сї загальні тези автор ілюструє незвичайно богатим і повним матеріялом, так що в його моноґрафії знаходять коротку історію майже всї шляхотські родини часів Хмельнищини. Ширші замітки дістали Адам Кисїль, рід Хмельницьких, Данило Нечай, Іван Виговський; на спеціяльну увагу заслугують біоґрафія проводиря галицького повстаня Семена Височана — автор вкінци розслїдив його долю: по занепадї повстаня в Галичинї боронив під Богуном Винниції 1651 р., потім переніс ся на лївобережну Україну, а 1666 р. як „зрадник“ був вісланий до Москви; не менше інтересна студія про Івана Богуна, якого автор ідентифікує з Іваном Федоровичем. Біоґрафія Станислава Михайла Кричевського, якій автор присвячує головну увагу, на жаль не дуже богата жерелами; аж остання кампанія полковника могла бути ширше змальована. Затe автор робить екскурси в загальну політику Хмельницкого і дає дуже інтересні характеристики поодиноких моментів. В аппексах зібрано важнійші непублїковані жерела до сього часу — деякі першорядної ваги, як лист Л. Мясковского з 16 лютого 1648 р. про початки повстаня; тут подано також спис шляхти в реєстрі 1649 р.

Доповненем до сеї моноґрафії і продовженем історії шляхти служить статя В. Липинського Дві хвилини в історії пореволюцийної України. Змістом сих статей є відома окупація Пинщини Хмельницьким 1657 р. на широкім тлї тодїшної дипльоматії гетьмана і гадяцька умова.

Кінчить книжку Дума Мазепи, статейка про портрет Мазепи, передрук статї М. Грушевського Союз шведсько-український 1708 р. (латинкою) і промова Зорки в Величка.

На сїм кінчимо, хоч книжцї Вячеслава Липинського належалоби ся далеко ширше обговоренє, як даємо на сїм місцї, — справдї мало є видань в нашій історіоґрафії, що приносили б стільки нового і важного.

Ів. Крипякевич.

Лїтопись Самійла Величка а „Woyna domowa" Самійла Твардовского, порівнуюча студія, написав Віктор Петрикевич, Тернопіль, 1910, ст. 48.

Головним жерелом Величкового „Сказанія о войни козацкой зъ Поляками чрезъ Зеновія Богдана Хмельницкого" був на той час дуже популярний віршований твір С. Твардовского „Woyna domowa". В. Петрикевич в своїй студиї старає ся вияснити докладно звязь між обома творами. Порівнує оба згаднї твори картка за карткою, виписує поодинокі фрази і слова, або подає й цїлї уступи і доходить до виводу, що вплив Твардовского на Величка подвійний: „Woyna domowa" була для нього з одної сторони головним жерелом історичним, а з другої лишила також вплив на способі його писаня, на боцї лїтературнім. Через се автор неначе б подїлив свою працю на дві части.

У другій частинї своєї працї д. Петрикевич приходить до переконаня, що хоч Величко, як сам каже, легковажив поетичну сторону Твардовского, то все таки при пильнім читаню Woyn и domow-ої стиль поета мусів відбити ся на лїтописи. Докази на се у автора влучні і тому ми тою справою близше не будемо займати ся. Та ся справа і менче для нас важна. За се більше застановимо ся над частю першою, де автор старає ся виказати, о скільки лїтописець користав з Woyn-и domow-ої, як жерела історичного.

Тут автор не вважає за відповідне порівнувати місця подібні в обох творах і доказувати, що Твардовский був достовірним і поважним жерелом для Величка, приймаючи се за річ звісну. За се порівнує ті місця, де бачить розбіжність думок обох авторів і приходить до висновку, що Величко не користав на слїпо з Твардовского, але брав лише се, що підходило під його сьвітогляд. І ті місця, де поет представляє козаків у некористнім сьвітлї Величко або промовчує, або справляє на основі козацьких лїтописцїв. На потверджене своїх гадок автор подає дуже богато примірів, які висьвітлюють ту справу зі всїх сторін.

Взагалї з тими висновками ми вповнї можемо згодити ся. Одначе деякі з поданих прикладів хибні або натягнені; подамо кілька з тих хибних доказів.

Д. Петрикевич, щоб доказати, що Величко бере основу з Твардовского, одначе висьвітлює факти в користь козаків, каже: „В зносинах короля з ханом після Твардовского Хмельницький не відгравав жадної ролї, після Величка хан дїлає все за намовою гетьмана“...

Очевидно, що про ту розбіжність думок обох авторів д. Петрикевич говорить з нагоди війни під Жванцем 1653 р. Якраз тут Хмельницький в зносинах короля з ханом не відогравав жадної ролї, не лише у Твардовского, як думає д. Петрикевич, але і у Величка. Він на 158 ст. каже виразно: „Кгди або вѣмъ Жванецкіи о покою договори чинилися, тогда а ни самого Хмельницкого, ани посланихъ єго не было при тихъ договорахъ, чому Поляки были ради“... До того Величко досить широко і докладно розписує ся про жванецький трактат, одначе не згадує анї участи Хмельницького, анї намови хана з його сторони. Сю байдужність гетьмана до угоди поясняє Величко тим, що гетьман вже мав плян піддати ся Москві.

В иншім місци д. Петрикевич завважає, що Величко любить два рази оповідати про ту саму подію і то раз на підставі козацьких лїтописців, а другий раз на основі Твардовского.

Так — се до певної міри і правда. Одначе автор і тут побіч прикладів, які доказують його заключенє, подає докази невірні. Годї прецїнь згодити ся з думкою д. Петрикевича, що Величко на основі Woyn-и domow-ої вже за другим разом оповідав про смерть Хмельницького. Він зовсїм не думає оповідати се другий раз, лише принагідно завважає, що король попри радісну вістку, що Бранденбурцї зі Шведами заключили мир, дістав і другу з України, що вмер Хмельницький. А щоб показати, як відливо про смерть гетьмана висловляє ся Твардовский, відсилає читача до него: „зри въ книзѣ єго на листѣ 238“...

Сї докази дещо натягнені; але автор пішов іще дальше. Аби піддержати гадку, що Величко часто попадає в суперечність, подає він докази невірні, не оперті на ніякій реальній підставі, хиба на невірнім змістї тексту лїтописи. Подам дословно його слова:

„(Величко) за Твардовским оповідає, що новий гетьман був ворогом Поляків і рішив ся на війну з ними (303), але дещо дальше пятнує Виговського зрадником (304) за се, що „змѣнилъ ся и откинулъ ся до Поляковъ“, хоч по тім закидї знов оповідає про його вороже становище супроти Польщі (338—40).

Ті слова д. Петрикевича справдї доказували б суперечність у Величка. Одначе, коли порівняємо його слова з текстом лїтописи, то побачимо, що автор або зле зрозумів Величка, або хибно подав зміст лїтописи. Він вибирає се місце лїтописи, де Величко каже, що Виговський рішив ся на війну з Поляками, а не згадує про се, що він удавав во-

рога Поляків. Тут д. Петрикевич повинен був зацитувати слова Величка: „и (Виговский) чинилъ тое позвѣрховне, угоджаючи войску козацкому... а въ сердцу иное державчи“... Тоді Виговський представлений Величком не видасть ся ворогом Поляків, як думає д. Петрикевич. Також не знаю відки д. Петрикевич може твердити, що Величко на ст. 338—40 оповідає про вороже становище Виговського до Польщі. Якраз преціньна тих сторінках Величко по гадяцькій угоді описує війну Виговського і Поляків з Москалями, то й про вороже становище до Польщі не може говорити.

Автор ліпше зробив би, як би замість сього заняв ся рішенєм питаня, чи Величко совісно користав з запропащених жерел, тим більше, що се обіцяв зробити. Розуміє ся, що через порівнанє, хоча б і детальне обох згаданих творів д. Петрикевичеви не удало би ся відкрити тої „тайни“. Що-йно з порівнаня літописи з иншими до тепер незатраченими жерелами, можна би вносити, що як Величко з них користав, так мусів користати і з запропащених жерел. *С. Черевко.*

Проф. Д. И. Багалѣй — Очерки изъ русской исторіи. Томъ 2-й. Монографіи и статьи по исторіи Слободской Украйны. Харків, 1913, ст. (2)+374.

Свого часу ми мали нагоду відмітити 1-й том історичних розвідок проф. Багалія з історії Слобідської України (див. в т. 107). Тепер появив ся 2-й том його розвідок, присвячених сій історії, котрий становить, сказав би, продовженнє першого. В нім вібрані розвідки й статї по історії заселення краю і взагалї його соціяльно-економічного побуту, а також критично-бібліоґрафічні огляди праць инших авторів на сї теми.

Розвідки сї так само, як і розвідки 1-го тому, передруковані з ріжних спеціяльних і маловідомих провінціяльних видань, часом уже бібліоґрафічних раритетів. А що вони торкають ся багатьох цікавих сторін з минулого житя Слобожанщини й подають ряд совісно вібраних фактів, то не можна не подякувати шан. авторови, що зважив ся видобути їх із забутя та зробити приступними не лиш для широкої публики, що цікавить ся історією рідного краю, а й для дослїдників. Тільки не треба було передруковати всього, що написав на згадані теми шан. автор, а вибрати що найважнійше.

Характер сих студій й опрацьованє їх ті самі, що й у першім томі. Ріжниця хиба в розмірах, бо в 2-м томі переважають невеличкі статї й замітки. Автор вібрав навіть дрібні рецензії, котрі на наш погляд могли бути цілком опущені без ущербку для книги й читачів.

З більших статей треба відмітити передовсім статї, присвячені кольонізації Слобідщини: „Заселеніе Слободской украйны и общій ходъ ея культурнаго развитія до открытія въ Харьковѣ университета“

(ст. 1—21), „Къ исторiи заселенiя и хозяйственнаго быта Воронежскаго и Курскаго края“ (ст. 180—230), „Нѣсколько словъ о характерѣ колонизацiи южной степной окраины Московскаго государства“ (231—254). Кольонїзації ж торкаеть ся й коротенька відповідь автора на рецензію Чечулина його книги „Очерки изъ исторiи колонизацiи и быта степной окраины Московскаго государства“ (ст. 255—256), котру можна було не передруковувати. Сюди ж відносять ся й статейки по історії Харкова: „Основанiе г. Харькова“ (22—36), „Харьковъ въ XVII столѣтiи“ (37—42), замітка „Изъ прошлаго Святогорскаго монастыря“ (43—49). Далї треба зазначити статї по історії харківської торговлї — нарис „Краткiй историческiй очеркъ торговли (преимущественно ярмарочной) въ Слободской украйнѣ въ XVII и XVIII вв.“ (50—74) і замітку „Ярмарки г. Харькова въ XVIII в.“ (75—79). Инші знов сторони місцевої історії зачіпляють статї про „Выборы въ Екатерининскую Комиссiю для составленiя проекта новаго уложенiя въ Слободской Украйнѣ, наказы мѣстнаго дворянства и дѣятельность Слободско-украинскихъ депутатовъ въ комиссiи“ (104—162) та „Стихiйныя бѣдствiя и борьба съ ними въ Слободской украйнѣ“: про пошести, голодні роки, землетруси, пожежі та повіни (ст. 80—103).

Далї йдуть коротенькі статейки про місцевих діячів — Каразина, Перехрестова, Донця-Захаржевського (163—179) і ряд некрольоґів, здебільшого професорів Харківського університету (330—366). Некрольоґи сї, держані в піднесенім, панеґіричнім тонї, здебільшого повні загальників і могли би спокійно спочивати на шпальтах тих часописей, де були надруковані. Але проф. Багалій видко иншої думки про їх прикмети, бо передрукував без зміни навіть дві замітки про проф. А. Лебедева, з котрих бодай другу треба було цілком поминути.

Нарештї маємо велику збірку рецензій на виданя й праці з обсягу місцевої історії, чомусь не зведені до купи, а подані окремими давками (ст. 257—329 і 367—375). Се переважно передруки з „Київської Старини“ й „Сборника Харк. ист.-фил. общества“, отже з видань цілком доступних для дослїдників, бо для широкої публики однаково вони ні до чого. Меньше доступний міг бути огляд уміщений в „Харьковскім календарі“, але й його ледви чи треба було передруковувати хоч би вже з самої тої причини, що подає переважно перегляд відповідного матеріялу з „Київської Старини“. Та поза сим балястом згадані вище ширші річи мають свій інтерес, хоч правду кажучи не раз подають те, що знаємо з новійших праць автора, де він коротше, звязнїйше й систематичнїйше обробив той самий матеріял, який маємо в сих первісних його студіях (пор. відповідні розділи обговорених в своїм часї у нас його „Історії Харкова“ і „Історії Харківського університету“).

В. Дорошенко.

Janowski Ludwik — O tak zwanej „Historyi Rusów“ („Pamiątkowa księga ku uczczeniu 45-letniej pracy literackiej prof. dr. Józefa Tretiaka“, Краків, 1913, ст. 257—300).

Проф. Яновский знову виступив з працею з української історії. Сим разом він вибрав собі дуже цікаву тему з нашого недавнього минулого, тему, котра торкаєть ся ріжних сторін нашого громадського житя кінця XVIII і початку XIX віка і входить в обсяг не лиш укр. історіоґрафії, а і — передовсім — історії суспільно-політичних змагань тодїшньої нашої інтеліґенції.

Завданнє нарису більш інформаційного характеру, — річ цілком зрозуміла у польського автора хоча б уже з огляду на публику незнайому з предметом.

Проф. Яновский спершу подає характеристику знаменитої історії, знайомить з її змістом, оповідає, як ставили ся до неї сучасники, — історики і не історики, — а вкінцї спиняєть ся на критиках Псевдо-Кониського. Се приводить його до питання, хто написав „Історію Русів“ і він переглядає лїтературу сього питання та спиняєть ся на Полїтиках.

Треба сказати, що проф. Яновский совісно виповнив своє завданнє, коротко, але докладно перейшовши цілу лїтературу. Такий перегляд зовсїм до річи, а для нас він цікавий о стільки, о скільки автор спинив ся на критицї Історії з польського боку — правда лише посередній. Він нагадує погляди Ст. Юндзїла, виленського ботаніка, на історію Маркевича, основану на „Русах“, думку Даниловича з приводу уривків з „Русів“, опублїкованих Срезневським, і критику Ґрабовского Ґоголевого „Тараса Бульби“ (в „Современнику“).

Крім сього проф. Яновский робить й деякі власні уваги. На його думку, трудно приписувати авторство Історії Полїтикам. Можливо, говорить він, що Г. Полїтика дійсно дістав від Кониського якусь лїтопись, котра обіймала тільки XVI і XVII ст., а Полїтика лише її відшлїфував, додав кінець — про новійші часи й перепустив цілу Історію крізь призму своїх шляхецько-республиканських ідей. Про те, що історію писав не один чоловік, свідчить, каже проф. Яновский, та обставина, що коли в оповіданню про XVI і XVII в. бачимо сильне привязанє до православної віри, то в пізнійших описах помітна вільнодумність, котра відгонить XVIII віком.

Проф. Яновский висловлює здогад, чи не ввійшла в склад „Історії Русів“ переробка „русской достовѣрной лѣтописи“, з котрої користали Величко і Лукомський і котра десь загинула. Слушно завважає також проф. Яновський, що для висвітлення участи Полїтик в укладанню „Історії Русів“ треба вистудіювати складові части сеї памятки, її стиль, зі-

ставити її з автентичними писаннями Полїтик, то що.

Про се говорили вже й иньші дослідники (напр. Майков). Сї замітки, розумієть ся, можна розширити ще більше.

Такий зміст реферату проф. Яновского.

І хоч для укр. читача не дає він властиво нїчого нового, то всеж заслугує на нашу увагу, як совісна й докладна переповідка дотичної лїтератури. Шкода лише, що автор писав свій реферат не sine ira et studio. Виклад його трохи нервовий, сказати б, полемічний. Але поки він виказує „błędy, zmyślenia, kłamstwa, przekręcania, przeinaczenia, oszustwa, arogancyą i ignorancyą, fantasmagorye“ і взагалї „duby smalone“ самого „paszkwilu“, то ще можна йому се вибачити, хоч занадто гнївати ся за „очернене Поляків“ на чоловіка в перед сто років може трохи й дивно — бодай у науковім творі, але цїлком уже б не годило ся для такого твору вдавати ся в непотрібну публїцистику, доречи й зовсїм неслушну. Вкінцї свого нарису розводить ся богато проф. Яновский над тим, чи принесла „Історія Русів“ українському народови користь, і нарікає без кінця на її „opaczne poglądy“, на її „jadowite opary“, які вона прищіплювала, якими надихала нашу лїтературу, на ті „prawdziwe spustoszenia“, які вона в нїй починила.

Чи не за богато?

Що „Історія Русів“ мала вплив і на укр. поезію, се правда, але щоб через неї наша лїтература переняла ся полякожерством — се дивно чути від чоловіка, що претендує на знанне укр. письменства. Коли й будила вона ненависть, то не до Поляків як таких, а до утиску, неволї, гноблення. Певне, що леґенд не мало в Історії, але не треба думати, що то вона їх утворила. Та суть не в леґендах: люті тортури, палї, четвертованнє були і в дїйсности і то дуже не далекій, нехай проф. Яновский згадає хоча б Кодню і покараннє Ґонти! Сї свіжі в часах написання „Історії Русів“ звірства польського панства над „живим реманентом“, що смів допоминати ся кращої долї, могли надавати авреолю правди тим леґендам, які чув і які вніс до своєї історії незнаний автор прецїкавого полїтичного твору — коли хочете, памфлету, а не пашквілю, п. Яновский!

І яко такий полїтичний твір, „Історія Русів“, — най дарує менї се проф. Яновский, — мала безперечну користь для українського суспільства, будячи полїтичну і національну думку, примушуючи глибоко застановляти ся над дїями й долею рідного поневіряного народу.

Що „Історія Русів“ будила не лиш національну свідомість, а й „лїберальні думки“, про се згадав свого часу ще Драгоманів[1]), до-

[1]) Пор. ст. 20 в його „Листах на Наддніпрянську Україну“.

кладну ж аналiзу її з сього боку дав недавно Ол. Грушевський в роботї, яку мусїв читати й проф. Яновский („Къ характеристикѣ взглядовъ „Исторiи Руссовъ"). Не бажаючи полемiзувати з поглядами проф. Яновского, вiдсилаємо його до сеї роботи, особливо до тої її частини, де говорить ся про гуманнiсть Iсторiї (пор. ст. 20 - 21 вiдбитки). Що „Iсторiя Русiв" дїлала добротворно, свiдчать ще й поеми Рилєєва з укр. козаччини — яскравий доказ, що проф. Яновский за далеко зайшов у своїм публїцистичнiм запалї.

Певна рiч, що у Метлинського i у декого иньшого iз dii minores укр. лїтератури знайдемо полякожернi мотиви, але не вина в сїм Iсторiї. Аджеж не лиш Полякiв вона судила (тай не всїх же й Полякiв), а й проти Росiян повставала, i зовсїм не так мало i не так блїдо, як се представляє проф. Яновский, хоч, розумiєть ся, обережнiсть вислову була тут цїлком зрозумiла в тих обставинах, в яких iсторiя була писана.

Словом, памятка, якою зволив зайняти ся проф. Яновский, заслуговала в усякiм разї далеко спокiйнiйшого й обєктивнiйшого вiдношення до неї дослїдника i задля самої ваги її i задля часу, який минув вiд її появи.

Вол. Дорошенко.

И. Ф. Павловскiй, Краткiй бiографическiй словарь ученыхъ и писателей Полтавской губернiи съ половины XVIII вѣка (Изданiе Полтавской ученой Архивной Комиссiи), Полтава, 1912, ст. 2+VI+238, ц. 1 руб.

Не можна не подякувати невтомному дослїдникови полтавської бувальщини д. Iв. Павловському за гарну гадку видати словар учених i дїячiв Полтавщини. Не вважаючи на всї хиби й недостачi його працї, вона всеж дає нам змогу пiдрахувати, кiльки культурних сил дала Полтавщина за останнї $1^1/_2$ столїтя. I цїкавi думки виринають при переглядї отсього нового видання Полтавської Ученої Архiвної Комiсiї. З одного боку сумнi, бо бачиш на цифрах, скiльки мозкової сили забрав у нашого народу „центр", а звiдси виводиш, як велико зрiс би наш нарiд культурно iтд., колиб сї сили пiшли виключно на його потребу[1]). З другогож боку й вiдраднi, бо „не такий вже страшний чорт, як його малюють": не вважаючи на незвичайно несприятливi умови, не переводять ся правдивi сини своєї вiтчини — словар д. Павловського дає на се численнi й красномовнi докази: Полтавщина протягом згаданого, досить короткого

---

[1]) З видатних сил, якi дала Полтавщина росийському письменству, досить згадати: худ. Боровиковського i Левицького, поета Миколу Гнїдича, Гоголя, Ол. Котляревського, Ан. Луначарського, В. Нарiжного, математика Остроградського, А. Потебню, ученого юриста Редькина, письменникiв XVIII в. Богдановича i Хераскова.

періоду дала Україні багато діячів на ріжних полях нашої культури — і провідників, що вічно житимуть у вдячній памяти потомства, і непомітних рядових робітників. Який яркий довав самостійности й самобутности нашого національного руху, яка яскрава відмова всім, що без сорома плещуть несотворені річи про ріжні „інтриґи", які немов би то лежать в основі сього руху! Ціла плеяда національно-свідомих мужів — з ріжних станів: і родовитих дворян, і з „духовного звання" (поповичі та сини дяконів і дяків) і купецького стану, і козацького роду, і з під селянської стріхи... А щеж до них мусимо додати цілі валки людей, що так чи инакше потрудили ся для України, або не бувши свідомими Українцями в повнім значінню сього слова, або бувши в значній мірі „малороссами", „тоже-малороссами" та „общероссами", — що більше, нераз навіть ворогами нашого національного руху. Се може й дивне, але се не парадокс! Перекарткуйте словар і ви в сім переконаєте ся. „Жени натуру в двері, вона влетить у вікно" — само життє невпинно, стихійно посуває вперед віз українського національного розвитку, сміючи ся з тих, що даремне вибивають ся з сил, щоб задержати сей рух. „Не вмирає наша сила, не вмирає воля, і неситий не виоре на дні моря поля", — так і хочеть ся гукнути разом з Кобзарем, переглядаючи сю таку цінну для нас книжку, що її видала офіціяльна, урядова інституція. Колиб оце наші вороги та мали розум, честь і сумліннє, колиб їх можна було взагалі переконати якими-небудь культурними „доказами", то переглянувши словар д. Павловського мусілиб вони занехати свою руїнну, але безцільну роботу. Нехай подивлять ся вони (та й ми з ними), кого дала Україні Полтавщина.

Ось видатнійші імена: Олександер Афанасєв-Чужбинський, Цесарь Білиловський (Білило), Осип Бодянський, Левко Боровиковський, Леонид Глібів, Василь і Микола Гоголї, Евген Гребінка, Микола Гулак (кирилометодієвець), Михайло Драгоманів, Констянтин Думитрашко (автор Жабомишодраківки), Павло Житецький, Ганна Затиркевич (Карпинська-Кравцова), відома укр. артистка, Микола Закревський (етноґраф), Грицько Коваленко, Мусій Кононенко (Школиченко), Олександер Корсун, Ольга Косач (Олена Пчілка), Іван Котляревський, Василь Кулик, Орест Левицький, Володимир Леонтович (Левенко), Володимир Лесевич (філософ і етноґраф), Микола Лисенко, Платон Лукашевич (етноґраф), Михайло Макаровський, Михайло Максимович, Дмитро Маркович, Катерина Мельник (Антоновичева), Амвросій Метлинський, Василь Милорадович (етноґраф), Олександер Навроцький (поет, кирилометодієвець), Володимир Науменко, Панас Мирний, архієпископ Партеній (Панфил Левицький), Григорій і Василь Політики, Олександер Потебня, Іван Рудченко (Білик), Володимир Самійленко, Михайло Симонів (Номис), Григорій Ско-

ворода, Опанас Сластьон, Михайло Старицький, Людмила Старицька, Іван Стешенко, Олекса Стороженко, що свої дитячі роки провів саме на Полтавщині, архимандрит Філадельф (Константин Пузина), князь Микола Цертелїв (один із перших укр. етноґрафів), Павло Чубинський, Любов Яновська.

З меньш відомих або зовсїм маленьких укр. письменників вичислені у Павловського: Кость Арабажин, Павло Білецький-Носенко, Віктор Василенко, Ксенофонт Гамалїя (автор кількох популярних укр. брошур), Василь Гнилосирів (Гаврпш, співроб. „Основи"), Дмитро Демченко (автор брошури: „Додай нивці, то й нивка тобі дасть"), Тимофій Думитрашко-Райч, Осип Захарченко (автор укр. комедій то що), Петро Кованько (написав „Байки, піснї і дещо"), Михайло Кочура (Одинокий), Григорій Маркевич (відомий видавець укр. книжок у Полтаві), проф. Олексій Маркевич (співробітничав і в наших „Записках"), Семен Метлинський (Родина), Лев Падалка, Петро Раевський, О. Савич (Тарасенко), Михайло Сосновський, Петро Холодний (він також добрий маляр). Дехто з них визначив ся більше писаннями на рос. мові.

Разом, як бачимо, дуже поважна кількість. Не всї вони в однаковій мірі працювали на полї української словесности, дехто, повторяю, навіть дуже мало тут визначив ся, але богато з них за те працювало для рідного краю, пишучи по російськи, а то й иньшими мовами, як от Драгоманів, або беручи діяльну участь в місцевім громадськім життю, то що.

До них треба долучити ще таких діячів, як Вілям Беренштам, Володимир Беа (склав разом з В. Антоновичем книгу „Историческіе дѣятели юго-западной Руси"), Василь Горленко, Іродіон Житецький, ґраф Василь Капніст, проф. Олександер Котляревський („Скубент Чуприна"), Василь Ломиковський, Микола Савич (кирилометодієвець), Констянтин і Микола Сементовські, Степан Стеблин-Каминський, проф. Микола Стороженко, та богатьох иньших, імена котрих записані чи то в історії нашого громадського, чи наухового руху[1]).

В словарі д. Павловського містить ся разом 433 біоґрафій. Коли з сею цифрою порівнаємо цифру вибраних нами з словаря безперечних українських діячів (80+ ще коло 60 тут не вичислених), то побачимо, який значний процент до загальної скількости становлять вони.

А щеж не згадані тут люди, що були свідомими Українцями або

[1]) Ще що найменьше коло 60 імен, здебільшого людей, які розробляли історію або етноґрафію краю. Розуміеть ся не всї вони були свідомі, дехто був навіть не Українець з роду, як от автор сього словаря, але своєю працею над українськими питаннями навіть несвідомі або й чужі люди мимоволї причиняли ся до посування наперед нашої справи.

щиро спочували українському рухови, працюючи в инших областях знаня, або суміжних з українознавством, от як напр. покійний Осип Мандельштам (хоч і його працю про стиль Гоголя можна віднести до українознавства), або й цілком поза ним (медицина, математика, фізика, фільософія то що), як от проф. Зайкевич, проф. Шимков, д-р Богаєвський, Макаров, проф. Юркевич etc.

Перед сими шерегами вірних синів рідного народу, оборонців його права на самобутню культуру, на самостійний національний розвиток, смішно малими видають ся сили ворогів його, виродних синів-перевертнів.

І справдї, кілько їх є, трубадурів народної зради? приснопамятний „Запорожець“ Анатоль Савенко, історик „українофільської інтриґи“ Андрій Стороженко, славетнїй автор указу 1876 р. Михайло Юзефович і достойний батька син його Борис та зросийщений Німець Петро Струве — ось ті, що ломили пера в боротьбі з благородними зусиллями цілого довгого ряду вірних свому народови Полтавців! Як бачимо — мізерні сили сих трубадурів! Ні, таки само життє як найкраще доводить, що церкви українського національного розвитку не подолати „вратам адовим“... Спускайтесь, куме, на дно — так говорять до них сторінки розбираного нами видання Полтавської ученої архівної комісії. Тож подякуймо д. Павловському за його цікаву і цінну працю, яка дає нам змогу зробити сї відрадні висновки, що так природно з неї випливають.

І сї висновки тим більшої набирають ваги, що спеціяльно український відділ нашого словаря має дуже й дуже численні прогалини. Пропуски в такого рода праці річ цілком натуральна і сам факт їх не можна поставити в вину укладача, але тільки тоді, коли він з свого боку зробив усе, що було в його силї й волї, щоб коли вже не обминути їх, то ввести бодай до minimum'у. Почнемо з пропусків „загальної“ сказати-б натури.

Отже основний пропуск у книзї се майже цілковите неузгляднення робітників місцевої преси, не лиш української, а й російської. З виїмком п. Дмитра Іваненка, редактора і видавця чорносотенного „Полтавського Вѣстника“ й кількох співробітників місцевих „Епархіяльних Вѣдомостей“ всї иньші майже поголовно поминені, хоч видатнїйших діячів полтавської преси, як ґуберньскої, так і повітової, а також кореспондентів позакраєвих часописий з Полтавщини д. Павловський мусїв прецїнь знати. Крім газетярів поминув він в переважній части й співробітників земських і міських видань — статистиків, аґрономів, лїкарів, то що. Так, не стрічаю я братів Ротмистрових, хоч старший з них Григорій Григ. міг бути знаний д. Павловському, яко завідатель статистичного бюра полт. ґуб. управи; нема Василя Кошового, ґуб. аґронома Юрія Юр. Соколовського, Аркадія Кучерявенка, Бориса Мартоса (два

останнї тепер на Кубанї, спiвробiтничають в катеринодарськiй кооперативнiй часописи „Союзъ") і богатьох иньших.

З видатних росийських письменникiв, якi вийшли з Полтавщини, не стрiчаємо в словарi проф. С. Венґерова, Г. Iоллоса і соц. дем. Л. Мартова (Цедербаума). Не згаданий навiть В. Короленко. Правда він не походить з Полтавщини, але живучи останнїми часами в Полтаві й беручи в місцевім життю визначну участь (згадаймо його „лист до Филонова"), заслугував на поміщеннє в словарі полтавських дїячів слова. Не бачимо ми також в сім словарі таких голосних імен, як о. Ґеорґій Гапон і Ґеорґій Носарь-Хрустальов, котрі прецїнь також щось писали й друкували. Пропущені також прилучане Антін, Василь (в монахах — Віктор), Володимир і Микола Антонські-Прокоповичі, Ювеналїй (урожд. Карюков), епископ орловський і сївський (род. в Крюкові 1816 р., помер 1882, друкував проповіди), А. В. Терещенко, відомий етноґраф (род. 1806 р. помер у Зінькові 1865 р.), Гр. Галаган.

Можна назвати ще кілька меньш визначних і дрібнїйших імен, пропуск котрих до певної міри може бути оправданий. Наводжу їх тут на всякий випадок, щоб автор міг скористати з моїх вказівок при майбутнім другім виданню своєї цїнної працї, котрого від цїлого серця бажаю їй як найшвидче діждати ся.

Отже не стрінув я: Антона Андріановича Базилевського, земського лїкаря з Пирятина, що написав брошуру про нове поясненнє грома й блискавицї, М. Кривошлика, редактора „Вѣдомостей Спб-каго градоначальства" й автора „Историческихъ Анекдотів изъ жизни русскихъ замѣчательныхъ людей" (учив ся в лубенській ґімназії ще за Симонова), С. Кулжинського, бувш. завідателя луб. музея Е. Скаржинського (його „Описаніе писанокъ" музея), братів Маслових, Сергія й Василя, що покінчили прилуцьку ґімназію (Сергій має й укр. працї, в київ. і льв. „Записках"), Миколу Могилянського (учив ся в лубенській і прилуцькій ґімн. служив на півднї й писав дещо по винградарству), Н. Ревуцького (псевдонїм), автора дрібних рос. нарисів (родом з Прилуччини, скінчив прилуцьку ґімназію), Івана Миколаєвича Россоптовського (був учителем фізики й математики в лубенській і прилуцькій ґімназіях, написав гарний підручник триґонометрії), Івана Петровича Сенаторського (був учителем в прилуцькій ґімназії, написав брошуру про Гоголя), В. Симоновського (був учителем в школї Скаржинської в Лубнях, склав разом з Б. Сологубом „Указатель лучшихъ учебниковъ" etc., Спб. 1909), Ростислава Андрієвича Стеблин-Каменського, автора біоґрафії Гр. А. Попка (див. „Былое" 1907, V), Андрія Теслю, Олекс. Шлїхтера, Ґеорґія Івановича

Чудакова (скінчив прилуцьку ґімназію і був якийсь час там учителем, написав книгу про Гоголя), Осипа Кузьменка (з селян черниг. ґуб., був 25 років учителем в лубенській ґімн., друкував історичні оповіданя і статї в „Вѣдомостях Спб. Градонач."), Ананїя Семеновича Шереметинського (родом з Київщини, інспектор полтав. семинарії, помер 1867 р.), Вол. Ярошенка (статя в „Изв. Отд. р. яз. и сл." Спб. акад.).

Таких пропусків можнаб приточити розумієть ся ще більше. Взагалї д. Павловський досить неуважно поставив ся до працьовників середних шкіл на Полтавщині, а тим часом не було так тяжко вібрати хоч коротенькі дані про їх літературну діяльність. Не забув він чомусь тільки на професорів Полт. Духовної семінарії, здебільшого чистих великорусів.

Тимчасом, коли „загальна", частина словаря всеж недалека від повноти, то чисто українська натомість аж кишить від пропусків, тим дивнїйших, що велику частину їх автор просто не смів допустити. Бо як міг не знати д. Павловський напр. покійного Миколу Дмитрієва, видавця і редактора „Рідного Краю", досить відомого полтавського адвоката, або Василя Русинова, відомого земського діяча (написав дещо й по українськи), Михайла Ганька, місцевого поміщика (не згадав укладчик і брата його Павла, що також дещо писав, лише по російськи), Володимира Шемета, посла до 1-ої Думи й видавця першої української газети на Полтавщині „Хлїбороб", роменця Г. Вашкевича (писав в „Київській Старині"), полтавського аґронома Василя Демянка, посла до 1-ої Думи Павла Чижевського, констянтиноградця Порфира Мартиновича, відомого художника і етноґрафа, Дмитра Пильчикова. А знов з діячів XVIII в. годї було пропустити Іоасафа Горленка, Тимофія Щербацького, митр. київського, що був у 1737 р. настоятелем Мгарського монаст. Та на сїм не кінець, бо в словарі не знаходимо ще богатьох українських письменників. Пропущені крім згаданих вище ще отсї:

Модест Димський (хоролець, писав у „Основі"), Петро Залозний (автор укр. граматики, писав поезії під псевд. З. Петрусь), Іван Затиркевич (автор байки „Калюжа", поміщеній в „Основі", й инш. укр. і рос. поезій, див. статю проф. Грушевського в CIX-ім томі „Записок"), Опанас Маркевич (пирятинець, відомий етноґраф), Микола Михновський, видавець „Снопа", Надія Кибальчич і її мати Наталка-Полтавка (лубенки), Симон Петлюра, укр. письменник і редактор „Украинской Жизни", Микола Порш, маляр Ів. Северин, композитор П. Сениця, Степан Сїрополко (бере діяльну участь в богатьох рос. часописях в справах педаґоґічних і народопросвітних, пише також по укр. в „Світлї"), Архип Тесленко, проф. київськ. політехн. Ст. Тимошенко (писав і по укр. в Збірнику пр.-техн. секції укр. наук.

т-ва у Київі), Микола Филянский (архитект, відомий поет), Сергій Шелухин (Павленко, Просвітянин), покійний Грицько Шерстюк, автор укр. граматики. Сї імена повинніб знаходити ся в словарі.

Колиб д. Павловський не легковажив укр. лїтераторів, а хотїв би мати в своїм словарі можливо повне число їх, то мусїв би пошукати за ними в укр. часописях, та ще крім сього опублїкувати в українській пресї заклик подавати йому потрібні матеріяли до словаря письменників-полтавців. Тодїб шереги робітників українського слова в його словарі значно збільшили ся, бо тодїб не поминув він і тих, кого легше було йому пропустити, як от нпр. отсих: Михайло Гаврилко (скульптор, видав збірку своїх віршів), Ол. Грабина, Яків Жарко (байкар, учив ся в Полт. фершальській школї), Андрій Жук (з села Вовчка, Луб. пов., редактор львівського „Економіста“ й „Самопомочи“ і автор кількох брошур, а також статей в „Радї“, „Нашій Кооперації“, „Вѣстнику Кооперацiи“ то що), Д. Кравчинський (Цікавий), Павло Крат (написав між иньшим кілька брошур), Олекса Назаріїв (спiробітник наших „Записок“), Сергій Мартос (поезії в „Ріднім краю“ і „Селї“), Е. Оверська-Нельговська, Петро Оправхата, Прокіп Понятенко, Т. Романченко, Ганна Супруненко (псевд.), Павло Спішило (тепер лїкар, поезії і переклад статї про О. Стороженка в „ЛНВ.“, видав також по рос. книжку з обсягу земської медицини), В. Тищенко, Петро Тенянко, Іван Шокодько (поезії в „ЛНВ.“, „Селї“, „Радї“), Назар Шибитько (автор книжки „Стихотворенія украинского козака Назарія Шибитько, Полтава 1872“, де подає в віршах і свою автобіоґрафію), Федот Шелудько (поезії в „ЛНВ“), Василь Чорнушенко (псевд), Анатоль Чигрин, О. Цись, Віталь Самійленко (автор кількох укр. пес і поезій), Ол. Ярещенко (оповідання і поезії в „Ріднім Краю“) і богато-богато ще иньших, бо я не роблю спеціяльних розшукувань, а пригадую з памяти перші лїпші імена.

Розуміеть ся вартість творів декого із що-йно вичислених письменників неособлива, кілька з них просто писарчуки поганих вірш, мовляв батько Котляревський, як от Шибитько, або нездалих „малороссійскихъ“ кумедій (напр. покійний Цись), алеж словарник і не повинен входити в оцінку творів, а мусить нотувати всїх, хто так чи инакше виступив в печати. Так врештою й робив д. Павловський, але тільки що до авторів, які писали по російськи. Згадуєж він напр. п. О. Педашенка, що написав „Льготы учащимся и воспитанникамъ благотворительныхъ учрежденій при проѣздѣ по желѣзнымъ дорогамъ“, або п. Г. Гарнич-Гарницького, який утворив нікому незнаний „Набросокъ съ натуры“ в нікому незнанім збірнику „Молодые побѣги“ і т. д.

Словом з українськими письменниками обійшов ся д. Павловський трохи що не по мачушиному.

До річи. В словарі своїм умістив він також біоґрафії й тих письменників, що хоч не родили ся на Полтавщині, то волею долї жили тут і працювали, як от еп. Амвросій (аж із Вятки), „галицкій-русскій" Астряб, Бобровський, Бучневич, Чех Едлїчка, Имшенецький, Ісаєнко, Істомін, Чех Коваржик, рязанець Конопатов, Костирь, Мальцев (з Вологодщини), арх. Нафанаіл, Новиков, Николайчик, Оголевець, Орлов (таки орловець), прот. Пичета (Герцеґовинець), арх. Поліевкт, Рклицький, Розальон-Сошальська, еп. Сильвестр, Стронїн, Терешкевич, Н. Терлецький, Ярошевич, сам упорядчик і иньші. Се зовсїм розумно й слушно, на жаль не дуже докладно переведено. Нема напр проф. І. Лучицького.

Зазначав д. Павловський і письменників, котрі лише ту звязь мають з Полтавщиною, що належать до полтавського дворянства, а народили ся й жили поза нею, як славнозвісний П. Б. Струве. Се вже зовсїм неслушно.

Отже з укр. письменників, що не були родом Полтавці, але жили на Полтавщині, поминені: Олександер і Софія Р у с о в и і їх покійний син Михайло, Олександер К о н и с ь к и й, Леонид Ж е б у н ь о в (жив якийсь час у Полтаві, беручи участь в „Ріднім Краю"), Борис і Марія Г р і н ч е н к и (учителювали в пирятинськім повітї) і дочка їх Настя (жила в Полтаві), Петро Р о т а р ь.

Особливо Кониський і Русов батько, були тїсно звязані з полтавським життем і богато для нього попрацювали, тож бодай їх не повинен був д. Павловський проминути.

Се найголовнїйша хиба словаря д. Павловського. Крім неї ми зауважили ще дрібнїйші огріхи й недогляди. Так, М. В. Юзефович (автор ганебного закону 1876 р., чого не зазначив Павловський) — не Михайло Васильович, а Володимирович; Савича (ч. 326) звали Олександер Андрієвич, літературний псевдонїм його Тарасенко; Тимковські — Ілля, Іван і Василь писали також вірші (останнього вірші надруковані в книзї „Радостныя чувствованія музъ" (Київ, 1796 р.).

Бібліоґрафія моглаб бути повнїйша, систематичнїйша, не така припадкова, як у автора. Особливо систематично пропускає д. Павловський українські джерела, напр. при Пузинї не показана стаття О. Лотоцького у „Літ. Наук. Вістнику", при Стронїнї — спомини Драгоманова, при самім Драгоманові — цїлий ряд праць, що вийшли в Галичинї і т. д. І взагалї надто вже по домашньому, якось неохайно, по провінціяльному ставив ся д. Павловський до своєї працї. Напр. Василь Тимковський попав у нотку замість стояти серед братів; автор не зна навіть недавнїх дат (напр. року смерти проф. Білогриця Котляревського, проф. Биль-

басова), не завдає собі труду перевірити, як назвивали ся, коли й де писані праці (напр. ч. 151 додаток); не роскриває давно відомі псевдоніми (напр. П. Мирного; останній раз сей псевдонім роскрив д. К. Греков у передмові до своеї укр. пєси „Власть Свѣта“, Полтава 1912).

Таких дрібниць можнаби певне при детальнійшім розгляді назбирати ще більше.

В заголовку слід би було поставити, крім „учених і писателїв“ ще й „артистів“. Тодї, розуміеть ся довело ся б трохи доповнити словар, алеж однаково й тепер ми зустрічаємо в словарі Затиркевичеву, Боровиковського, Левицького, Позена, Ярошенка.

Та сими своїми увагами ми не хочемо відмовляти значіння праці д. Павловського. Вона безперечно дуже корисна. Деякі хиби, розуміеть ся, були цїлком природні в огляду вже на саме те, що словар складав ся на провінції, далеко від порядних бібліотек.

Будемо одначе сподївати ся, що автор не забарить ся в доповненями до своеї цікавої роботи. В інтересї їх ми й робили свої уваги і гадаємо, що д. Павловський не гнївати меть ся за се.

Вол. Дорошенко.

Лїтература.

Н. М. Петровскій — Къ исторіи „Откровенія Мееодія Патарскаго“ въ западно-славянскихъ литературахъ (Відбитка з „Изв. отд. рус. яз.“ т. XIV, кн. 3, Спб. 1910, 8⁰, ст. 20.)

Названа праця проф. Петровского се цінний причинок до дослїдів над памятником старої лїтератури, якому присвятив проф. Істрін велику працю п. з. „Откровеніе св. Мееодія Патарскаго и апокрифическія видѣнія Даніила въ византійской и славянорусской литературахъ“ (Москва, 1897). У своїй працї згадав Істрін про два чеські видання розгляданого твору з 1571 і 1578 р, але для дослїду не міг роздобути жадного. Проф. Петровскому вдало ся у часї побуту в Празї роздобути видання з 1571 р., унїкат бібліотеки Страгівського монастиря, й сей рідкий друк темою статї, якої заголовок виписано повисше. Порівнуючи текст сього памятника з відомими текстами латинського та грецького перекладу, автор дійшов до думки, що досї не віднайдений безпосередній ориґінал чеського тексту. Можна здогадувати ся, що прототипом послужило одно з окремих латинських видань „Откровенія“. Розглянувши лїнґвістичну сторону староческього друку, автор переходить на польський ґрунт. Про польське „Proroctwo Methodiusza“ здогадуєть ся автор, що воно розширене на кошт польської історії. В XXII т. „Bibliografi-ї polsk-oї“ подав К. Естрайхер під наведеним титулом друку

декілька заміток. Де є примірник, не говорить. В титулї нижше є дереворит занку з баштою, з якої Методій вихиляє голову, а ангел читає йому з книжки. Передмову „Prawie statecznemu w wierze Pana Iezu Krysta człowiekowi krześciańskiemu“ присвятив „Michał Ztey Stawicki“ — перекладач — берестейському воєводі Іванови з Служева. Воєводою був він від р. 1562 до 1580, се й хронольоґічні рамки польского друку. На стор. 119: O obiawieniu, które się stało od Anioła Pańskiego Methodyuszowi Błogosławyonemu, gdy był w ciemnicy. При кінці латинський чотировірш курсивою: Oratio propter operis foelicitatem. Польський текст є перекладом латинського „Methodii Tyriorum episcopi Revelationes, Basileae, 1498“ (Bibliografia polska, XXII, Краків, 1908, стор. 313).

В статї автора є більше цінних заміток до праці і теми Істріна.

М. Вовняк.

Др. Василь Щурат — Лїтературні начерки, Львів, 1913, стор. 105.

В збірку входять статї: Богословська драма, Поет науки, Шевченків „Іван Підкова“, Шевченкове посланиє Гоголю, Поясненя деяких Шевченкових висловів, Найблизші жерела творчости М. Шашкевича, До української пісні про Жидів, З Гуцульщини до Слова о полку Ігоревім, Найстарша українська лїрика, Шевченко-Желїґовский-Чечот, Шевченків „Буквар“ і Варшавський учитель Шевченка. Сей порядок статий вказує, якого роду систематика збірки. Поза двома нарисами, присвяченими чужим лїтературам, а саме Кальдеронови (Богословська драма, ст. 3—11) та Прюдомови (Поет науки, ст. 12—23), всї инші дають причинки до культурного, в більшости лїтературного житя України.

„Найстаршу лїрику в українській лїтературі“ (ст. 85—87) видить автор в плачі Богородицї в проповіди епископа Кирила Турівського. Його й наводить автор в цїлости, уважаючи сей плач „найстаршою лїрично(ю) піснею, присвоєною Українї з чужини, найстаршим вввеном, що вяже поезию України з поезиєю далекого Сходу“ (стор. 87) (К. Турівський жив у другій половинї XII в.). Сухомлїнов доказав, що се є наслїдуваннє плачу Симеона Метафраста. Поява пятого тому „Гуцульщини“ Волод. Шухевича викликала статю „З „Гуцульщини“ до „Слова о полку Ігореві“, в якій з устної словесности Гуцулів підібрані в мові і змістї анальоґії до найзнаменитшого твору старої української лїтератури.

Дальша з хронольоґічної черги статя збірки се „слївце Фр. Ґавроньскому“ „До української пісні про Жидів“ — відповідь на статю у 19 ч. з 1909 р. „Rzeczypospolitej“ п. з. „Żydzi w poezyi ludowej i w historyi ruskiej“. Україножерні працї і статї Ґавроньского мають

уже свою марку й ледви чи заслугують на яку відповідь; а коли й відповідати непоправному україножерови, не фраґментарично. Фраґментом з досить богатої польської антижидівської літератури є тема статї, віршований друк Яна Ахацого Кміти з 1648 р. п. з. „Kruk w złotej klatce abo żydzi w swiebodnej wolności Korony polskiej" (4°, ст. 12). Окрім сеї брошури наведені в статї заголовки писань Себастіяна Міциньского з 1618 р. „Zwierciadło Korony polskiej, urazy ciężkie i utrapienia wielkie, które ponosi od Żydów, wyrażające", анонімні „Myśli... na zawstydzenie żydowskiego urągania" з 1761 р. і „Złość żydowska" Пікульского, видана не 1768 р., як у статї, а 1758 р., вдруге 1760 р. Сам Кміта був одним тільки з плодовитших протижидівських польських письменників. Його брошури „Proces sprawy Bocheńskiej" з 1602 р. нема у Львові, а є за те чотири инші в біблїотецї Оссолїньских у Львові: „Ein Send Breief abo List od Żydów polskich" (в двох виданнях), „Talmud" з р. 1610 і 1642, „Jerycho nowe" з 1615 р. і згаданий „Kruk w złotej klatce". З огляду, що датовані друки Кміти обертають ся між роками 1588 і 1624, а Мацейовский[1]) знає в третім томі „Piśmiennictwa polskiego od czasów najdawniejszych aż do roku 1830" і виданнє „Kruka w złotej klatce" без означення місця і року друковання (ст. 326), можна з великою правдоподібностию здогадувати ся, що друк з 1648 р. „Kruka" се вже що найменше друге виданнє сеї брошури, а перше могло зявити ся яких три десятки літ перед другим, як має ся справа з талмудом Кміти.

З усїх протижидівських памфлетів Кміти, здаєть ся, найбільше заслугує на увагу „Ein send Breief Albo List od Żydów polskich do Messyasza, ktory iako żydzi wierzą, w raiu siedzi, czekaiąc czasu przyiscia swego. W ktorym się zamyka o Skargach, ktore za zbrodnie swe cierpieli,

Podatkach, Messyaszowi posłanych,
Przyczynie nie przyścia Messyasza ich,
Historyach Talmudzkich.

Na urząd przełożył z Żydowskiego I. A. Camus a MItila honesTA. Roku Tego". (Біблїотека Оссолїньских, ч. 57.527). Жиди нарікають, що не приходить Месія, бо

Gdzie najlepiej osadę weźniem z dobrej woli,
To nas spędzą wnet, jak złego chłopa z roli.
. . . .
To nas z Bochnie wygnano, to z Uścia, choć prosty

[1]) Той сам учений згадує у третім томі „Piśmiennictwa" (ст. 67) про видану в Кракові 1606 р. брошуру з курницької біблїотеки п. з. „Wyprawa żydowska na wojnę".

Zda się tam lud, ale mu obyczaj nie prosty.
Вже й не називають инших міст, з яких вигнали їх.
Co nas w Warszawie jawnie na sejmie karano,
A nogami ku górze na złość powieszano,
Jakobychmy nie godni w niebo patrzyć, a my
Jesteśmy lud wybrany, świadczą pisma sami.
Świnia się to jak żywo w niebo patrzyć boi,
Gdy ją na wznak wywróci, wielkie wrzaski stroi.
Świnie po śmierci zadkiem ku górze wieszają
I na przykład podobno toż Żydom działają.
Potem naszych w Lublinie szpetnie ćwiertowano,
A co większa na starość baczenia nie miano.
I tego szkoda nie taić, Messyaszu drogi,
Jako w Krakowie teraz przyszły na nas trwogi.
За переховування Жидом крадених річий
Zawiózł go kat za nogi koniem przed bożnicę,
A cieśla też olszową sklecił szubienicę,
Iż co miał w rynku jawnie być za to skazany,
Iże kradzione srebra dawał na zamiany.
Далї описані знущання над Жидами.
W Płocku także dwu żydów ku górze nogami
I brytana za ogon obwiesili z nami.
Była tam zgoda trudna, on im lizał gęby,
A żydowi(e) liczyli brytanowi zęby.
В Празї застали Жида з христіянкою і засудили на смерть. Кат
Wyjął mu naprzód z puzder krzoskę zadrzewniałą
I wetknął onym szpuntem z boleścią niemałą,
Zagwodziwszy ją mocno hartownym szynalem,
I włożył trzask na ręce wszystkich Żydów żalem.
Potem dał nóż Żydowi na siekany w rękę,
Aby nim pendent urznął, by miał większą mękę.
Za tem wiory zapalił, w smole upojone,
Jął żyd multiplikować galardy pieszczone.
Ażeby mógł prędzej zbyć drugiej krotofile,
Tarł srubę żyłowatą bardzo ckliwie chwilę.
Więc go ogień zewnątrz grzał, a pilnik stępiony,
Odrzekłby się był Żydek chrześciańskiej żony.
Nie tak garbarz skóry depcze, gdy z nich sierdź zdejmuje,
Jak Lewek prędzej drepci i jako tańcuje.
Było tam śmiechu dosyć. Co żywo, patrzyło,

Ale Żydowi, wierzcie, nie do śmiechu było.
Tak za onę rozkosz, którą miał w łożnicy,
Był Chawruś frasobliwy: aże zdechł w tęsknicy.

Нарікання на Жидів у польській літературі на добре валунали в початком XVII в. З брошури „Zelus korony polskiey na złe dziśieysze obyczaie przez Piotra Gorczyna wydany" в 1618 р. ось які слова навів К. Естрайхер у своїй „Bibliografi-ї polsk-ій" (XVII, 1899, стор. 243):

Żyd swą przewagą wszystkiego dostaje,
Arendy trzyma, poddane rataje.
Trudno żywności już dostać inszemu,
Zwłaszcza nędznemu.
Już dziś nikomu nie kupić, nie przedać,
Już do porady tylko Żyda żądać:
Żyd już doktorem, Żyd i rzemieślnikiem,
Żyd i złotnikiem.

Що тикаєть ся брошури Себастіяна Мічиньского „Zwierciadło korony polskiey", можна на підставі слів „teraz znowu porządniey y dostateczniey wydane" (Краків, 4⁰, 1 аркуші ст. 134) вдогадувати ся, що мала найменше два видання. Мічиньский цитує книжку кс. Маєцкого „O okrucieństwie i mordach żydowskich" і „Lament Żydów" Кміти. Книжки Маєцкого не внає бібліоґрафія Естрайхера; чиж не є се доказом популярности протижидівської літератури в Польщі в одного боку, а в другого чи не вказує се, що далеко не все відоме польським бібліоґрафам, що в Польщі появило ся друком проти Жидів? У бібліотеці краківської Академії є примірник „Pieśn-ї now-ої o zbrodniach i okrucieństwie Zydowskim. Na tę notę: Wieczna sromota" (4⁰, 2 картки, ґотський друк), а в бібліотеці Оссолїньских є инша „Pieśń Nowa, O Zydach Lvbelskich. Nota: Jako o Maryey Magdalenie" (без означення місця і року, 4⁰, 2 картки, ґотський друк), в якій згадуєть ся про вабите Жидами християнської дитини в Люблині 1636 р. Без зазначення місця і року вийшла брошура „O Wileńskich Żydach szalbierzach".

Цікаво, що в 1648 р. вийшли що найменше три протижидівські брошури: передрук брошури Себастіяна Мічиньского, правдоподібно також передрук „Kruka w złotej klatce" та ледви чи рівнож не передрук брошури „Swawola wyuzdana Zydowska" (бібліотека Оссолїньских, ч. 16.734). Припадковість появи найменше трьох протижидівських брошур в 1648 р. була би за вдаряюча. Специяльно остання з трьох брошур „Swawola" переходить геть обвиненнями Жидів найсильнійші місця „Kruka w złotej klatce". В передмові стоїть, що „наші свята вороги Христового хреста обертають в посміховище та вабавку. Наші невільники вже майже пану-

ють і приказують нам. Веї як Божі, так людські права вони зневажили, вивернули, потоптали... „Wszystkich wilcy ci ozioneli...“ Опускаю з обжалування виступи проти непошановання християнської віри. Поза тим закидаєть ся й инше Жидам. „Вільно пану арендареви в місті зневажити уряд. Вільно налаяти війтови. Вільно бурмістрови добити й одїж на нїм пошарпати. Вільно скалїчити. Вільно навіть на смерть забити християнина. Один тільки соромний і гидкий вчинок, про який і згадати страшно, що прийшов на суд людий, які боять ся Пана Бога та люблять правду, арендарський братчик не золотом анї сріблом, але власною шиєю мусів його заплатити. О, як дав би Пан Біг таких сторожів святої справедливости більше, не ширила би ся так дуже злослива сваволя невірних, Божа хвала не зазнавала би таких наруг. Жили би собі в милім спокою убогі люде. Не висисали би з них крови сї ненаситні пявки. „Nie łapaliby ci drapieżni psi chleba przed synami. Smrodliwe te i brzydkie chrapienie wydzierałyby, zabiegając przed miasto chudzinam pożywienia“. Словом нїякої і найменшої кривди не сміли би нікому зробити. „Teraz skarzy się człek ubogi, od Żyda abo obelżywie zesromocony abo niewinnie spotwarżony abo ciężko jako ukrzywdzony. Niewiernikowa jednak prawda. Ubogiemu, ach, Boże sprawiedliwy, wiary nie masz. Słuchać go nie chcą i owszem miasto uczynienia sprawiedliwości i pożałowania, jak winnego fukają, biją, więzieniem trapią, poniewierają. Do pana ubogiemu nie dopuszczą i napłakać się chudzinie nie dadzą“. Сї і инші гидкі і нечувані злочини роблять Жиди, одержавши арендарську свободу. Через них повинні побоювати ся вірні наставники, щоби не стягнули на себе Божого гніву, як позволяють їм „nieprzystojnie broić“ се, що приносить зневагу посполитим законам і статутам, легкість цїсарським присудам, погорду уставам св. отцїв, а ганьбу та наругу правдивій католицькій вірі“. Побіч чисто релїґійних провин Жиди вчать чарівництва, виловлюють лихву в християн, учать панів жорстокости та гноблення підданих, обіцюючи їм ріжні зиски на арендах, митах, коршмах, горілках, дальше псують купецький стан, а виховуючи християнську челядь, відводять її від Христа та християнські жінки, які служать у них, роблять вагітними на велику погорду християнської крови. І тодї дієть ся велика зневага Христового імени, як Жиди сидять на митах і гноблять християн, а вірні мусять кланяти ся сим хулителям Бога. Далї йдуть „Prawa przeciwko swywoley Zydowskiey“.

„Kruk w złotej klatce“ цїлком не „ілюструє найкрасше цїлої польської антисемітської лїтератури в XVII в. перед Хмельниччиною“ (ст. 82). А що в статї не виказуєть ся жерела протижидівських думок в українських народнїх піснях (сам автор каже на ст. 81: „тим я не хочу ска-

зати, що поміж польською поемою а українськими думами відкриваєть ся ґенетичний звязок"), заголовок статї не відповідає темі.

Переходячи до XIX в., найперше в хронольоґічнім порядку треба відмітити статю „Найблизші жерела творчости М. Шашкевича. Передювилейні замітки" (ст. 47—76). Се заразом найбільша розвідка в збірцї, обіймає дві семі цілости. Складаєть ся з двох частий, можна сказати осібних статий, меншої першої „Жерела лїтературно-наукових інтересів Шашкевича" (ст. 47- 53) та другої значно більшої „Лїтературно-наукова атмосфера Шашкевича у Львові" (ст. 53—76). Друга значно ширша статя се складова частина першої, меншої. Стало ся се тому, бо авторови попала ся в руки ґарна й богата фактами розвідка Влад. Дропйовского п. з. „Pierwsze ślady zajęcia się twórczością ludową w literaturze polskiej XIX wieku: 1800 - 1818", надрукована в „Sprawozdaniu" ряшівської ґімназії за 1900 р. Широкий реферат з сеї працї (без звязи з західно-европейським фолькльором, чим починаєть ся розвідка Дропйовского) се в головнім зміст першої статї. І хоч Дропйовский довів свою тему тільки до р. 1818, хоч від того часу ще кільканайцять лїт до виступу Шашкевича, хоч у статї нїде й не говорить ся, а тим більше й не доказуєть ся, що Шашкевич знав усї ті працї, які приготовили виступ Ходаковского, в статї „з поданого (змісту працї Дропйовского) вже виходить ясно анальоґія польської наукової працї обговорених часів з найраншими лїтературними занятями і працями Маркіяна Шашкевича" (ст. 51). „Як в Польщи зворот до люду в інтересї народности проявив ся рівночасно не лиш у змаганях до подвигненя його, але і в студиях історичного, фільольоґічного і етноґрафічного характеру, — стоїть далї, — так і в Шашкевича нахил до людовости, тут можна сказати й до народности, проявляєть ся в комплексї занять і праць з обсягу історії рідного краю, людової мови і людової словесности, занять і праць, що випливають із жерела одної ідеї і рівночасно, а не инакше. Тому виводити ті заняття і працї одні з других ґенетично, казати, приміром, що „Шашкевич займав ся вже дуже рано бо на другім роцї фільософії студиями над руською мовою, які безперечно мусїли повести його до збираня і розслїджуваня народної словесности" (Студинський) — значить по просту: не розуміти фактів, про котрі говорить ся. Таксамо нерозумно було-б розкладати історично-фільольоґічно-етноґрафічну основу творчости Шашкевича на складові частинки і дошукуватись походженя кождої з них деинде. Денебудь би вони знайшлись, вони знайдуть ся вкупі" (ст. 52). Сї твердження грішать передусїм своєю апріорностию. Се певне, що як знав що Шашкевич з фактів між роками 1801 і 1818, зареєстрованих у розвідцї Дропйовского, то дуже

мало що. Знав сучасні йому видання і деякі попередні, розуміеть ся, все такі, які міг випозичити з публичних і приватних бібліотек.

І тут робили йому прислугу і бібліотека Василіян у Львові і приватна Дениса Зубрицького. Здаеть ся, з одної з них одержав він „Извѣстія Россійской Академіи“ за 1820 р., звідки переписав собі деякі частини Короледвірської Рукописи в перекладі Шішкова, а саме: Єлень (ст. 205 і 207, на ст. 204 і 206 рівнорядний чеський текст, як при цілім перекладі), Забой, Славой и Людекъ (ст. 153, 155, 157, 159, 161) до слів „И руку въ брань по Людекову славу“. Можливо, що й знав переклад Любушиного Суду з „Извѣстій“ за 1821 р. Очивидно великоруський переклад ставав йому помічний при його українськім, спеціяльно тих частин, що були призначені до „Зорі“, а ввійшли до „Русалки Дністрової“. З Шішкова виписав собі Шашкевич і такий цитат про мову: „Извѣстно, сколько языкъ способствуетъ въ возвышенію и славѣ царствъ: имъ гремитъ слово Божіе, имъ дышутъ законы, имъ цвѣтутъ науки, имъ живутъ художества, имъ украшается просвѣщеніе, имъ питается честолюбіе и гордость народная“. Поміж паперами Головацького є і на двоє зігнена чвертка сірого бібуластого паперу, а на ній рукою Шашкевича переписаний великоруський віршевий текст „Суровецъ“. Під ним на четвертій стороні видно заголовок иншого вірша „Рюрикъ“. Вже отсї скупі останки без сумніву більшого заінтересовання великоруською книжкою (пригадаю досї глухий натяк, що Шашкевич дещо з байок для читанки переложив з „російського“, далї факти, що читав історію Карамзіна, Бантиш-Каменського) вказують, що в бібліотеці Василіян у Львові і у спадкоємців бібліотеки Зубрицького треба рівнож шукати жерел творчости Шашкевича.

Річю Кавбка було поінформувати Шашкевича про чеське відродженнє. Межи його виписками є й відписи з „Časopisu českeho Museum“, приміром „Pieszopiszen“ (1833, I, ст. 16) й „Ukraginske melodie (1. Kdeśme štěstj po okoljch, 2. Nenj loďky, nenj mostu) 1833, в. 6), вкінці „Оу máti, máti“ Котляревського та „Gá starému wykradla“ барона Дельвіга. Рівнож поробив собі Шашкевич виписки з праці Шафарика „Serbische Lesekörner, oder historisch-kritische Beleuchtung der serbischen Mundart“ (Пешт, 1833). На ст. 16 сього твору зазначено що „in Serbien von altersher und namentlich seit dem IX Jahrh. neben dem mit dem cyrillischen Alphabet aus Bulgarien eingeführten und als gegebene fertige Schriftsprache willig aufgenommenen Kirchendialekte zugleich ein selbständig ausgebildeter, in allen wesentlichen Puncten mit dem heutigen übereinstimmender serbischer Nationaldialekt bestanden habe. Ein solcher Nationaldialekt war es, den Anna Komnena beim J. 1081 einen gemeinen Dialekt (communis dia-

lectus), der serbische Übersetzer des Vlastarischen Syntagma (nach 1335, Hs. 1390) aber простьчьскыи ѥзикь nannte, einige neuere serbische Sprachmeister hingegen in ihrer feinen Manier schon свиньарски и говедерски ѥзикь nennen wollen“. Тут і запримітив Шашкевич: „Русин того о своїм не скаже“. Загалом знайдені виписки Шашкевича потверджують у цілій основі слова Якова Головацького у його статї „Память Маркіяну Шашкевичу“: „Допав Добровского сочиненія про Словенщину, его Institutiones linguae Slavicae, Шафарикову історію словенских язиків, діла Ліндого, Раковецкого, Вука Стефановича і нитка по нитці дійшов до самого клубка. Тут єму отворив ся великий світ. Словенщина, з своєю поважною, величною стариною, з відмолодженими відживаючими парістками“ (Вѣнок Русинам на обжинки, ч. 1, ст. 51—52). Є виписки з „Slavina“, з граматики церковно-славянської мови Добровского, як і Смотрицького, вчив ся сеї мови Шашкевич, робив нотатки з історії Шафарика й инших подібних творів. З них винотував, що острожське виданне з 1594 р. книжки Василія Великого має цісарська бібліотека й Оссолінських, що в монастирях св. Павла та Хіліяндарськім на горі Атос знаходять ся бібліотеки з сербськими рукописями. Зазначив собі рівнож з таких самих жерел, що деякі великоруські пісні згадують за поганські божества, за круглий стіл Володимира та героїв давнього часу. З німецького жерела довідав ся про рецензію на твір Раковецкого „Prawda ruska“ в віденських „Jahrbücher der Litteratur“. Одну з таких виписок узяв Тершаковець у „Причинках до житепису Маркіяна Шашкевича та дечім із його письменської спадщини“ за документ розріжнювання Шашкевичем „der altrussischen und der neurussichen (Sprache)“ (ст. 7—8). Широкі виписки пòробив собі Шашкевич з твору Раковецкого про староруський правничий памятник. Сербські пісні перекладав Шашкевич на українську мову. Так отже дальшого зрозуміння напряму творчости Шашкевича й її жерел треба шукати в сучаснім йому чеськім, сербськім і навіть словацькім (Колляр) літературно-науковім русї.

Одначе без сумніву першу ролю відогравало тут польське літературно-наукове житє. Тільки не скоро вдасть ся ствердити вповні, що з нього знав Шашкевич. До відомого додам, що є його виписка з „Pamiętników Paska“ (1683, ст. 327), „z pisma peryjodycznego Cwiczenia naukowe w War. i Krzemieńcu, r. 1818. Tom II. O sławiańszczyznie przed Chrzesciańśtwem (prze Z. D. C.)“ (3 картки мал. 8⁰), „z Noworocznika Litewskiego na rok 1831. wydanego przez H. Klimaszewskiego, Wilno, 1830, „o smierci x. Zygmunta Kiejstutowicza, — wyjątek z Kroniki litewskiej“ (2 чвертки). Є в сім альманаху окрім того

„Z poematu Melancholija część I. Obłąkany poeta“ Олександра Ґрози, де в шестім відступі стоїть ось що:

„Bądźcie zdrowi! bądźcie zdrowi!“
To rzekł Bohdan, porwał broń,
Jak wiatr leci pod nim koń,
Ni go parow zastanowi,
Ni bezbrzezny wstrzyma staw,
Przez parowy, przez wąwozy,
Przemknął pędem dzikiej kozy,
Bystre wody przebył wpław.

А трохи далї співає поет:

W koło wiosną kwitnie pole,
Tysiąc kwieciem woni drzew
I wesoły słodki śpiew
Przelatuje z roli w rolę;
Ale Bohdan w locie ptak,
Zamknął serce, zamknął oczy,
We mgle dumań myślą toczy
I wypada z szlaku w szlak.
W stepach naszej Ukrainy,
W południowy wiosny dzień,
Nie upada lasu cień
Na mogiły, na równiny;
Tylko bujny ostu krzak,
Rozcieplonym wiatrem chwiany,
Swój baldakim malowany
Chyli z cieniem po nad szlak.
Tu nasz kozak cugle króci,
By południa pędzić znoj,
I na dawny przodków stroj,
Dziką, tęskną dumkę nuci.

Думаю, що ся поезія дає дещо до ґенези Шашкевичевої „Погонї“, яка в своїй першій редакції ввійшла до семінарської збірки з 1833 р. п. з. „Син Русї“, а саме деякі спільні подробицї в описї утечі.

Вистарчить пригадати, що свої докази проти латинки в українських книжках піднер Шашкевич арґументами творів Копітара, Добровского, Берлїча й инших, щоби знайти жерело його лїнґвістичних інтересів. Занятя церковно-славянською мовою, які зродив замір посвятити ся духовному станови, злили ся з модними тодї інтересами до славянських мов і їх порівняного зіставлення з собою.[1]) А що батьком славянської фільольоґії був Добровский, що Чехи видали тодї ряд визначних славістів, не диво, що їм завдячував Шашкевич значно більше, ніж анальоґічним дослїдникам у Польщі. Працї згаданих славістів сягали залюбки в старину поодиноких народів, не цурали ся їх історичної минувшини, радо нотували цїнні старі рукописи та звертали ся до устних творів сучасної їм славянщини. Залюбованне до народньої піснї у Шашкевича підкріпляв з одного боку вроджений поетичний хист (уже в ґімназії складав польські віршики), з другого загальна тодї, що так скажу, мода збирати народнї піснї. Українські піснї збирали в Галичинї вже

[1]) Є між виписками Шашкевича й ряд слів з порівняного українсько-церковно-славянсько-польсько-великоруського словаря, а перед ним така виписка про українську мову: „Малороссійское нарѣчіе мало отлично и само по себѣ часто есть не что иное, какъ россійское на польскій образецъ премѣненное, которое и въ употребленіи токмо въ Украинѣ и малой Россіи“.

й перед Шашкевичем, збирали Українцї і Поляки. В часах студій Шашкевича збиранне народнїх пісень було дуже поширене. Зразу в Пенякахг бродського повіту, а потім у Колтові, золочівського повіту, звідки походили й Шашкевич і Яків Головацький, жив батько Вацлава Залеского, що видав уже в 1833 р. важну збірку українських і польських пісень. Приготовляючи збірку, мусів питати за ними в першій мірі в своїм повітї. Львівські видання і в инших містах відступали досить місця на устну творчість. Сама поява збірника мала наслїдок зівсїм не по намірам видавця. Неґативно збірник Залеского, позитивно збірник Максимовича й „Енеїда“ Котляревського скристалїзували думку Шашкевича почати новий період української лїтератури також у галицькій Українї. Майже з повною правдоподібностию можна сказати, що на сю дорогу станув Шашкевич в роках 1832—1833.

Справедливо названа в статї леґендою думка, „що вперве Зорян Доленґа Ходаковский вказує в нас на вагу пісні і перший подає примір і взорець збирання пісень (Першаковець)“, але що не „по 17-лїтній працї земляків Ходаковского в тім самім напрямі“, зазначив вже рецензент працї Дропйовского Генрик Улашин у „Pamiętniku Literackim“ за 1902 р. (ст. 484—486). Вже в 1793 р., отже вісім лїт скорше, появила ся у варшавськім „Kalendarzu politycznym dla królestwa polskiego“ статя про „Zwyczaje weselne Morlaków“, себто славянських мешканцїв дальматинських гір. Др. Володислав Віслоцкий згадав у своїй працї „Poczet chronologiczny prac drukowanych i rękopiśmiennych Grzegorza Piramowicza“ в V т. (1877) „Rozpraw i sprawozdań“ з засїдань фільольоґічної секції Академії про збірку пісень, яку видав Пірамович. Його назвав др. Віслоцкий першим збирачем народнїх пісень у Польщі. Примірники видання оглядав Іван Павло Воронїч, що на засїданню варшавського „Towarzystwa przyjaciół nauk“ дня 5 мая 1803 відчитав статю „O pieśniach narodowych“, надруковану потім у „Rocznikach“ товариства т. II. (ст. 369—402). Між иншим сказав про нього Воронїч: „Zbudowałem się i rozrzewniłem, znalazłszy w parafijach, przez niego rządzonych, zebrane i z pierwszych przynajmniej wiorów okrzesane także Piosenki, które on dla pociechy ludu przedrukował i rozszerzył. O! wieleż on razy ze mną się samym naradzał, aby to dzieło udoskonalić, a w czasie w świetniejszą barwę przyodziać“. Що правда, бібліоґрафія Естрайхера не знає про таке виданнє. За то звісна її инша річ, що переховуєть ся у бібліотецї Оссолїньских під ч. 43.096. Се брошурка з 8 карток 8⁰ без спільного титулу. Є тут: (1а) Do przeciwnego losu (Kiedy okropna cichość panuje); (1б) Samotność (Gdy raz usiadłszy pod dębowym cieniem); Pieśń druga światowa (Patrzcie, bogacze, świata); (2а) Pieśń nowa światowa (Świat drogi,

świat przewrotny); (2б) Mazurek (Chciało się Zosi jagódek); (3a) Pożegnanie kawalerskie (Ach, już się zbliża ta chwila rozstania); далї йде вірша (3б) „Pielgrzym“, що був в ріжних частях світа та в безлюдних сторонах, а зазнавши всяких клопотів в часї дороги, описав для свойого краю, що видїв і чув; (7a) Mazurek (Ach, dalibóg powiem mamie); (7б) Aryjka (Chłopiec ci ja, chłopiec z Sandomierza rodem); (8a) Aryjka (Chłopek ci ja, chłopek, w polu sobie orzę), Aryja (O jaki ze mnie wielki kiep); (8б) Krakowiak (Powiadają ludzie || I cóż im to szkodzi?). Брошура з кінця XVIII стол. Згадав я за се на доказ, що треба говорити про довшу нїж 17-лїтню працю земляків Ходаковского перед ним, хоч, що правда, в рукописних записках першенство збирання пісень у Галичинї приписує Яків Головацький Ходаковському, підчеркнувши його статю „O słowiańszczyznie przed chrześciaństwem“.

„Лїтературно-наукова атмосфера Шашкевича у Львові“ складаєть ся з „Pamiętnik-a Lwowsk-oго“ в рр. 1816—1819, „Pszczoł-и polsk-oї“ в 1820 р., „Pielgrzym-a Lwowsk-oго“ в рр. 1821 і 1822, „Pątnik-a Narodow-oго“ я р. 1827, „Rozmaitości“ за рр. 1829—1835, „Powszechn-oго Pamiętnika Nauk i Umiejętności“ з 1835 р., „Polihymnii“ в 1827 р., „Wand-и Potock-oї“ Мих. Сухоровского. Передусїм по першій статї читач надїєть ся, що в дальшій буде обговорена менше більше в такім самім видї, як зроблений реферат з працї Дропйовского, відповідна лїтературно-наукова продукція у польській мові від 1818 р. до часу виступу Шашкевича як не на цїлім просторі, як робить Дропйовский, то бодай у Львові. Міжтим сей довільний вибір кількох видань нїчим не умотивований і не може мати мотивів з виїмкою сього одного, що се попало в руки автора. В ч. 12 „Rozmaitości“ за р. 1821 є вірш „Duma“ без подання автора, яка не дальші має анальоґії до поетичної творчости Шашкевича, хочби до „Сумраку вечерного“, як виписки з поодиноких віршів, пороблені автором у статї. Поет співає:

Słońce już zaszło za zachodnie góry
I nastał wieczór cichy i ponury.
Ustały wiatry, a po dziennej pracy
Na łonie ciszy zasnęli wieśniacy.
Już spią słowiki, wszystko spi na ziemi,
Ja jeden czuwam pomiędzy spiącemi,
Bo serca mego niezgojone rany
Oddalają sen, oczom pożądany.
Czemuż przynajmniej me troski i żale,
Gdy świat zasypia, zasnąć z nim nie mogą?
Ach, — nie cofnięte wyrocznią zbyt srogą,
Wszystko, co dręczy, dostałem w podziale

Noc mię otacza żałobą ponurą,
Niekiedy księżyc zabłyśnie promieniem,
Lecz znowu chmura pospiesza za chmurą
I ścieżkę moją czarnym kryje cieniem.
Błądzę po cieniach i smutku krainie,
Błędnie nadziei prowadzi mię ręka,
Czyż nigdy w życiu łodź ma nie przypłynie
Tam, gdzie przyświeca radości jutrzenka?

Між виписками Шашкевича є й нотатка з 44 ч. „Rozmaitości“ за 1831 р. про видання славянських мельодій на фортепян, яке приготовив др. Шухани. З річника 1832 можна би подати вістку в 28 ч.: „Німецький денник „Blätter für literarische Unterhaltung“ містить в ч. 102 с. р. три українські (ruskie) пісні народні в перекладі „Z dyjalektu mało-ruskiego, jakim także galicyjscy włościanie nasi w obwodach ruskich mówią“. Сей, що подає сї пісні, приводить на початку отсю думку ученого Шафарика, „що український діялект є богатий, а може найбогатший народніми піснями, які всї мають елеґійний характер“. Українцї мають кількох своїх поетів, посїдають травестовану Енеїду, а відомий їх поет Осип (sic) Падурра (якого деякі твори були друковані в варшавських дневниках з 1829 р.) належить до лїпших славянської лїтератури“. Ч. 8 з р. 1833 принесло вістку, що українська мова має ужэ свою граматику Павловського. Здогад автора про польське походженнє перекручення Гулака на „Гуляку“ стверджує виписка Шашкевича: „Hulaka, Artemowski, Kotlarewski, Padurra, X. Mogielnicki pisali językiem ruskiém właściwie tak zwanym“.

„Rozmaitości“ передплачували в львівській руській семінарії до 9 марта 1837 р. Тому поза заведеннєм щойно можна було перечитати вістку про вихід „Русалки Днїстрової“ в ч. 25: „Найновійшим твором в українськім (małoruskiem) наріччу (наших Русинів), який заслугує на увагу всїх аматорів славянської лїтератури, є виданий у Пештї альманах на р. 1837 „Русалка Днїстровая“, перший в сїм наріччу друкований новоруськими черенками. Містить: 1) Українські народнї пісні; 2) Переклади славянських творів з инших мов: а) сербські народнї пісні, б) пісні чеського народу; 3) Старинности. Вістка подана за 16 ч. Сербського Народнього Листу. За то доступна була вихованцям семінарії рецензія у 21 ч. „Rozmaitości“ з 1836 р. на „Азбуку і abecadło“ Шашкевича. Рецензія підписана буквою S., очевидно Лукіян Семіньский. Зазначуєть ся тут, що автор „Азбуки“, виходячи певно з чисто лїтературного становища, не може зрозуміти й бідкаєть ся над сим, що значать слова Лозинського про „wcielenie literatury sławiańskiej do ogólnej masy literatury europejskiej“. Міжтим се ясне, що мова та лї-

тература як живе зеркало народу жиють тільки тоді, коли піднесуть ся своїм видом, а ся думка означає поступ. Рецензент годить ся з автором, що для цілої Славянщини, ще більше для цілої Европи установити одну спільну правопись річ дуже трудна, ба навіть дуже смішна. Та тут ходить о кирилицю, при чім автор повинен був памятати, як корисний вплив має передрук латинськими черенками кількох поетичних славянських творів, а ще більше передруки плодів орієнтальної літератури. Кирилиця має знамя повної рунїчної дикости, зівсім не принадної, а тим менше легкої для ока. Кількома заголовками відвічних літописей і пісень, видобутих з пороху віків, не можна доказувати, що українська мова була досї лїтературною, бо кілька пісень і хронїк, писаних мовою, якою нинї нїхто не говорить, не творить іще нїчого. А що до слів „nie z płytka myślącego Polaka“ відповів Семеньский: „Чи можливо, щоб автор, який стільки річий не розумів в розвідцї о. Лозинського, міг навести проти нього збиваючі уваги?“

Мимо своєї фраґментаричности та довільної припадковости статя автора про найближші жерела творчости Шашкевича цінна передусім під сим оглядом, що спростувала декілька думок, які повторювали ся досї некритично, далї, що вкаже специялїстам сеї доби, — головно таким, що нова Шашкевича не в силї вийти, отже повинні бодай докладно прослїдити його діяльність — напрям, як треба вязати поета з сучасним йому культурним житєм у першій мірі свойого народу, а далї ближших і дальших сусїдів. Для такого специялїста можу подати ще дві дрібнички. Шашкевич знав „Śpiewy historyczne“ Немцевича, а „Pieśń Boga Rodzica“ навіть переписав собі. А що Немцевич написав вірш „Bolesław Krzywousty“, повстає питаннє, чи не написав Шашкевич свойого Болеслава в противвагу Немцевичеви? Вірш Шашкевича „Хмельницького обступленіе Львова“ треба ставити в близьку звязь з піснею про облогу Львова, надрукованою у першім томі збірки „Pieśni ludu ruskiego w Galicyi“ Жеґоти Павлї (ст. 140—141). Перший раз надрукував сей текст Мацєйовский в статї „O Kozakach“ в другім томі „Kwartalnik-a naukow-ого“ за 1835 р. (ст. 313—314) в попсованім видї через незнаннє української мови з дописком: „Nie od rzeczy będzie przytoczyć tu pieśń gminną ruską i z okoliczności tej (себто облоги Львова, про яку безпосередньо мова) ułożoną i dotąd w ustach ludu będącą. Z rękopisu udzielił mi jej Pan Kazim. Wład. Wojcicki“. З уваги, що текст надруковано в попсованім видї, а в Жеґоти в поправнійшім, хоч він по українськи мало що розумів як Мазур, можна припускати, що ся рукопись походила від когось з Шашкевичевого гуртка.

Найцїннійшою частиною збірки на мою думку статї, посвячені Шевченкови. Шевченків „Букварь“ (ст. 100—103) і „Варшавський учи-

тель Шевченка" (себто Франц Ляйпі) (ст. 104—105) се фейлєтонові реферати. Але автор словаря до Шевченкового Кобзаря і його коментатор не може поминути заміток „Пояснення деяких Шевченкових висловів" (ст. 30—46), хоч би і не згодив ся в усіми думками автора статї. Найбільше-ж заокруглені і викінчені статї: Шевченків „Іван Підкова" (ст. 24—32), Шевченкове послание Гоголю (ст. 33—38), Шевченко Желїґовський-Чечот (ст. 94—99). А що подають нове освітленнє, а остання дає ґенезу Шевченкової поезійки з початком „Посажу коло хатини" та її відношеннє до свойого первовзору, — се й найцікавійші річи в збірцї. Що нового вносять вони в вивченнє Шевченкової музи, сподію ся мати нагоду взсувати се при обговоренню усїх важнїйших праць і заміток про Шевченка та його творчість. *М. Возняк.*

В. Ернъ — Григорій Саввичъ Сковорода. Жизнь и ученіе. Москва, 1912, ст. 342.

Майже рівночасно з першим томом повного видання творів Сковороди під редакцією Бонч-Бруєвича вийшла отся моноґрафія про Сковороду. Для нашого мислителя настав нарештї „час": з леґендарної постати, якою він був в біоґрафіях ще з першої половини минулого віку він стає постатю реальною, уривки його творів заступає повне виданє. Яка шкода тільки, що не знайшов ся у нас чоловік, який би позбирав всї твори Сковороди, — розпочате в 1894 роцї виданє Багалїя нескінчене і, як показує Бонч-Бруєвич не зовсїм критичне і не точне — а моноґрафію про нашого мислителя написав також чужинець. Згадую про се відразу як про велику шкоду з таких причин: по перше виходить на верха брак своїх спеціялїстів чи брак енерґії взяти ся до поважнїйшої наукової працї про Сковороду, по друге: даємо нагоду чужим ученим „анектувати" українського мислителя до російської фільософії, — по трете, на кінець, причиняємо ся посередно до фальшивого освітленя такої фіґури, як Сковорода, яку правдиво можна представити тільки як Українця, на рідному ґрунтї.

Я хочу сказати кілька слів тільки про моноґрафію Ерна і тільки про його „фальші" буду говорити.

Взагалї Ерн взяв ся до своєї працї сумлїнно і дав твір, який як такий заслугує на повне признанє. Бо не малого труду треба було, аби, не маючи під рукою повного виданя творів Сковороди, — позбирати тільки всю лїтературу про него, використати всї рукописи і звістки і подати по змозї повну, закінчену картину. Ерн зробив, що тільки міг зробити в даних обставинах, — пішов навіть далї: попробував увійти глубше в той матеріял, дати навіть синтетичні його консеквенції, знайти якусь ширшу орієнтацію в тому лябіринтї, яким була досї психіка Ско-

вороди, і поставити його в льоґічний звязок з ходом фільософічної думки. Се треба підчеркнути як добру сторону праці Ерна, без уваги на те, чи можна згодити ся з його висновками.

Біоґрафія Сковороди, яка займає більшу половину праці — написана гарно. Не сходячи з чисто фактичного ґрунту, держачись строго фактів, д. Е. вміє уґрупувати весь житеписний матеріял Сковороди картинно, що так скажу, — і фіґура та індівідуальність нашого мислителя виходять релефно, сильно і роблять вражінє. Бачимо велику любов автора не так до предмету свого досліду як до самого Сковороди; тому він не жалує фарб, аби свого „любимця" змалювати як найбільше ярко. І друга частина праці — виклад науки Сковороди написана сумлінно, показує старанє автора увійти в найглибший зміст думок Сковороди і подати їх льоґічну звязь. Ерн поборов всі зверхні трудности такої праці, увійшов в духа фільософії Сковороди, подолав трудности його мови, присвоїв собі його спеціфічну термінольоґію, постарав ся зрозуміти та відчути символи, якими оперує так часто в своїм викладі Сковорода. Одним словом — моноґрафія Ерна з формального боку може бути взірцем моноґрафії.

Але не так добре стоїть справа з її внутрішним виглядом, з її остаточними висновками та конструкцією. Ерн забув про одну, — в данім випадку найважнійшу справу, — що, аби постать змальована в моноґрафії була до остатку правдива — треба зовсім перейти в її світ, треба оцінювати її виключно її власною мірою, а не перепускати її через призму власного світогляду і власних думок. Бо навіть коли би були дійсно головні пункти фільософії Сковороди ідентичні з наукою того напряму фільософічного, який репрезентує Ерн — навіть тоді ся ідентичність може бути тільки помічним засобом для автора розуміти краще Сковороду — але зовсім не причиною виставляти його тільки в світлі своєї доктріни. А так зробив власне Ерн. Він обставив з усїх боків особу Сковороди на стільки своєю фільософію, що — на кінець — треба крок за кроком добувати його з під тої шкаралущі, аби відреставрувати собі образ фільософа. Се значить те саме, що читати моноґрафію Ерна з постійним застереженєм, і нарешті, відкинувши доктрину його самого бути в непевности — чи дійсно таким був Сковорода в своїх творах, чи дійсно зловив автор моноґрафії всю суть його світогляду, чи лише бачив його таким, яким бачити йому було потрібно.

Дезорієнтацію власне вносять дві глави праці Ерна: перша і послїдня. І, о скільки послїдня може мати своє оправданє як бажанє автора потягнути лінію далї і сконфронтувати фільософію Сковороди з дальшими етапами російської фільософічної думки і з сучасними її напрямами, — то перша глава, вступна, п. з. Основний характер російської

фільософічної думки і метода її досліду – тут непотрібна. Бодай не потрібна в такій формі і з таким змістом, як їх подає Ерн.

Ерн — автор збірника праць: „Борьба за Логосъ“. Той льоґізм він протиставить раціоналїзмови нової европейської фільософії і ставить його „во главу угла“ росийської фільософічної думки, під тим кутом її розглядає. „Орґанїчність“ християнської культури — говорить він — знаходить своє оправданє і фільософічне завершенє в льоґізмі. Для Росії, — по сути православної — сей льоґізм східно-християнської думки се щось внутрішно дане, се спадщина по великих отцях і подвижниках церкви. Тому він його бачить скрізь там, де росийські мислителї виступали до боротьби з західно-европейським раціоналїзмом, — а слїдом за тим ставить їх в одну лїнію. „Треба бути зовсїм слїпим — пише Ерн — щоби не бачити, що росийська фільософія, починаючи з великого „старця“ Сковороди єсть безперервне і все зростаюче почутє стихії Λογος-а, почутє як результат впливу на росийську думку все зростаючого і все більше пильного досліду західно-европейського раціоналїзму“. А далї: „Щось єдине бачить ся і відчуваєть ся у всїх представителїв росийського фільософічного самопізнаня, і діялектика, шуканє в житю, европейська образованість, варварська стихійність, чудацтво і траґізм особистих пережиквань, — все ріжними дорогами веде до одного, і все ріжними тонами вливаєть ся в одну симфонічну цілість“. І автор навіть вичисляє поодиноких представників росийської фільософічної думки, намічує її етапи аж до нинїшнього дня. Нам до того ніякого дїла, у всякім разї се для нас менше важне в данім випадку. Для нас важно спитати тільки: то всї ті росийські мислителї, яких вичисляє Ерн, отже Кирієвський, Бухарев, Юркевич, Машкин, Федоров, Печерин, Хомяков, Вл. Соловйов, С. Н. Трубецкій, В. Иванов і врештї сам Ерн з своїми товаришами — се має бути орґанічне „продовженє“ Сковороди? Чи не за сміло і нерозважно потягнена така лїнія розвою росийської фільософії? По перше: чи дійсно признав би ся сам Сковорода до тих всїх своїх пащадків, на яких вказує автор, — починаючи славянофілами і Лопатїним, а кінчаючи Вяч. Івановим — хоч би вони всї й признали ся до нього? Думаю, що ні. Але друга справа важнїйша: тут іде весь час бесїда про росийську фільософічну думку. А що може мати спільного з нею Сковорода — Українець? Йогож психіка з ґрунту инша, як всїх їх, він виріс серед инших обставин, він був вільним сином української природи, не душив ся воздухом кабінетів як всї ті мислителї, — його думка була свобідна, а не „підпольна“, — він не знав ніякого „скакания в гречку“, яке показувала весь час росийська фільософічна думка, не заплутував ся сам в собі, а був послїдовний від початку до кінця. Повторюю: психіка з ґрунту инша, —

а инша між иншим і тому, що не російська, а українська. І вже в самим сим фактом треба би числити ся і виділити Сковороду окремо з поміж „русскихъ“ мислителів, навіть колиб він не мав розвиненої свідомости національної. А на факти тої свідомости мусїв наткнути ся Ерн, студіюючи житеписний матеріял до Сковороди. Тимчасом Ерн раз тільки забуває ся і починаючи біоґрафію Сковороди називає його „украинскимъ мудрецомъ“. Поза тим він скрізь родоначальник російської фільософії, її ґеніяльний початок. І скорше Ерн дошукує ся в нїм „тайного батька славянофільства“, шукає за схожими місцями у Достоєвского, порівнує його з усякими можливими російськими мислителями — а не спробує навіть згадати і опредїлити ті специфічні прикмети його думки та психіки, які мають орґанічний звязок з його українським походженем і окруженем.

З тим всїм характеристика Сковороди, яку подає Ерн, мусїла вийти etwas schief. Тут зображений наш земляк на иншій площині. Ще раз жаль, що Українець тої книжки не написав.

Ще на одну річ треба звернути увагу в моноґрафії Ерна. Се — так модне в сучасній Росії — кокетоване з небом і всякими космічними проблємами. Ерн, заки переходить до самої біоґрафії Сковороди, до „прольоґу на землї“ — пише цїлу главу — „прольоґ на небі“. Ґете, пишучи свого „Фавста“ міг дати такий „Prolog im Himmel“, бо се був художнїй твір і через те набирав ширшого значіня, натякав неначе на той світовий проблєм, який ввійшов в основу „Фавста“; але тут, в науковім творі се що найменше разить, коли Ерн пише: „Основний звук, яким звучала для Сковороди світова будівля, і яким його душа спочуваючо відкликала ся на житє, родив ся якби до фізичного уродженя Сковороди в метафізичній глубині бутя“. Се поэтично, але зовсїм не акцентує індівідуальности Сковороди, навпаки робить її одною з фіґурок лялькового театру, якого машинерією кермує хтось над хмарами. Ефект не бажаний, думаю, для самого автора. Доктрінерство сучасних піонерів фільософічної думки в Росії і тут зле відбило ся.

М. Федюшка.

В. Даниловъ — Письма Ивана Вагилевича къ М. А. Максимовичу (Рус. Фил. Вѣстникъ, 1912, № 4, стор. 407—416).

Досї уважано першим листом Максимовича до галицьких Українців його лист з 1840 р. до Дениса Зубрицького. Заслонюючи авторитетом Максимовича метаморфозу в своїх поглядах, оголосив сей лист друком Яків Головацький іще 1863 р. в другім випуску літературної збірки „Галичанинъ“ п. з. „Письмо о галицко-руской словесности Профессора Михаила Максимовича, писаное въ 1840. году изъ Кіева“ (стор. 107—110). З паперів Дениса Зубрицького в бібліотеці ґр. Баворовских у Львові

видав сей лист, а окрім того ще чотири листи Максимовича до Зубрицького проф. Студинський в статї „З кореспонденциї Дениса Зубрицького (Рр. 1840–1853)“ в XLIII томі „Записок Наукового Товариства ім. Шевченка“ (і відбиткою). Оголошеннє друком листів Вагилевича до Максимовича дає змогу установити вчаснійший час навязання кореспонденції галицьких Українців з Максимовичем, а саме рік 1837. Хто причинив ся до сеї кореспонденції, не говорить ся у двосторінковій вступній замітці перед листами.

Перший лист Вагилевича писаний у Львові 7 цвітня 1837 р. Цікавий він для історії фолькльорних і етноґрафічних його занять. Приносить і деяку подробицю в тодїшнього нашого книжкового руху й умового житя у Галичині. Згадуєть ся тут, як „ще тогід літї М. Шашкевичом відосланий забавник (себто Русалка Днїстровая) до Будима та відпечатан ще не дійшов сюда до нас; притім переповнений торопкими памилками, як самі о тім кажут ісправлятелї“. Вагилевич нарікає, що нема ніякої інтеліґенції поза попівством, а не стане хто попом, так пропав для українства. Жалуєть ся, як тяжко спровадити до Галичини російські видання, тому просить повідомити, „які вийшли книги про Южно-Русь і в южноруским язику“, а окрім того, „які сут наріча на цілій Україні, понад Припеті і на обох побережах Днїпру і по инших околїх“. При кінцї звертаєть ся в прошеннєм до Максимовича „перенести на свої руки“ його переклад Пісні про похід Ігоря, який давно вже лежить у цензурі в Будї.

Другий надрукований лист Вагилевича до Максимовича має дату 17 серпня 1838 р. Сумує тут Вагилевич, що „ніхто не дбає о просвіщеніє народноє, али і ніхто не знає, що то є отчина і соотчичі. Бо де недоуки безглуздії дурними стихами нудят і азбучнії колотники хулят, а опеть де без средоточія все розтервано і утло“, чи може там бути ще гірше? Дур чіпаєть ся голови в таких обставинах і Вагилевича піддержує тільки віра в будуче відродженнє. Він інформує Максимовича про свої занятя, дає деякі замітки до задуманого Максимовичем видання Пісні про похід Ігоря і просить дещо з Ходаковського, якого ріжні статї рад би видати. В третім листї з 5 січня 1842 р. говорить Вагилевич про вражіннє, яке зробила на нього статя Максимовича „О стихотвореніяхъ червонорускихъ“ в „Кіевлянин-ї“ за 1841 р., заявляє охоту дещо свойого післати для „Кіевлянина“, а в заміну просить українських видань Росії. Сподїю ся, що автор не буде відволїкати справи опублїковання і листів Зубрицького до Максимовича, а може й Головацького, як і вони є в руках автора.

М. Возняк.

Бібліоґрафія і бібліотеки.

S. J. Czarnowski — Literatura przeddziejów Polski i ziem sąsiednich słowiańskich, Варшава-Краків, 1909, ст. 148.

Головна задача наукової бібліоґрафії се подане типу всїх найдрібнійших праць даної области знаня з можливою точністю. Не може вона ограничити ся лишень до вичисленя загальних, більших розвідок, котрі звичайно кождий дослїдник знає вже на память, мусить обняти собою і дрібні статї по часописах, що не кождому доступні, доперва тодї зможе вона осягнути свою цїль. Такою на жаль не є бібліоґрафія п. Чарновского. Коли б автор пропустив в своїм списї лишень деякі маленькі розвідки, то се з огляду на трудність піднятої ним задачі можна би йому ще дарувати. Тут одначе н. Чарновський зіґнорував не лишень всї маленькі статейки, але навіть більші наукові працї. Для приміру вкажу лиш, що не подав він відомости нї про одну працю Ханенка, а з творів проф. Антоновича згадав лишень три. Про повність бібліоґрафії п. Чарновского найлїпше поняте дасть нам факт, що не пробував він в нїй узглянднити навіть розвідок друкованих в такім видавництві як труди археольоґічних російських зїздів. Взагалї вдаряє нас тут цїлковита недостача російських праць, котрі всї повинні бути узглядненi, тим більше, що сама бібліоґрафія друкована була в Варшаві, де всї вони були легко доступні. Вартість працї п. Чарновского зменшає ще і та обставина, що зібрані ним заголовки книжок подані зовсїм невідповідно. Завсїди при кождім з них повинно бути назначене місце виданя, рік, формат, число сторін, ілюстраций і инші подібні подробицї. Тимчасом ми в бібліоґрафії п. Чарновского можемо нерідко стрінути ся з такими цвітками:

> Hadaczek Karol dr. Grabarka niesłuchowska. Kilka uwag o czasach przedhistorycznych Galicyi. Ślady epoki t. zw. archaiczno-mykeńskiej w Galicyi. Z badań archeologicznych o dorzeczu Bugu.

Чи з такого подания заголовків праць друкованих по ріжних періодичних видавництвах може хто небудь бути мудрий — не знаю. В кождім разї се найлїпше дає свідоцтво бібліоґрафії п. Чарновского, яка лишень зглядно представляє якусь вартість. І шкода, що автор видавши її власним накладом, наразив ся на великі страти, хоч науцї не приніс тим великого хісна. *В. Гребеняк.*

Bibliografia słowianoznawstwa polskiego. Zestawił Edmund Kołodziejczyk. Nakładem Akademii Umiejętności, Краків, 1911, 8⁰, стор. XX+303.

Забравши ся до написання історії польського славянознавства та

славянофiльства, автор отсього нового польського бiблїоґрафiчного пiдручника вiдложив швидко перо, бо пересвiдчив ся, що без приготовних праць не можна виконати такої задачi. Увяв ся тому за вложеннє бiблїографiї усїх праць, виданих осiбно, та статий по часописях з поля славянознавства, „щоби пiдставовою працею сього роду не тiльки уможливити обчисленнє цiлого дорiбку польської думки на сїм полї, але також приспiшити поступ дальших дослїдiв, а дослїдникам як сучасним, так i будучим улекшити працю. Ся друга цїль не менше важна вiд першої. В культурi, яка буйно розвиваєть ся прискореним темпом, є таке богатство найрiзноманїтнiйших творiв, що наукова книжка з якогось обсягу, а тим бiльше статя у часописи навiть мимо справжньої вартости вже по кiлькох лїтах переходить у забутє, а новий робiтник, що вступає на дане поле, одержує вражiннє, що перед ним нiхто не вправляв сеї ниви знання. А його обовязком є пiзнати як не все, що зроблено на данiм полї науки, то принайменше важнiйшi працї, якi легко можна вибрати при помочи бiблїографiї“. Вона повинна йому вiдразу вказати, що з того обсягу має польська суспiльнiсть, чи, коли та як займала ся поодинокими славянськими народами, а тим самим повинна увiльнити його вiд мозольних пошукувань, злучених з великою стратою часу.

При складанню бiблїографiї виходив автор з сеї точки погляду, що бiблїографiя має не тiльки польським письменникам, що займають ся Славянщиною, вказати, хто коли працював над яким питаннєм, але також повинна поiнформувати Славян, як ними займали ся Поляки та якi їх твори перекладано на польську мову. Так задумана бiблїографiя переходить силй одного чоловiка й може бути продуктом збiрної працї. Одначе укладчик з малою тiльки чужою помiчю доконав задумане дiло. Тому й легко пояснити сї похибки, пропущення i недокладности, яких повно в зазначенiй бiблїоґрафiї.

Передусїм хитке та неправдиве означеннє „польського славянознавства“. Пiд польським славянознавством треба би, здаєть ся, розумiти всї тi передусїм науковi твори, якi написали Поляки в польськiй або иншiй мовi про якусь сторону житя славянського племени, частини його або й одного славянського народу. Бiблїографiя усього того разом дала би обєм того, до чого дiйшла польська думка, як автор акцентує, на сїм полї. Одначе коли Українцї (або й Бiлорусини) були приневоленi в польськiй мовi виборювати собi право на нацiональну окремiшнiсть, на право самостiйного культурного та полїтичного розвою або освiдомлювати Полякiв, що нiколи не грiшили знаннєм української справи, про дане невiдоме Полякам питаннє чи боронити себе перед несправедливими закидами, чи думки тих Українцiв се також думки Полякiв? Отже питаннє, видвигнене автором спiрне й було би саме цiкаво знати, кiлько з тих 56 сторiн,

які в книжці займають „Rusini“ (стор. 196—252), написали Поляки, а кілько Українці.

Матеріял у книжці розділений ось як: I. A. Słowiańszczyzna wogóle (стор. 1—22), B. Słowianofilstwo polskie (стор. 22—26). II. Słowiańszczyzna zachodnia: A. Czesi (стор. 28—70). B. Słowacy (стор. 71—77). C. Łużyczanie (стор. 77—80). III. Słowiańszczyzna południowa: 1. Słowieńcy (стор. 84 88). 2. Serbo-Chorwaci (стор. 89—112). 3. Bułgarzy (стор. 112—118). IV. Słowiańszczyzna wschodnia: A. Rosyanie (стор. 119—196. B. Rusini (стор. 196—252). C. Białorusini (стор. 252—256). До всього додане доповнення на чотири сторони (стор. 257—260). Як в початку по передмові вичислені часописи, подані скорочення і спис важнійших предметів, так кінчить книжку спис осіб і авторів (стор. 261—301) і двосторінковий виказ друкарських похибок і спростовань.

З поодиноких народів найбільше місця займає великоруська бібліоґрафія (стор. $77^1/_2$), потім ідуть инші народи в такім порядку: Українці (56), Чехи ($42^1/_2$), Сербо-Хорвати ($33^1/_2$), Словаки ($6^1/_2$), Болгари (6), Словінці і Білоруси (по 4), Лужичане ($3^1/_2$). Українці і Білоруси потерпіли на кошт Великорусів, бо термін „Rosyanie“ брав укладчик не тільки в національнім, але й часто у державнім розумінню. Загалом не дуже воно льоґічно раз ділити матеріял по народностям, як повинно бути, то знов розбивати сербо-хорватську ґрупу на такі підвідділи: A. Chorwacya, Slawonia, Dalmacya (стор. 89—99). B. Bośnia i Hercegowina (стор. 99—101). C. Serbia (стор. 101—110). D. Czarnogóra (стор. 110—112). Відділ про Білорусів був би випав значно богатше, як автор був би користував ся першим томом капітальної праці про Білорусів проф. Карского, де саме поданий систематичний огляд вивчення білорущини. Зрештою про инші славянські народи додали богато цінних заміток і поправок до бібліоґрафії Колодзейчика проф. Н. Петровский в липневій книжці за 1912 р. „Журнала Министерства Народнаго Просвѣщенія“ і проф. Францев п. з. „Библіографія польскаго славяновѣдѣнія“ в 1 і 2 кн. за 1912 р. „Русскаго Филологическаго Вѣстника“. Мені позістає сказати дещо про український відділ, вівсім зіґнорований проф. Францевом.

Як скрізь, так і в українськім відділї пороблені дальші розділи, а в них іще менші. Чи може таке ділення видержати наукову критику, покаже приложення поступовання укладчика до українського відділу. Отже наперед іде „Ogólne“, потім „Etnografia“ (розуміється, загально), а чотири сторони далі зачинають ся підвідділи: Obrzędy weselne, Zwyczaje i obrzędy, Podania, bajki, przysłowia, Pieśni. Наступає „Geografia“, а 7 сторін далі знов підвідділ „Mieiscowości“; далі „Historya“

має по чотирох сторонах підвідділи: Dzieje rusko-polskie, Dzieje kozackie, Starożytności ruskie. „Historya literatury“ так само попереджає підвідділ „Poszczególne sylwetki“, „Literatura“ — „Anonimowe“. В продовженню маємо відділи для „Lingwistyk и“, „Oświat-и i kultur-и“, „Religii i kościoła“ з підвідділом по двох картках „Dzieje unii“, далї „Spraw politycznих“ (підвідділ „Sprawa polsko-ruska“), „Spraw ekonomiczn-их“, „Sztuk piękn-их“, „Korespondenc-ій“, і „Vari-й. На основі самого титулу, який часто нїчого не вказує, тяжко примістити його в відповідне для нього місце й тому поділ матеріялу на такі відтїнки не тільки малу віддає прислугу при користуванню бібліографією, але й утруднює його. І не так перекручення, неточности та пропуски треба закинути сїй бібліографії, як отсей нещасливий помисл заведення підвідділів. Через се користаннє з бібліографії навіть для спеціяліста досить трудне; досить піднести, що автор не опер ся на азбучнім порядку, догіднім при пошукуванню, але нїби на хронольоґічнім ладї, який до того не все видержаний прим. в українськім відділї на стор. 203 (NN 3918 і 3919), 217 (NN 4112, 4113, 4114), 225 (NN 4258, 4259, 4260) і т. д. Дуже невідповідно є в бібліографії збивати під одно число розвідки та статї одного автора, про одну місцевість чи що подібне (NN 3812, 3822, 3831, 3837, 3839 і т. д. і т. д.). Найлїпше, як кожда річ має свій нумер. Відділів можна зробити кілька, по можности найменше, коли при статях не подаєть ся змісту, а в кождім відділї завести азбучний порядок.

Повнота матеріялу належить до далеких дезідератів. І тут були би віддали прислугу укладчикови сї бібліографічні показчики, які є у нашій науцї, отже „Спис творів Івана Франка за перше 25-літє его літературної дїяльности“, зладжений Михайлом Павликом. Богато доповнень був би поробив автор, бо др. Франко і сам писав повне десятилїтє для польських видань і його твори часто перекладали ся на польську мову. Іван Ем. Левицький довів друком свою бібліографію до 1893 р., а прецїнь він зазначує усї польські друки, що вийшли зпід пера Українцїв. Був би придав ся авторови і показчик „Литератур-и украинскаго фольклора 1777—1900“ (Чернигів 1901) Бориса Грінченка. Доповнення до нього пододавав у рецензії др. Франко в „Записках Наук. Тов. ім. Шевченка“, як і до показчика Михайла Комарова п. з. „Т. Шевченко въ литературѣ и искусствѣ“ (Одеса, 1903). Звідси можна довідати ся про переклади Шевченкових поезій на польську мову Ґрудзїньского, Солецкого, Зиґмунта Людоміра, Т. Шумского.

Бібліографія Левицького була би помогла авторови також порозкривати псевдонїми та криптонїми авторів. „Prawdolub Rusin“ в № 4539 се Омелян Ілля Коссак, „S. P. z Dobrzan“ в № 3928 се Стефан Пе-

трушевич, статї під 2 і 3) в № 4111 належать до Варлаама Компаневича, як також „Uwagi i postrzeżenia“ в № 4249; в індексї осіб Компаневича нема звсїм. Поміщена статя Компаневича разом з відповідю Венедикта Левицького, а в індексї знов нема відсилки. Під № 4441 повинно стояти не „M. Z. Górski“, але „M. Za. Górski“, що й легко перечитати М. Загорський. Богдан Барвінський перехрещений на Романа в № 4107. Під № 3938 через непорозуміннє дістали ся „Dumy podolskie za czasów panowania tureckiego“ Тимона Заборовского. В індексї чомусь „Hryhoryj P.“ стоїть під *г*, а не *п*, а числа не все вірно зазначені (при Франкови № 4363 замісць 4364). Винайдений рівнож Василь Кулїш коштом Панька, а Мордовцїв двоіменний: „Mordowcew Daniło“ та „Mordoweć ruski pisarz“.

Навіть з видань, які мав автор під рукою, не все цитоване, прим. з „Rozmaitości“, виленської „Literatur-и i krytyk-и“ за 1837 р., з виленського „Bojana“ за 1838 р., якого видав Адам Пенькевич, „Ziewoni-ї“ Бельовского і т. д. А ось кілька доповнень з того, чого я не стрітив у книжцї Колодзейчика. Все, що тут подане, зібране прихапцем на основі того, що мав під руками, без нїяких пошукувань у якій бібліотецї, а се є заразом свідоцвом, як дуже неповний відділ польського українознавства в обговорюванїй книжцї.

Баєр. Powiat Trembowelski. Szkic geograficzno-historyczny, etnograficzny. Львів, 1899.

Баронч Садок. Cudowne obrazy Matki Najswiętszej w Polsce zebrał i wydał ks... Львів, 1891, 8⁰, стор. 307. Подано тут богато українських народнїх традицій, українських лїрницьких пісень побожного змісту й такого подібного матеріялу.

Бонковский Д. Hańdzia. Śpiewek ukraiński z towarzyszeniem fortepianu. Київ, 1855.

Бущиньский Стефан. Pieśni Antoniego Szaszkiewicza wraz z jego życiorysem. Краків, 1890.

Грабович Ілярій. Przyroda w pieśniach ludowych polskich i ruskich (Відбитка з „Sprawozdania Dyrekcyi c. k. wyższego gimnazyum w Samborze za rok szkolny 1890“ і з такого-ж „Sprawozdania“ за р. 1891). Самбір, з друкарнї Шварца і Трояна, 1890, 8⁰, стор. 84.

Григорович Іван. Słownik wyrazów huculskich (Pamiętnik Towarzystwa tatrzańskiego. Tom V. Краків, 1880, стор. 26—35).

Ґолембйовский Лука. Lud polski, jego zwyczaje, zabobony. (Перше виданнє вийшло в Варшаві 1830). Містить і українські тексти.

Зубрицький Діонїз. „O śpiewach ludu pospolitego“ („Pielgrzym Lwowski“ на 1823 р., стор. 49—50). В першім річнику сього календаря на р. 1822 до статї самого редактора — професора універ-

ситету Гітнера п. з. „Spiewy ludu“ додані дві українські пісні про Гриця і козака та Двюбу.

Іскрицький Олександер, др. Zażalenie Dra Aleksandra Iskrzyckiego, adwokata w Sanoku, wniesione do Wysokiego c. k. Prezydyum Sądu krajowego wyższego we Lwowie na postępowanie c. k. Radcy Sądu krajowego Wgo Leona Budzynowskiego, jako przewodniczącego Trybunału Przysięgłych w procesie Olgi Hrabar i towarzyszy o zbrodnię stanu. Сянік, 1882. Брошура заборонена в Австрії.

Клемертович Михайло. Teraźniejsze dziennikarstwo galicyjsko- i węgiersko-ruskie. („Słowianin“, dwutygodnik polityczny, Львів, 1869, ч. 5, стор. 68—70). В ч. 9 його-ж статя „Szczep wielkoruski. Odczyt publiczny J. Bielajewa w Moskwie“.

Кольберґ О. Rzecz o obchodach weselnych ludu. (Na dziś, т. III, Краків, 1872). Побіч польських наведені й українські пісні й обряди.

Компаневич Варлаам. Podhorce przez... (Lwowianin, Львів, 1838, т. VII).

Костецький Плятон, Recenzya Zorji Galickiej na god 1860 (Przegląd Powszechny, Львів, 1860, чч. 97, 99—100).

Крушинський І. Komedya dziejów. Lwów, lipiec 1848, folio, стор. 2.

— Odpowiedź na protest niby kleru ruskiego dekanatu, kulikowskiego... Wrzesień, 1848, druk Poremby. (Львів), 8⁰, стор. 6.

Левицький Венедикт. O napisie ruskim na dzwonie św. Jerzego we Lwowie, przez... (Czasopismo naukowe, od zakładu narodowego im. Ossolińskich wydawane, Львів, 1831).

Левицький Іван. Ruch Rusinów w Galicji w pierwszej połowie wieku panowania Austryi (1772—1820). Львів, 1879, мал. 8⁰, ст. 32.

Левицький Осип. Odpowiedż na zdanie o zaprowadzeniu abecadła polsk. do pismiennictwa ruskiego (Rozmaitości dnia 17. Lipca № 29 roku 1834 str. 228). W Przemyślu w drukarni Biskupiej ob. gr. kat., 1834, 4⁰, стор. (4).

Л(еонтович Теодор). Odpowiedź na artykuł o nieistnieniu Rusinów, umieszczony w Numerze 2-gim Dziennika Narodowego. (Львів, 1848), 8⁰, стор. 15.

(Марцінковский). Stepy, morze i góry. Szkice i wspomnienia z podróży przez Antoniego Nowosielskiego. Два томи, в Вильні, 1854.

Масляк Володимир І.. Kartka z dziejów literatury małoruskiej. Z powodu 25-letnej rocznicy literackiej działalności Józefa Fed'kowicza (Nowa Reforma, Краків, 1886, ч. 153).

Могильницький Іван. Rozprawa o języku ruskim. Віденъ, 1837. Виданнє в 1848 р. вже друге.

Невядомский Ст. Pieśni ludu ruskiego na fortepian. Львів, два випуски.

Олевиньский Любін. Czytanka stenografii polskiej i ruskiej szkoły Lubina Olewińskiego (Львів, 1864, чч. 14, стор. 60, 1865, чч. 22, стор. 130 + індекс, 1866, чч. 6, ст. 36). Той сам видав у Львові в 1866 р. „Memoryał w sprawie Towarzystwa Stenografów polskich i ruskich szkoły L. O.“ (4⁰, стор. 8).

O obrzędach grecko-unickich. Jako kwestyi czasów dzisiejszych w Galicyi wschodniej. Przez księdza tegoż obrządku (Івана Волинського). Львів, 1862, 8⁰, стор. VII+167+1.

Петрушевич Антін. Wiadomość o Diariuszu, czyli dzienniku ks. Porfirego Ważyńskiego, biskupa Chełmskiego, od roku 1780 do 1804 dnia 4 Lutego napisanym. (Przegląd Archeologiczny, Львів, 1883, з. II, стор. 43—72, з. III, стор. 38—50). Также в II в. йогож „Urzędowa Wizija Cerkwi i Monasteru Ś. Jerzego Męczennika we Lwowie“ з 1765 р., а в III в. „List Filipa Orlika“ в 5 серпня 1727 і „Żródła do słowiańskiej ornamentyki“.

Процик Андрій. Kobieta w poezyi Szewczenki. Studyum krytyczne. Napisał... naucz. gimn. Nakładem autora. Львів, 1894, 16⁰, стор. 32.

Павлї Жеґота. Pieśni ludu ruskiego w Galicyi. Томи I—II. Львів, 1839, 8⁰, стор. 177+(3), 1840, стор. 205+(11).

Plan nauki języka ruskiego w gimnazyach galicyjskich i instrukcya dla nauczycieli tego przedmiotu. Львів, Накладом ц. к. Краєвої Шкільної Ради, 1893.

(Полянський Тома). Słowo jedno w celu wzajemnego porozumienia. (Перемишль), 1848), fol. стор. (3).

Романчук Ярослав. Niewolnica. Opowieść Marka Wowczka. (Gazeta Narodowa, Львів, 1885, чч. 221).

— Orysia. Idylla P. Kulisza. (Gazeta Narodowa, Львів, 1885, ч. 164).

Rusin (Павлик Михайло). Ruskie czytelnie ludowe (Przegląd Społeczny, Львів, 1887, стор. 241—247, 344—364, 444—446).

Sprawa ruska w pismach rosyjskich. Przedruk ze „Słowa Polskiego“. Львів, 1896, 16⁰, стор. 23.

Трусевич I. Kwiaty i owoce. Київ, 1870. Побіч статї „Przysłowia od nazwisk szlacheckich“ спеціяльно до України відносить ся іще инша на стор. 229—257 п. з. „Legendy o Kijowie. Opowiadanie starego Kiryły“.

Uwagi nad rozprawą o „tak zwanych“ Rusinach w Dzienniku narodowym Lwowskim Nr. 2 umieszczoną. Drukowano w Przemyślu. (1848), 4⁰, стор. 2.

Черкавський Евсевій, др. List pasterski o języku halicko-ruskim, Львів, 1859, 8⁰ (Відбитка в „Dodatku tygodniowego przy Gazecie Lwowskiej“, Львів, 1859, ч. 21).

Яворский Яків. Przypomnienia ukrainskie, czyli wiara ludu w swą przyszłość przez... z Ukrainy. Париж, 1846.

При перерібці бібліографії для нового видання можна би повикидати численні безвартісні часописні статї. Цілість польського українознавства, коли зважити, в як численних випадках були авторами таких польських статий самі Українцї, не представляєть ся імпонуючо. А коли заглянути до них, так тодї простираєть ся широке та бездонне море незнання України. Може книжка Колодзєйчика, в яку вложив він так велику скількість працї і за яку заслужив на повну вдяку від усїх дослїдників, буде зворотом до лїпшого. *М. Возняк.*

Извѣстія Одесскаго библіографическаго Общества при Имп. Новороссійскомъ унив. Томъ I, 1911—12 гг., Одеса 1913, ст. 426.

Недавно засноване в Одесї бібліоґрафічне Товариство почало видавати свій орґан, I-й том котрого, обіймаючий 10 випусків, отсе лежить перед нами. Знаходимо тут кілька більших статей на загально-бібліоґрафічні теми і ряд рецензій з ріжних галузей науки.

Зі статей слїд одмітити отсї: „Задачи библіографіи“ проф. I. Линниченка (ст. 10—18) і „Новое теченіе въ русской историко-литературной наукѣ“ доц. В. Лазурського (ст. 271—281).

Статя Лазурського написана з приводу нових російських праць па сю тему — Євлахова і Гершензона і трактує про метод в історії лїтератури.

Д. Лазурський докладно спиняєть ся на поглядах обох авторів, які проповідують борстьбу проти історизму в области історії лїтератури, накликують до естетизму. Своїх поглядів він не висловлює, хоча видимо не спочуває „крайностям“ розбираних дослїдників. У всякім разї статю можна прочитати не без цікавости.

З рецензій треба насамперед одмітити широкі критичні замітки проф. Линниченка на книгу В. Ляскоронського, Исторія Переяславльской земли (в 1-м вид. 1897 р.), ст. 151—173, П. Клепатського на Бараца, Критико-сравнительный анализъ договоровъ Руси съ Византіей (ст. 22—39) і А. Флоровського, Новый взглядъ на происхожденіе Русской Правды (ст. 97—122) з приводу працї проф. Goetz'а. Проф. Линниченко відмовляє працї Ляскоронського всякого наукового значіння. Справедливо характеризує мудрування д. Бараца д.

Клепатський, взиваючи його метод „легкомисним“, конюнктури „фантастичними“. Позитивне значіннє праці Бараца бачить д. Клепатський лише в її стремлїнню реаґувати проти закоріненої в науцї безоглядної поваги перед текстом старого памятника, поваги, яка допускає лише інтерпретацію, тим часом, коли потрібна й реставрація тексту.

Поза сими замітками маємо й кілька дрібних рецензій на цікаві для українця видання: В. Лавурського на „До української драматурґії“ покійного Комарова, Н. Лавурської на його „Вінок Т. Шевченкові“, П. Клепатського на В. Пархоменка, Древнерусская княгиня Ольга, Д. Атлас на бібліоґрафічні праці В. Семенникова про видання, друковані в Росії в XVIII і поч. XIX в. (перед 1807 роком) на провінції (між иньшим і на Україні).

Відмітимо ще замітки Д. Атлас „Старая Одесса въ русской литературѣ“ (1820—40 годы), ст. 39—58 і Меланії Слабченко, Село Александровка-Арнаутское (изъ Одесской старины), ст. 327—329.

Загальне враженнє від одеського журналу симпатичне. Хотїло ся б тільки, щоби в нїм було більше рецензій на Ukrainica.

В новім випуску журналу (в. 1 тома 2 го) знаходимо також кілька цікавих для нас заміток, між иншим досить широкий покажчик до Сковороди д. Л. Чижикова (ст. 30—48), виданий і окремо. В своїм часї ми спинимо ся докладнїйше на сїй працї. *Вол. Дорошенко.*

Slovanský Přehled. Sborník statí, dopisův a zprav ze života slovanského, Річник XI—XIII, В Празї 1909—1911.

„Slov. Přehled“ належить до тих нечисленних славянських часописий, що прихильно ставлять ся до українського руху і подають вірні інформації про українське житє й бутє. Крім загальних статей, які нераз дотикають і українського питаня, містить Sl. Př. і окремі статї, присвячені українській історії, лїтературі і культурі. Тут належать приміром обговорені нами окремо статї Гнатюка про 40 лїтну дїяльність „Просвіти“ (1909), О. Грушевського про українську лїтературу в 1908 р. (1909), Єфремова про Шевченка (1911), Кадлеца про М. Грушевського (1909), Матернової про Шевченкого Гуса (в перекладом 1909), Українця про виставу в Стрию (1910), Поєздного про славянський (і український) елемент на віденських школах (1911), Бочковського про українське питанє (1910, 1911) і Ржегоржа про Богородичні свята у галицьких Українців (1910).

Крім того подавав Sl. Př. рецензії на деякі українські книжки: прим. 1909 р. на Галицько-руські приповідки Франка (Пати), Лїтературно-критичні нариси А. Крушельницького (Пати); 1910 р. Авторство Марка Вовчка Доманицького (Пати), Галицькі образки Франка

(Пражака), З громадського житя Єфремова (Бочковського), Студії з поля суспільних наук і статистики (Бочковського); 1911 р.: Етноґрафічну карту Угорської Руси Томашівського (його-ж), Нарис Української літератури і Молоду Україну Франка (č і г) і Оповіданя (Ш) Винниченка (Харвата) — і некрольоґи Антоновича (1909, ст. 96), П. Єфименка (1909, с. 188), Б. Грінченка, Кропивницького і Доманицького (1911, с. 52, Н. В.) і Житецького (1911, с. 399, —cz—) та дрібні звістки (прим. про ювилей Сумцова і Багалія 1911, с. 146—7, —cz—) і щомісячні огляди. *З. Кузеля.*

Житє суспільне і культурне.

Les Annales des Nationalités. — Bulletin de l'Union des Nationalités. 1913. N. 3—4. Numéros consacrés á l'étude de l'Ukraine. Стор. 121—200. Париж.

Сей журнал, як видно з заголовку, є орґаном союза національностей, що має осередок в Парижи. В четвертій статї статуту сього союзу читаємо: „Союз національностей має на метї: 1) збирати документи етноґрафічні, історичні, літературні, артистичні, економічні, псхольоґічні й соціольоґічні, які дають можливість пізнати душу, минувшину й можливости розвитку кождої національности; 2) видавати місячник „Записки національностей“, який буде подавати широким кругам читаючої публики в безсторонній і науковій формі звістки про змагання всїх національностей, що належать до союзу, до кращого житя, і звістки про їх поступ на сїм поли; 3) подавати до преси усякі замітки інтересні для національностей; 4) сприяти уряджуванню наукових місій до ріжних країн земної кулї, орґанїзувати конґреси, виклади й віча, на яких будуть дискутувати ся актуальні питання, що відносять ся до національностей: приймати й витати визначних чужоземцїв, попирати в Парижи ґруповане ріжних національностей і сприяти розвиткови взаїмних відносин між сими ґрупованнями; утворити в Парижи палац і музей національностей; 5) дати ріжним національностям, що не знають себе, нагоду і способи до взаїмного пізнання; показати потребу інтернаціональної федерації для забезпечення автономії кождої з них; 6) видавати відозви до публичности і до державних парляментів“.

Як бачимо проґрама діяльности і самого союзу національностей, і його орґану, дуже широка й інтересна. Число 3—4 сього орґану присвячене Українї, показує, що редакція справдї хоче совісно виконати поставлену задачу — давати широкій публицї безсторонні й наукові інформації про національности. В сїм числї знаходимо одинайцять статей, які в загальних рисах, але досить всесторонно освітлюють минуле житє,

сучасний стан і домагання українського народу на Україні російській і австрійській.

Проф. М. Грушевський дав короткий огляд історії українського народу від найдавнійших часів аж до наших днів, крім того повторено в перекладі під заг. „Домагання російських Українців“, його давнійшу (1906 р.) статю „Наши требованія“, яка подавала національно-політичну плятформу російських Українців з часів першої думи (прінціп національно-теріторіяльної автономії з українським парляментом у Київі) і їх культурні домагання під теперішню хвилю. Л. Цегельський дав статю про сучасний стан австрійських Українців, їх домагання й боротьбу за здійснення сих домагань у віденськім парляменті й галицькім соймі. На кінці сеї статі згадав автор також коротко про буковинських і угорських Українців. Я. Федорчук дав інтересний й досить докладно написаний огляд українського відродження, а С. Єфремов яскраво й наочно представив віковий гніт московського правительства над українським народом.

До сих статей загального змісту треба зачислити також непідписані статі про теріторію й населення України (з етноґрафічною картою) й історичний огляд української літератури. Ся остання статя написана дуже побіжно. Даючи виказ української преси, вона ані словом не згадала про дуже численну загальну й фахову галицьку й буковинську пресу (виїмок зроблено лише для Записок Наукового Товариства ім. Шевченка), не говорячи вже про українську пресу в Злучених Державах Північної Америки й Канаді.

З статей спеціяльнійшого змісту маємо непідписану статю про шкільне питаннє на російській Україні, статю М. Вороного про український театр, О. Пчілки про народний орнамент на Україні й А. Л. — про українську архитектуру.

Уміщені статі не вичерпують, розуміє ся, всіх сторін українського житя. Особливо треба пожалувати, що нема спеціяльного огляду українського руху в останнім десятилітю. Крім того деякі автори могли би більше числити ся з публікою, для якої призначені сі статі, й вибрати й яскравійше підчеркнути головнійші факти, щоби у читачів не було враження неясности й заплутаности. Одначе і те, що зроблено, має своє велике інформаційне значіннє. Се число мало великий успіх і викликало ряд заміток і справоздань в світовій пресі. Немилим воно показало ся лише для Поляків, і в ч. 5—6 „Annales“ читаємо замітку, що п. Станіслав Смолька наслідком статей про Україну виступив з комітету покровителів союзу національностей. Правда очі коле, як видко; зрештою галицьким Полякам і не місце в сім союзі національностей,

який обстоює прінціпи національної справедливости й бореть ся проти національного гніту.

Нарешті мусимо сказати ще кілька слів про передмову, яку написав проф. Сеньобос до чисел „Annales“, присвячених Україні. Шановний професор загалом має вироблене поняте і ясний погляд на національні питання, про що свідчить його інтересна передмова до збірника „Les aspirations autonomistes en Europe“, в якій він дає огляд національних рухів в XIX столітю (див. про се мою статю „З новійшої літератури про національне питаннє“ в VII—VIII книжці „Літературно-Наукового Вістника“ за сей рік). Одначе треба признати, що в своїй передмові про український нарід він не виказав особливого знання про нього й розуміння характеристичнійших моментів в його історії. Можливо, що він не завдав собі труду прочитати докладнійше історичний огляд проф. Грушевського або мав кепських інформаторів. Український рух в часах козацьких і в XIX столітю зовсім не є такий невинний, як можна би думати зі слів проф. Сеньобоса, який порівнує царський указ з 1876 р. до заборони Містралю писати провансальською мовою. На Україні розходило ся не о мову лише, а о те, щоби за помічю літератури розбудити до житя й довести до національної свідомости й активности цілий великий нарід, і російський уряд бачив в нїм небезпеку не лише російському абсолютизмови, але й державному становищу цілої російської імперії.

Так само зовсім хибним є загальне твердженнє професора Сеньобоса, що „Українці не думають повставати й уживати сили ні проти російської держави, ні проти держави австрійської, що віддала Українців на поталу Полякам“, що „вони домагають ся лише автономії, потрібної для того, щоби забезпечити пошанованнє їх мові й їх звичаям“. Зовсїм не лише для забезпечення мови і звичаїв добивають ся Українці автономії, а для того, щоби бути панами на своїй землї, щоби жити своїм власним і свобідним політичним житєм. На російській Україні український рух був не лише леґальний, але й виразно революційний, та і в Австрії українські обструкції в галицькім соймі і віденськім парляменті показують досить виразно, що Українці не боять ся уживати сили, де сього треба і де се може помогти здійсненню їх домагань. Головна хиба виводів проф. Сеньобоса та, що він представляє український рух виключно як невинний культурний провінціялізм. Через се досить дивно виглядає поява листу від російських Українців до проф. Сеньобоса з виразами признання й дяки йому за його передмову.

Треба ще зазначити, що в „Annales“ хибно транскрибуеть ся назва „Україна“, „український“ через писаннє „Ukraine“ (читаєть ся „Юкрень“) і „ukranien“, бо треба писати „Oukraïne“, „oukraïnien“,

а не думати, ніби то французька мова не має способу передати звук „у“ і „ї“. А сей недогляд має свою вагу, бо привчає Французів цілком хибно вимовляти нашу національну назву.

Микола Залїзняк.

Joachim Bartoszewicz — Na Rusi polski stan posiadania (Kraj, ludność, ziemia), Київ, 1912. Стор. IV+100.

В сій книжці автор хоче дати можливо докладний статистичний образ польського населення і польської земельної власности в Київщині, Волині й Поділю. В першім розділї під заголовком „Край і люди“ дають ся спочатку загальні відомости про територію і характер сих трох ґуберній, а далї йде число населення і його поділ релїґійний і національний. Автор виводить, опираючи ся головно на статистику населеня що до релїґії, що на Правобережній Україні має бути около 800.000 польської шляхти, себ-то около 9% загального числа населеня в сїй країні. Офіціяльна російська цифра Поляків виносить тут 425.552. Дуже імовірно, що ся цифра, яку д. Бартошевич називає цифрою свідомих Поляків, тенденційно зменшена, одначе всеж його власні вичислюваня так само видають ся нам перебільшеними. Далеко інтереснійший матеріял знаходимо в другім розділї — про польську земельну власність на Правобережній Україні. Цифри узято з офіціяльних російських матеріялів (Ежегодникъ Россіи), зібраних перед заведеннем на Правобережній Україні земств для виділення виборців-Поляків в окрему виборчу курію. Як справедливо зауважує автор, цифри сї, збирані для певної політичної цїли, можуть бути хиба занизькі і нї в якім разї зависокі. І всеж вони дають нам імпозантну картину польської земельної власности на Правобережній Україні. Для прикладу наведемо кілька цифр. Велика польська власність виносить 2.202.210 десятин, непольська — 2.333.597, значить польська велика земельна власність виносить 48,5%, а непольська — 51,5%. Польських властителїв великих земельних посїлостей на загальне число 4.638 є 2.124 або 45,8%. Польська середна власність виносить 74.602 десятин, а непольська — 205.545, або процентово: польська 26,6%, непольська 73,3%. Дрібна польська власність виносить 29.186 десятин, непольська — 164.150, або процентово: польська 15,1%, непольська 84,9%. Ще більше на користь Поляків випадають цифри про вартість нерухомого майна взагалї. Вартість нерухомостей, що належать до Поляків, виборців до земств, виносить 29.326.277 рублів, тих, що належать до неполяків — 34.913.372 р., або вартість польських нерухомостей становить 45,6%. А число властителїв сих нерухомостей таке: Поляків — 2.521, не-Поляків — 6.918; Поляки становлять 26,7% загалу властителїв. На одного властителя Поляка при-

падає пересїчно 11.632 руб. вартости, на не Поляка ледве — 5.046 руб., себто два рази менше. Ми навели лише найзагальнїйші дані. Однач їх докладне розроблення у Бартошевича дає дуже богато інтересного і вартого уваги. Було би добре, як би й наші дослідники спробували докладнїйше прослїдити національно-маєткові відносини на Правобережній Україні, бо д. Бартошевич згідно з поставленою собі задачею дає образ лише польського стану володїння. *М. Залїзняк.*

Marceli Prószyński — Powiat lwowski, Львів, 1911, стор. 127+1 табл.

Ся робота видана „львівським окружним союзом" Towarzystwa Szkoły Ludowej: вже з сього знати, що викликали її потреби не наукові, але орґанїзаційні, просвітно-полїтичні. Не вважаючи на се, праця має доволї обєктивний характер і дає гарний образ теперішного стану львівського повіта. Зміст книжки такий: Характеристика повіта, загальний образ розміщеня людности, заселене і поверхня, пол, приріст людности, еміґрація і іміґрація, громадська приналежність, розміщене людности по конфесіям, зріст людности по конфесіям, товариська мова, церква, ордени, народне шкільництво, заводові школи і курси, захоронки, заряди громад, рільна господарка, табулярна власність, рентові оселї, інституції: польські, руські, вімецькі, жидівські, загальна характеристика товариств в повітї, уряди, вільні заводи, лїчничі заведеня, копалини, великий промисл, ремесло, крамниції і торговля, коршми і шинки, спис домашних звірят, закінчене.

Близше розбирати сю роботу в „Записках" нема потреби, — вона буде цінним показчиком для практичних орґанїзаторів.

І. Крипякевич.

Stefan Łaganowski — Kolonie polskie w Paranie (Ziemia 1910, I, стор. 69—71).

Ludwik Włodek — Z wycieczki do Parany (Ibidem, стор. 214—216, 230—235, 245—248, 262—267, 279—280, 298—299, 310, 324—326 з ілюстрац.).

Tadeusz Chrostowski — Z Kolonii polskich w Paranie (Ibidem, 1911, II, стор. 802—805, 823—826, 843—846 з 14 ілюстр.).

Треба признати, що Поляки велику увагу звертають на свої заморські кольонії в Злучених Державах Північної Америки, в Бразилії і Арґентинї. Не спускаючи з очий справи еміґрації і опікуючи ся нею при помочи еміґраційних товариств і окремих публїкацій, старають ся Поляки спрямувати еміґрацію в одно місце, де не загрожувала би

еміґрантам денаціоналїзація і оставати з ними в ненастанній звязи. Одним з таких теренів, де Поляки бажали зґрупувати свою еміґрацію, була Парана. Туди висилало ся не лише бідних селян-зарібників, але і заможних кольоністів, а в часописях — ще до недавна — писало ся про польську республику і т. и. Дальший розвій еміґрації показав одначе, що сим мріям далеко до здійсненя та що надто велике афішоване гадки про республику польську в Парані шкодить самій справі, викликуючи опір з боку тамошних властий. Всеж таки не залишили польські круги живо цікавити ся рідною еміґрацією до Парани і піддержують всїлякими способами національну свідомість своїх земляків. Одним з таких аґітацийних способів крім часописий і шкіл уважають часті прогульки до заморських країв, получені з відповідними пляновими викладами. На иншім місци ми навели вже цїлу збірку лїтератури на ту тему, а тут додаємо ще три обширнїйші статї Лаґановского, Влодка і Хростовского, які важні для нас тим, що дотикають території, що в значній мірі залюднена також Українцями, а навіть подекуди дають більше або менше докладні звістки про стан української еміґрації в Парані. У нас щойно в остатнїх часах зачинаєть ся більше заінтересоване заморською кольонїзацією, висилають ся також окремі відпоручники до північної і полудневої Америки і студіюєть ся пляново еміґрацію на взір инших народів. На жаль наша акція що-йно в початках, а наші заморські відпоручники довго дають чекати на свої спомини з дороги і справоздане з помічень і з діяльности.

З трьох згаданих статей найбільше загальна перша з них. На підставі книжки П. Девіса: Le Brésil an XX siècle подає в ній Лаґановский загальні відомости про Парану, а особливо про околицю Куритиби, що, як відомо, числить ся осередком польської і української еміґрації. Окремих звісток про Українців тут не подибуємо, за те загальне представлене паранської господарки в околицях, занятих польською еміґрацією, можна віднести і до Українців.

Спеціяльний характер мають обі розвідки: Влодка і Хростовского, в яких описана подорож по польських (і по части українських) кольонїях у Парані. Влодка знаємо як автора більшої працї про пол. Америку і кількох дрібнїйших статей з того самого обсягу, що були вислїдом подорожи автора в економічних цїлях Центрального Рільничого товариства, від 1 XI 1907 до 3 VI 1908. В „Земли“ подані лише два до тепер недруковані розділи про подорож до кольоній над рікою Уґуассу і в околицях Куритиби. Написані в формі дневника і богато ілюстровані дають вони наглядний образ теперішного положеня не лише польських, але й взагалі галицьких еміґрантів. Звісток про Українців небогато (так згадує Влодек приміром, що монополь пекарський в Матеушу

держить Українець, Уличний), одначе докладне змальоване стану кольонізації в околици Куритиби кидає світло і на положене українського осадництва. Супроти частих голосів, що промовляють нераз дуже горячо за Арґентиною і Параною, заховує автор похвальну резерву і я не можу не навести його характеристичних слів на стор. 247: „W ogóle, gdy się pozna nieco warunki tutejsze, każde wyraźne słowo zachęty, czy poparcia emigracyi wydaje się krokiem nazbyt ryzykownym“.

Для нас найбільшу вартість має третя з ряду статя Хростовского, що на підставі довших студій на місци, в кольоніях Vera Guarana, Ivaha, Irata, Rio Claro і т. д., дає обєктивні замітки про характер і економічний стан як польської так і української кольонізації. Автор відносить ся до Українців без упередженя. В противенстві до деяких польських учених не стидає ся подати справедливих чисел про національне відношене кольоністів, не вивисшує польських робітників у порівнаню з українськими, противно галицьких Поляків ставить на рівні з галицькими Українцями, а при иншій нагоді пятнує шовінізм польського учителя в переважно українській оселї (около 70%) Нова Галичина, що вчить дітий по польськи, бразилійськи і німецьки, лише „не признає української мови“, бо „jego prawdziwie galicyjski patryotyzm każe mu wierzyć, iż w ten sposób „można wcielić ten ciemny naród“ (стор. 844). Не жахає ся знова деінде піднести, що Українцї толерантнійші, бо вчать у своїй школї і по польськи.

Автор підчеркує, що головну частину іміґрантів до Парани творять Поляки і Українцї з Галичини, а в части і з Королївства. Між еміґрантами подибує ся там побіч „rusinów i mazurów z zaboru austryackiego, lubliniaków i podlasiaków, a dalej rusinów i polaków z Podola, Ukrainy, nawet rosyan z gubernii Chersońskiej“ (стор. 802). Кольоністів називають там загально Поляками, хоч не всюди переважають польські кольоністи. Подрібно описує автор нову українську кольонію Vera Guarana, де в 1908 р. поселено 600 родин (в тім 70% Українців). Кольонія вже на укінченю і складає ся з двох місточок: в однім з них є й грек.-катол. церков. Більше місця присвячує автор далї кольоніям Rio Claro і Itahy. Оселя Itahy повстала в 1907 р. і находить ся ще в самих початках. Живе в нїй поверх $3^1/_2$ тисяча людий, з чого більше як 70% припадає на Українців, а около 25% на Поляків. Українцї мають тут церковцю в місточку і кілька приватних шкіл на кольоніях. Поляки не мають анї школи анї костела, лише в однїй українській школї вчать і по польськи. Вкінци дає автор звістки про залїзничу оселю Нова Галичина і про кольонїю João Candido. Нова Галичина має около 70% Українців, другаж кольонія, знана також під назвою Legru, істнує вже 18 лїт і числить около 300 господарств

„з великою, як усюди в Парані, перевагою Українців“. Остатня звістка Хростовського варта більшої уваги, бож загально приймає ся, що Українців значно менше від Поляків.

Статя прикрашена кільканацятьма образками, між иншим видами кольонії, загороди кольоніста і церков. *З. Кузеля.*

Видання й статї, ширше обговорені в сїм томі:

Наукова хроніка.

Архивъ Юго-Западной Россіи, часть вторая, т. III, 1910.
— Часть восьмая, т. III, 1909.
— Часть восьмая, т. IV, 1907.
— Часть восьмая, т. V, 1907.
— Часть восьмая, т. VI,1911.

Історія полїтична і культурна.

М. Любавскій — Очеркъ исторіи Литовско-Русскаго государства до Люблинской уніи включительно, 1910.
W. Lipiński — Z dziejów Ukrainy, 1912.
В. Петрикевич — Лїтопись Самійла Величка а „Woyna domowa, 1910.
Д. Багалѣй — Очерки изъ русской исторіи, II, 1913.
L. Janowski — O tak zwanej „Historyi Rusów“, 1913.
И. Павловскій — Краткій біографическій словарь ученыхъ и писателей Полтавской губерніи съ половины XVIII вѣка, 1912.

Лїтература.

Н. Петровскій — Къ исторіи „Откровенія Меѳодія Патарскаго“ въ западно-славянскихъ литературахъ, 1910.
В. Щурат — Лїтературні начерки, 1913.
В. Ернъ — Григорій Саввичъ Сковорода, 1912.
В. Даниловъ — Письма Ивана Вагилевича къ М. А. Максимовичу, 1912.

Бібліоґрафія і бібліотеки.

S. Czarnowski — Literatura przeddziejów Polski i ziem sąsiednich słowiańskich, 1909.
E. Kołodziejczyk — Bibliografia słowianoznawstwa polskiego, 1911.
Извѣстія Одесскаго библіографическаго общества, I, 1913.
Slovanský Přehled, 1909—1911.

Житє суспільне і культурне.

Les Annales des Nationalités, 1913, III—IV.
J. Bartoszewicz — Na Rusi polski stan posiadania, 1912.
M. Prószyński — Powiat lwowski, 1911.
S. Łaganowski — Kolonie polskie w Paranie, 1910.
L. Włodek — Z wycieczki do Parany.
T. Chrostowski — Z Kolonii polskich w Paranie, 1911.

PUBLIKATIONEN

der Sevčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg

Supinśkyj-Gasse, 21

(in ukrainischer Sprache).

Mitteilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften, redigirt von Prof. Michael Hruševśkyj, bis jetzt erschienen Bde I—CXIV (Geschichte, Archäologie: Ethnographie, Sprache und Literaturgeschichte, besonders der Ukraine). Preis, Bde I—XX kosten 48 Kronen, jeder weitere Bd. (auch separat käuflich) 3 Kr., Bd. XXIII—XXIV (Doppelband) 5 K., Bd. XXXI—II u. XXXV—VI (Doppelbände) à 6 Kr.

Publikationen der Sektionen und Kommissionen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften:

A. Die historisch-philosophische Sektion publizierte bis jetzt:

1. 14 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk istoryčno-filosofičnoi sekcii).
Bd. I: M. Hruševśkyj, Geschichte der Ukraine. T. I. (bis Anfang des XI Jahrh.) . . . 7·50 Kr.
Bd. II: M. Hruševśkyj, Geschichte der Ukraine. T. II. (bis Mitte des XIII Jahrh.). . . . 7·50 Kr.
Bd. III-IV: M. Hruševśkyj, Geschichte der Ukraine. T. III (bis zum J. 1340) . . . 7·50 Kr.
Bd. V: Materialien zur Kulturgeschichte Galiziens im XVIII—XIX Jahrh. 4 Kr.
Bd. VI—VII: M. Hruševśkyj, Geschichte der Ukraine. T. IV (bis zum J. 1569) . . . 7·50 Kr.
Bd. VIII XI: M Hruševśkyj, Geschichte der Ukraine. T. V (Verfassung und soziale Verhältnisse in XIV—XVII Jahrh.) . . . 7·50 Kr.
Bd. X—XI: M. Hruševśkyj, Geschichte der Ukraine. T. VI (Oekonomische, kulturelle und nationale Verhältnisse in XIV—XVII Jahrh.) 7·50 Kr.
Bd. XII—XIII: M. Hruševskyj, Geschichte der Ukraine. T. VII (Ukrainische Kosaken bis zum J. 1625) . . . 8 Kr.
Bd. XIV: M. Hruševskyj, Geschichte der Ukraine, Bd. VIII, I Teil 7·50 Kr.

2. Ukrainisch-ruthenisches Archiv:
Bd. I: H. Svjencickyj, Die Handschriften des Museums des Narodnyj Dom in Lemberg . . . 3 Kr.
Bd. II: Iv. Franko, Materialien zur Geschiche des Bauerntums und der Oekonomik Galiziens im XVIII—XIX Jahrh. . . . 4 Kr.
Bd. III: M. Teršakoveć, Materialien zur Geschichte der nation. Wiedergeburt der Ruthenen im Galizien 1830—1840 . . . 5 Kr.
Bd. IV: Materialien zur Geschichte des ruthenischen Schulwesens in Galizien im XVIII—XIX Jahrh. . . . 3 Kr.
Bd. V: M. Voznjak, Philologische Schriften des Iv. Mohylnyckyj . . 5 Kr.
Bd. VI: H. Svjencickyj, Die Handschriften des Museums des Narodnyj Dim. II Teil . . . 3 Kr.
Bd. VII: H. Svjencickyj, Die Handschriften des Museums des Narodnyj Dim. III Teil . . . 3 Kr.
Bd. VIII: Dr. I. Franko, „Azbučna wijna“ in Galizien im J. 1859 . . Kr.

B. Die philologische Sektion publizierte bis jetzt 15 Bde ihrer Beiträge (Zbirnyk filologičnoi sekcii).

Ukrainische Bibliothek. Bd. I—VIII.

C. Die mathematisch-naturwissenschaftlich-medizinische Sektion publizierte bis jetzt 15 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk).

D. Die Archaeographische Kommission publizierte biz jetzt folgende Werke:

1. Quellen zur Geschichte der Ukraine.

Bd. I: M. Hruševškyj, Lustrationen der königlichen Domänen in den Bezirken von Halyč und Peremyšl vom J. 1565–66 . . . . 4 Kr.

Bd. II: M. Hruševškyj, Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Peremyšl und Sanok im J. 1565 . . . . 4 Kr.

Ad. III: M. Hruševškyi, Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Cholm, Belz und Lemberg im J. 1564–5 . . . . 5 Kr.

Bd. IV–V: St. Tomašivškyj, Galizische Akten aus den J. 1648—1649 . . . . 3 Kr.

Bd. VII: M. Hruševškyj, Lustrationen vom J. 1570 . . . . 4 Kr.

Bd. VIII: Iv. Krypjakevyč, Akten zur Geschichte der ukr. Kosaken 1513–1630 . . . . 4 Kr.

Bd. XII: Dr. M. Korduba, Akten zur Geschichte der ukr. Kosaken 1648–1657 . . . . 5 Kr.

2. Denkmäler der ukrainischen Sprache und Literatur. Bd. I—VI.

3. Kotljarevškyj, Die travestierte Aeneïs, Abdruck der ersten Ausgabe vom J. 1798.

4. Akten-Sammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine, ... 3 Kr.

E. Statistische Kommission publiziert:

1. Studien aus dem Gebiete der Sozialwissenschaften und der Statistik, bis jetzt 3 Bde à . . . . 3 Kr.

F. Juridische Kommission publizierte bis jetzt:

1. Juridische Zeitschrift, bis jetzt 10 Bde à . . . . 2 Kr.
2. Juridische und ökonomische Zeitschrift, bis jetzt 10 Bde à 3 Kr.
3. Juridische Bibliothek. bis jetzt 4 Bde à . . . . 2 u. 3 Kr.

G. Die Ethnographische Kommission publizierte:

1. Ethnographische Sammlungen (Etnografičnyj Zbirnyk; bis jetzt erschienen 32 Bände.
2. Materialien zur ukrainischen Ethnologie; bis jetzt erschienen 14 Bände.

H. Bibliographische Kommission publiziert:

Beiträge zur ukrainischen Bibliographie, bis jetzt 3 Bde . 6 Kr.

Chronik der Gesellschaft, enthält Berichte über die Tätigkeit der Gesellschaft, Sektionen und Kommissionen derselben, erscheint 4 Mal im Jahre. Bis jetzt erschienen N. 1—52 ukrainisch und deutsch.

Diese und andere Publikationen der Gesellschaft sind in der Buchhandlund der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg, Ringplatz, Nr. 10 vorrätig.

